

T.C
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**BİR ÜST KİMLİK PROJESİ OLARAK “İTTİHAD-I
ANASIR” KAVRAMINA İKTİDAR VE MUHALEFETİN
YAKLAŞIMLARI (1908-1913)**

Senem KÜÇÜKKOYUNCU

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Bilgin ÇELİK

2010

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Bir Üst Kimlik Projesi Olarak ‘İttihad-ı Anasır’ Kavramına İktidar ve Muhalefetin Yaklaşımları (1908-1913)**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../.....

Adı SOYADI

İmza

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

**BİR ÜST KİMLİK PROJESİ OLARAK “İTTİHAD-I ANASIR”
KAVRAMINA İKTİDAR VE MUHALEFETİN YAKLAŞIMLARI
(1908-1913)**

Senem KÜÇÜKKOYUNCU

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı
Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Programı

Modernleşme olgusunun Avrupa’da ulus devletlerin ortaya çıkışında itici güç olması; Osmanlı Devleti’nde ise “*Osmanlı Üst Kimliği*” vücuda getirerek, gittikçe parçalı bir görüntü almaya başlayan devlet için bir “*kimlik*” yaratılması sonucunu doğurmuştur. Araştırmanın birinci bölümünde bunun altı çizilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın ikinci bölümünde detaylandırılmaya çalışılan konu ise, İkinci Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin “*ittihad-ı anasır*” olgusu yardımı ile gerçekleştirmeye çalıştığı; unsurların birlikteliğini temin edip, “*Osmanlı Milleti*”ni inşa etmesidir. Üçüncü bölümün şekillenmesine yardım eden tartışmalar ise, İttihat ve Terakki karşısında muhalefet gücünü oluşturan ve gayrimüslim unsurların ağırlıkta olduğu grubun ittihad-ı anasırdan, kendi etnik gruplarının geleceğini -mümkünse Osmanlı Devleti’nden ayrı bir şekilde- temin edebilmek için destek almaları ile ilgilidir.

Meclise yansıyan tartışmalar, iktidar taraftarı ve muhalif basında yer alan haber ve makaleler konunun toplumsal yansımaları hakkında fikir sahibi olmamızı kolaylaştırmıştır. Osmanlı Devleti’ndeki kimlik tartışmalarında, unsurlar arasında gelişen milliyetçiliğin etkisi ise, iktidar ve muhalefetin tutumunda belirleyici olmuştur. Bugün küreselleşme olgusu dahilinde tartışılan, alt kimliklerin üst kimlikler karşısında benlik mücadelesi, Osmanlı Devleti açısından da belirgin bir şekilde göze çarpmaktadır.

Anahtar Kelimeler: 1) “İttihad-ı Anasır”, 2) İttihat ve Terakki Cemiyeti, 3) Kimlik, 4) Milliyetçilik, 5) Muhalefet.

ABSTRACT

Master Thesis

APPROACHS OF GOVERNMENT AND OPPOSITION TO CONCEPT OF “İTTİHAD-I ANASIR (PAN-OTTOMANISM)” AS A UPPER IDENTITY PROJECT (1908-1913)

Senem KÜÇÜKKOYUNCU

Dokuz Eylül University
Institute of Social Sciences
Department of History
History of the Turkish Republic Program

Modernization fact is the driving force in the emergence of nation-states in Europe. However it brings to the body “*Ottoman upper-identity*” in the Ottoman Empire and has resulted in the creation an “*identity*” for government which gradually began to take an image piece. This is subject of the first part of this research. Tried to be detailed subject in the second part of this research is that the Committee of Union and Progress by means of “*ittihad-ı anasır*” (pan-ottomanism) fact trying to realized to unity of nations and to construct of “Ottoman Nation”. The last part has been shaped with the help of discussions. This discussions are concerned with interpretation loaded upon “*ittihad-ı anasır*” of the Committee of Union and Progress and opposition elements.

Discussions reflected to parliament, news and articles taking part to supporter and opposite press have been simplified our opinion about the the public’s reflections of these. The nationalism developing among nations on the identity discussions in the Ottoman Empire have determined the attitude of the goverment and oppositions. Today sub-identity and upper-identity matters discussing within the phenomenon globalisation is clearly seen in the Ottoman Empire too.

Key Words: 1) “İttihad-ı Anasır” (Pan-Ottomanism), 2) The Committee of Union and Progress, 3) Identity, 4) Nationalism, 5) Opposition.

İÇİNDEKİLER

BİR ÜST KİMLİK PROJESİ OLARAK “İTTİHAD-I ANASIR” KAVRAMINA İKTİDAR VE MUHALEFETİN YAKLAŞIMLARI (1908-1913)

YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

GELENEKTEN MODERNLEŞMEYE ULUS DEVLET VE KİMLİK İNŞA SÜRECİ

1.1. AVRUPA ÖRNEĞİ	8
1.1.1. Ulus, Ulus Devlet ve Milliyetçilik	8
1.1.2. Avrupa’da Ulus Devlet	16
1.1.2.1. Fransa ve İngiltere	19
1.1.2.2. Almanya ve İtalya	20
1.1.2.3. Balkanlar	23
1.1.3. Ulus İnşa Etme Süreci	26
1.2. OSMANLI ÖRNEĞİ	36
1.2.1. Osmanlı Devletinde Kimlik Arayışı: 19. Yüzyıl Genel Görünüm	37
1.2.2. Tanzimat Dönemi: Osmanlılık Fikri	44
1.2.3. II.Abdülhamit ile İttihad-ı Anasır’a İttihad-ı İslam Engeli	50
1.2.4. Millet Olarak Osmanlı	55

İKİNCİ BÖLÜM

İTTİHAD VE TERAKKİ'NİN İTTİHAD-I ANASIR'A BAKIŞI

2.1. İTTİHAD-I ANASIR	59
2.1.1. Vatan-ı Umumi ve Ulus Devlet	64
2.1.2. İttihad-ı Anasır'ın İlk Engeli: Millet Sistemi	68
2.2. II. MEŞRUTİYET'TE OSMANLI KİMLİĞİ İLE ULUS İNŞASI VE İTTİHAD VE TERAKKİ	71
2.3. II. MEŞRUTİYET'TE İTTİHAD-I ANASIR ÜST KİMLİĞİ İLE ULUS İNŞASI	79
2.3.1. Devletin İdeolojik Aygıtı Olarak Okul, Zorunlu Eğitim, Zorunlu Askerlik	82
2.3.1.1. Eğitim	84
2.3.1.2. Askerlik	91
2.3.1.3. Resmi Tarihin Yeniden Yazılması ve İktidarın Meşrulaştırılması	95
2.3.1.4. İktidarın Resmi Dil Politikası	98
2.3.2. Kanunlar ve İttihad-ı Anasır	101
2.3.2.1. Kilise ve Mektepler Kanunu	101
2.3.2.2. Cemiyetler Kanunu	103
2.3.3. Semboller (Milli Marş, Milli Bayram, Bayrak Meselesi) Açısından İttihad-ı Anasır	107
2.3.4. Toplumsal Olarak İttihad-ı Anasır	110
2.4. İTTİHAD-I ANASIR-I OSMANİYE HEYETİ	114
2.5. İTTİHAD-I ANASIR İÇİN KULÜPLERİN İTTİHAD-I'NİN ÖNEMİ	116

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MUHALEFETİN İTTİHAD-I ANASIR'A BAKIŞI

3.1. İKTİDAR VE MUHALEFET TARAFLARININ İTTİHAD-I ANASIR KAVRAMINA BAKIŞ AÇISINDAKİ FARKLILIK	123
3.1.1. İttihad-ı Anasır'ın Türkleştirme Siyaseti Olarak Eleştirilmesi	124
3.1.2. Muhalefetin Adem-i Merkezîyet Anlayışı	128
3.2. İTTİHAD-I ANASIR AÇISINDAN ÖNEMLİ MUHALEFET TARTIŞMALARININ ODAKLANDIĞI TOPLUMSAL KONULAR	133
3.2.1. Askerlik	133
3.2.2. Kiliseler ve Mektepler Hakkında	137
3.2.3. Eğitim meselesi	147
3.2.4. Lisan Hakkında Yapılan İtirazlar	149
3.2.5. Cemiyetler Kanunu	150
3.3. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE KURULAN SİYASİ KURULUŞLAR	156
3.3.1. Osmanlı Ahrar Fırkası	157
3.3.2. Osmanlı Demokrat Fırkası	158
3.3.3. Hürriyet ve İtilaf Fırkası	159
3.4. İTTİHAD-I ANASIR'A ŞÜPHE İLE YAKLAŞILMASI	163
3.5. BALKAN SAVAŞI VE İTTİHAD-I ANASIR POLİTİKASININ İFLASI	166
SONUÇ	170
KAYNAKÇA	173

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C	: Cilt
D	: Devre
DH. EUM. EMN.	: Dahiliye Nezareti Emniyet Şubesi
DH. EUM. THR.	: Dahiliye Tahrirat Kalemi
DH. İD.	: Dahiliye Nezareti İdari Kısım
DH. MKT.	: Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi
DH. MUİ.	: Dahiliye Nezareti Muhaberat-1 Umumiye İdaresi
HR. SYS.	: Hariciye Nezareti Siyasi
İ..MBH.	: İradeler Mabeyn-i Hümayun
İS	: İçtima senesi
MF. MKT.	: Maarif Nezareti Mektubi Kalemi
MMZC	: Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
MV.	: Meclis-i Vükela Mazbataları
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfadan sayfaya
TFR.I..SL..	: Teşrifat-1 Rumeli Evrakı (Rumeli Müfettişliği) Selanik Evrakı

GİRİŞ

Kimlik ve Üst Kimlik

Kimlik olgusu soyut bir niteliğe sahiptir. İnsan denen varlığın kendisi ve teşekkül ettirdiği toplumun son derece kompleks ve girift bir mahiyette olması kimlik konusunun tartışılmasını ve somut bir kimlik tanımının ortaya konulmasını son derece güçleştirmektedir. Yine kimliğe konu olan tanım unsurlarının farklılığı ve yaklaşımlardaki ayrılıklar kimlik tanımlamasındaki ittifakı imkansız kılmaktadır.¹

Kimlik “bir kimsenin, bir grubun bireyselliğini, ayırt edici özelliğini oluşturan, onun başkalarından ayırt edilmesini ve kendini kendi olarak bilmesini sağlayan sürekli ve temel özelliği” dir.²

Kimlik sözcüğü Batı dillerinde “idem (aynı)” kökünden üretilen identity sözcüğünü karşılar. Türkçe’deki kimlik sözcüğü ise “kim”³ yani “kimlerden(sin)” sorusundan üremiş, zorunlu bir mensubiyet işaretidir.⁴ Yani “kimlik” tercih edilen bir durum olmayıp bir mensubiyet ve aidiyeti işaret etmektedir. Bu durum birey olma halinden soyutlanma ve kimlik sayesinde bir topluluğa bağlı olmayı beraberinde getirmektedir. Yani taşıdığımız kimlik, içinde yaşadığımız ve bağlı olduğumuz topluluğun özelliklerini temsil ettiğinizi düşündürmektedir.⁵ “En yalın tanımıyla kimlik, kişilerin, grupların, toplum veya toplulukların “Kimsiniz, Kimlersiniz?” sorusuna verdikleri yanıt ya da yanıtlardır.”⁶

Kimlik tanımı içinde bir muhalif tarafı da beslemektedir aslında. Kelime ifade olarak “aynı” kökünü taşımasına rağmen bir farklılık, ayrı olma halini de bünyesinde taşır. Kılıçbay’ın “...şu soru meşruluk kazanmaktadır. Kimlik özdeşlik midir, benzemezlik mi? Her ikisi birden olması olanaksızdır...”⁷ ifadesi kimlik içindeki çatışmayı anlatır niteliktedir. Toplum kimliği mümkün kılan özdeşlik, aynılık

¹ Mehmet Hakan, “Kimlik Nedir?”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı:33, Mart-Nisan 1995, s.146.

² **Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**, Cilt:11, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1986, s.6780.

³ Kimlik kelimesinin kökü olan “kim” kelimesi, soru yani ağır bastığı için belirsizlik niteliği gösterir. Bu soru kişinin kendine değil ortaya sorulan bir sorudur. Yani kimlik başkaları tarafından belirlenen bir durumdur. Mehmet Ali Kılıçbay, **Uyruktan Vatandaşa Geçimden İktisada**, İmge Kitabevi, Ankara, 1996, s.73.

⁴ Mehmet Ali Kılıçbay, “Kimlikler Okyanusu”, **Doğu-Batı**, Kimlikler, Sayı:23, Yıl:6, Mayıs-Haziran-Temmuz 2003, 2. Baskı, Ankara, Ekim 2007, s.161.

⁵ Ulus Baker, “Alt’ı Üst’ü – Kimliği Yıkıp Parçalamak”, **Birikim**, sayı:201, Ocak 2006, İstanbul, s.28.

⁶ Bozkurt Güvenç, **Türk Kimliği**, Remzi Kitabevi, 7. Baskı, İstanbul, 2003, s.3.

⁷ Kılıçbay, a.g.m., s.163.

mümkün değildir. Yani kimlik kelimesinin taşıdığı anlam doğrultusunda bir aynılık, özdeşlik olmanın tam tersine bir farklılık ve aynı olmamaktır.⁸

Suavi Aydın'a göre kimlik insana özgü bir kavramdır ve iki temel bileşeni vardır. Bunlardan ilki tanımlama ve tanınma, ikincisi ise aidiyettir. Kendini tanımlama ve toplum içinde bir sıfatla, toplumsal olarak tanınma, hem insana özgüdür, hem de insani bir ihtiyaçtır. Aydın, kimliğin tümüyle toplumsal hem de benzersiz şekilde kişisel olduğunu belirtmiştir.⁹ Toplumsallaşan insan değerleriyle bir bağ kurar ve bu bağ ancak paylaşılan kültür vasıtasıyla olabilmektedir. Aynı kültüre sahip insanlar arasında bir uyum vardır. bu uyum aslında "*kimlik dediğimiz tutunum unsuru*"¹⁰ ile sağlanmaktadır.

Nuri Bilgin'e göre Kimlik duygusu, belirli bir etnik grubun kendi farklılığını inşa etmek üzere kendisi için bir referans kaynağı olacak kolektif bir geçmiş yaratma çabalarıyla ilgilidir. Dolayısıyla bu geçmiş, bir miras olarak çok çeşitli şeylerle (biyolojik, kültürel.) doldurulabilir ve geçmişin öğelerinin algılanması ve temsili kimlik taleplerinin yönüne göre şekillenebilir.¹¹ Kimlik şekillenirken kültürel unsurlar bu inşaya destek verir. Belli bir zaman aynı yerde yaşayan insanlar kültürel yapı sayesinde birbirine bağlanır ve özgün bir kimlik oluşturur.¹² Bu özgün kimlik içinde insanın hangi değerler etrafında yaşayabileceğini de kimlik sınırlar, tek tek bireylerin varoluş çeşitliliğini toplumsal genellemeler dahilinde yok sayar.¹³

Kimlik kişinin içinde yaşadığı topluma karşı ödevlerini, haklarını, bağlılığını belirler. Karşılıklı hak ve bağlılık ile beraberlik ve dayanışma amaçlanır. Kimlik temel kimlik ve sonradan yaratılmış sosyo-politik kimlik olarak ikiye ayrılabilir. Temel kimlikler içinde aile, aşiret, soy ve din esaslarından kaynaklanan kimlikler

---

⁸ Kılıçbay, a.g.e., s.80

⁹ Suavi Aydın, **Kimlik Sorunu, Ulusalılık ve Türk Kimliği**, Öteki Yayınevi, Ankara, Mayıs 1998, s.12-13.

¹⁰ Aydın, a.g.e., s.15.

¹¹ Nuri Bilgin, **Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu**, Ege Yayıncılık, İzmir, 1994, s.55.

¹² Burak Erdenir, **Avrupa Kimliği: Pan-Milliyetçilikten Post-Milliyetçiliğe**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2005, s.27.

¹³ Reyda Ergün-Cemal Bali Akal, "Kimlik Bedenin Hapishanesidir", **Doğu-Batı**, Milliyetçilik 1, Sayı:38, Yıl:9, Ağustos-Eylül-Ekim 2006, Ankara, s.18.

başta gelir. Sonradan yaratılan kimlikler için ise millet, sosyal sınıf, imparator tebaası, vatandaşlık sayılabilir.¹⁴

Kimlikler birer özellik ve birer nitelik göstermeleri ile aslında farklılıklardır. Bu kimlikler hazır verilerdir. Şöyle ki; belirli bir toplumsal yapıda, hazır varlıklar, hazır veriler olarak örneğin bir ulus vardır; cinsiyet kümeleri vardır, etnik topluluklar vardır, toplumsal sınıflar, dinler mezhepler vardır. ve belli bir toplumsal yapıda bu kimliklere ait olmak bir bireyin o toplumsal yapıdaki konumunu gösterir.¹⁵ Her bireyin de toplumdaki konumu farklıdır. Kişi onu diğerlerinden ayıran özelliklerini geliştirmelidir. Her değişik cinsin kendi bünyesinde gelişimini tamamlaması için bu gereklidir. Dünya düzeni de bu şekilde sağlanacaktır.¹⁶

Üç tür kimlik gerçeğinin (boyutunun) bulunduğu ileri sürülebilir: 1) Kişisel Kimlik (ben kimim?) 2) Psikososyal Kimlik (Biz Kimiz?) 3) Ulusal/Kültürel Kimlik (Bizler hangi kültür ya da ulusa aitiz?)¹⁷ Kimliğin bu üç boyut içinde devletleri farklılıklarından dolayı karşı karşıya getiren boyutun “*ulusal/kültürel kimlik*” olduğu düşünülebilir. Ulus-devletleşme sürecinin oluşumunda etkili olan “*ulusal kimlik oluşumu*”, modern çağın ürünüdür. Modern devlet anlayışının oluşmasına kadar devletlerin kendi kimliklerini tanımlama ihtiyacı olmamıştır. Modern öncesi dönemin devletleri meşruiyetlerini uyruklarıyla paylaştıkları “*ortak kimlik*” te bulmazlar. Meşruiyetin temeli modern öncesi toplumlarda; geleneksel, örfi bir zemine oturmaktadır.¹⁸ Dolayısıyla kimliğini tanımlayan toplumların, uluslaşma modeli için öncül olmaları; modernleşme aşamasında olan ve gelişimini tamamlayamayan devletlerin de bu modeli takip etmeleri kaçınılmaz olmuştur.

Geleneksel devletler kent-devletler, feodal sistemler; patrimonyal imparatorluklar; göçebe ya da fetihçi imparatorluklar ve “*tarihsel bürokratik merkezi*

---

¹⁴ Kemal Karpat, “Kimlik Sorunu’nun Türkiye’deki Tarihi”, **Türk Aydın ve Kimlik Sorunu**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.23.

¹⁵ Doğan Ergun, **Kimlikler Kısacasında Ulusal Kişilik**, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s.12.

¹⁶ Elie Kedourie, **Avrupada Milliyetçilik**, Çeviren: Haluk Timurtaş, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1971, s.55.

¹⁷ Cengiz Güleç, **Türk Düşüncesinde Ulusal Kültürel Kimlik Konusu**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antropoloji Anabilim Dalı, 1989, s.10.

¹⁸ Aydın, a.g.e., s.22.

imparatorluklar”. Geleneksel devletler¹⁹ belli sınırlarla sınırlanmıyorlar, çok daha belirsiz cephelerle sınırlanıyorlardı. Bu devletler belli bir toprak üzerinde bir çeşit yönetim uygulayabilirdi ama genellikle idari veya askeri hükmetme kapasitesinden yoksundu. Kaynak toplama önemliydi, ama düzenli bir vergi sisteminden çok, haraç alma veya gasp sistemine dayalıydı. Bu devletler öteki devletler arasında devleti devlet yapan koşullardan yoksundu.²⁰ Dolayısıyla devleti devlet yapan koşullar modern dönemin ürünü hatta sonucudur. Osmanlı devletinde de modernleşme ile gerçekleştirilmesi gereken onu diğer devletlerden ayıran özelliklerin oluşturulabilmesi olacaktır.

Kimlik tartışmaları da her türlü yenilik gibi Fransa da ortaya atılmış ve buradan yayılmıştır. Bu durum kimlik kavramı ile kültürel değişikliğin arasındaki ilintiyi ortaya koyması bakımından anlamlıdır. Şöyle ki geleneksel düzende yaşayan küçük yapılarda kimlik soru ya da sorun olmamıştır. Fakat sosyo-kültürel yeniliklerin yayılıp yaygınlaşmasıyla kimlik sorunu gündeme gelmiştir. Geleneksel toplumda yaşayan insanların da elbette bir kimliği vardı. Fakat kimlik sorunları yoktu. Sosyo-kültürel değişiklikler ile birlikte kimlikte sorun olarak gündeme gelmiştir. Törelere değişmesi, değişmelerin hız kazanması ile bireyler ve toplumlar kaybettikleri kimliklerini aramaya başlamışlardır.²¹ Uluslaşma süreci de kimlik arayışı sonunda ortaya çıkar diyebiliriz. Bu ise temelde devletlerin gelişimi ile ilgilidir. Fakat şüphesiz bu kalkınmayı sorunsuz halletmek, problemlerle karşılaşmamak mümkün değildir. Dolayısıyla her kalkınan toplumda, düzen ve dengelerle birlikte kültür de değişmiş bu da kaçınılmaz olarak kimlik bunalımlarına yol açmıştır.²² Kimlik bunalımları çok etnisiteli yapılanmalarda devlet yönetimi için büyük bir problemdir. Her toplum kendi farklı kültürü sayesinde diğer toplumlardan ayrı olduğunu düşünmeye başlamıştır. Özellikle devlete karşı sorumluluk ve bağlılığın, tanrısal ve geleneksel kural ve düzenlemelerle sağlandığı dönemlerde yönetenlerin yönetilenler

---

¹⁹ Geleneksel Osmanlı yönetim sisteminde siyasi yetkiler, başında padişahın bulunduğu merkezi otoritenin elinde toplanmıştı. Padişahın şahsına bağlı olarak örgütlenen merkez, hem iktisadi hayatı, hem de buna bağlı olarak gelişen sosyal ve siyasi hayatı kontrol altında bulundurmaktaydı. Merkezin toplumsal hayattaki kontrolünü sağlayan unsurlardan en önemlisi, Osmanlı Devleti'nin askeri savaştaki başarılarının temeli olan ve vergi sistemi ile askeri organizasyonu birleştiren “tımâr” sistemidir. Adem Çaylak, **Osmanlı'da Yöneten ve Yönetilen**, Vadi Yayınları, Ankara, 1998, s.144.

²⁰ Christopher Pierson, **Modern Devlet**, Çeviren: Dilek Hattatoğlu, Çivi Yazıları Yayıncılık, İstanbul, 2000, s.70-71.

²¹ Güvenç, a.g.e., s.5.

²² Güvenç, a.g.e., s.11.

üzerindeki etkisi benzersiz ve tek iken, modernleşme ile birlikte kral ve yöneticilerin tanrısal yönetim erkleri sorgulanmaya başlamıştır. Bazı uluslar aidiyetlerini yüzyıllarda geliştirdikleri gelenek, görenek, tarihi bütünlük, dil, din gibi daha da fazla çeşitlendirilebilecek bağlılık unsurlarında bulmuşlar; bazı uluslar için ise aidiyetler devlet kanalıyla yaratılmıştır.

Bir arada yaşama ihtiyacı, kimlik bunalımlarında mutlak bir çözüm geliştirilmesini şart koşar. Fakat tarih içinde farklı farklı nedenler yüzünden bir arada yaşayabilmeleri belli çözüm yollarını uygulamaya koymayı gerekli kılmıştır. Özellikle etnik açıdan farklı grupları bünyesinde barındıran devletler de bu eğilim daha fazla görülmekte, bu devletlerde orta yol arayışlarına daha sık rastlanmaktadır. “Üst kimlik” anlayışı da bu orta yol çözümlerinden biridir. Suavi Aydın neden üst kimlik ya da alt kimlik gibi kavramlara ihtiyaç duyulduğunu sorguladığında bulduğu cevap “*ortak kültür*” ile temellenmektedir. Bunu açıklarken ulusal sınırlar içinde yaşayan bir toplumun aynı kültürden olduğunu ve kendisini tanımlamak içinde aynı kimliğe ve kültürel kodlara başvurduğunu ya da başvurması gerektiğini düşünmemizden olduğunu söylemektedir.²³ Bu bize pek çok farklı etnik toplumun aynı ortak payda da buluşturulabilmesi imkanını üst kimlik sayesinde bulabildiğimizi işaret etmektedir. İnsanın iradesi dışında doğumuyla birlikte edindiği beş tane kimlik vardır. Bunlar: aile kimliği, coğrafya kimliği, din ya da mezhep kimliği, ırk ya da milliyet kimliği ve vatandaşlık kimliği. Bunlardan ilk dördü toplumları bir arada tutan üst kimlik işlevi de görmüştür. Önceleri din ve mezhep özellikle tarım toplumlarında üst kimlik işlevi görürken, modernleşme etkisi ile laiklik ve demokrasi geliştikçe insanların “*yurttaşlık*” bağı ile de üst kimlik sağlanması mümkün olmuştur.²⁴

Yurttaşlık siyasi söylemin en eski terimlerinden biridir; muhtemelen siyasi topluluk fikrinin kendisi kadar eskidir. Öz olarak yurttaş, siyasi topluluk hayatına katılma yetkisine sahip kişidir. İlk kez antik dünyanın kent-devletleriyle bütünleşen yurttaşlık hakları hiçbir zaman terk edilmemiştir, ancak, bu haklar, 1789 Fransız Devrimi’ni çevreleyen olaylarla modern dünyanın merkezine oturmuştur. Uyrukların yurttaşlara dönüştürülmesi ile aynı anda bir devlet ulusa dönüşür. Fransız devrimci

---

²³ Aydın, a.g.e., ss.7-8.

²⁴ http://www.kongar.org/aydinlanma/2005/499_Alt_Kimlik-Ust_Kimlik.php (son erişim: 20.05.2010)

geleneği yurttaşlığın evrensel bir statü olduğunu açıklığa kavuşturur.²⁵ Yurttaşlık iki yanlı bir süreçtir. İlkesel olarak, yurttaşlığın genişlemesi bireyleri devletin üzerinde ve karşısında güçlendirir. Bu aynı zamanda otorite ve devletinde güçlenmesi anlamına gelir.²⁶ Millet bireyi topluma, kimlik ise grupların birbirine bağlayarak aidiyet duygusunu geliştirir.²⁷ Kimliğin toplumsal anlamda bir çatı görevi gördüğü açıktır. Bu da bizi “üst kimlik” yaratılabilmesindeki mantığın ne kadar açık olduğu sonucuna götürür. Kendini bölge, kabile ya da mezhep kimlikleri ile tarif edenlerin üst kimlik olan milli kimlik bilincine yönelmeleri zordur. Etnik, dini ve yerel kimliğe yönelik yapılar feodal dönemlere özgüdür.²⁸

Fransız ihtilalinin gündeme getirdiği “*milliyetçilik*” ulusal kimlik değerlerinin tanımlanması gerektiği, sınırların belirlenmesi gerektiği sonucunu doğurmuştur. Bu farklı pek çok kültürün bir arada yaşadığı toplumların bağlı oldukları devletlerin toprak bütünlüğü açısından tehlikeye girmesine neden olmuştur. “*Kimliklerin birbirini tahrip etmeleri*”²⁹ yüzünden imparatorluklar zor durumda kalmış, “*ulusların kendi kaderini tayin hakkını elde etmelerinden*”³⁰ dolayı da imparatorluklar parçalanma sürecine girmişlerdir. Kimlik bir süreç içerisinde ve karşılıklı etkileşim ile devam ettiği için, pek çok grubun da birbirini etkilemesi mümkün olmuştur.

Sonuç olarak Modern toplum, kişiye “*kimlik kabul etmeye zorlamayan bir eşitlik, ama üstünlük/aşağılık biçiminde dejenere olmamış bir farklılık*”³¹ sağlayabilmelidir. Modern toplum için “...*kimlikleri totalitelerin içinde aramak, kendimize hapisaneler üretmektir. Mensubiyetler, aidiyetler de çoğuldur ve birbirine benzemez*”³² olması uygulamaları biraz zorlar. Osmanlı devletinde de kimlikleri toplumsal anlamda ayırmaya kalkmak herhalde mümkün değildir. Zaten devleti üst kimlik arayışlarına iten de kimliklerdeki farklılığı tek bir kimlikle ortadan kaldırmak “*Osmanlı kimliğini*” yeterli kılmak içindir.

²⁵ Pierson, a.g.e., ss.52-54.

²⁶ Pierson, a.g.e., s.56.

²⁷ Özcan Yeniçeri, **Küreselleşme Karşısında Milliyetçilik ve Kimlik**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.231.

²⁸ Yeniçeri, a.g.e., s.232.

²⁹ Kılıçbay, a.g.m., s.162.

³⁰ <http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=314> (son erişim: 20.05.2010)

³¹ Todorov, **The Conquest of America**, s.249’den aktaran William E. Connolly, **Kimlik ve Farklılık Siyasetin Açmazlarına Dair Çözüm Önerileri**, Çeviren: Ferma Lekesizalın, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995, s.69.

³² Kılıçbay, a.g.e., s.80.

Araştırma bu açıdan iktidarın st kimlik yaratma sürecini ele almaktadır. Bu sürece muhalefetin etkisi de gözardı edilmemiş, fikirleri üzerinde durulmuştur. Çalışma sırasında Türkçe kaynaklar temel alınmış; bir başlangıç olması düşünülmüştür.

1. BÖLÜM

GELENEKTEN MODERNLEŞMEYE ULUS DEVLET VE KİMLİK İNŞA SÜRECİ

1.1. AVRUPA ÖRNEĞİ

1.1.1. Ulus, Ulus Devlet ve Milliyetçilik

Çalışmanın kapsamında ulus, ulus-devlet ve milliyetçilik (ulusçuluk) açıklama yapılmasının gerekli olduğu düşünülen kavramlardır. Modern öncesi toplumların yaşadığı dönüşümde belirleyici olan bu kavramların, devletlerin “vatandaş” yaratmadaki politikalarına temel olduğu düşünülmüştür. Bütünlükten fazla uzaklaşmamak için de kavramlar birbirinden ayrılmadan açıklanmıştır. Geleneksel çözülme ve modernleşmeye geçiş üzerinde kısaca durulmuş ve ulus, uluslaşmak, ulus-devlet ve milliyetçilik¹ modern döneme nasıl yansımıştır bu anlaşılmaya çalışılmıştır.

19. yüzyıl büyük bir dönüm noktası olarak modern dünyanın şekillendiği yüzyıl olmuştur.² Modern dönemde farklılık yaratan ve daha önceki *toplumsal örgütlenme ve kültür biçimlerinden radikal bir kopuş sağlayan*³ koşullar nelerdi bunu anlamak önemlidir. Modern öncesi dönemde monarşi, meşruiyetini yurttaştan çok uyruktan ibaret olan nüfustan değil kutsallıktan alıyordu.⁴ Modern çağda ise krallar yönetimi (kısmen de olsa) halk ile paylaşmak zorunda kalmışlardır.⁵

---

¹ Antony D. Smith, **Milli Kimlik**, Çeviren: Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2009, ss.73-76.

² Immanuel Wallerstein, **Modern Dünya Sistemi: Kapitalist Tarım ve 16. Yüzyıl’da Avrupa Dünya Ekonomisinin Kökenleri, 1. Cilt**, Çeviren: Latif Boyacı, Akış Yay., İstanbul, 2004, s.21. Gellner insanlık tarihinin üç temel aşamadan geçtiğini belirtmektedir. Bu aşamaları da tarım öncesi, tarım toplumları ve sanayi toplumları olarak belirtmektedir. Ernest Gellner, **Uluslar ve Ulusçuluk**, Çeviren: Büşra Ersanlı Behar, Günay Göksu Özdoğan, İnsan Yayıncılık, İstanbul, 1992, s.65. Benzer bir şekilde Alvin Toffler de toplumsal gelişmenin iki büyük değişim geçirdiğini ve bunlardan her birinin bir önceki kültür ve uygarlıkları yok edip, yerine yeni yaşam ve ekonomi modelleri getirdiğine dikkat çekmektedir. İlk değişim dalgası Tarım Devrimi’dir. İkinci dalga olan sanayi devrimidir ve üç yüzyılda ortaya çıkmıştır. Alvin Toffler, **Üçüncü Dalga**, Çeviren: Ali Seden, Altın Kitaplar, İstanbul, 1998, s.32.

³ Gellner, a.g.e., s.19.

⁴ Eski monarşilerin birbirine pek bitişik yaşamayan toplumları bir arada tutmasına yardım eden bir önemli faktörde hanedanlıklar arası evlilik bağı ile sağlanan birlik inancı olmuştur. Böylece heterojen

Batı'nın ideali, kendi kendini belirleyen olmakla özgürleşen özerk insandır.⁶ *Uygarlığı bütün şubeleriyle katıksız beşeri unsura indirgemek*⁷ olan “bireyselleşme” modern toplumun en temelindedir. Doğu toplumları (Batı'ya görece olarak) modern zamanda dahi bireyselleşmede yetersiz kalacaktır. Bu da onları kendi yararlarına olan çıkar yollarını Batı'yı takip ederek bulmaya hapsedecektir.

Modern dünyanın en anlamlı özelliklerinden biri Doğu'yu Batı'dan ayıran uçurumdur. Batı Avrupa ve Amerika kıtasının gerçekleştirdiği değişim, Doğu Avrupa, Afrika ve Asya ülkelerine örnek olmuş, her toplum kendi coğrafi ve tarihsel durumuna bağlı olarak gelişimini tamamlamıştır. Fakat sanayileşmiş toplumun dışında kalan ülkelerde modernleşme siyasal ve kültürel şekilde gerçekleşmiştir.⁸

Belirli/ tanımlanmış sınırları olan topraklar üzerinde yaşayan ve yurttaşları üzerinde anayasaya dayalı bir siyasi yapı içerisinde, yönetimi merkezi, egemenliği tartışılmayan/ tartışmasız, kişilerden bağımsız olarak süreklilik gösteren siyasi kişilik ulus-devlet, ulusu ortak çıkarlarla bütünleştirerek güçlü ve kalıcı kılmak ve doktrine etmek programları da ulusçuluk/ uluslaştırmadır.⁹ Ulus devletlerin ortaya çıkışı doğal bir dönüşüm mü, yoksa bir erkin inşa ettiği bir yapı mı bu da tartışılmıştır.¹⁰

Ulus kavramı, aynı kökenden gelme, aynı toprak üzerinde yaşama, aynı dili konuşma gibi değişik ölçüler kullanılarak ele alınacağı gibi, belli bir ülkede aynı

---

nüfuslar yeni siyasal çerçeveye tabi kılınmışlardır. Buna en iyi örnek Habsburg Hanedanlığı'dır. Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, Çeviren: İskender Savaşır, Metis Yay., 5. Baskı, İstanbul, 2009, s.34.

⁵ Turhan Feyzioğlu, **Atatürk ve Milliyetçilik**, Atatürk Araştırma Merkezi, 3. Baskı, Ankara, 1996, s.9. “...*Hanover hanedanından bir prens İngiltere tahtına, Fransız Bourbon hanedanından biri İspanya tahtına, bir İspanyol Prensi Almanya da bir tahta, Alman Prensi Otto Yunan tahtına oturabiliyordu.*”

⁶ Claudia Hilb, “Özgürlüğün Sınırlarında Eşitlik”, **Siyasal Kimliklerin Oluşumu**, Yayına Hazırlayan: Ernest Laclau, Çeviren: Ahmet Fethi, Sarmal Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.138-139.

⁷ Guenon, a.g.e., s.71.

⁸ Suavi Aydın, **Modernleşme ve Milliyetçilik**, Gündoğan Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 2000, s.22-23.

⁹ Mehmet Güngör, **Ulus Devlet Yurttaşlığından Küresel Yurttaşlığa Türkiye’de Yurttaş Olgusu**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 2008, s.82.

¹⁰ Anderson, a.g.e., s.19-21. Örneğin Anderson, Ulusun hayal edilmiş olduğunu düşünür, bu düşüncesini en temelde bir insanın kendi gibi olan diğerleri ile ortak bir topluma dahil olduğunu hayal etmesi ile açıklar. Turgay Uzun ise makalesinde, Anderson gibi ulusların birer mit ve hayali cemaat olduğunu söylemenin zor olduğunu belirtmiştir: Turgay Uzun, “Ulus, Milliyetçik ve Kimlik Üzerine Bir Değerlendirme”, **Doğu-Batı**, Sayı:23, Mayıs-Haziran-Temmuz 2003, s.159.

yasalara ve kurumlara boyun eğen bir halk topluluğu olarak da tanımlanabilir.¹¹ Ulus kavramının ortaya çıkması feodal düzenin¹² yerini kapitalizme¹³ devretmesinden önceki monarşik krallıklar dönemine denk gelir. Anderson'un belirttiği üzere ulus açısından ortak bir *bilimsel tanım yapılamasa da*¹⁴ Smith ulusu;¹⁵ “*tarihi bir toprağı/ülkeyi, ortak mitleri ve tarihi belleği, kitlevi bir kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğu*” olarak tanımlar. Gellner ise ulus kavramını şu tanımlarla anlam bulacağını söyler, “*İki insan, ancak ve ancak aynı kültürü paylaşıyorlarsa aynı ulustan sayılırlar. Burada kültür, bir düşünceler, işaretler ve çağrışımlar, davranış ve iletişim sistemi anlamına gelmektedir...*”¹⁶

Gellner, Hobsbawm, Anderson gibi modernistler ulusun icat edildiğini düşünürler. Ulus tarihsel bir süreklilik koşuluna bağlıdır. Ulus oluşumu her toplum için farklı bir yol takip etmiştir ve değerlendirme bu farklara göre yapılmalıdır. Ulusları tanımlayan ve onları birbirinden ayıran mit, anı, sembol ve değerler bu farklılıkları ortaya koyarken özgül hallerinden ötürü yardımcı olabilirler.¹⁷

En başta Batı’da etnilerde uluslaşma bilinci dünyanın geri kalan kısımlarından daha önce, daha doğal ve farklı bir şekilde meydana gelmiştir.¹⁸ Bu

---

¹¹ Furkan Şen, **Globalleşme Sürecinde Milliyetçilik Trendleri ve Ulus Devlet**, Yargı Yayıncılık, Ankara, 2004, s.10.

¹² Batı Avrupa feodalizmi imparatorluğun çözülmesi sırasında ortaya çıkmıştır. Bu terimin akla getireceği durum, nüfusu ve üretim oranları yavaş yavaş artan bir küçük ekonomik merkezler serisi olmalıdır. Bu yapıda artı değerın çoğu derebeylerine aktarılır, bu aktarmada yine kontrolünü derebeylerin ellerinde bulundurduğu hukuk sistemi koruyucu işlev gördü. Wallerstein, a.g.e., s.34-35.

¹³ Pek çok çağdaş yazar, kapitalizmin ortaya çıkışının anahtarını, ticaretin doğması, para ilişkilerinin ve değişimin yaygınlaşması ile bağlantılı olduğunu vurgulamaktadır. Bkz. Colin Mooers, **Burjuva Avrupa’nın Kuruluşu**, Çeviren: Bahadır Sina Şen, Dost Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, 2000, s.15.

¹⁴ Anderson, a.g.e., s.17. Yani sosyolojik bir tanımda ulus aynı ekolojik alan üzerindeki kültürel, ekonomik ve siyasal sistemlerin çakışma süreçleri ile birlikte “aşağı kültürlerin” standartlaştırılmış, homojen ve merkezi iktidar tarafından desteklenen bir “yüksek kültür” ile bütünleşmesi olarak ele alınırken, bir hukukçu ise bir devlete vatandaşlık bağı ile bağlı olan insanlar topluluğu olarak tanımlar. Ozan Erözden, **Ulus Devlet**, Dost Yayıncılık, Ankara, 1997, s.12.

¹⁵ Smith, Umut Özkırımlı’nın milliyetçilik yaklaşımlarında ele aldığı gruplardan biri olan etno-sembolcüler grubuna dahildir. Milliyetçilik çözümlerinde etnik geçmişe ağırlık veren kuramcılarını nitelemek için kullanılan bu terim daha çok ilkçi yaklaşım ve modernist yaklaşım arasında orta yol niteliği taşımaktadır. Milletler yoktan var edilemez ve milli kimlikler geçmişten kalan mitler, değerler ve sembollerin etkisi altında gelişir. Umut Özkırımlı, **Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış**, Doğu Batı Yayıncılık, Ankara, 2008, s.209.

¹⁶ Gellner, a.g.e., s.78.

¹⁷ Antony D. Smith, **Ulusların Etnik Kökeni**, Çevirenler: Sonay Bayramoğlu-Hülya Kendir, Dost Kitabevi, Ankara, 2002, s.10.

¹⁸ Ali Yaşar Sarıbay, **Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, ss.91-95.

toplumlar kendiliklerinden bir arada bulunma¹⁹ ve bu birliğe sahip çıkma isteği ile hareket etmişlerdir. Sınırları kesin tanımlanmış fiziksel bir alan modern ulus devletlerin en önemli özelliğidir. Zira geçmiş imparatorluklarda da toprak en önemli unsur olmakla birlikte bu toprak belirsiz tanımlanmış topraklardan oluşmuştur.²⁰

Ulusların oluşmasını önleyen tarımsal toplumun kültürel zenginliğinin, sanayi toplumuyla birlikte yerini kültürel homojenleşmeye terk ettiğini ve bunun da siyasal ve kültürel sınırların belirlenmesini zorunlu kıldığı kesindir.²¹ Bu sınırlar içinde yaşayanların belli ortak özellikleri olmak zorundadır.²² Sanayi toplumuna geçişle birlikte devletin tebaası arasında standart bir kültürün yayılması söz konusudur. “*Ulusçuluk, köylülerin Fransızlar haline dönüşmesini dile getiren Eugen Weber’in görüşlerini ya da İtalya yaratıldıktan sonra artık İtalyanları yapmak gerektiğini söyleyen D’Azeglio’nun gözlemini akla getiren birleştirici bir süreç olarak görünmektedir.*”²³

Uluslaşma süreci 19. yüzyılda Batı Avrupa’da başlamıştır.²⁴ Batı Avrupada iki örnek şekilde izlenebilecek uluslaşmada ilk örnek kendiliğinden oluşan uluslaşmadır, ikinci örnek ise erken sanayileşme ile birlikte “*ortak dil, ortak kültür, ortak tarih*” sloganı etrafındaki parçalılıktan bütünlüğe doğru gerçekleşmiştir.²⁵ Uluslaşma süreci ya da ulusal toplumun oluşumu, iki düzeyde incelenerek kavranabilir. Bir; ulusal devletin doğuşu, iki; ulusal ideolojinin egemen hale gelmesidir.²⁶ Ulusal ideoloji ortak bir dünya görüşü dolayısıyla “biz” deme

---

¹⁹ Ulrich Beck, **Siyasallığın İcadı**, Çeviren: Nihat Ünler, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 1999, s.110-111. Modern uluslar trenin kompartımanları gibidir. Aynı yola birlikte çıkan yolcular birbirlerinin bir süre sonra doğal tamamlayıcısı olurlar. Kendi alanlarına başkalarının girmesine kızarlar, izin vermezler. Oysaki yolculuğun ta en başında herkes çok farklı yerlerden gelmişlerdir.

²⁰ Christopher Pierson, **Modern Devlet**, Çeviren: Dilek Hattatoğlu, Çivi Yazıları Yayıncılık, İstanbul, 2000, s.30.

²¹ Gellner, a.g.e., s.19-20 John Breuilly’nin sunuş yazısından.

²² Gellner, a.g.e., ss.26-28. Gellner, biri kültürel ve diğeri iradi duruma ilişkin iki geçici tanım yapmaktadır: İlkinde, iki insanın ancak düşünceler, işaretler ve çağrışımlar, davranış ve iletişim biçimleri anlamında bir kültürü paylaşıyorsa aynı ulustan sayılacağı, ikincisinde ise ancak ve ancak birbirlerini aynı ulusun üyesi olarak tanıyorlarsa aynı ulusun üyesi sayılacaklarını, yani ulusları insanların yarattığını ve ulusların insanların kendi inanç, sadakat ve dayanışmalarının ürünü olduğunu ifade etmektedir.

²³ Eugen Weber, **Peasants into Frenhmen**, Chatto & Windus, Londra, 1979’dan aktaran Gellner, s.31.

²⁴ Şen, a.g.e., s.22.

²⁵ Aydın, a.g.e., s.30.

²⁶ Gellner, a.g.e., s.12.

eğilimindedir. Ulus devletin sınırları da “biz” diye düşünen kesimin sınırlarını belli etmiştir.

Belli bir toprak parçasında yaşamını sürdüren insan toplumlarının ulus şeklini alması her toplumda değişimin ürünü olmuştur. Bu değişim bazı toplumlarda ekonomik, bazı toplumlarda zihinsel şekilde olmuştur. Pazar bütünleşmesi Batı Avrupa’da toplumsal dönüşümün, ekonomik kaynaklarda yaptığı değişimin, birlik duygusunu etkilemesi ile ulus devletlerin yolunu açmıştır. Pazar bütünleşmesinin sağladığı uluslaşmada devlet içinde etnik bir birliktelik olmayabilir. Buna en iyi örnek Amerika Birleşik Devletleri’dir. Örneğin A.B.D. Anayasası “*Biz ABD halkı...*” diye başlamaktadır. Artık mutlak bir hükümdar değil; yurttaşlar hem de belli bir ülkenin yurttaşları söz sahibidir.²⁷

Anderson’a göre ulusal toplulukların ulus halini almasında kapitalist sektör içinde bunu olanaklı hale getiren en önemli sektör ise “matbaa”dır. Modern biçimin ilk kitlesel sanayi ürünü ise kitaptır. Okuyucu kendini belli bir kültürel yapı içinde belli bir tarihe yerleştirmiş oldu. Milliyetçi düşüncenin bir diğer ayağı ise seyahat olmuştur. Bütünlüklü devlet içinde seyahat eden kişiler kendi kültürlerinden insanlarda tanışmışlar, ortak tecrübe ve devlet dili onları diğer kültürlerden ayıran farklı bir topluluk oldukları bilincinde buluşmuşlardır. Dolayısıyla kendilerini ayrı bir kültür olarak tahayyül etmişlerdir.²⁸

Uluslaşma süreci ise ulusal devletin doğuşu ve ulusal ideolojinin egemen hale gelmesi ile sağlanır. Bu ideoloji sonrası devlet bireyleri ortak bir refleksle “biz” deme eğilimi gösterirler. Özellikle son dört yüzyıldır devletler meşruiyetlerini üzerinde yükseldikleri yukarıda açıkladığımız bu uluslara dayandırırılar.²⁹ Bir devletin kendi meşruiyetini bu ulusa dayandırması ile de ulus-devletler ortaya çıkar. Modern zamanın ürünü olan bu devletlerin ise dayandığı temel, anayasadır.

---

²⁷ Feyzioğlu, a.g.e., s.9. “...*Abraham Lincoln, anayasayı hazırlayanların yeni bir milletin oluşmasını da sağladıklarını söylerken çok haklıdır.*”

²⁸ Anderson, a.g.e., ss.73-78.

²⁹ İbrahim Uğur Erkiş, **Ulusal Devletin Tarihi Gelişimi ve Geleceği**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Antalya 2008, s.1.

Anayasallık modern devlet fikrinin son derece önemli ögesidir.³⁰ Çünkü kurumsallaşmış siyasi iktidar biçiminin somutlaşmasını sağlar.³¹

Ulus devlet halini alabilmiş topluluk siyasi bir topluluktur.³² Siyasi toplulukta; ortak kurumların, hak ve görevlere dair tek bir yasa vardır. Bu topluluğun “aidiyet” hissedecekleri az çok sınırları belirlenmiş bir toprak parçasının da olması gerekmektedir. “Bu ‘milletin’ Batılı anlamda kavramsallaştırılmasıdır.”³³ Çünkü “Modern çağda milletlerin, sınırlandırılmış kimi değerler etrafında, devletin ve kurumların belirlediği “kimliklere” göre ve inşa edilmiş milli kimlikler ile salt bir duyuş ve davranış kalıbına bürünmüş”³⁴ yaşaması Batı toplumlarının özelliğidir. Feodalite tasfiyesinden sonra Batı toplumları merkezi yönetimi ulus devlet şeklinde yeniden kurarken doğu toplumlarından ciddi şekilde farklılaşmıştır.³⁵ Bunun yanında Batı ile aynı zamanda; Doğu Avrupa ve Asya’da ise yeni ve farklı bir millet anlayışı doğmaya başlamıştır. Bu millet anlayışının Doğu’nun Batı’dan oldukça farklı koşullarına göre oluşmuş ve “etnik” bir özelliğe dayanmıştır. Bu millet anlayışının en büyük özelliği “...ayırt edici özelliği doğuştan, fitri bir topluluk fikrini öne çıkarması” olmuştur.³⁶

Keskin milleti meydana getiren etkenleri, ırk birliği ve yurt birliği gibi tabii veya objektif etkenler ile dil, edebiyat, sanat terbiye, milli tarih ve ideal birliği gibi manevi veya subjektif etkenler ve nihayet bağımsız bir devlet halinde teşkilatlanma ve ortak maddi menfaatlere bağlanma gibi hukuki, siyasi ve iktisadi etkenler olarak belirtmektedir.³⁷ Millet her şeyden önce sosyal bir realitedir.³⁸

---

³⁰ Pierson, a.g.e., s.39-40.

³¹ Erözden, a.g.e., s.59.

³² Özcan Yeniçeri milli kimliğin milliyetçilik ve taraftarları tarafından yaratılmış olduğunu düşünmektedir. Özcan Yeniçeri, **Küreselleşme Karşısında Milliyetçilik ve Kimlik**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.231.

³³ Smith, **Milli Kimlik**, s.24-25.

³⁴ Taşkın Takış, “Hangi Milliyetçilik”, **Doğu-Batı**, Sayı:38, Ağustos-Eylül-Ekim 2006, s.12.

³⁵ Mehmet Ali Kılıçbay, **Uyruktan Vatandaşa Geçimden İktisada**, İmge Kitabevi, Ankara, 1996, s.25.

³⁶ Smith, a.g.e., s.28.

³⁷ Mustafa Keskin, **Atatürk’ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s.3.

³⁸ Şener Aktürk, “Etnik Kategori ve Milliyetçilik: Tek Etnili, Çok Etnili ve Gayri Etnik Rejimler”, **Doğu-Batı**, Milliyetçilik 1, Sayı:38, Yıl:9, Ağustos-Eylül-Ekim 2006, Ankara, s.23.

Toprağa bağlılık ve millileşen dini cemaatlerle seküler bir vatandaş kimliği yaratma hayali, devletle millet arasındaki kutsal ittifakı perçinlemiştir.³⁹ Milliyetçilik de bürokratik bir aygıt olarak tıpkı toprak ve kültürel bağ gibi birleştirici bir unsur işlevi görmüştür. Batıdaki ulus-devletlerin ideolojisi olarak ortaya çıkmıştır.⁴⁰

Milliyetçilik kelimesinin modern anlamının 18. yüzyıldan daha eskiye gidemeyeceğini belirten Hobsbawm, Gellner ile aynı milliyetçilik tanımında birleşir: “*Milliyetçilik esasen politik birim ile milli birimin uyumluluğunu öngören bir ilke olması*”⁴¹ anlamındadır. Gellner de 18. yüzyılın egemen devletler topluluğunun milliyetçi olmadığını belirtmektedir.⁴² 19. yüzyıl milliyetçiliği ise etniklik, toplumsal cinsiyet, ve ırk etrafında örgütlenmektedir.⁴³

Milletlik doğal olan dolayısıyla seçilmemiş her şeye bağlıdır; ten rengine, cinsiyete, ana babaya, kuşağa, insana duyulan seçmeden olan bağlılık kişi tarafından özümсенir. Ulus kavramının fedakarlık talep etmesi ve çıkar gözetmesinin nedeni buradan gelmektedir.⁴⁴ Halkın seferberliğini, yurttaşlar olarak yasal eşitliklerini ve “milli fayda” bakımından kamu yaşamına katılmalarını tanzim ederek toplumsal düzeyde etkinlik gösterir.⁴⁵ Milliyetçilik Anderson’a göre liberalizm ve sosyalizmden çok daha fazla bir şekilde dinsel cemaatlere yakındır.⁴⁶ Milliyetçiliğin bu durumu da halkın bağlılığını bir anlamda garanti eder.

Milliyetçilik; sanayileşme sürecinde değişik unsurları oluşturarak canlandırıp bilinçli bir ulus olmayı ve oluşturmayı sağlayan, farklılaşmayı toplum içinden toplum dışına çıkarıp kültürel türdeşliği öngören, ulusal yönetimi örgütlemesine bağlı olarak da ulusal bir ekonomi yaratan, ulus olma aşamasına ulaşma çabalarının hem bir

---

³⁹ Takış, a.g.m., s.12.

⁴⁰ Aydın, a.g.e., s.17.

⁴¹ Eric J. Hobsbawm, **1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik “Program, Mit, Gerçeklik”**, Çeviren: Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993, s.17-23.

⁴² Ernest Gellner, **Milliyetçiliğe Bakmak**, Çevirenler: Simten Coşar, Saltuk Özertürk, Nalan Soyarık, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s.48. Milliyetçi bir hareketin en eskisi Gellner’e göre Viyana Kongresi’nin toplandığı dönem olabilir. Çünkü bu dönem parçalanmakta olan hanedan-din düzenini yeniden kurma çabası içeren bir dönemdir.

⁴³ Carl Pietsch, “Sınıf, Milliyetçilik ve Kimlik Politikaları”, Çeviren: Hayriye Erbaş, **Fark/Kimlik Sınıf**, Derleyen: Hayriye Erbaş, Eos Yayınevi, Ankara, 2007, s.345.

⁴⁴ a.g.e., s.159-161.

⁴⁵ Smith, a.g.e., s.147.

⁴⁶ Antony Smith, **Küreselleşme Çağında Milliyetçilik**, Çeviren: Derya Kömürcü, Everest Yayınları, İstanbul, 2002, s.xiii.

ürünü hem de ideolojik aracıdır.⁴⁷ Yani milliyetçilik öncelikle sanayileşme döneminin ürünüdür. Modern kültürün ve değişimin modern olmayan dönemden en radikal ayrılışı belki de bu noktadır.

Yukarıdaki açıklamada milliyetçiliğin modern çağın ürünü olduğunu kanıtlamakla birlikte, milliyetçilik sanayileşme ve endüstrileşme aşamasına ulaşamayan devletler için bir soru işareti oluşturur. Çünkü milliyetçilik Yunanistan, Balkanlar, Osmanlı gibi endüstrileşmiş sayılamayacak toplumlarda da görülmüştür.⁴⁸

Ulus-devlet ile birlikte devletler idari ve bölgesel bir birliği sağlar ama bununla iktifa edemez; zira varlığını ve devamlılığını sağlama alması için idari ve bölgesel birliğin, kültürel birlikle taçlanması gerekir. Bu nedenle her ulus-devlet, birliği kültürel alana da taşıyıp yönetimi altındaki insanları kültürel açıdan homojenleştirmeyi amaçlar. Bunu başarmanın en kestirme yolu, bir lisanın ortak bir lisan haline getirilmesi (dilde birlik) ve ortak tarihi sembollerin (tarihte birlik) yaratılmasıdır.⁴⁹ Milliyetçilik tarih ve devletin bir araya getirilmesini sağlar. Bunu yaparken de doğanın ve tarihin esas temeli olan mücadele ile devlete karşı kişinin ferdi görevlerini yerine getirmesi ve kendi kaderini tayin fikirlerini birbiriyle kaynaştırır.⁵⁰

Milliyetçilik belli bir etnik grubun veya topluluğun kendi devletini kurmak ya da var olan bir ulus devleti savunmak amacını güden bir hareketin ideolojisidir. Yani burjuvazi kendi ulusunu kurmuştur. Fakat ilerleyen bölümlerde göreceğimiz üzere Osmanlı Devleti için böyle bir ilerleme süreci yaşanmamıştır. Bunun ilk nedenlerinden biri toplumda ekonomik açıdan bir orta sınıf olmamasıdır. Modernleşme ancak devletin bütünlüğü tehlikeye girdiği zaman bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır. Ulusçuluk hareketi dünyaya Fransız ihtilali sonrasında yayılmaya başlamıştır. En önemli etkiyi de burjuva oluşturmuştur. İngiltere ve Fransa burjuvazinin en fazla geliştiği, iktidar özelliği geliştirdikleri ülkelerdir. Burjuvazi feodal toplum karşısında kendi ekonomik durumunu garanti altına almak

---

⁴⁷ Mehmet Karakaş, **Türk Ulusçuluğunun İnşası**, Vadi Yayınları, Ankara, 2000, s.39.

⁴⁸ Özkırımlı, a.g.e., s.175.

⁴⁹ Abdulvahap Coşkun, **Ulus Devletlerin Dönüşümü ve Meşruluk Sorunu**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, s.208.

⁵⁰ Elie Kedourie, **Avrupada Milliyetçilik**, Çeviren: Haluk Timurtaş, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1971, s. 47.

durumundaydı. Dolayısıyla da ulusal pazarı ve ulusal birliği sağlamalıydı. Bu gereklilik ulusallığın ideolojik boyutta da yaygınlaşmasını sağlamıştır. Batı Avrupa’da kendiliğinden denebilecek bir şekilde olan bu gelişme sanayileşmenin, güçlü bir burjuvanın olmadığı toplumlarda farklılık göstermiştir. Almanya ve İtalya uluslaşmayı gelişmenin ön koşulu olarak düşünmüşlerdir. Dolayısıyla önce ideolojik olarak uluslaşma yoluna gitmişlerdir. Yani ulusçuluk yukardan aşağıya doğru ideolojik olarak geliştirilmiştir.⁵¹ Osmanlı Devleti’nin de içinde bulunduğu Doğu toplumlarında ise Batılı devletlerin de etki ve müdahalesiyle, gelişme dayatılmış ya da Batılı devletlerin örnek alınması -ya da taklit edilmesi-⁵² ile gerçekleşmiştir.⁵³

20. yüzyılda liderler resmi milliyetçiliğe uygun şekillenmiş sivil ve askeri eğitim sistemleri, seçimler, partiler, kültürel kutlamalar ile yurttaş yaratmak için hazırdırlar.⁵⁴

1.1.2. Avrupa’da Ulus Devlet

Elie Kedourie “*kötülük cehaletten bilgiye vahşetten medeniyete geçerken gereklidir*” diye düşünmektedir.⁵⁵ Fransız ihtilali beşeriyete sarsılma, silkelene ve kendi yararına bir hayata devam etme fırsatı vermiştir. İdeoloji de Fransız aydınlanması ürünüdür⁵⁶ ve insanların sorular sorabilmesinin önünü açmıştır. Fransız

---

⁵¹ Cengiz Güleç, **Türk Düşüncesinde Ulusal Kültürel Kimlik Konusu**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antropoloji Anabilim Dalı, 1989, s.12.

⁵² Anderson, a.g.e., s.19.

⁵³ Osmanlı İmparatorluğu’ndaki toplumsal değişmeyi inceleyen yazarlar, genelde, Osmanlı Devleti’nin bir imparatorluğa dönüşme başarısının ardında yatan öğelerle birlikte, duraklama ve gerileme dönemlerinin yaşanmasına yol açan etkenleri araştırmakta, bunun yanı sıra, Osmanlı değişimine ilişkin yükseliş ve düşüş modelini toplumsal dönüşümlerle bağlantılı olarak açıklamaktadırlar. Bkz. Fatma Müge Göçek, **Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü: Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme**, Çeviren: İbrahim Yıldız, Ayraç Yayıncılık, Ankara, 1999, s.29.

⁵⁴ Partha Chatterjee, **Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası**, Çeviren: Sami Oğuz, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, ss.51-53.

⁵⁵ Kedourie, a.g.e., s.45. Kötülükten değişme doğacağı fikri Kant için anafikir olmuştur. Kant eserlerinde tarihteki kötülüklerin insanlarda yaptığı ilerleme açıkça görülebilir. Yazarın yaptığı alıntı ile Kozmopolit Bir Vasıta Umumi Tarih Fikri (1784) adlı eserinde “...*Kendi haline bırakılırsa insan barışı seçer. Ama tabiat aksini ister: cinsinin iyiliği için savaşmak onun nasibidir Ancak savaşa savaşa insanlar akıllı yaşayışa nail olurlar...*” diye yazmıştır.

⁵⁶ David Mclellan, **İdeoloji**, Çeviren: Barış Yıldırım, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, ss.5-7.

devrimi sonrasında yaşananlar⁵⁷ tam olarak ne rasyonel ne de doğal görünen olaylardır. Sanayi devriminin hız kazanması ile döneme değişim ve dönüşüm damgasını vurmuştur.⁵⁸ Devlet “*insanoğlunun icat ettiği ilginç bir cihaz*”⁵⁹ olarak usta ellerde şekillenmiştir.

Erken modern zamanların Batı Avrupası’nda devlet oluşumlarında milliyetçilik ve devlet ilişkisi pek dikkate alınmamıştır. Bunun sebebi erken modern dönemde Batı Avrupa’da milliyetçiliğin, toplu siyasal kimliğin ve kültürel homojenliğin az rastlanır şeyler olmasıdır. Erken dönemde mutlakiyetçilik devlet oluşturabilmek için yetmiş, topluluk duygusu topluma karşı değil, devlete karşı gerçekleştirilmiştir; ulus ve milliyetçilik ile devlet kurmak için ise modern dönem beklenmiştir.⁶⁰

Modern ulus devletler ise Batı Avrupa’da kapitalizm olarak ifade edilen sosyoekonomik sistemle⁶¹ birlikte tarih sahnesine çıkmıştır.⁶² Batı Avrupa toplumlarında ulus devlet kurma süreci, nüfuz etme (devletin belirmesi), standartlaşma (ulusal kimliğin oluşması), katılma (politik yurttaşlığın yerleşmesi), kaynakların yeniden dağılımı (sosyal yurttaşlığın yerleşmesi) gibi oluşumları içermektedir.⁶³

Meşruiyet kaynağını toplumdan alan ulus-devlet için siyasal sistem kuramcıları ise J.J. Rousseau⁶⁴ ve Montesquieu’dir.⁶⁵ Kuvvetler ayrılığı prensibini

---

⁵⁷ Napolyon’un iktidara gelmesi ve devrimi izleyen yirmi yılda Avrupa’da alt üst oluşlar bu dönemde yaşanmıştır.

⁵⁸ Feyzioğlu, a.g.e., s.9.

⁵⁹ Jürgen Habermas, **Küreselleşme ve Milli Devletin Akıbeti**, Çeviren: Medeni Beyaztaş, Bakış Yayıncılık, İstanbul, 2002, s.7.

⁶⁰ Josep R. Llobera, **Modernliğin Tanrısı Batı Avrupa’da Milliyetçiliğin Gelişimi**, Çeviren: Emek Akman ve Ebru Akman, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2007, s.127.

⁶¹ Wallerstein kapitalizmin yaptığı şeyin uzun vadede daha karlı bir artı değer dağıtımını sunması olduğunu belirtmektedir. Yine ona göre imparatorluk ise bir haraç toplama mekanizmasıdır. Kapitalizmde devlet girişimci olmaktan çok ekonomik işlemlerin belli ticari kurallara uygun yapılmasını sağlayan bir vazife yüklenir. Böylelikle Pazar işleyişi, üretim artışı ve sonuç olarak ortaya çıkan tüm modern ekonomik gelişmeleri sağlayan motivasyonu artırır. Wallerstein, a.g.e., s.32.

⁶² Zümrüt Akça, **Ulus-Devlet ve Küreselleşme İlişkisi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2005, s.1.

⁶³ Özkırımlı, a.g.e., s.56.

⁶⁴ Her ne kadar vatandaşlık ve vatansızlık kozmopolit olmasalar da bunlar sadece ulus devlet içinde gerçekleşebilecektir. Büyük devletlerde ise bu iki kavramı bir araya getirmek zordur. Aktaran, Umur Özkırımlı, a.g.e., s.41.

⁶⁵ Yasal irade anlayışı yani genel irade ifadesi ve eşitlik ilkesi bakımından Rousseau, kuvvetler ayrılığı ve özgürlük anlayışı açısından Montesquieu izleri açıktır. İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi

yani devlet fonksiyonlarını yasama, yürütme ve yargı olarak ayıran kuramı geliştiren bu düşünürlerdir. Sistemi ve meşruiyet kaynağı yeniden kuramlaştırılan modern (ulus) devletin, yeni siyasal kavramlar icat etmesi kaçınılmaz olmuştur. Artık yaşanan toprak ülke değil siyasal anlam olarak vatandır, toplum tebaa değil ulustur, fertler herhangi birisi değil kimliği olan vatandaşdır, artık sınırlar öyle belirsiz değil sınır taşları ile belirlenmiş kesin çizgilerdir.⁶⁶ Ulusal toplulukların ulus halini almasında Kapitalist sektörler içinde bunu olanaklı hale getiren en önemli sektör ise “matbaa” dır. Böylece okuyucu kendini belli bir kültürel yapı içinde belli bir tarihe yerleştirmiş oldu. Kapitalizmin halk dillerini yaygınlaştırması devrimi ulusal bilinin gelişmesinde son derece etkili olacaktır.⁶⁷ Milliyetçi düşüncenin bir diğer ayağı ise seyahat olmuştur. Ortak tecrübe ve devlet dili onları diğer kültürlerden ayıran farklı bir topluluk oldukları bilincinde buluşmuşlardır. Dolayısıyla kendilerini ayrı bir kültür olarak tahayyül etmişlerdir.⁶⁸

Tüm uluslar etnik olarak birbirine karışmış durumdadır. Sadece bir ırk, sadece bir dil ulus için yeterli olamaz.⁶⁹ Tersi durumda Birleşik Devletleri’nin Büyük Britanya’dan, Güney Amerika’nın da İspanya’dan ayrı olması açıklanamazdı. Ortak çıkarlarda tek başına yeterli olamazdı. Özellikle yaşam alanları sürekli değişiklik gösteren ulusları “doğal sınırlar” içine yerleştirmeye çalışmaktan daha tehlikelisi yoktu.⁷⁰ Dolayısıyla ulus halini almış toplumların devlet olabilmelerinde yukarıda saydığımız tüm farklı noktaların tümü (sadece biri ya da ikisi değil) etkili olmuştur. Bunu birkaç devlet örneğinde görelim.

Aydınlanma felsefesinin bu “baba” larının izlerini taşımaktadır. İbrahim Ö. Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku**, İmge Yayınevi, 6. Baskı, Ankara, 2002, s.42.

⁶⁶ Yunus Ali Dağbaşı, **Ulus Devlet** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hukuk Anabilim Dalı, İstanbul, 2006, s.13-14.

⁶⁷ Halk dillerini bazı monarklar kendi idari merkezileşmelerinin hazırlayıcısı olarak kullanmışlardır. Anderson, a.g.e., ss.52-55.

⁶⁸ Anderson, a.g.e., s.73. Anderson kapitalizm ile gelişen yayın ve yayımlarla milliyetçiliğin gelişimi arasında yakın bir ilişki kurar. 19. yüzyılda ise bağımsız ulusal devlet modelinin artık “korsanlanabilir” hale geldiğinin altını çizerek. Yani ulusal devlet model olarak alınabilir bir nitelik kazanmıştır.

⁶⁹ Örneğin Fransa Kelt, İber ve Germen’dir; Almanya ise Germen, Kelt ve Slav; İtalya da ise etnik yapıları birbirinden ayırmak mümkün değildir. Yani bir ulus etnik yapısına göre bütünlük sağlayamazdı.

⁷⁰ Hagen Shulze, **Avrupa’da Ulus ve Devlet**, Çeviren: Timuçin Binder, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.97.

1.1.2.1. Fransa ve İngiltere

Ortaçağda Avrupa’da modern devleti yaratma iki yol üzerinden takip edilebilir; Fransa ve İngiltere.⁷¹ İngiltere⁷² ve Fransa⁷³ da burjuvazi para ekonomisinin işleminin bir sonucu olarak iktidar olmuş ve 17. ve 18. yüzyıllarda siyasetin akışı burjuvayı iktidara taşımıştır. Fransız modelinde, devlet monarkın çeşitli bölgesel prenslikleri kendilerine has dilsel, kültürel ve kuramsal özelliklerle bir araya getirilmesi ile inşa edilir. Bu halde devleti inşa etme süreci homojenleştirme çabalarını içermiş buda ortaçağ sonunda dahi pek mümkün olamamıştır. İngiltere modelinde ise krallık zaten bir bütündür. Bu iki model de belki ulus devlet olmayı sağlayamamıştır. Ancak ulus devletlere giden yolu açmıştır. Burada şu da şüphe götürmez bir gerçektir, İngiltere gibi üniter devletler Fransa gibi mozaik devletlere nazaran daha avantajlı ve ulusal kimliklerini daha erken aşamada kurabilmişlerdir.⁷⁴

Ulus kavramı henüz 17. yüzyılda İngiltere’de devletin üzerine oturduğu esas durumundadır. İngiltere bunu adem-i merkezi bir güç olan kilisenin gücünü ortadan kaldırıp merkezi devlet gücünü arttırarak gerçekleştirmiştir.⁷⁵

Eğitim, kitaplar ve seyahat kolaylığı bir arada bulunmayı kolaylaştırmıştır. Örneğin, İngiliz eğitimi gören Hintliler kısa bir süre içinde “*renk ve kan olarak Hintli fakat, düşünce, zevk, ve zekası bakımından bir İngiliz olan yeni bir insan sınıfı*”⁷⁶ oluvermişlerdir.

Benzer bir oluşum 18. yüzyılda Fransa’da vuku bulmuştur. İngiltere’den farklı olarak mutlaklıktan meşruiyete ve cumhuriyete geçiş sağlanmıştır. Fransız devrimi düşünürleri “*eşitlik, kardeşlik ve özgürlük*” ideolojisine sahiptir. Bu en nihai

---

⁷¹ Jurgen Habermas, “**Öteki**” Olmak “**Öteki**”yle Yaşamak, Çeviren: İlknur Aka, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2002, s.13.

⁷² İngiltere bunu erken bir zamanda yapmıştır. VIII. Henry 1529-1540 Reformasyon’una öncülük ederek kilise zenginliğinin bir kısmının ve siyasal gücün krallığa geçmesini sağladı. Christopher Hill, **1640 İngiliz Devrimi**, Kaynak Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2005, s.43.

⁷³ Fransa da bu devrim ile gerçekleştirildi. Fransız Devrimi bu nedenle, devletin meşruiyet temelini dinden millete dönüştüren kökten bir değişim olması nedeniyle ancien regime’den radikal bir değişim anlamına gelmektedir. Zana Çitak, “Fransa’da Laiklik ve Milliyetçilik: 1905 Kilise-Devlet Ayrılığı Yasası”, **Doğu-Batı**, Sayı:38, Ağustos-Eylül-Ekim 2006, Ankara, s.245.

⁷⁴ Llobera, a.g.e., ss.116-119.

⁷⁵ Aydın, a.g.e., s.59-60.

⁷⁶ Burada puta tapan insanların Hıristiyanlaştırılarak değil, kültürel bakımdan İngiliz’e dönüştürülmesinin uzun vadeli plan dahilinde başarılı bir nihayete ulaşması söz konusudur. Anderson, a.g.e., s.107.

durum olarak “*egemenlik ulusundur*” demektir.⁷⁷ Kısacası, İngiltere ve Fransa feodal egemenliğinin zayıflaması sonrasında devletin merkezi gücünü arttırmasının etkisi ile ulusal bir kimlik edinmiş, ulusal gücü gönüllü edinmiştir. Bu devletler, ekonomik ve siyasal yapının etkisi ile,⁷⁸ ulusçuluk doktrininin formüle edilmesinden önce ulusal kimlik ve ulusal bilinç kazanmışlardır.⁷⁹ Ulusal güç vatandaşlık görevine indirgenmiş, vatandaşlık devlete karşı görev ve sorumluluk bilincine bağlanmıştır. Bu durum, ırk, dil, din gibi öğelerin ikinci planda kalmasını sağlamıştır. Fransız devrimi halka ulaşmak için pek çok yol denemiştir. Bunlardan en önemlisi de hitabet sanatı olmuştur. Büyük hatipler yetiştirilmiş ve bu hatipler krallık karşısında halkın egemenliğinin güvencesini parlamento olarak gördüklerini savunmuşlardır.⁸⁰

1.1.2.2. Almanya ve İtalya

Almanya’da ulus ve vatan, ulus devlet olma süreci öncesinde birbirinden ayrılmaktadır. Siyasi bir varlık olarak Alman ulusunu, Almanya’da yaşayan nüfus veya Almanca konuşanlar değil, imparatorluk prenslerinden oluşan toplumsal sınıf oluşturuyordu.⁸¹ Siyasi iktidarın yeri belli olmayan, ülke sınırları kesin olarak çizilememiş bu topraklarda imparatorluk ve ulus kavramları birbirine oldukça uzak düşmüştür. Almanya’da ulus kavramı İngiltere ve Fransa’dan farklı şekillerde ortaya çıkmıştır. Devlet içindeki siyasal elitlerin siyasal bir bilinç oluşturmaları,⁸² bilinçli bir yönelme ve fark sağlamıştır. En büyük fark da özellikle ırk kavramının ulus devleti oluşturmada temel alınması olmuştur. Irk tanrı tarafından insanlara verilmiş karakter farklılıklarıdır ve devletler bunlara göre bölünmelidir. Alman ulusu özellikle

---

⁷⁷ Aydın, a.g.e., s.61.

⁷⁸ Smith, **Milli Kimlik**, s.158-159.

⁷⁹ Sadoğlu, a.g.e., s.19. Ulusçuluğun kendiliğinden ortaya çıktığı devletlere, İngiltere ve Fransa dışında İsveç, İskoç, Hollanda, Danimarka, Macaristan, Polonya ulusçulukları da dahil edilebilir.

⁸⁰ Berke Vardar, **Aydınlanma Çağı Fransız Yazını**, Kuzey Yayıncılık, Ankara, 1985, s.121-122. Hitabet kurucu meclis döneminde soyutluğu ve felsefi genellemeleri ile dikkati çeker. Coşkun duygular ve tutkular ile tamamlanan bu sanat, yüzyılın yetiştirdiği filozofların düşüncelerini kürsüye taşımıştır. Bu dönemdeki hatiplerden özellikle dördü, hem hitabetleri hem de görevleri açısından büyük önem taşımaktadır; Mirebau, Verniaud, Danton, Robespierre.

⁸¹ Schulze, a.g.e., s.102.

⁸² Sadoğlu, a.g.e., s.19. Bu kategoriye batılı düşüncelerin etkisi altında Asya, Afrika gibi ülkelerdeki ulusçuluklar da dahil edilmektedir.

dile bütünleştirici bir mana yüklemiş ve konuşulan dil temel alınarak farklı feodal bünyelerde yaşayan Almanlardan bir ulus meydana getirmek amaç olmuştur.⁸³

Almanya'da İngiltere ve Fransa'ya benzer güçlü bir burjuvazi yoktur.⁸⁴ Burjuvazi ulus devlete giden süreçte eğitim ve kültür yolu ile sağlanan içsel değişimde etkili olabilmiştir. Sanayileşme ise bürokrasinin katkısıyla başlatılmıştır.

1811-1866 yılları arasındaki süreç Almanların modern bir ulus olma yolundaki gelişimlerinde önemlidir. Eğlence, sanat, siyaset gibi daha pek çok alanda ve gruplarda Alman ulus devletine yönelik bir bilinç vardır.⁸⁵ Milliyetçi hareketin gelişmesi de bu çabalar sayesinde olmuştur. Burada elbette ekonomik milliyetçiliğin de önemi vardır. Fakat 1871⁸⁶ ve sonrasındaki hareket önceki grupların aksine, yukarıdan ve zor kullanarak kültürel olarak Alman olan pek çoklarını Alman ulus devletinin dışında bırakmak şeklinde gelişmiştir. Bu durum 1871-1945 arası dönemde, Alman devletinin, ulusal çözüme karşı dayattığı çözüm dolayısıyla, istikrar sağlayamayacağı bir politika ortaya koyması sonucunu doğurmuştur.⁸⁷

Fransız yazarlarından Comte Gobineau "*Beşeri Irkların Eşitliği Hakkında Deneme*" adlı kitabı ile Avrupa siyasi tarihinde çok etki yaratmıştır. Bu eserdeki fikirleri özetle, "*ırklar zeka ve fikri kabiliyetler bakımından eşit değildir*" şeklindedir. Bu fikirlere göre damarlarında aryan kanı olan milletler medeniyet ve siyasette başarılı olabilecek milletlerdir. Bu fikirler özellikle Almanya'da büyük etki görmüştür. Almanların büyük bir ırk olduğu düşüncesi hızla yayılmış⁸⁸ bunun sonuçları da asla tahmin edilemeyecek şekilde gelişmiştir. Bu örnek Alman ırkçı politikasının ulus devlete dönüştürülebilmesi için temel alınan fikir hakkında ipucu sağlamaktadır.

19. yüzyılda İtalya ulus devletinin yaratılması ile Alman ulus devleti yaratılması arasında benzer taraflar olduğu gibi farklılıklarda vardır. İtalya yaşadığı

---

⁸³ Aydın, a.g.e., ss.62-64.

⁸⁴ Edward Hallet Carr, **Milliyetçilik ve Sonrası**, Çeviren: Osman Akınhay, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, ss.9-12.

⁸⁵ Alman romantik düşünürlerinin Alman ulus devleti kurulması gibi yürüttükleri bir siyasi bir program yoktur. Yaratılan akım daha çok estetik bir tarzdadır. Ancak alman düşünüş tarzı, kendi özgünlüklerine belli bir vurgu yaptığı için bu Alman bilincinin doğmasına yol açmıştır. Özkarımlı, a.g.e., s.34.

⁸⁶ Carr bu dönem için milliyetçiliğin felaketli döneminin başlangıcı olarak bahseder. Carr, a.g.e., s.23.

⁸⁷ Llobera, a.g.e., s.140.

⁸⁸ Keskin, a.g.e., s.13.

savaşlar ile siyasi tarafı daha ağır basan bir milliyetçiliğe sahip olmuştur. 1815 de İtalya'nın bazı kilit noktaları Avusturya tarafından işgal edilmişti. Endüstriyel kapitalizm ise Almanya'dakinden çok daha düşük bir hızla ilerliyordu. 1815 sonrası ulusal bir dil (Toskana'da konuşulan dili temel alan) ve ulusal duyguların uyandırılmasına yardımcı edebi ve müzikal unsurlar Rönesans'la kendini göstermiştir. Avusturya işgali dolayısıyla İtalya, kalan topraklarını elinde tutma gayretini ve hoşnutsuzluğunu yaşarken şüphesiz ortaya çıkan milliyetçilik siyasi milliyetçilikti. Bu siyasi milliyetçilik de İtalya'daki sivil toplum eseridir. Sadece aydınlar, entelektüeller, yazarlar, şairler, gazeteciler değil, Avusturya ve bunun gibi yabancı yönetime karşı çıkan gizli topluluklar (Carbonari, Genç İtalya vd.) da İtalya ulusu için çalışmış, ihtilalci hareket ve terörist eylemler gerçekleştirmişlerdir.⁸⁹ Bu bize İtalya'da ekonomiden önce ulus devletin oluşmasını destekleyen kitlenin sivil toplum olduğunu işaret eder.

19. yüzyılda yeni toplumsal katmanlar ulusun fiili üyesi olmuşlardır. Bu durum Batı ve Orta Avrupa'ya damgasını vuracaktır. Sanayi ve sanayi becerilerin gelişmesi, şehir nüfuslarının önem ve sayı bakımından hızla büyümesi, işçi örgütlerinin ve işçilerin siyasal bilinçlerinin artışı, genel zorunlu eğitimin yürürlüğe girmesi ve oy hakkının kapsamının genişletilmesi, bunun yapı taşlarıydı. Yüzyılın sonuna doğru başlayan ulusun toplumsallaşması başka bir değişiklik getirmiş, kitleler siyasal güçlerini kendi toplumsal ve ekonomik paylarını arttırmak için kullanmaya başlamışlardır. Ulusal politikanın amacına bireyin refaha kavuşturulması da eklenmiştir.⁹⁰ Ulusal politikaların bireye de yönelmesi beraberinde milliyetçiliğin sosyalizmle yakınlaşmasını getirecektir.

Milliyetçilik Batı Avrupa'da ortaya çıktıktan sonra diğer uluslarda belirlenen (İngiltere ve Fransa tarafından) ilerleme standartlarına ulaşmak için gerekli kültürel donanımına sahip olmak için çabalamışlardır. Almanya ve İtalya "*bilinçli ilerici uygarlaşma*" için gerekli görülen *dilsel, eğitimsel, profesyonel yeteneklere* sahiptiler.⁹¹ Fakat Doğu milliyetçiliği henüz oluşmamış bir kültürel alt yapı üstüne inşa edilmeye başladı. Bu da Doğu'da standartların Batı Avrupa'nın gelişmiş ulusları

---

⁸⁹ Llobera, a.g.e., s.141.

⁹⁰ Carr, a.g.e., s.23-24.

⁹¹ Chatterjee, a.g.e., ss.13-15.

tarafından konan belirli ölçülerle hareket etmeleri sonucunu doğurdu. Bu yüzden Doğu milliyetçiliği yeniden oluşturulan bir kültürel hazırlık aşamasına ihtiyaç duymuştur. Avrupalı olmayan hiçbir toplumun üretemeyeceği milliyetçilik fikri yıkıcı ve zarar vericidir.⁹² Doğu'ya yaptığı etkide bu yönde gelişmiştir.

1.1.2.3. Balkanlar

Ulus devlet olma süreçlerinde geleneksel faktörler ve Osmanlı karşıtlığı da etkili olmuştur. Balkanlarda 18. yüzyıldan itibaren zenginleşen tüccarlar ve kilise ulusal uyanış ve milliyetçi hareketlerde öncü olmuştur. Büyük toprak sahiplerinin Türk oluşu itici bir güç oluşturmuştur.⁹³ 19. yüzyılda siyasal düşünürler tarafından birey benzetmesinden yola çıkılarak ulusların da eşitlik ve özgürlük gibi doğal hakları olduğu ortaya konmuştur.⁹⁴ Avrupa kaynaklı bu fikirler şüphesiz öncelikle Balkanlarda etkisini bulmuştur. Doğu Avrupa ve Balkanlar 19. yüzyılda farklı bir milliyetçilik etkisi altında kalmışlardır. Buradaki milliyetçilik hareketleri öncelikle halka kendi kimliğini hatırlatma hareketi içinde gelişmiştir. Böylece milliyetçilik hareketi halkların ulusal kimliğini ortaya çıkarmaya ve ulus bilincini aşlamaya yardım etmiştir.⁹⁵ Balkan milliyetçilik akımları Fransız ihtilali, Rus Panslavistik çalışmaları ve yerel burjuvazinin gelişmesi ile dil ve kilise geleneklerinin ortak etkisi altında kalmıştır.

Oryantalistik ve Slavistik, Orta Doğu ve Balkan aydınlarına kendi ülkelerinin tarihlerini ve kimliklerini tanıtmıştır. Bu etki yeni kimliklerin yaygınlaşmasını sağlamıştır. Avrupa'nın başka uygarlıkları incelemeye başlaması ve kendi çıkarlarına da uygun olan entelektüel bir temelde oryantalist çalışmaları başlatması etkisini gösterdi. Aynı durum Balkanlar'daki Slavistik çalışmalarda da görülmüştür. İlk olarak bu çalışmalar Alman bilim adamları tarafından yapılmıştır. Slav araştırmalarında da dil öncülük taşımıştır. Kilise ve dil ilişkisi, din ile birlikte eğitimi de doğrudan ilgilendirdiği için dil, Balkan halkları arasında ulusal bilincin

---

⁹² Chatterjee, a.g.e., s.25.

⁹³ Aydın, a.g.e., ss.117-119.

⁹⁴ Carr, a.g.e., s.47.

⁹⁵ Aydın, a.g.e., s.67.

yerleşmesinde özel bir yere sahipti.⁹⁶ Ayrıca Orta Doğu ve Balkanlar'da misyoner okulları açılmış bu okullar, Hıristiyan ve Arap Hıristiyan halkı hedef almıştır. Bu Hıristiyan gruplar arasında, faaliyetler vasıtasıyla milliyetçi eğilimler yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Bu çaba ilk olarak etkisini Ermeni ve Arap Hıristiyanlar'ı arasında göstermiştir.⁹⁷

Osmanlı İmparatorluğu yönetimi altındaki Balkanlar'da halklara hoşgörü yaklaşılması sonucu onların kendilerine özgü unsurlarının korunması olanaklı kılınmıştır. Bununla birlikte kullanılan dile ilişkin de sınırlama getirilmemiştir.⁹⁸ Dil tek başına olmasa bile etnisitenin ayırt edici bir özelliğiydi.⁹⁹ Dolayısıyla dil uluslaşma sürecinde gerekli ortak güç oluşturmada büyük avantaj sağlamıştır.

Balkan milletlerinin kendi ulusal kiliselerinde din ve eğitim işlerinde kendi dillerini kullanmaya başlamaları ulusal hareketlerinin güçlenmesine katkıda bulundu.¹⁰⁰ Ulusal bilincin ilk olarak ortaya çıktığı Yunan toplumu burada iyi bir örnektir. Çünkü yunanca dil olarak çok büyük bir yaygınlık sağlamıştır. Çoğu balkanlı yunanca konuşmaktadır. Bu durum Balkan topraklarında hak iddia etmelerini kolaylaştırmıştır. Bulgarlar da eğitim¹⁰¹ ve dil çalışmalarına ağırlık vermişler, Bulgarca eğitim yapan okullar açmışlar, tüm bunlara ulusal kilise ihtiyacı

---

⁹⁶ Kültürel öğelerin siyasi nitelik kazanmaya başladığı 19. yüzyıl Balkan ulusalcılıkları için dil birlikteliği, ulusal bilinç ve dolayısıyla ulus-devlet anlayışının yerleşmesinde önemli araçlardan birisi idi. Bkz., Meltem Begüm Saatçi, "Balkan Ulusçuluklarına Dair Bir Değerlendirme: Farklı Uluslar Farklı Usuller", **Karadeniz Araştırmaları**, Cilt: 6, Sayı: 23, Güz 2009, s.20.

⁹⁷ Aydın, a.g.e., ss.80-93.

⁹⁸ Bilgin Çelik de 19. yüzyılda Balkanlar'da milliyetçiliğin dilsel ve dinsel kimlikler üstüne inşa edildiğini eserinde belirtiyor. Bkz., Bilgin Çelik, **İttihatçılar ve Arnavutlar: II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu**, Buke Kitapları, İstanbul, 2004, s.31.

⁹⁹ Smith, Yugoslavya'da Ortodoks Sırplar ile Katolik Hırvatların arasında düşmanlığın dil farklılığının zayıf olması yüzünden ortadan kalktığını ve onların ve onların bir din topluluğuna getirdiğini söyler. Smith, **Ulusların Etnik Kökeni**, s.52.

¹⁰⁰ Bazen kendi dillerini kullanamama ulusal bilincin gelişmesinde etkili olmaktadır. Örneğin Ortodoks Arnavutların Rum okullarına devam etmesi onların ulusal bilincinin oluşmasında önemli bir role sahip olmuştu. Bkz., Bilgin Çelik, "Arnavut Ulusal Hareketi İçinde İlginç Bir Dönemeç: Ortodoks Arnavutların Patrikhane'den Ayrılma Çabaları", **OTAM**, Sayı:16, Ankara, 2004, s.135. Sürgevil olaya farklı bir açıdan bakarak, dinsel kimliğin ön planda tutulması ile ulusal milliyetçiliğin gelişiminin geciktiğini belirtir. Bkz., Sabri Surgevil, "Çağdaşlaşma Sürecinde Milliyetçilik Kısacasında Balkanlar", **Tarih ve Milliyetçilik**, I. Ulusal Tarih Kongresi, Bildiriler, Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Mersin, 1997, s.274.

¹⁰¹ Bulgaristan'ın eğitime verdiği önem devletin kuruluşundan sonrada devlet yönetimi açısından avantaj sağlamıştır. Devlet yöneticileri iyi eğitim görmüş, maliyeden anlayan dolayısıyla kendi kaynaklarını herhangi bir başka devlete gereksinim duymadan kullanabilen kişiler olmuşlardır. William M. Sloane, **Bir Tarih Laboratuvarı Balkanlar**, Çeviren: Sibel Özbudun, Süreç Yayınları, İstanbul, 1987, s.125.

dahil olmuş ve Bulgar kilisesinin açılması ile de milliyetçi hareket meşru bir zemine çıkmıştır.¹⁰²

Din, Balkanlar'da Yunanlı veya Sırp ile Müslüman Osmanlı arasındaki farklılığın en belirgin işaretiydi. Bunun yanı sıra pek çok kültür burada etkilidir. Bunlar Smith'e göre, ortak mit, hafıza, sembol ve değerler toplamının üstünde şekillenen bölgesel kültür, sınıf kültürü ve statü kültürleridir. Bu kültürler Sırp ulusunu yaratmak için varlıklarını devam ettirmiş ve farklı kültürel bağlar kurmuştur.¹⁰³ Örneğin mitler, semboller ve destanlar Sırp milliyetçiliğinin oluşturulmasında önemli bir role sahip olmuştur. Bunun nasıl işlediğini Kutlu şöyle anlatıyor: *“Kafalarda etnik bir millet yaratmakta ve bunu billurlaştırmakta lugatçılar, dilbilimciler ve halk bilimcileri önemli bir rol oynadılar. Bunların ‘halk’ın geçmiş ve şimdiki kültürü ile ilgili olarak lüinguistik ve etnografik alanlarda araştırmalar millet olma projesinin altyapısını oluşturan malzemeyi temin etti. Tarihçiler, sanatkarlar harıl harıl eski anıları diriltmeye, ulusal mitleri cilalayarak yeni bir tür ulusal bilinçlenmeyi yaymaya, tarihlerinde ‘kahramanlar’ bulmaya, yoksa yaratmaya vb. çalıştılar.”*¹⁰⁴

Güney Balkanlar'da ulus inşasının birbiri ile yarışan söylemlerinde, *“Makedonya”* kelimesi sadece tartışmalı bir bölgenin adı değil, aynı zamanda farklı ulusal kimliklerin ve bunlara tekabül eden tarihsel ihtişamın göstergesi haline gelmiştir.¹⁰⁵ Makedonya'da gelişen milliyetçi hareketlerin nerdeyse tamamı bölgeyi kısmen ya da tamamen bir başka ülkeye bağlamak amacındaydı.¹⁰⁶

---

¹⁰² Aydın, a.g.e., s.121. 1877-1878 Osmanlı Rus savaşının Osmanlı aleyhine sonuçlanması Bulgar ulusal devletin oluşumunu sağlayan son hareket olmuştur.

¹⁰³ Smith, a.g.e., s.106.

¹⁰⁴ Kutlu, a.g.e., s.145.

¹⁰⁵ Anastasia N. Karakasidou, **Buğday Tarlaları Kan Tepeleri: Yunan Makedonyası'nda Millet Olma Aşamasına Geçiş Süreçleri 1870-1990**, Çeviren: Nurettin Elhüseyni, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.X.

¹⁰⁶ Aydın, a.g.e., s.125

1.1.3. Ulus İnşa Etme Süreci

*“Yeni devletlerin ‘ulus inşa etme’ politikalarında, gerçek, popüler bir milliyetçi coşku ile kitle iletişimi, eğitim sistemi, idari düzenlemeler ve benzeri yollarla sistematik bir şekilde ideolojinin yaygınlaştırılması yan yana görülebilir.”*¹⁰⁷

Batılı düşüncede hakim olan anlayış toprakla yakından ilgilidir yani halk ve toprak birbirine ait olmalıdır. *“Ama söz konusu toprak parçasının herhangi bir yer olması mümkün değildir; o herhangi bir toprak parçası değil, ‘tarihi’ bir toprak, ‘yurt’ halkın beşiği olmalıdır.”*¹⁰⁸ Yani politik bir bağ ile kültürel bir bağ insanları bir araya getirmelidir. Bu tarihi toprak üzerinde devlet tek başına ulusları yaratamaz. Bunun için bazı yapılanma ve kurumlara ihtiyacı vardır. Ulusların, kültürel içerikleri de önemli, fakat yeterli değildir. Kültürel çeşitlenmelerin biçim ve anlam kazanmaları devlet kurmalarına bağlıdır. Devlet kurma beraberinde vatandaş yaratma, idari birliğin güçlenmesi, yol inşası, dilin standartlaşması, halk eğitim sistemleri, halkın siyasi katılımına fırsat sağlayan gelişmeler ve bir bilinç olarak ulusal kimliğin oluşmasını sağlayan pek çok değişikliği de getirmiştir.¹⁰⁹

Smith’in milli kimliğin temel özelliklerine dair yaptığı liste özetle; 1) Tarihi bir toprak, ülke ya da yurt, 2) Ortak mitler ve tarihi bellek, 3) Ortak bir kitlesel kamu kültürü, 4) Topluluğun bütün fertleri için geçerli ortak yasal hak ve görevler, 5) Topluluk fertlerinin ülke üzerinde serbest hareket imkanına sahip oldukları ortak bir ekonomi.¹¹⁰ şeklindedir. Bu liste ulus devlet mekanizmasının sağlıklı işleyebilmesi içinde gerekli koşulları özetler aslında. Belirli bir nüfus bu özelliklere ne kadar fazla sahipse, burada ortak bir kimlik duygusuna sahip tarihsel kültürü olan bir toplulukla karşı karşıyayız demektir.¹¹¹ Dolayısıyla bu toplum ulus devleti oluşturabilir.

Ulusçuluk çağı ile birlikte bilinçli bir politika ve siyaset ve ulusu, ekonomik, kurumsal, siyasal pek çok açıdan türdeş kılmak amacı vardır.¹¹² Çağdaş devletler topraklarında başka ulusların yaşayıp yaşamadığına bakmadan kendilerine sürekli ulus demektedirler. Burada en temel belirleyici durum idari olarak milliyet ilkesinin

¹⁰⁷ Anderson, a.g.e., s.129.

¹⁰⁸ Smith, **Milli Kimlik**, s.25.

¹⁰⁹ Craig Calhoun, **Milliyetçilik**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s.14-15.

¹¹⁰ Smith, a.g.e., s.31-32.

¹¹¹ Smith, a.g.e., s.42.

¹¹² Hüseyin Sadoğlu, **Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s.20.

son derece etkili olması ve devletlerin onunla varlığına devam edebilecek olmasıdır. Modern devlette halk devlete itaat ederken sevgi ve bağlılık hissi ile hareket eder. Yani devlet bunu sağlayabilmelidir. Devlet kendisi için hiçbir fedakarlıktan kaçmayacak bir ulus meydana getirebilmelidir. Pek çok modern devlette, *devlet inşası ve ulus inşası genellikle aynı görüngünün ayırt edilebilen fakat ayrılamayan parçaları olarak* el ele gerçekleşmiştir.¹¹³ Devletler kendi siyasi sınırları içinde ulusal dil, ortak bir eğitim sistemi, zorunlu askerlik yükümlülüğü gibi nüfusu diğer toplumlara göre farklılaştırıp türdeşleştirecek politikalar izlenmiştir.¹¹⁴ Bu noktada, Fransız İhtilali sonrasında, yurttaşların her şeyden önce krala karşı değil millete ve milli devlete karşı sadakat borcu ile yükümlü oldukları anlayışını yaygınlaştırılması ile bazı semboller ortaya çıkarmıştır. Vatan ve millet uğruna hayatlarını verenlerin büyük törenlerle anıldığı, milli bayrak, milli marş, milli tatil günleri gibi *“milliyetçilik sembolleri”* ortaya çıkmıştır.¹¹⁵ Böylece uluslaştırma ya da ulusal kimlik inşa sürecine yardım eden okul, siyasi katılım, ve ordu gibi unsurlar, kolektif bir kimlikte gerekli iki asli unsur olan *“biz”* ve *“öteki”* olanı yaratmaya yardım etmiştir.¹¹⁶ *“Biz”* ve *“öteki”* olan grupların yaratılabilmesi bir süreklilik gerektirir. Bu süreçte insanlar sadece kendi iyilikleri adına değil aynı zamanda bağlı oldukları toplumun adına da iyi olanı gerçekleştirdiklerini hissederler. Kendi gruplarının üyelerini ötekilerden ayırmak için de *“işaretler gibi teşhis etmeye yarayan semboller, arma gibi araçlar ve diğer amblemler”*¹¹⁷ kullanırlar. *“Tarihi ülke, yasal siyasi topluluk, topluluk fertlerinin yasal-siyasi eşitliği ve ortak sivil kültür ile ideoloji, bütün bunlar milletin standart, Batılı modelinin oluşturucularıdır ve Batı’nın modern dünyadaki etkisi nedeniyle bir miktar biçimi değişmekle birlikte, Batılı olmayan milli kimlik tasavvurlarında da canlı unsurlar olarak kalmışlardır.”*¹¹⁸ Dolayısıyla batılı milletin oluşturucuları ulus devlet inşa mekanizmasının nasıl gerçekleştiği hakkında da bilgi vermektedir. Bu politikaların nasıl uluslaşma açısından yardımcı olduğunu kısaca açıklayalım.

---

¹¹³ Llobera, a.g.e., s.116.

¹¹⁴ Sadoğlu, a.g.e., s.21.

¹¹⁵ Feyzioğlu, a.g.e., s.10.

¹¹⁶ Erözden, a.g.e., s.125.

¹¹⁷ Schulze, a.g.e., s.98.

¹¹⁸ Smith, a.g.e., s.28.

Eğitim kültürel birliğin sağlanması açısından en önemli avantajı sağlamıştır. Bireye toplumsal değerlerin aktarılması ya da istenilen davranış biçimlerinin kazandırılması,¹¹⁹ yani bir ideoloji taşıyıcılığı aracıdır. Kültürel birlikteliğin devlet inşasında değer tartışmasızdır. Temel eğitimi zorunlu hale getirmek¹²⁰ de, ortak bir geleceğe aynı amalarlarla hizmet edecek insan kitlesini hazırlayabilmenin yardımcısı olmuştur. Devlet insanların eğitimini sağlamak zorundadır.¹²¹ Her şeyden önce bu bir görevdir. Özellikle toplumsal katılımın sağlanmasının mutlak olduğu modern toplumlarda eğitim topluluk yaşamına katılmayı kolaylaştıran tarafı ile gereklidir. Örneğin Fransa’da ihtilal sonrası milletin bütün evlatlarını aynı milli duygularla, aynı vatan sevgisi ile yetiştirmeyi amaçlayan, kız-erkek bütün çocukların zorunlu olarak devam edecekleri, milletin denetiminde çalışacak ilköğretim kurumları yaygınlaşmaya başlamıştır.¹²²

Sanayi toplumu (tarım toplumunun tam aksine), devamlılık ve ilerleme unsurları üzerinde örgütlenmektedir. Böyle bir toplumda bireyin üstlenmesi gereken faaliyetler karmaşık nitelikte olup, bireyin belli bilgi ve beceri birikimine sahip olmasını gerektirir. Ancak bu faaliyetler uzmanlaşmayı gerektirmede de, belli, asgari düzeyde temel standart eğitimin alınmasıyla mümkündür.¹²³

Eğitimi verecek olan sistem de ancak modern devlet şeklinde örgütlenecek siyasi bir yapılanma ile mümkün olacaktır. Gellner’e göre standart eğitimi karşılamak için oluşturulan siyasi yapı, kültürel açıdan türdeş olmayı sağlamıştır.¹²⁴ “Okullar” devlet denetiminde ve devlet tarafından gerçekleştirilmelidir ki standart bir okur-yazarlık ile gerekli kültürel donanım sayesinde yurttaşlar iş bulabilsin, haklarını koruyabilsin, kendini savunabilsin. Yani modern devlet içinde onurlu bir yaşam sürdürebilsin.¹²⁵ Diğer taraftan eğitimin altyapısı örgütlerin en büyüğü olan devlet

---

¹¹⁹ Emre Kongar, **Kültür zerine**, Remzi Kitabevi, 8. Baskı, İstanbul, 2005, s.72-73.

¹²⁰ Modern devlet yönettiği insanların tamamını kucaklamak ve hepsini kontrol altında tutmaya çalışmak gibi bir gayret içindedir. Bu gayrete zorunlu olan ilköğretim ve uygulanabildiği yerlerde askere alma aracılığı ile tebaasının sicilini tek tek tutmasının büyük etkisi olmuştur. Hobsbawm, a.g.e., s.103.

¹²¹ Aydın, a.g.e., s.69.

¹²² Feyzioğlu, a.g.e., s.10. Bunun en önemli nedenlerinden biri insan hakları ve vatandaşlık bildirgesinin Fransa’da dahi anlaşılamamış olmasıdır. Bu yüzden 1792 de yürürlüğe giren “ğrenim Yasası” ile her ocuğun Fransızca okuma yazması sağlanmaya çalışılmıştır. Shulze, a.g.e., s.157.

¹²³ Gellner, a.g.e,102.

¹²⁴ Gellner, a.g.e,43.

¹²⁵ Gellner, a.g.e,103.

dışında hiçbir örgütün üstlenemeyeceği kadar büyük ve ağırdır. Dolayısıyla denetimi de devlet tarafından yapılmalıdır.

Kültür de herkesin konuşabildiği, üretebildiği bir ortam gerçekleştirmiştir. Bu yüzden herkes için aynı kültür sağlanabilmelidir. Bunun da yolu yine devlet tarafından yapılan eğitimden geçer.¹²⁶ Kitlesele eğitim de ortalama bir özellik göstermelidir ki amaca ulaşılabilsin. Kitlesele okur yazarlık standartlaşmış bir yazı dilinde olmalıdır.¹²⁷ Bunu sağlamanın en iyi yolu ulusal bir dil birliğinin sağlanmasıdır. Çünkü başta dil olmak üzere eğitim kişileri ulusal tarih¹²⁸, ulusal coğrafya gibi pek çok ulusal konu hakkında eğitirken dile ihtiyaç duyacaktır.¹²⁹ Bu da ulusal kimlik temini için dil faktörünün önemini akla getirir.

Dil, milli kültürde en temel unsurlardan biridir. Milli kültürde kullanılan ortak semboller yardımıyla bir arada bulunmanın doğal ve içgüdüsel refleksleri çoğaltır. Devlet içinde yaşayan insanlarda ortak bir yazgının paylaşıldığına dair duyulan kuvvetli hissiyat dil birliği ile daha kolay sağlanır.¹³⁰ Elie Kedourie'ye göre dil "*hususı bir tarihin mahsulü ve seçkin geleneklerin mirasıdır.*"¹³¹ Bu cümle geçmiş ve gelecek vurgusu ile ulus devletin varolmasını sağlayacak en önemli taraf hakkında ipucu vermektedir.

Dil birliğinin ulus inşasında en belirgin örneği, Avrupa'da ortaya çıkan ulusçuluk hareketleridir.¹³² Bu hareketler diğerleri için örnek oluşturmuştur. Avrupa da Fransız ihtilali'nden esinlenen "*liberal milliyetçi*" akımlar ulusal dil yoluyla asimilasyonu öngörmüştür.¹³³ Avrupa'daki ulusçuluk akımlarında dil birliği unsurunun ağırlıklı bir yeri vardır ve önemle vurgulanmıştır. Bu durumu Hobsbawm,

---

¹²⁶ Gellner, a.g.e, s.104.

¹²⁷ Gellner, a.g.e, s.31.

¹²⁸ Okullarda verilen tarih derslerinde milli kahramanların destansı öyküleri geniş bir yer tutar. Böyle kahramanlardan mahrum olan toplumlar icap ettiğinde bunları yaratmakla yükümlüdür. Smith, entelektüellerin kendi bilincine varması ile her topluluğun geçmişini ve her şeyden önce benlik kavramında toplanan kahramanları kendine mal etmeye başladığını vurgular. Yani bu kasıtlı bir tercihtir. Bu nedenle milliyetçiliğin yükselmesi ile kahramanlar ve dehalar, "*ulus inşasının resmi dilinin bir parçası*" olmuştur. Smith, **Ulusların Etnik Kökeni**, s.246-247.

¹²⁹ Sadoğlu, a.g.e., s.23.

¹³⁰ Takış, a.g.m., s.12.

¹³¹ Kedourie, a.g.e., s.55.

¹³² Fransız devriminden sonra ülke içinde yaşayan insanların çoğunun Fransızca okuyup yazamadıkları anlaşılınca bu eğitim birliği ile sağlanmış, devlet dilin standartlaştırılması için çok büyük baskı yapmıştır. Bu bir ulusun çok erken bir dönemde siyasal ve kültürel bütünlüğün sağlanması sonucunu doğurmuştur. Shulze, a.g.e., s.158.

¹³³ Aktürk, a.g.m., s.31.

ilksel nitelikte bir ulus düşüncesinin filizlenebilmesi için hiç olmazsa seçkin bir kitle tarafından konuşulan ortak bir dilin var olması gerekir.¹³⁴ Bu dilin ulusal dil olarak ifade edilebilmesi, dil ulusal sınırlar ile örtüşebilmelidir. Ayrıca ulusal dilin kullanıldığı faaliyet alanlarına göre adı ulusal yayın dili, ulusal idari dil gibi değişebilmektedir.

Yayın dillerinin uluslaşma sürecine bazı hizmetleri olmuştur. Bunlardan biri halkın birbirini kendi dillerine yakın bir şekilde anlamalarına olanak sağlayan bir iletişim kanalı bulmaları ve kamuoyu yaratabilmelerine hizmet eden tarafıdır. İkincisi, kapitalist yayıncılık dilin sabitlenmesini sağladığı için bu öznel milletler için gerekli kadimlik fikrinin inşa edilmesine olanak sağlamıştır. Bunların yanında eski idari dillerinden farklı bir iktidar dili ortaya çıkmıştır. Bu yayıncılıkta daha fazla kullanılan ya da yayıncılığa yakın olan dillerdir.¹³⁵ Bunlar uluslaşma yolunda olan Avrupa da etkisini bulacaktır.

Ulus düşüncesinin temel unsurlarından bir diğeri ise, kültür ve tarih birliğidir. Bu unsurun en önemli özelliği, geliştirilen birçok ulus tanımının içinde yer almasıdır. Genel olarak, ‘ulusal’ olarak nitelendirilen tarihsel ve kültürel bir birikimin, ‘ulus’ olarak nitelendirilen bir toplumsal grubun hafızasında yer etmek suretiyle türdeşlik bilinci yaratması şeklinde tanımlanabilir. Bu unsuru, daha önce açıklanan dil birliği unsurundan ayrılan özelliği, dil birliği gibi, objektif olarak tanımlanabilecek somut bir içeriğe sahip olmamasıdır. Bunun nedeni ise, bu unsura temel alınan ve ‘ulusal’ nitelikte olduğu iddia edilen ‘kültür ve tarih’ kavramlarının içeriğinin geriye dönük olarak belli bir siyasi proje çerçevesinin ürünü olmasıdır. Bu konuda Anderson’un da belirttiği gibi, *“kültür ve tarih birliği kurgusunun oluşturulması bir unutturma/hatırlatma süreci içinde gerçekleşir ve ulusal siyasi yapılanmaların oluşması ya da bu tarz bir yapılandırmayı gerçekleştirme hedefinin somut bir siyasi projeye dönüşmesiyle birlikte, tarih ve kültür yeniden yorumlanır ve bazı çarpıtmalarla ‘ulusal’ niteliğe büründürülür”*.¹³⁶

---

¹³⁴ Hobsbawm, a.g.e., s.79.

¹³⁵ a.g.e., s.58-60.

¹³⁶ Anderson, a.g.e., s.197.

Bu arada 19. yüzyıl tarih yazımının modernleşmesi ve demokratik bir toplumsal düzeni desteklemesi¹³⁷ de yardımcı bir faktör olmuştur.

Bir kültürün ulusa doğru genişletilmesi ya da olmayan bir kültürün yaratılması ve bu yapılırken de olmaması gerektiği farz edilen “öteki” kültürlerin yok edilmesini sağlayan bir sistemle oluşturulan yapının “ulusal kimlik” denen noktaya gelebilmesinde milliyetçiliğin kullandığı en önemli araç tarihtir.¹³⁸ Özellikle 19. yüzyıl tarih yazımı anlayışına damgasını vuran belirli kişi ve sınıfları yükselten ve diğerlerini önemsiz ve tarih dışı sayan anlayış, ulusal tarih oluşturmak için kullanılan önemli bir araç olmuştur. 19. yüzyıl tarih yazımını gerçekleştirenler kamu yaşamında ve edebiyatta yer alan kişilerdi.¹³⁹ Dolayısıyla ulusal tarih söylemlerinin belli bir doğrultuda olması pek şaşırtıcı değildir. Özellikle de bu tarihin belli mitlerle¹⁴⁰ donatılması da şaşırtıcı değildir. Tarih geçmişte ulusal kenetlenmeyi gerçekleştirmek¹⁴¹ için kullanılmıştır. Bir kimlik öznesi olarak tarih önceki (dini ya da feodal temelli) toplulukların yerel bağlılıklarından koparılarak, bir iç tutunum unsuru ile birbirine bağlanıp ulus bağlamında birleşmelerinin sağlanması gerekliliğine¹⁴² hizmet etmiştir. Aynı zamanda tarih uluslar ve sosyal gruplar içinde kolektif milliyetçiliği geliştirmiş, baskı altındaki grupların da eylemlerini meşrulaştırmasının aracı olmuştur.¹⁴³

Milliyetçiliğin gelişimi ile tarihin incelenmesi arasındaki karşılıklı ilişki, 19. yüzyıl sonlarında profesyonel tarihin gittikçe milliyetçi kesilmesi ile ulusların

---

¹³⁷ George Iggers, **Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı**, Çeviren: Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2003, s.43.

¹³⁸ Aydın, a.g.e., s.46; Shulze, a.g.e., s.161.

¹³⁹ George Iggers, “20. Yüzyılda Tarih Yazımı”, **Tarihin Kötüye Kullanımı**, Çeviren: Nusrettin Elhüseyni, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, 2. Baskı, İstanbul, 2004, s.3. George Iggers bu tutumu tarihin yanlış kullanılması dolayısıyla eleştirmektedir. Sadece bir avuç kişinin tarihi yüceltilmiş, tarihe yön verenler olarak da yine bu bir avuç topluluk ele alınmıştır.

¹⁴⁰ Shulze, a.g.e., s.161.

¹⁴¹ Kristina Kuluri tarihin ulusal kenetlenme hizmetine koşulmasını incelerken bunun için karşıt ikililere ihtiyaç duyduğunu vurgulamaktadır. Yani bir taraf kendi kimliğini ortaya koymak için bir düşmana gerek duyar. Buna verdiği örneklerden biri Yunanlılar ve Osmanlılardır. Yunanlılar Osmanlı egemenliği altında geçirdikleri zamanı bir geri kalma dönemi olarak görmüşlerdir. Laurent Wirth, “Tarihi Kötüye Kullanma Biçimleriyle Yüzleşmek”, **Tarihin Kötüye Kullanımı**, Çeviren: Nusrettin Elhüseyni, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, 2. Baskı, İstanbul, 2004, s.28.

¹⁴² İlhan Tekeli, **Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek**, Dost Kitabevi, Ankara, 1998, s.110. aynı zamanda bu metin 1997 Mersin Üniversitesi, **1. Ulusal Tarih Kongresi**’nde “Uluslaşma Süreçleri ve Ulusçu Tarih Yazımı Üzerine” (ss.121-138) adı altında İlhan Tekeli tarafından sunulmuş bildiridir.

¹⁴³ Sirkka Ahonen, “Komünizm Sonrası Tarih Müfredatı: Estonya ve Doğu Almanya Örnekleri”, **Tarihin Kötüye Kullanımı**, Çeviren: Nusrettin Elhüseyni, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, 2. Baskı, İstanbul, 2004, s.59.

icadında önemli bir katkı sağlamıştır.¹⁴⁴ Ulus kavramı ve tarih kavramının yan yana gelişinde tarihin ulusun oluşturulmasında araçsal bir görevinin olması yüzündendir. Bu ulusal tarihin doğmasını sağlamıştır.¹⁴⁵ Aslında ulusal tarih ile milliyetçi tarih birbirinden uzak kavramlar olabilmelidir. Ancak aralarındaki ayırım açık ve kesin olmaktan uzaktır. Köklü ulus devletlerde dahi tarih, tarih öğretiminin yapısından da ötürü etnik merkezli olabilir¹⁴⁶ ve bu ulus devletler için bir problemdir.

Ulusların kimliği önceden belirlenmiş değil sürekli evrim halindedir. Bu evrim sürecinde olumlu ve olumsuz, şanlı ve karanlık, hayranlık uyandırıcı ve utanç verici ortak deneyimler ulus kimliğinin şekillenmesinde yardımcı olmuştur.¹⁴⁷ Wallerstein, öncelikle ciddiyete bağlı olmayan bir sosyal bilim olamayacağı kanısını belirttikten sonra, sosyal bilimin objektif olamayacağı ihtimalinin de olduğunu düşündüğünü belirtmiştir. “19. yüzyılda çok daha önce yazılmış tarihin perimasalı çağrışımlarına isyan ruhu içinde, önümüze tarihi ‘nasıl olduysa öyle’ anlatma ideali konmuştur. Fakat sosyal gerçekler geçicidir. Sadece şu an için vardılar ve geçmişe doğru kaydıka ortadan kaybolurlar. Geçmiş ‘şimdi’nin insanı tarafından yine ‘şimdiki’ sosyal sistemi etkileyecek şekilde anlatılmaktadır.”¹⁴⁸ Yani geçmiş bugüne etki etmektedir ve tarihte bir sosyal bilim olarak buna yardımcı olmuştur.

Avrupa ulusal tarihi üzerinde yakın dönemdeki bir karşılaştırma makalesinde (1998) tarih niçin bir ulus için bu kadar önemlidir? sorusuna verilen yanıt dört noktayı ortaya koymuştur:

- Tarih bireyin ulusla özdeşleşmesini ve ulusun başka karşılaştırılabilir birimlerden ayrı bir tutarlı birim olarak kavranmasını güçlendirmiştir.
- Tarih ulusun varlığını meşrulaştırdı. Bir tarihe sahip olmak, kişinin ulusal varlığını ortaya koymasını ve ulusun kaçınılmaz bir gelişmenin ürünü olarak görülmesini mümkün kıldı.

---

¹⁴⁴ Wirth, a.g.m., s.27. Ulus devletlerin oluşumunda tarihten yardımcı olarak yararlanılması tarihçilerin eleştirdikleri bir konudur. Fakat bu 20. yüzyıl tarih yazımına kadar devam etmiştir. 20. yüzyıl sonrasında gerçek tarihi araştırmaların ilk elden belgelerle yapılması gerekliliği savunulmuş, gerçek tarihçiler yetişmiştir.

¹⁴⁵ Tekeli, a.g.e., s.103.

¹⁴⁶ Robert Stradling, **20. Yüzyıl Avrupa Tarihi Nasıl Öğretilmeli**, Çeviren: Ayfer Ünal, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 2003, s.121.

¹⁴⁷ Stradling, a.g.e., s.133.

¹⁴⁸ Wallerstein, a.g.e., s.26.

• Tarih insanların ölümlü bireyler olmasının ötesinde bir varoluş duygusu hissetmelerini sağladı. Geçmişten gelen süreklilik bir kişiye atalarıyla bütünlük duygusu yaşatmakla kalmıyor, aynı zamanda sürüp giden bir gelecek vaadini de taşıyordu.

• Tarih ortak ulusal değerlere, yani kolektif bir değer sistemine ilişkin bilinci yaratmada bir temel işlevini gördü. Tarihin yardımıyla olumlu ve olumsuz davranış modelleri oluşturuldu, geleceğe dönük düşler ve beklentiler geçmişe yansıtıldı.¹⁴⁹

Bu dört nokta kısaca ulus için tarihin önemini ortaya koymaktadır.

Fakat tarih ve tarih yazımı bazı durumlarda karşıt görüşlerin çatışmasına zemin hazırlayabilir. Bu tutum ötekilere karşı biraz önyargı ve negatif bir tutum da içermektedir. Ulus inşa sürecinde tarih ne kadar önemli ise aslında tarihe bu süreçte uluslar arası ilişkilerde bir rol daha düşmektedir. Bu da uluslar arası barışın zedelenmemesi gerekliliğine dayanır.¹⁵⁰

Ulus devlet inşasında halkın devlet karşısında birbirine eşit olmasının (varsayılmasının) sağlanması önemli bir bütünleştiricidir. Bu bakış açısı; Batı’da, toplumu ortak bir yasa ile vatana karşı mükellef olunan görevlerin yerine getirilmesini sağlamıştır.¹⁵¹ 19. yüzyılda eşitlik ve özgürlük herkese tanınmıştı. Fakat bundan sınırlı bir sınıf yararlanıyordu. Eşitliğin öne çıkmasıyla özgürlüklerin toplumsallaşması sosyal devlet kavramında anlam kazanır. 19. yüzyıl ortalarından itibaren hukuk metinlerindeki tanınan haklar daha sonra anayasalarca düzenlenecektir.¹⁵² Egemenin somut varlığı uyrukların itaat etmelerine, daha açığı siyasal yükümlülüklerini gönüllü olarak yerine getirmelerine bağlıdır. Yani bir devletin oluşum düzleminde meşru olması yeterli değildir, işleyiş açısından da meşru olabilmelidir.¹⁵³ Modernite bireysel özgürlüğü ve eşitliği kendi açısından kurar ve

---

¹⁴⁹ Ola Svein Stugu, “Norveç’te Tarih ve Ulusal Kimlik”, **Tarihin Kötüye Kullanımı**, Çeviren: Nusrettin Elhüseyni, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 2. Baskı, 2004, s.118. Bu noktalar Norveç ulusal tarihi açısından ortaya konmakla birlikte bize diğer uluslar içinde tarihin önemini düşündürmektedir.

¹⁵⁰ Tekeli, a.g.m., s.5-6.

¹⁵¹ Smith, a.g.e., s.27.

¹⁵² Kaboğlu, a.g.e, ss.42-45.

¹⁵³ Mehmet Ali Ağaoğulları, Levent Köker, **Kral Devlet ya da Ölümlü Tanrı**, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, s.252-253.

bunu öyle yapar ki, biri diğèrinin sınırı gibi görünür. Özgür ve eşit insanlar tasarısında modernite devamlılığı, bireyi, cemaati, ve istikrarı koruma altına alır.¹⁵⁴ Bu istikrar da ulus devletin gerçekleştirilmesini sağlarken geleceğini de garanti altına alır.

Eğitimin zorunlu hale getirilmesi gibi askerliğin de zorunlu hale getirilmesi ulus inşasında bir diğèr önemli faktördür. Kendi siyasal sınırlarında meşru güç kullanımına sahip devletler, zorunlu askerlik yükümlülüğü ile nüfusu kendi içinde homojenleştirici güçten yararlanmışlardır.¹⁵⁵

Savaş, düşman işgali, yabancı bir unsur tarafından yağmaya uğrama gibi duygular ulusal kimliklerin oluşumunda katalizör rolü oynamıştır. Pek çok Avrupa ulusunun ortaya çıkmasını sağlayan güçlü yurtseverlik duygularını ortaya çıkartan, Napolyon ordularının Avrupa'da ki ilerleyişi olmuştur.¹⁵⁶ Askerlik vatan için mücadelenin zorunlu olduğu durumlarda güçlü bir beraberlik hissi yaratır. Siviller devleti korumaya gönül veren askerlere dönüşebilirlerse, savaşın bizzat kendisi homojenleştirici bir deneyim olabilir. Savaşlarda tüm ulusu askerler temsil etmiş fakat yoksunluğu ve sorumluluğu sivil halk da paylaşmıştır. Sonuç olarak aynı devlet içinde demografik özellikler birbirine benzemeye ve diğèr devletlerden de farklılaşmaya başlamışlardır.¹⁵⁷

Son olarak kamuoyu oluşturmanın önemi üzerinde durmalıyız. Kamuoyu oluşturmada devletlere pek çok öge yardımcı olmuştur. Bu ögelerin önemini de şüphesiz insanları daha çabuk etkilemelerinden kaynaklanmaktadır. Burada özellikle ırkçı bir tutum daha baskındır. Örneğin; millet haline gelmeyi başarmış tüm topluluklarda siyasi birliği sağlayan devlet adamlarının yanında, ilim ve fikir adamları, filozoflar, yazarlar, müzisyenler, ressam ve heykeltıraşlar, milli bilincin ve

---

¹⁵⁴ Hilb, a.g.m., s.142.

¹⁵⁵ Sadoğlu, a.g.e., s.21.

¹⁵⁶ Yves Santamaria, "Ulus Devlet: Bir Modelin Tarihi", **Uluslar ve Milliyetçilikler**, Hazırlayan: Jean Leca, Çeviren: Siren İdemen, Metis Yayınları, İstanbul, 1996, s.23. Fransa kendi modern silah ve savaş koşulları yaratılarak yenilebilirdi. Fransa'ya karşı İspanya ulusal gücün verdiği şiddetle saldırmış, ulusal kimliğini savunmuştur. İspanya sonrasında sıranın kendisine geleceğini düşünen Avusturya'da ülke içinde ulusal hisleri harekete geçirmeye başlamış, hatta ülke kaynaklarının da önemli bir kısmını kullanarak seferberlik ilan etmiştir. Bu Fransa'dan sonra Avusturya'yı seferberlik uygulaması başlatan ikinci Avrupa ülkesi yapacaktır. Bkz. Shulze, a.g.e., ss.173-179.

¹⁵⁷ Charles Tilly, **Capital and European States**'den aktaran Sadoğlu, a.g.e., s.21.

milli beraberlik duygusunun gelişmesi yolunda büyük hizmetler yapmışlardır.¹⁵⁸ Fikir adamlarının milli devletlerin kuruluşu ve milliyetçilik üzerindeki etkisine verilebilecek en iyi iki örnek J. Gottlieb Fichte ve Giuseppe Mazzini'dir. Fikirlerinde modern devlet için koşul olarak gördükleri öğelerin temelinde eğitim vardır. Fichte “*Alman Milletine Nutuklar*” adlı eseri ile Alman milliyetçisini canlandırmıştır. Alman milletine dilinin ve kültürünün üstünlüğünü anlatmış, üniversitede verdiği konferanslarla Fransız işgali altındaki Almanya'ya yol göstermiştir. 1807-1808 yıllarında yapılan bu konuşmaların büyük bir bölümünü gençlere verilmesi gereken eğitim hakkındadır.¹⁵⁹ Mazini ise yazılarıyla İtalyan milliyetçiliğini harekete geçirmiş ve İtalya'nın birleşmesinde öncü rol oynamıştır. Yaptığı konuşmalarda *eşitlerin arasında ortaklık olabileceğine*, bunun içinde önce *millet olma davasının* çözülmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Millet olabilmenin temelini yaşadığı ülkeyi sevmek ve bağlılıkla hareket etmekten geçtiğini izah etmiştir. *Oy hakkı, eğitim ve iş* bir milleti yücelten üç unsurdur, bunlara sahip olmaya çalışmak gerektiğini belirtmiştir.¹⁶⁰

19. yüzyıl Avrupa devletlerinin sömürge milliyetlerini dönüştürmede bazı araçlar kullanmışlardır. Nüfus sayımı, haritalar ve müzeler de sömürge bölgelerindeki halkın doğasını, sömürge devletinin dönüşüm çizgisine göre şekillendirdikleri; nüfusta dinsel kimliğe dayanan yapı yerine git gide ırkçı bir tutumla yaklaşıldığı bugün artık bilinen gerçekler arasındadır.¹⁶¹

Eşanlılık düşüncesi ile kapitalist yayıncılık düşüncesinin birleşimi, köy, kasaba ya da kent gibi soyut sayılabilecek yerleşim birimlerindeki toplumların daha ötesine geçen, boyut olarak toplulukları kat kat aşan toplumları da, bir bütün oluşturur halde tasavvur edilebilir hale gelmesine yol açacaktır. Bireyler yüzlerini hiç görmeseler, birbirlerini hiç tanımasalar bile, kendileriyle eşanlı olarak, aynı gazeteleri ya da romanları okuduklarını bildikleri diğer bireylerle kendilerini bir bütün olarak düşünecek, onlarla aynı toplumun üyesi olduklarını kabul edeceklerdir.¹⁶² Milli marşlardaki eş zamanlılık ezgi ya da sözlerden bağımsız olarak

---

¹⁵⁸ Fezyioğlu, a.g.e., s.10.

¹⁵⁹ Fezyioğlu, a.g.e., s.11.

¹⁶⁰ Fezyioğlu, a.g.e., s.12.

¹⁶¹ Anderson, a.g.e., ss.182-206.

¹⁶² Anderson, a.g.e., s.60.

insanların ortak bir duyguda buluşmalarını sağlamıştır.¹⁶³ Bu açıdan devlet bünyesinde oluşturulan korolar da aynı duyguya hizmet etmiştir.¹⁶⁴ Müzik ve şarkılar vasıtasıyla halkın, yurtseverlik duyguları etki altına alınmaya çalışılmış, milli sloganlar bu etkiyi arttırmıştır.

1.2. OSMANLI ÖRNEĞİ

Gelenekten modernleşmeye Osmanlı Devleti örneğini kavrayabilmek açısından Avrupa devletlerinin ulus devlet süreci aşamalarının anlaşılması bu çalışma açısından önemli idi. Avrupada öncelikli ekonomik dönüşümün getirdiği birazda pratik sayılabilecek çözümler, monarşiden anayasal düzene doğru evrilmeyi sağlamıştı. Bunun Osmanlı Devleti'nde bu çizgide gerçekleştiğini iddia etmek yanlış olmakla birlikte Avrupa ve Osmanlı koşullarını dikkate almamak olur. Osmanlı Devleti'nde modernleşme doğal yollardan değil, ihtiyaç duyulduğu için devleti kurtarmanın yollarını ararken bir sonuç olarak ortaya çıkmıştır.

Avrupa devletlerinin 17. yüzyıldan itibaren yaşadığı zihinsel dönüşüm, ekonomik gelişmelerle destelenmiş ve modernleşme bu yapı üzerine yükselmiştir. Osmanlı Devleti'nin geleneksel dönemden modernleşmeye geçişinin 19. yüzyıl olması tesadüf değildir. Bunu daha iyi anlayabilmenin önkoşulu da Avrupa'yı modernleşme sürecine taşıyan olayların varlığı gibi, Osmanlı Devleti'ni de bu sürece taşıyan gelişmeleri kavramaktır. 19. yüzyılda uluslaşma sürecini yaşarken Osmanlı Devleti'nin bu yüzyılda neler yaşadığına bakmaktır. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı iki temel iç ve dış tehdit mevcuttur: Rusya tehlikesi ve gayrimüslim milliyetçiliği/ayrılıkçılığı.¹⁶⁵

Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinde yaşadığı iki taraflı bir kimlik sorunudur. Devletin bünyesinde yaşayan gayrimüslim tebaanın, Batı'nın da etki ve müdahalesi ile kendi kimliklerinin farkına varmaları ile başlayan süreç Osmanlı

---

¹⁶³ Anderson, a.g.e., s.162-163.

¹⁶⁴ Shulze, a.g.e., s.185-186.

¹⁶⁵ Gökhan Çetinsaya, "Kalemiye'den Mülkiyeye Tanzimat Zihniyeti", **Modern Türkiyede Siyasi Düşünce, Cilt:1, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.54.

Devleti'ni zor ve yeni bir başlangıca itmiş, devlet çareyi yeni ve tek bir çatı olabilecek bir kimlik inşasında bulmuştur.

Araştırma, Osmanlı Devleti içindeki kimlik bunalımlarının nasıl şekillendiğine yönelik olarak, devlet içindeki ulusların kendi kimliklerine sahip çıkmak adına imparatorluktan ayrılma eğilimi göstermeleri ve buna karşı hükümetin geliştirmeye çalıştığı çözüm olan “İttihad-ı Anasır” (Osmanlıcılık) fikrinin etki ve yansımalarını konu almaktadır. Osmanlı Devleti'ni parçalanmaya götüren süreç, bünyesindeki farklı ırkların kimliğini tanımaya başlaması yüzündendir. Osmanlı Devleti de çözüm olarak yeni ve tek bir kimlik inşasını gerçekleştirmeye çalışmıştır. Kavram hakkında bilgi sahibi olmak bu açıdan önemlidir. Bu bağlamda “kimlik” tanımının yapılması uygun görülmüştür ve giriş kısmı bu kavram ile temellendirilmiştir.

1.2.1. Osmanlı Devletinde Kimlik Arayışı: 19. Yüzyıl Genel Görünüm

Modernleşme bağlamında kimlik arayışları ele alındığında bunun Osmanlı Devleti için bir “*gereklilik*” özelliği göstermesi şaşırtıcı değildir. Bu, Osmanlı Devleti'nde bir anlamda modernite açısından zorunludur. Mevcut koşullar kendi kimliğini uluslar arası durumu açısından tanımlamasına imkan vermemektedir. Aynı zamanda devletin durumu gitgide bozulduğu için kimlik daha ziyade devlet bütünlüğünü kurtarmanın aracı olmuştur. Tüm bu çabalar içinde, devletin içinde etnik ayrılığı, dinsel ayrılığı ortadan kaldıracak; insanların birlikteliğini sağlayacak bütünsel bir kimlik anlayışı doğacaktır.

“*Osmanlılarca imzalanan ilk elverişsiz anlaşma*” olan 1699 Karlofça Anlaşması¹⁶⁶ ile başlayan Batılılaşma eğilimleri Osmanlı Devleti içinde fikri düzeyde Osmanlıcılığın gelişmesi içinde gerekli koşulları hazırlayacaktır.¹⁶⁷

---

¹⁶⁶ Robert Mantran, “XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti: İstikrar mı Gerileme mi?”, **Osmanlı İmparatorluğu**, Yayın Yönetmeni: Robert Mantran, Çeviren: Server Tanilli, Cem Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 1995, s.304. Karlofça anlaşmasının önemi Osmanlı Devleti'ni batılı fikirlerin etkisine açık hale getirmesinden de kaynaklanmaktadır. Toprak kayıpları Osmanlı üstünlüğünün eskisi gibi olmadığını açık açık göstermekte, Osmanlı Devleti'nin baskın gücünü elinden almakta ve devleti hasımları ile mecburi uzlaşmaya zorlamaktadır.

¹⁶⁷ J. Von Hammer, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, 2. Cilt**, Yayın Yönetmeni: Ahmet İzci, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.575.

18. yüzyılda¹⁶⁸ Batılılaşmanın sadece üst sınıf için lüks mallar ithal etmekten ibaret olduğu anlayışı terk edilmiş¹⁶⁹ bunun yerine gerçek Batılılaşmanın toplumu yeniden yapılandırmak ve bu temelde yeni bir devlet kurmak anlamına geldiği düşüncesi benimsendi. Babıali'dekiler Avrupalı siyasal düşünürlerin önceden vardıkları sonuçlara varmışlardı: Osmanlı İmparatorluğunun, servetlerinin devlet tarafından müsadere edileceği korkusu olmaksızın, güvenli mülkiyet hakları temelinde gelişebilecek sınıflara ihtiyacı vardı. Bu da Sultan'ın, sorumlu olacağı ve değerlendirilmeye tabi tutulacağı bir sistem uğruna kendi mutlakçılığından vazgeçmesi anlamına gelecekti. Fransız Devrimi ve onun Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki etkisi tam da bu olmuştur¹⁷⁰, 19. yüzyıldan itibaren de Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransız Devrimi'nin yalnız “*nasyonalizm-milliyetçilik*” yönü etkili olmaya başlamıştır.¹⁷¹ 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya kaldığı sorunlar düşünce akımlarının temelini oluşturmuştur. Birlik ve beraberlik, ilerleme, devletin kurtarılması bu arayışların sloganlarıdır. En kaba ayrımıyla 18. yüzyıl sonuna kadar, devleti, “*eskiyi ihya ederek*” yeniden yapılandırma önerileri getiren düşünüşün yerini, 19. yüzyılda yeni bir düzen yaratma çabası almaya başlamıştır.¹⁷²

Modernleşmenin Doğu ve Batı toplumlarında birbirinden farklı olması süreçlerinde farklılaşması sonucunu ortaya koymuştur. Osmanlı Devleti için de modernleşme Avrupa devletleri ile münasebetler nispetinde değerlendirilmelidir.

Modernleşme öncesinde Osmanlı devlet ve toplumunun kimlik özelliklerini belirleyen en temel özellik Sünni İslami özelliktir. Bu devletin hukuki düzenlemelerine, ordusuna, eğitim anlayışına ve daha pek çok toplumsal kurumuna

---

¹⁶⁸ İmparatorluk 18. yüzyılın sonundan itibaren farklı kanallarla nüfuz eden Fransız Devrimi sayesinde imparatorluğa etki eden düşünceler ve fikirler sayesinde en uzun yüzyılımı yaşamıştır. İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Alkım Yayıncılık, 25. Baskı, İstanbul, 2006.

¹⁶⁹ 1718 Pasarofça Anlaşması ile devletin mağlup olması ve kabul ettiği şartlar, Batılılaşma konusunda ileri bir ivme olacaktır. Bundan önceki iyileştirme hareketlerinde ise Koçi Bey risalesinden anlaşıldığı gibi eskiye dönüş arzu edilmiştir. Rıfa'at Ali Abou-El-Haj, **Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu**, Çevirenler: Oktay Özel-Canay Şahin, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, ss.45-76.

¹⁷⁰ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çeviren: Yavuz Alogan, 3. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002, s.36.

¹⁷¹ Süleyman Kocabaş, **Paris'in Doğu Yolunda Yaptıkları, Tarih'te Türkler ve Fransızlar**, Vatan Yayınları, İstanbul, 1990, s.109.

¹⁷² **Modern Türkiyede Siyasi Düşünce, Cilt:1, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.19. Ayrıca bkz., Kerem Ünüvar, “İttihatçılıktan Kemalizme İhya'dan İnşa'ya”, **Modern Türkiyede Siyasi Düşünce, Cilt:1, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, ss.129-142.

yansımıştır. Müslümanlar ağırlıklı olarak askeri ve idari kademelerde görev yaparken bu iki saha gayrimüslimlere kapatılmıştır. İdaride ve askeriyede görev yapmak, üst kademelere çıkabilmek için Müslüman olmak şartı aranmaktaydı. İslam dinine mensup ve hükümdara sadık olan herkes ister Arnavut, ister Gürcü isterse Mora'dan gelen Rum olsun Millet-i Hakime'den kabul edilir, yöneticiliğe aday olabilirdi.¹⁷³

İslam dünyası ve Hıristiyanlık dünyası pek çok kez karşı karşıya gelse de, Reform ve Rönesans gibi Avrupalı hareketler Müslüman milleti etkilememiş, buna karşı Fransız Devrimi tüm dünyayı olduğu gibi, Müslümanları da derinden etkilemiştir.¹⁷⁴ 19. yüzyıl Avrupa'sı büyük devrimlerin meydana geldiği ve milliyetçilik akımları ile yeni bir aşamaya girmeye başlamıştır.¹⁷⁵ Buradaki milliyetçilik, faydacı, pratik ve liberaldir; toprak ve egemenlik gibi gözle görünür unsurlara bağlıdır.¹⁷⁶ 19. yüzyıl ortalarında Osmanlı Devleti'nin temel yapısı bu tür çeşitli tehlikelerin altında çözülmeye yüz tutmuştur. Avrupa'nın milliyetçi fikirleri Hıristiyan reaya arasına sızmaya başlamış ve imparatorluğun bir kısmı elden çıkmış aşiretler ve yerli ayanlar İstanbul'u tanımamaya başlamışlardır.¹⁷⁷ Fransız inkılabından en çok etkilenenler gayrimüslimler olmuştur. Fransa, Osmanlı Devleti ile komşu olunca Hıristiyan tebaa arasında hürriyet ve milliyetçilik fikirleri daha kolay yayılmıştır.¹⁷⁸

Bu fikirler Osmanlı Devleti'ndeki uyanış dinsel farklılık daha belirgin hale gelmesi ile şekillenmiştir. Milliyet ayrımını ortadan kaldırıp din ayrımına dayanan toplum modeli, milliyetler arasındaki çatışmaları dinler arasındaki çatışmalara dönüştürmüştür. Kilise etrafında örgütlenen Hıristiyan tebaa mili kültürlerini canlı tutmuş ve ilk fırsatta Osmanlı İmparatorluğu'na başkaldırmışlardır. Avrupa'da milliyetçiliğin doğuşunu, milli devletlerin ortaya çıkışını kilise engellerken, Osmanlı Devleti'nde aynı örgüt Hıristiyan tebaa arasında milli bilincin canlı tutulmasında bir

---

¹⁷³ Abdülhamit Kırmızı, "19. yy Osmanlı Bürokrasisinin Kozmopolit Yapısı ve Rum Devlet Adamları", **Türkiye Günlüğü**, Sayı:42, Eylül-Ekim 1996, s. 119-120.

¹⁷⁴ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çeviren: Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 8. Baskı, Ankara, 2000, s.41.

¹⁷⁵ Yusuf Akçura, **Üç Tarzı Siyaset**, (Enver Ziya Karal'ın Önsözünden), Lotus Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 2005, s.13.

¹⁷⁶ Lewis, a.g.e., s.332.

¹⁷⁷ Ali Engin Oba, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu**, İmge Yayıncılık, Ankara, 1995, s.175.

¹⁷⁸ Bengül Salman Bolat, "Fransız İnkılabı'nın Türk Modernleşme Sürecine Etkileri", **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt:6, Sayı:1, Kırşehir, 2005, s.153.

mekanizma rolünü oynayabilmiştir.¹⁷⁹ Bir Türk orta sınıfının yani Osmanlı Türkleri içinde burjuvazinin¹⁸⁰ oluşmaması milliyetçiliğin Türkler arasındaki gelişimini engellemiştir.¹⁸¹

Osmanlı Devleti'nin Avrupa Devletleri içerisinde ilk ticari, siyasi ve askeri ittifak ilişkileri kurduğu devlet Fransa olmuştur.¹⁸² 17. ve 18. yüzyıllarda Osmanlı devleti ve Fransa ekonomisi arasında genel olarak benzerlikler dikkati çekmekle birlikte¹⁸³ Osmanlı Devleti'nin sosyal yapısı, Fransız ve Avrupa'nın sosyal yapısından farklıdır.¹⁸⁴ İmtiyazlı bir aristokrasi sınıfı, ezilen bir köylü zümresi yoktu. İslamiyet, Hıristiyanlıktan apayrı bir karaktere sahip olduğundan, belli bir zümre için imtiyaz aracı değildi.¹⁸⁵ Kırsal kesimde tek lider ayandı ve çoğu durumda bunlar güçlerini zenginliklerinden alan ve sosyal konumlarını miras yoluyla edinmiş kişilerdi.¹⁸⁶ Ayanlar, Osmanlıların başarılı bir şekilde kaçındıkları; merkezi otorite ve siyaset arasındaki çatışmalara neden olmuşlardır. Dolayısıyla ayanların yükselişi ve Balkanlarda modern ulus devletlerin doğuşunu kolaylaştırmıştır. Merkezi hükümetin ayanlara karşı aldığı önlemler devletin modernleşmesini geciktirdiği gibi, halkın devlete bağlı bir şekilde yaşayıp gideceği bir düzeni de garantilemeye çalışmıştır. Ayanların bürokratik düzenle ve bu ortamda birbirleriyle çelişen grup ideolojileriyle ilişkilerinin 18. yüzyılda ve 19. yüzyıl ortalarında Osmanlı toplumunda ortaya çıkan iç değişimin merkezi dinamiklerini oluşturmuştur.¹⁸⁷ 19. yüzyıl sonrasında Balkanlardaki uluslar arası olayların baskısı ile ve kısmen de hükümetin izlediği politika yüzünden evrim siyasi bir anlam kazanmıştır.¹⁸⁸

---

¹⁷⁹ Oba, a.g.e., s.201.

¹⁸⁰ Ali İhsan Bağış, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk-Müslüman Burjuvazisi Oluşturma Çabaları", **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt:3, Editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, ss.543-548.

¹⁸¹ Oba, a.g.e., s.176.

¹⁸² Kocabaş, a.g.e., s.5. Osmanlı Fransız ilişkileri 16. yüzyılda başlamış, özellikle 18. yüzyılda Fransa, Osmanlı'ya yenileşme çabalarında ve diplomatik alanda destek vermiştir. Osmanlı ordusunun ıslahı konusunda önemli rol oynadığı görülmüştür.

¹⁸³ Osmanlı ekonomisi ile Fransız ekonomisinin karşılaştırması için bkz. Ethem Eldem, "Osmanlı Devleti ve Fransa, 17. ve 18. yüzyıllarda Devlet- Ekonomi İlişkilerine Karşılaştırmalı Bir Bakış ", **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1999, ss.14-32.

¹⁸⁴ Kocabaş, a.g.e., s.109.

¹⁸⁵ Kocabaş, a.g.e., s.109.

¹⁸⁶ Kemal Karpat, **Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**, Çeviren: Dilek Özdemir, İmge Kitabevi, Ankara, 2006, s.18

¹⁸⁷ Karpat, a.g.e., s.9.

¹⁸⁸ Karpat, a.g.e., s.19.

Fransız Devrimi'nin etkisini Osmanlı Devleti kısa sürede milliyetçilik fikirleriyle görmüştü. Bu etki öncelikle Balkanlarda görülmüştür.¹⁸⁹ Balkanlı milletler arasında yayılan etnik milliyetçilik düşüncesi, daha ziyade Rumların ve Ortodoks kilisesinin Helenleştirici ve asimile edici politikalarına tepki olarak gelişmiştir.¹⁹⁰ Anadolu da yaşayan Türkler'de etnik kimlik ve hassasiyet oluşmadığı gibi aydınların bu tür bir talebinden söz etmek mümkün değildir.¹⁹¹ Osmanlı sınırları içinde yaşayan Türk unsur kendi kimliğinin ayırtına uzun süre varamamıştır.¹⁹²

Fransız Devrimi, Batı gelişmeleri içinde İslam dünyasında etki eden ilk büyük fikir hareketidir.¹⁹³ 1789 Devrimi vuku bulduğu sırada Türk-Rus ve Türk-Avusturya harbi devam ediyordu. Adı geçen devrimin Türkiye'ye ilk etkisi bu harpleri sona erdirmek oldu.¹⁹⁴

Fransız Devrimi Osmanlı Devleti'ni ilk olarak mevcut savaşa ara verilmesi şeklinde etkilemiştir.¹⁹⁵ 1792'de barışın sağlanması ile, III. Selim Osmanlı ordusunu düzenleme fırsatı bulmuş ve bu durum Batılılaşma eğilimlerini başlatmıştır. Batı'nın üstünlüğü fikri kabullenilmiş, Fransız teknik adamlar vasıtasıyla reformlar yapılmaya başlanmıştır.¹⁹⁶ III. Selim'in ıslahatları daha evvelki dönemlerden ayrılan en önemli özelliği, askerlik dışı müesseselerde de yenileşmenin yapılmak istenmesidir.

II. Mahmut da selefi III. Selim'i takip eder. Fakat işe biraz ölçülü yaklaşır. Devleti kurtarmanın yolunun Batı'nın taklit edilmesi ile olacağını düşünür.¹⁹⁷ II. Mahmut'un altyapısını hazırlayarak Mustafa Reşit Paşa ve takipçileri tarafından devam ettirilen yeniliklerde “*Osmanlılık*” siyasetinin bariz izlerini görmek

---

¹⁸⁹ Mümtaz er Türköne, “Tanzimatta Millet Fikrinin Doğuşu”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı:8, Kasım 1989, s.37; Hüseyin Çelik, **Ali Suavi ve Dönemi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 616-617.

¹⁹⁰ Niyazi Berkes, **Türkiyede Çağdaşlaşma**, Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, 9. Baskı, İstanbul, 2006, s.150.

¹⁹¹ İlber Ortaylı, a.g.e., s.63.

¹⁹² 1860 gibi geç sayılabilecek bir tarihte, Şinasi Tercüman-ı Ahval'de gayrimüslim unsurun kendi gazetesi olduğundan, fakat “*hakim milletin*” böyle bir talebi olmadığından bahsetmektedir. Lewis, a.g.e., s.333.

¹⁹³ Bolat, a.g.m., s.152.

¹⁹⁴ Rusya ve Avusturya ihtilalin kendi ülkelerine sıçramasından korktukları için savaş sona ermiştir. Kocabaş, a.g.e., s.108.

¹⁹⁵ Kocabaş, a.g.e., s.108.

¹⁹⁶ Lewis, a.g.e., s.57-58.

¹⁹⁷ II. Mahmut döneminin yeniliklerinden bazıları şöyledir: Avrupai manada kabine sistemi kurulmuş, vergi sisteminde özellikle cizyenin toplanmasındaki şikayetler doğrultusunda suistimalleri ortadan kaldıracak düzenlemeler yapılmış, muhtarlık teşkilatı kurulmuştur. Yasama alanında daha sonraları Tanzimat hareketine yardımcı olacak Meclis-i Vala-i Ahkam-ı Adliye tesis edilmiştir.

mümkündür. Yusuf Akçura, Osmanlı milleti yaratma siyasetinin kesin olarak II. Mahmut zamanında doğduğunu belirtmektedir.¹⁹⁸ Çöküşe doğru giden devletin yok olmasının önlenmesi, asırlardır madden ve manen ayrı yaşamış unsurları Müslüman tebaa ile yakınlaştırarak kaynaştırmaktan geçmektedir.¹⁹⁹ Osmanlı İmparatorluğu'nun bir bölümünü oluşturan gayrimüslim tebaa sosyal bakımdan kesin olarak Müslümanlardan ayrı tutulmuşlardır. Bu tebaa barış ve güvenlik içinde yaşamış fakat Müslüman topluluk içine serbestçe karışma imkanına sahip olamamıştır.²⁰⁰ Aslında bu durum kendi benliklerini korumalarına yardımcı olmuştur.²⁰¹

Osmanlı Devleti'nde hakim sosyal birim, din çerçevesinde oluşan cemaattir. 19. yüzyıla kadar bütün Osmanlı tebaası kendilerini öncelikle Müslümanlar, Hıristiyanlar veya Yahudiler olarak tanımlıyorlar, Osmanlı olarak ya da herhangi bir etnik kimlikler tanımlamıyorlardı. Dil ya da etnik alt kimlikleri ikinci plandaydı. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti içinde yaşayan heterojen nüfusu, Güney Avrupa'da²⁰² dini kimliğin genişleyerek etnik kimliği içine alması ile oluşan milli kimliklerin etkisine maruz kalmıştır. Etnik kilisenin milli kimliği ifade etmede ilk araç olması da bu yüzdendir.²⁰³ Güney Doğu Avrupa'da ulusal devletlerin ortaya çıkışından evvel, Müslümanlar ve Yahudiler kendilerini belli bir dinle tanımlamaktaydılar. Bu vasıf onları bir ulus olarak telakki etmeyi kolaylaştırmıştır. Hıristiyan topluluklar ise geçmişle ilgili anılarını icad etmek ve canlandırma için ve etnik dillerini ulusal olarak tayin edebilmek için kendilerini belirli coğrafyalarla tanımlamak zorunda

---

¹⁹⁸ Yusuf Akçura, **Üç Tarz-ı Siyaset**, Lotus Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 2005, s.36. Akçura, verdiği bilginin dipnotunda "*I. Selim'e kadar bazı Osmanlı padişahları tarafından tabii bir tarzda takip olunduğu iddia edilebilirse de bu takip Avrupa taklidiyle olmayıp belki ortam gereğinden ve İslamın henüz iyice kökleşmemiş olmasından çıkmakta idi.*" demektedir.

¹⁹⁹ Vedat Onur, **Tanzimat Devrinin Büyük ve Unutulmaz Devlet Adamları**, Ankara, 1964.

²⁰⁰ Lewis, a.g.e., s.14.

²⁰¹ Yuluğ Tekin Kurat, "Çok Milletli Bir Ulus Olarak Osmanlı İmparatorluğu", **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt: 4, Editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.221.

²⁰² Fikret Adanır'a göre Fransız İhtilali sonrasında 1804'den 1813'e kadar süren 1. Sırp Ayaklanması Güneydoğu Avrupa'daki ulusal kurtuluş hareketlerinin habercisi sayılmalıdır. Bu ayaklanma Balkan ulus devlet oluşumlarını da işaret etmektedir. Fikret Adanır, "Fransız İhtilali, 1. Sırp Ayaklanması ve Osmanlı Devleti", **Toplumsal Tarih**, Sayı:147, Mart 2006, s.32-39.

²⁰³ Sırp Milli Kilisesi 1834'de, Bulgar Piskoposluğu ise 1870 yılında kurulmuş, bağımsız Yunan Milli Kilisesi ise Patriklik tarafından Osmanlı Devleti'nin baskısı ile tanınmıştır. Makedonya sorunu da bu arada 1870 yılında Bulgar Kilisesi'nin kurulması ile patlak vermiştir. Bulgarlar Makedonya'nın Bulgar olduğunu savunurken, Makedon etnik kimliğin oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. Kemal Karpat, "Kimlik Sorunu'nun Türkiye'deki Tarihi", **Türk Aydın ve Kimlik Sorunu**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.21.

kalmışlardır.²⁰⁴ Etnik ulusallık dışlayıcı din temelli olarak kavramsallaştırılması, farklı etnik toplulukların aynı sınırlar içinde bulunmasını imkansız kılmasa da zorlaştırdı. Başlangıçta inanç ve etnisite ulusal kimlik için birbirini besleyen unsurlar olmuşlardı.

Askeri ve siyasi gücünde büyük bir zaaf yaşayan Osmanlı Devleti'ndeki sıkıntılar otoriteye yansımış ilk milli karakterli isyan hareketi Sırbistan'da başlamıştır.²⁰⁵ Bu aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin bir gayrimüslim azınlığa isyan sonucu verdiği ilk tavizlerin de başlangıcıdır.²⁰⁶ Bu durum Osmanlı Devleti'nin bölünüp parçalanmasına yönelik sınırlı fakat somut bir adım²⁰⁷ olacaktır. 1820'de Rumlar Sırpı takip ederek isyan edeceklerdir. Bu tarihe kadar Osmanlı Devleti bünyesinde yaşayan gayrimüslim azınlıklar içerisinde idari alanda almış oldukları görevler bakımından diğer azınlıklara nazaran üstün konumda bulunan Rumların isyan etmesi şaşırtıcıdır. Rum isyanı Sırp isyanından farklı ve önemlidir. Rumlar devletin iç ve dış ilişkilerinde ekonomik ve diplomatik noktada önemli bir yere sahiptiler. Ayrıca bu isyana Rumlar, başlangıcından itibaren bağımsızlığı amaçlayarak başlamışlardır.²⁰⁸ Bu isyanı 1821'de Mora'da başlayan, halkın da yardım etmesi ile büyüyen isyan takip edecektir.²⁰⁹ Bu arada 1829 Osmanlı-Rus Savaşı, Mora gibi küçük bir toprak parçasıyla sınırlı bağımsız Yunanistan'ın kurulması ile sonuçlanmıştır.²¹⁰ Yunan Krallığının milli bir devlet olarak kuruluşu diğer unsurlar için örnek teşkil edebilecek bir durumdur. Nitekim de böyle olmuştur.

---

²⁰⁴ Karpat, a.g.m., s.17.

²⁰⁵ Berkes, a.g.e., s.149. Sırpın tepkisi ve ilk karşı koymaları, Osmanlı yönetimi altında yaşamaya değil, Rum Kilisesi'ne, eşkıyaya ve onları kullanan araçlara karşıdır.

²⁰⁶ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt:5, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 1988, s.105-106. 1815 Viyana Kongresi sonrasında değişen dengelerde Rusya'nın güç kazanmasını önlemek amacıyla Sırpı 1816'da imtiyazlar tanınması Osmanlı Devleti içinde diğer unsurlar arasında da yankı bulacaktır.

²⁰⁷ Robert Mantran, "Doğu Sorununun Başlangıçları (1774-1839)", **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Yayın Yönetmeni: Robert Mantran, Çeviren: Server Tanilli, Cem Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 1995, s.33.

²⁰⁸ Eric Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çeviren: Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, 9. Baskı, İstanbul, 2000, s.53.

²⁰⁹ Hristiyanların lehinde Türklerin aleyhinde olan yazı ve eserlerin de etkisi ile Hristiyanlar Mora'ya akın etmişlerdir. İsyana bastırılmayınca 1824'de Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istenmiştir. Mehmet Ali Paşa isyanı kısa sürede bastırır. Fakat bu çözüm uzun vadede Avrupa devletlerinin Osmanlı'nın iç ve dış işlerine müdahale etmelerinin önünü açacaktır. Bkz. Mantran, a.g.e., s.36.

²¹⁰ Karpat, a.g.m., s.22.

Mısır meselesiyle Avrupa Devletleri Osmanlı Devleti'nin bütün iç ve dış işlerine müdahale etme imkanını bulmuşlardır. 1841 Boğazlar Sözleşmesi ve 1838 Balta Limanı Ticaret Anlaşması²¹¹ ile de birçok ödünler veren Osmanlı, beş büyük devletin himayesi altına giriyordu. Kırım Savaşı ve bunu izleyen 1856 Paris Anlaşması Osmanlı Müslüman ve Hıristiyanlarının Osmanlı Devleti içinde konumları ile ilgili algılar üzerinde önemli bir etkiye sebep olmuştur. Osmanlı vatandaşları siyasal kimlik ve modernite hakkında fikir sahibi olmuşlar ayrıca Avrupa'nın *dost* olduğu düşüncesine inanıp Avrupa ittifakının müttefiki olarak savaşmışlardır.

1.2.2. Tanzimat Dönemi: Osmanlılık Fikri

Osmanlı devlet yapısında 19. yüzyıla kadar olan düzen Tanzimat sonrasında değişmiştir. Devletin iç ve dış sorunlarının zirvede olduğu 1830'lu yıllarda, öncelikle iç barışı sağlamak önem kazanmıştır.²¹² Tanzimat Fermanı'nın²¹³ ilan edilmesinde dahili vaziyetin etkisi büyük olmuştur. Amaç verilen haklarla dağılma sürecini engellemek ve düzenlemeler yapmaktır. Devlet içinde asayişsizlikten ve etnik endişelerden kaynaklanan huzursuzluklar devlet için en temel problemlerden biri olmuştur. Osmanlı Devletini bir arada tutabilmek için "Osmanlı milleti" fikri bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır.²¹⁴ Osmanlı Devletini yıkılmaktan ve dağılmaktan korumak için sınırlar dahilinde yaşayan herkes, hangi soy ya da ırktan gelirse gelsin, "Osmanlı" kimliğinde birleşerek bağımsızlık istekleri engellenecektir.²¹⁵ 1839 Gülhane Hattı Hümayunu tüm Osmanlı tebaasına atıfta bulunmuş²¹⁶ ve ana

---

²¹¹ Bülent Özdemir, "1838 Ticaret Anlaşması", **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt: 3, Editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.351-361. 1838'de yapılan ve Büyük Britanya'ya iç üretim açısından tartışılmaz bir üstünlük veren İngiltere-Türk Ticaret Anlaşmasından (Balta Limanı) sonra Osmanlı Devleti'nin ekonomisi tamamen çökmüştür.

²¹² Kurat, a.g.m., s.219.

²¹³ Gülhane-i Hattı Hümayun 8 Kasım 1839'da ilan edilmiştir. Bu adı ilk ıslahat programını oluşturan, Osmanlı halkına bahşedilen hukuk özgürlüğünü içeren, Gülhane köşküne izafetle verilmiştir. Vergilerin düzenli bir şekilde toplanması, askeri mükellefiyetlerin belirlenmesi gibi yenilikleri ilan eden ferman, Osmanlı sınırları içinde yaşayan tüm fertlerin medeni şartların iyileştirilmesi gereğini ilan etmekteydi. Bkz. Engelhardt, **Tanzimat ve Türkiye**, Çeviren: Ali Reşad, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999, s.44.

²¹⁴ Türköne, a.g.m., s.39.

²¹⁵ Yusuf Bayraktutan, **Türk Fikir Tarihinde Modernleşme, Milliyetçilik ve Türk Ocakları**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s.36.

²¹⁶ Lewis, a.g.e., s.333.

düşüncesinde “*Osmanlıcılık*” ve “*Osmanlı vatanperverliği*” taşımıştır.²¹⁷ Osmanlıcılık fikrinin en ateşli savunucularından ve de uygulayıcılarından biri Mithat Paşa’dır. Bunu Gökhan Çetinsaya şöyle anlatmaktadır: Mithat Paşa’nın siyasi düşüncesi üç ayaklı bir temel üzerine oturur: Osmanlıcılık, meşrutiyet, adem-i merkeziyettir. Osmanlıcılık (İttihad-ı Osmani) siyasetine ve eşitlik prensibine yürekten bağlıdır; bu bağlılık icraatlarla da ispatlanmıştır.²¹⁸ Akçura ise Üç Tarz-ı Siyaset adlı eserinde Osmanlı milleti fikrinin en ziyade Ali ve Fuat Paşalar zamanında geçerli olduğunu ve Mithat Paşa’nın onları bir dereceye kadar takip edebildiğini belirtir.²¹⁹

Osmanlıcılık üniter bir devletin kurulması için gerekli olan laik bir kavramdır. Osmanlıcılık, toprağın rolü ve devletle ilişkisi açısından büyük bir değişiklik sağlamış, Osmanlı milleti devletin sınırları tarafından belirlenen bir ülke-toprak üzerinde yaşayan bir topluluğu ifade etmeye başlamıştır.²²⁰

Tanzimat; özünde, yeni bir yönetim anlayışı düşünülerek başlatılması, “*İttihad-ı Anasır*” veya “*Osmanlıcılık*” politikalarının zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır.²²¹ Buradaki temel anlayış devlet yapısının bütünü korumasıdır. Tanzimat devri devlet adamları bu anlayışla “*devlet*” birimini kabul etmişler, “*millet*” birimi ile ilgilenmemişlerdir.²²²

Tanzimat dönemi Osmanlıcılık fikrinin resmen oluşturularak, idareye yansıdığı dönemdir. İkinci Mahmut’un altyapısını hazırlayarak Mustafa Reşid Paşa ve takipçileri tarafından devam ettirilen yeniliklerde Osmanlıcılık siyasetinin bariz izlerini görmek mümkündür.²²³ Reformların sakıncalı taraflarından biri sadece Hıristiyan tebaa için düşünülmüş olması ve Müslüman halkın katılmadığı tek taraflı

---

²¹⁷ İlber Ortaylı, “Tanzimat”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:6, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 1985, s.1546.

²¹⁸ Gökhan Çetinsaya, “Mithat Paşa”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt:1, **Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, ss.60-65.

²¹⁹ Akçura, a.g.e., s.37-38.

²²⁰ Kemal Karpat, **Osmanlı’dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji**, Çeviren: Güneş Ayas, Timaş Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul, 2009, s.22-23.

²²¹ Azmi Özcan, **Pan-İslamizm: Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)**, İSAM Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1997, s.43.

²²² Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.201.

²²³ Şerif Demir, **Osmanlıcılık Düşüncesinin Doğuşu ve Uygulanışı (1839-1871)**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih A.B.D., Van, 1999, s.38.

bir yapı göstermesidir.²²⁴ Aslında bu yapı bize yapılan reformların bazı noktalarında eksiklik olduğunu göstermektedir.

Tanzimat ile birlikte modernleşme hareketlerin de Osmanlı İmparatorluğu içindeki tüm unsurların arasındaki farklar ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Başta hukuki alanlarda olmak üzere her alanda yapılan reformlarla bir “*Osmanlı*” milleti yaratılmaya çalışılmıştır. Özellikle Tanzimat aydınları böyle bir milletin yaratılması için gayret göstermişlerdir. Yani Osmanlı yöneticileri Rum, Bulgar, Arap, Arnavut olma gibi özellikleri bugün bizim hemşerilik dediğimiz bir kategoriye dönüştürmek ve asıl önemli olanın Osmanlılık olduğunu vurgulamak istemişlerdir.²²⁵

Fermanda askerlikle ilgili mükellef tutulacaklara dair açık ve net bir ifade olmamasına rağmen, askerlik sadece Müslümanlara has bir görev olarak değil, Osmanlı topraklarında yaşayan herkesi kapsamaktadır.²²⁶ Böylece askerlik herkesin sorumluluğundaki bir boyun borcu olarak Tanzimat’ın hedeflediği Müslüman-Hıristiyan eşitliğinin de bir gereği sağlanmıştır. 1855’de Osmanlı hükümeti; o zamana kadar sadece Müslümanların yerine getirebildiği askerlik görevini Hıristiyan tebaa arasında da yaygınlaştıracığını ilan etmiştir. Fakat yüzyıllar boyu devam eden Müslüman ordu geleneği çabuk değiştirilememiş ve bu fikirden vazgeçilmiştir. Bu tavırda en büyük nedenlerden biri, gayrimüslimlerden gaza ve cihad gibi İslami değerler nazarı altında üstün fedakarlık ve sabır beklenemeyeceğinin farkına varılması olmuştur.²²⁷

19. yüzyılda milletlere sosyal ve dini işlerde tanınmış özgürlükler Osmanlı Devleti için bir paradoks olmuştur. Bu Tanzimat döneminde daha da belirginleşmiştir. Bu şekilde cemaatler kendi özgürlüklerine hapsolmuşlardır.²²⁸

Tanzimat dönemi bir çok konuda olduğu gibi, millet yönetimi açısından da önemli değişimleri getirmiştir. Müslüman toplumunda görülen muhtar, ihtiyar

---

²²⁴ Şerif Mardin, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.26.

²²⁵ Şükrü Hanioglu, “Osmanlıcılık”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:5, İstanbul, 1992, s.1389.

²²⁶ Ufuk Gülsoy, **Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni**, Simurg Kitabevi, İstanbul, 2000, s.35. Gayrimüslimlerin askere alınması 1833’den itibaren sadece donanma ile sınırlı olsa da Müslüman olmayanlardan da asker alımı yapılmıştır.

²²⁷ Lewis, a.g.e., s.337.

²²⁸ Paul Dumont, “Tanzimat Dönemi (1839-1878)”, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Cilt:2, Editör: Robert Mantran, Çeviren: Server Tanilli, Adam Yayınları, İstanbul, 1999, s.109.

meclisi gibi yönetim unsurları gayrimüslim toplumlarda da görülmeye başlanmıştır. Bu durum milliyetçi fikirler için uygun bir ortam yaratsa da, milletler gelenekçi liderler tarafından yönetildiği için yönetim ve milletlerin çıkarlarının aynı anda dikkate alındığı bir ortam söz konusudur. Bu da milletlerin değişimler karşısında yönetim tarafından koruma altına alınması sonucunu doğurmaktadır. Fakat Tanzimat bu geleneksel millet yöneticilerinin otoritesini zayıflatarak, istemeden de olsa daha baskın ulusçuluklara yardımcı olmuştur.²²⁹

Osmanlı aydınları arasında Tanzimat dönemi ile başlayan odak noktasını halk ve vatan fikirlerinden²³⁰ alan ilk yönelimlerin de kaynağı Batı'daki Türkoloji çalışmalarının etkisi vardır. Türkoloji çalışmaları da oryantalist araştırmalarının bir tarafıdır aslında.²³¹ 1880'ler de özgürlük, eşitlik, kardeşlik özelemleri ortaya çıkmış, fakat Abdülhamit'in engellemeleri, aydınların kendi aralarındaki fikir ayrılıkları nedeni ile bölünme daha da derinleşmiştir.²³² 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti, Batı Avrupa'nın da baskısıyla modernleştirici reformlar gerçekleştirmeye başlayacaktır. Genç Osmanlılar'ın ideolojik meşrutiyetini sağladığı bu dönemde Osmanlı modernleşmesi ve Batılılaşma hareketinin gerekliliği vurgulanmıştır.²³³

Osmanlı toplumsal sistemi içinde kendilerine yer bulamayan Hıristiyan (zımni) unsurlar bürokrasi, ordu ya da ulema katmanları içinde yükselme şansları olmadığından, ticaret, bankacılık, depolama hizmetleri, gemicilik gibi faaliyetlerde bulunmuşlardır. Osmanlı Devleti 19. yüzyılda hızla dünya ekonomi sisteminin çevre birimi haline gelmiştir. Ticari limanlar kültürel alış verişte de aktiftir. Bu durum hem Arap Hıristiyanlarının öncelikle kültürel dönüşüm sayesinde uyanmalarını sağlayarak Arap Milliyetçi hareketlerini ateşleyecek bir ivme, hem de Balkanlarda ayrılıkçı hareketlerin başta dil olmak üzere milliyetçi bir tavırda devam etmesini

---

²²⁹ Nuri Adıyeke, "İslahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğunda Millet Sistemi", **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt:4, Editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.257.

²³⁰ Türkçe'de vatan genelde doğum ya da ikamet yerini anlatır. Fakat bu sözcüğe "*siyasa*" bir anlam yüklenmemekteydi. Fakat 19. yüzyılda Fransızca "*patrie*" sözcüğü İslami vatan sözcüğünü etkilemeye başlar ve bu Batılı anlamda bir vatanperverliği mevcut anlama ilave eder. Bkz. Lewis, a.g.e., s.332.

²³¹ Aydın, **Modernleşme...**, s.86

²³² Taner Timur, **Osmanlı Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik**, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, 2002, s.60.

²³³ Haldun Gülalp, "Türkiye'de Modernleşme Politikaları ve İslamcı Siyaset", **Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, Editörler: Sibel Bozdoğan-Reşat Kasaba, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2005, s.45.

sağlayacaktır. Bu yapıdaki Osmanlı Devleti'nde ulus bilinci yaratmanın ise pek kolay olmadığı açıktır.²³⁴

1856 Islahat Fermanı, eşitlik adına her türlü legal, ekonomik ve siyasi hakları Hıristiyanlara tanımıştır. Bu Osmanlı Devleti'nin geleneğinin tamamını göz ardı etmekle beraber Avrupa'nın da Balkan halkına yaklaşmasını kolaylaştırmıştır. Tanzimat Fermanı gibi anayasal bir özellik taşımaz. Tanzimatta vaad edilen hususları gerçekleştirmeye yarayacak somut reformları sayar.²³⁵ 1856 sonrasında Balkan münevver halkı maddi gelişime ve yüksek yaşam standardı temeline dayanan Avrupa'yı taklit etmeye başlamışlar, milli uyanış ve devlet olmak için Avrupa'yı kendilerine model olarak almışlardır.²³⁶ Armaoğlu 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat fermanı hiçbir zaman Avrupa'daki hürriyetçi akımlarla kıyaslanamayacağını belirtmektedir.²³⁷ Fakat bu programla da daha önce uygulamaya konamayan genel eşitlik ifadesi hukuk sistemine yerleştirilmiş oldu.²³⁸ Ağırlıklı olarak yabancı devletlerin baskısı ile gerçekleştirilen Islahat Fermanı da başarı sağlayamamıştır. Ortaya konan yetersiz reformların Osmanlılık bilinci yaratması beklenirken gayrimüslim ve Müslim unsurlar arasındaki farklar biraz daha ortaya çıkmıştır. Yeni eşitlik hakları gayrimüslimlerin önceki ayrıcalıklarını tehdit ettiği için, imparatorlukta milletler bundan rahatsız olmuşlardır.²³⁹

1860'lara kadar Osmanlı milletine sık sık atıf yapıldığına rastlayamayız.²⁴⁰ 1860'lara gelindiğinde ise aydın kesim fermanların Osmanlı milletlerinin kardeşliği için yeterli olmadığını anlamışlardır.²⁴¹ Bunun için onların da açılacak bir mecliste

---

²³⁴ Llobera, a.g.e., s.119. Ticari hayatın canlı olduğu liman kentleri kültürel yaşamın da hızlı gelişme gösterdiği merkezler olmuştur. Basra, Selanik, İzmir, Beyrut gibi şehirler bu özellikleri ile ön plana çıkan şehirlerdir.

²³⁵ Cevdet Küçük, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt:4, Editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.213.

²³⁶ Karpat, a.g.m., s.22.

²³⁷ Fahir Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, Alkım Yayınevi, Genişletilmiş 12. Baskı, İstanbul, s.55.

²³⁸ Tanzimatın başlattığı bu süreçle özellikle adli ve idari yapıda Hıristiyanların toplum yaşamındaki itibarı yükselirken, Müslümanlar itibarlarının azaldığı kanaatine sahip olmuşlardır. Kaan Belek, **Modernleşme Sürecinde Kimlik Problemleri** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atılım Üniversitesi, SBE, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara, 2006, s.69.

²³⁹ Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizm'e**, Çeviren: Fatmagül Bertay Baltalı, Kaynak Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 1999, s.121.

²⁴⁰ Lewis, a.g.e., s.333.

²⁴¹ Kurat, a.g.m., s.220.

temsil olunacakları Parlamenter Monarşi²⁴² sistemi benimsemişlerdir. Fakat Tanzimatçı muhafazakarlar buna karşı çıkmışlar, ilerici Genç Osmanlılar da mücadelelerini 1876'da Kanun-u Esasi'nin ilan edilmesi ile kazanmışlardır.

Tanzimat Fermanı'ndan yeterli sonuç alınamaması Islahat Fermanı'nın²⁴³ ilanına temel oluşturmuştur. Reaya vatandaş haline getirilmeli, gayrimüslimlerin sosyal durumlarına uygun ilerlemeyi meydana getirebilmek için Müslümanlardan daha aşağı görünen mevkileri değiştirilmelidir.²⁴⁴ Ali ve Fuad Paşalar 1856 Islahat Fermanı'nı devletin bekasını temin edecek çeşitli din ve ırkların Osmanlılık içinde eriyeceğini düşünerek ilan etmişlerdir. Kısaca 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanları ile gayrimüslimlerle Müslümanları adalet ve vergi bakımından eşit kılmaya çalışıp aynı zamanda kamu sektöründe de gayrimüslim ve Müslim eşitliği sağlanmaya çalışılmıştır.²⁴⁵

Osmanlı topraklarında devletin millet teşkilini sağlamaya çalışırken, bunun karşısında engeller de vardır. verilebilecek iki büyük örnek Rusya ve İngiltere'dir. Osmanlı milleti teşkilini Rusya ve onun güdümündeki Balkan ülkeleri istemiyordu. Zira "*Ruslar'ın Akdeniz'e inme, Ayasofya'nın kubbesine haç dikerek, Ortodoksluğun merkezini ele geçirme ve dindar halkının dini ve ruhi emelleri gerçekleştirme politikaları*", Osmanlı milleti teşkiline muhalifti²⁴⁶ Osmanlı Devleti'nin en önemli destekçisi, Britanya, 1876 İstanbul Konferansı'nda Rusya ve Avusturya desteği ile

---

²⁴² Mülkiye, ilmiye, askeriyeden gelen ve gayrimüslim temsilciler Mithat Paşa başkanlığında toplanarak İngiliz ve Fransız anayasalarından etkilenen 1831 Belçika anayasasıyla kurulan parlamenter monarşi benzeri bir anayasa taslağı olduğu için bu adı almaktadır. Fatih Mehmet Sancaktar, **II:Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Milli Hakimiyet Düşüncesinin Gelişimi: Hüseyin Cahit Örneği (1908-1925)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2009, s.38.

²⁴³ Tanzimat ve Islahat Fermanlarının ekonomik açıdan kısa bir değerlendirmesi için bkz. Coşkun Çakır, "Tanzimat ve Islahat Fermanlarının Mali Boyutu", **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt: 3, Editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.362-370.

²⁴⁴ Engelhardt, a.g.e., s.134-139. Bu Hattı Humayun halkın can, mal, ırz ve namus güvenliği; halkın kanun karşısında eşitliği; şahsi ve ortak tasarruf haklarına riayet; kamu hizmetleri ve askerlik hizmetlerine bütün tebaanın kabulü; bazı sınırlamalar ile eğitim özgürlüğü; vergilerde eşitlik gibi pek çok toplumsal hayati düzenleyen kanunlar getirilmiştir. Fakat Hattı Humayun'da okunan hükümlerin hepsi uygulamaya konulamamıştır.

²⁴⁵ Kurat, a.g.m., s.219. Yazar siyasi düşüncenin 1860'lar itibari ile Osmanlılık olarak adlandırıldığı, homojen bir millet yaratma tavrında olan bu görüşün çağdaş siyasal düşüncelere göre daha liberal olduğu görüşündedir. Örneğin Macarlar ülkelerinde yaşayan Slav halkın dillerini değiştirerek onları Macarlaştırmaya çalışmışlardır.

²⁴⁶ Bahaeddin Yediyıldız, **Üç Tarz-ı Siyaset Üzerine Panel**, Derleyen: Recep Duymaz, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1995. s.87.

Osmanlı hükümetini Balkanların çoğunluğuna otonomi ve kendi hükümetlerini kurma yetkisi vermeye zorlamıştır.²⁴⁷

1.2.3. II. Abdülhamit ile İttihad-ı Anasır'a İttihad-ı İslam Engeli

Ali Bulaç, İslam ile İslamiyet arasındaki farka dikkat çekmektedir.²⁴⁸ İslamcılık tam anlamıyla bir ideoloji haline İttihad-ı İslam anlayışı ile gelecektir. İttihad-ı İslam olarak gelişen bu anlayışın temelleri 1856 Islahat Fermanı'na kadar götürüldüğü görülmektedir. Tanzimat Fermanı'ndan ayrı olarak Islahat Fermanı, Osmanlı iktidar eliti, uleması ve Müslüman tebaa üzerinde derin bir etki bırakmıştı.²⁴⁹ Bunun en önemli sebebi ise Gayrimüslimlere verilen yeni haklardı. İsmail Kara, İttihad-ı İslam kavramının Osmanlı siyasi hayatında ilk defa Abdülaziz'in hükümdarlığının son zamanlarında Cemaledin Afgani tarafından kullanılmış olabileceğini belirtir.²⁵⁰

Berkes İslamcılığın bir kurtuluş reçetesi olarak Avrupacılığa karşı geliştirilmiş olduğunu düşünmektedir.²⁵¹ İslamcılık akımının doğuşunu, bir veya birkaç fikir veya siyaset adamının inisiyatifine bağlamak hatalı bir görüş olacaktır. Dönemin şartları iyi bir şekilde değerlendirildiğinde bu anlayışın çıkmasının kaçınılmaz olduğu ve İslamcılığın plansız ve programsız olarak tarih sahnesine çıktığı anlaşılabilir.

Gayrimüslim unsurların milliyetçilik akımları, Osmanlı siyasi hayatında dini tepkiye yönelişe neden olmuştur. Müslüman-Türk unsurda İslamcılık eğilimi güçlenmiştir. II. Abdülhamit'te gayrimüslimler karşısına İslam Birliği tezi ile çıkacaktır.²⁵² II. Abdülhamit, Müslümanların halifesi olarak etnik kimliği ve vatan sevgisini Osmanlı Devleti ve İslam'a yönelik bir tehdit olarak görmüş ve red etmiştir.²⁵³ Osmanlı Milleti teşkili İslam dinince de tasvip edilmezdi. Zira "*İslam*

---

²⁴⁷ Karpat, a.g.m., s.22.

²⁴⁸ Ali Bulaç, "İslam'ın Üç Siyaset Tarzı veya İslamcıların Üç Nesli", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt:6, İslamcılık**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.50.

²⁴⁹ Bulaç, a.g.m., s.48.

²⁵⁰ Kara, a.g.e., s.28.

²⁵¹ Berkes, a.g.e., s.285.

²⁵² Küçük, a.g.m., s.215.

²⁵³ Karpat, a.g.e., s.27.

dini, Müslüman'la Hıristiyan'ı eşit göremezdi. Nas (insanlar) buna müsait değildi”²⁵⁴

İsmail Kara, II. Mahmut devrinden itibaren hakim düşünce olarak ortaya çıkan Osmanlıcılık'ın terk edilmeye başlandığını, 1870'li yıllardan sonra İslamcılık'ın revaçta olduğunu, Türkçülük hareketinin ise yeni yeni varlık alanına çıktığını ifade eder.²⁵⁵ İttihad-ı İslam²⁵⁶ 19. yüzyıl ortasından itibaren savunulmaya başlayan bir görüştü ve daha sonra literatüre İslamcılık olarak geçecekti.²⁵⁷ İttihad-ı İslam olarak gelişen bu anlayışın temelleri 1856 Islahat Fermanı'na kadar götürüldüğünü görmekteyiz. Tanzimat Fermanı'ndan ayrı olarak Islahat Fermanı, Osmanlı iktidar eliti, uleması ve Müslüman tebaa üzerinde derin bir etki bırakmıştır.²⁵⁸ Bunun en önemli sebebi ise gayrimüslimlere verilen yeni haklardı. Böylece Müslüman tebaa kendini aşağılanmış hissetmekte ve Batı'nın üstünlüğüne zoraki boyun eğmekteydi.²⁵⁹

1871'de yurda dönen Yeni Osmanlı yazarları romantik liberalizm ile ciddi şekilde vatanperverdirler. Bu yüzden “Osmanlı” olmak en anlamlı şekilde imparatorluğun sınırlarını savunmayı sağlamıştır. Ancak karşılaştıkları problem “Osmanlı İmparatorluğu gibi değişik etnik ve dini gruplardan oluşan bir alanda “vatanın” neresi olduğunun tespiti” problemiydi. “Osmanlı” olmak en anlamlı şekliyle İmparatorluğun sınırlarını savunmaktı, fakat bu sınırlar içinde paylaşılan bir “kimlik” oluşturmak daha zordu. Bundan dolayı Yeni Osmanlılarda, “Osmanlı-Türk”-“İslam-Müslüman” kimliği etrafında devamlı gidip gelmeler tespit edebiliriz.”²⁶⁰ Osmanlılık resmi siyaset olarak devam etmekle birlikte Osmanlı mukaddeslerine bağlılık gittikçe gevşiyordu. Potansiyel olarak gelişmeye en müsait

²⁵⁴ Yedi yıldız, a.g.p., s.87.

²⁵⁵ İsmail Kara, “Osmanlılarla Türkçüler Arasında Bir Milliyetçilik Tartışması”, **Tarih ve Toplum**, Cilt:5, Sayı:30, İletişim Yayınları, Haziran 1986, s.57.

²⁵⁶ İsmail Kara İttihad-ı İslam kavramının Osmanlı siyasi hayatında ilk defa Abdülaziz hükümdarlığının son dönemlerinde Cemaleddin Afgani tarafından kullanılmış olabileceğini belirtmektedir. Kara, a.g.e., s.28.

²⁵⁷ Hilmi Ziya Ülken, “İttihad-ı İslam” fikri ile İslamcılık akımının tam bir siyasi ideoloji haline geldiğini belirtir. Bkz., Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yayıncılık, 5. Baskı, İstanbul, 1998, s.204.

²⁵⁸ Bulaç, a.g.m., s.48.

²⁵⁹ Türköne, Islahat Fermanı'na verilen tepkinin İslamcı değil Osmanlıcı açıdan ağırlık kazandığını vurgular. Bkz., Mümtaz'er Türköne, **Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s.68.

²⁶⁰ Şerif Mardin, “Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt:1, **Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.49.

olanı, aydınlarda ve halkta en canlı karşılık bulanı, 'İslam milleti'dir. İslam milleti iktidar boşluğu olan 1871-1876 yılları arasında revaçta olmuş ve II. Abdülhamit tarafından sadece bir dış politika enstrümanı olarak kullanılmıştır²⁶¹ II. Abdülhamit bu politika ile imparatorluk dahilindeki Müslümanlar arasında ortak bir bağ inşa ederek dağılmayı engellemek istemiştir.²⁶² “*Osmanlı Devleti Doğu Avrupa siyasal sistemini İslamlaştırmış*”²⁶³ dağılma karşısında kendi geçici formülüne ulaşmıştır.

Tanzimat'ın Batılı bürokratları karşısında gittikçe eleştirisini yükselten, daha gelenekçi, daha İslamcı kişilerin toplumsal desteği de II. Abdülhamit'e yardım etmiştir. Bunda padişahın kişisel otoritesini arttırmak için İslami bir söyleme daha fazla ağırlık vermesi de etkili olmuştur.²⁶⁴

Halife ve sultan olarak İslam dünyası üzerinde saygınlığını arttırmaya çalışması Batı tarafından tehdit olarak algılansa da, aslında Abdülhamit'in amacı içerideki Müslüman unsurlardır. Ülke içindeki toplumsal uyumu gerçekleştirmek için, seçkinler üzerinde kökten dincilik ile hakimiyet sağlamak, kökten dinciliği sınırlamak, denetim altına almak politikalarını halifelik makamı sayesinde kullanmıştır.²⁶⁵ Bunun yanında Osmanlı Devleti “*Müslüman*” olmasına rağmen, gayrimüslimlerin idaresi Kuran'ın emirleri ile sınırlanmıştır.²⁶⁶ Bu tutum da II. Abdülhamit için bir avantaj sağlayacaktır.

Tanzimat merkezi idarenin taşrada tekrar güçlendirilmesi için bir vasıta olarak düşünülmüştür. Bunun yanında Osmanlı halklarının gündemine hürriyet, müsavat gibi yeni kavramları taşımıştır. Tanzimat ve meşrutiyet arasındaki II. Abdülhamit saltanatı ise bu süreçte bir istisnadır.²⁶⁷ Tanzimat Osmanlı ulusu yaratmaya çalışırken, II. Abdülhamit bu süreci Müslüman ulusu inşasına

---

²⁶¹Türköne, a.g.m., s.27.

²⁶² Gökhan Çetinsaya, “İslami Vatanseverlikten İslam Siyasetine”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt:1, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, ss.270-272.

²⁶³ Kemal Karpat, “Etnik Kimlik ve Ulus Devletlerin Oluşumu”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt: 2, Editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.17.

²⁶⁴ François Geogron, **Sultan Abdülhamid**, Çeviren: Ali Berktaş, Homer Kitabevi, İstanbul, 2006, ss.225-227.

²⁶⁵ Kemal Karpat, **Ortadoğu’da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, İmge Yayınları, Ankara, 2001, s.71-72.

²⁶⁶ Karpat, a.g.m., s.20.

²⁶⁷ Namık Sinan Turan, “Osmanlı Hilafetinin 19. Yüzyılda Zorlu Sınavı: II. Meşrutiyet’e Giden Süreçte ve Sonrasında Makam-ı Hilafet”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No: 38, 2008, s.286.

dönüştürmüştür.²⁶⁸Bu anlamda öncelikle gözü Avrupa'daki ilerlemeleri fark edemeyecek bir millete sahip olmak önemli bir avantaj olarak yorumlanmıştır. Abdülhamit'in eğitim reformları en önemli reformlar olmakla birlikte aynı zamanda rejimin zayıflamasına da neden olan reformlar olmuştur. Müslüman nüfus arasında eğitim önemli ölçüde genişlerken, yine de gayrimüslim arasındaki oranı bulamamıştır. Orta ve lise eğitimine önem verilirken²⁶⁹ ilköğretime pek değer vermemiş bu da ilköğretimden korktuğu anlamına getirilmiştir. Halkın gözlerini açılacağı ve bunun büyük bir tehlike yaratacağı tedirginliğini yaşamıştır.²⁷⁰

19. yüzyıl reformları Osmanlı tarih yazıcılığını da önemli ölçüde etkilemekle birlikte tarih yazımı yine vakanüvislik kurumunun belirlemesi ile yapılmaya devam etmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Tarihi, İslam Tarihi dışında, Avrupa'daki milli tarih yazımında etkilenen farklı tarih yazım örnekleri görülmeye başlamıştır.

Devletin temel düzeninde dinin, toplumların statüsünü belirlemede önemli ve öncelikli etken olduğunun²⁷¹ farkında olan padişah, Müslümanlar arasında dayanışmayı sağlamak ve onların menfaatlerini koruma hususunda bir misyon sahibi olduğuna inanıyordu. Milliyet fikirlerini, İslam birliğine yönelik bir tehdit olarak görüyordu. Din birliğinin yıkılması halinde İmparatorluğun da sonunun geleceğine inanmaktadır.²⁷² İslamcılık, sadece Osmanlıcılığın yerine geçerek imparatorluğun devamını sağlamayacak aynı zamanda imparatorluk için korkunç olabilecek milliyetçiliğe de çare olacaktı.²⁷³

Abdülhamit tahta Kanun-u Esasi'yi ilan etme şartıyla çıkmıştır. Mevcut dönemde Balkanlardaki bunalım savaşa doğru gitmekte ve anayasal düzen toplumsal sorunların çözümü için bir gereklilik olarak görülmektedir.²⁷⁴

²⁶⁸ Turan, a.g.m., s.288. Turan, a.g.m., s.286.

²⁶⁹ Feroz Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, Çeviren: Sedat Cem Karadeli, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2007, s.56.

²⁷⁰ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, Cilt:3, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2000, s.223.

²⁷¹ Demir, a.g.t., s.21.

²⁷² Karal, a.g.e., ss.540-547. Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt:8, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s.542; Kara, İttihad-ı İslam fikrini ortaya atan ilk kişinin Afgani olduğunu belirtir.

²⁷³ François Georgeon, "II. Abdülhamit ve İslam", **Tarih ve Toplum**, Cilt:19, Sayı:112, İletişim Yayınları, Nisan 1993, s.48.

²⁷⁴ Turan, a.g.m., s.287.

Kanun-u Esasi ile Osmanlılık fikri için daha fazla temel dayanak bulunmuştur. İnsanların eşitliğini garanti altına alan Kanun-u Esasi sayesinde fikirler havada kalmadığı için daha güvenilir bulunmuştur. Enver Ziya Karal bu konu hakkında fikir vericidir. Kanun-u Esasi'nin kabulünden sonra başlayan hükümet çalışmaları sırasında “Müslüman olan halk” ve “Müslüman olmayan halk” deyimleri kullanılmıştı. Bunu milletvekilleri şiddetle red etmişler ve Kanun-u Esasi'nin de bu eşitliği güvence altına aldığını belirtmişlerdir. Osmanlı Devleti halkına ancak Osmanlı denebileceği konusunda ısrarlı davranmışlardır.²⁷⁵ 1876 Anayasasının 11. maddesinde yer alan dini imtiyazlar, ülke içindeki dini topluluklara dini güvenceler vermektedir. Fakat devletin dininin İslam olduğu da tekrar edilmektedir.²⁷⁶ Bu Kanun-u Esasinin eşitlik konusunda bir çelişkisidir.

Genç Osmanlıların bu istekleri II. Abdülhamit'in tahta çıkışıyla gerçekleşmiş ve 1876'da Kanun-u Esasi'nin ilan edilmesiyle birlikte parlamenter rejime geçilmiştir. Bu durum Genç Osmanlıların ve Osmanlıcılığın büyük bir zaferi olarak görülse de çok kısa bir süre sonra II. Abdülhamit parlamentoyu feshederek Kanun-u Esasi'yi yürürlükten kaldırmıştır. Yine II. Abdülhamit Osmanlıcılık akımının zararlı bir yapısının olduğunu düşünerek Panislamizm politikası gütmeye başlamıştır. Ancak bu yeni dönemde Genç Osmanlılar muhalefette kalarak Osmanlıcılık politikasını sürdürmüşler ve Osmanlı toplumunun çeşitli kesimleriyle ilişkiye girmişlerdir.²⁷⁷

II. Abdülhamit halifelik makamına sultan ünvanının üzerinde bir değer vermiştir.²⁷⁸ Bunu yaparken de anayasal bir tavır takınmıştır. Tanzimat ile şekillenen yeni hilafet anlayışı anayasal bir kurum olarak ortaya çıkmıştır. “*İttihad-ı Anasır ve eşitlik anlayışı gereği gayr-i Müslimlerle Müslümanlar üzerinde saltanatın*

---

²⁷⁵ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, Birinci Meşrutiyet ve İstibdad Devirleri**, Cilt:8, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s.236.

²⁷⁶ Taner Akçam, **İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu: İttihat ve Terakki'den Kurtuluş Savaşına**, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s.73.

²⁷⁷ Hanioglu, a.g.m., s.1392.

²⁷⁸ “...iman birliği bizi büyük bir ailenin fertleri gibi birbirimize yaklaştırır. Bu sebeple hiçbir zaman Osmanlı İmparatorluğu üzerinde fazla durmamak, buna mukabil, hepimizin Müslüman olduğumuzu bilhassa belirtmekte yarar vardır. Her zaman her yerde Emirü'l Müslimin ünvanı başta gelmeli, Osmanlı padişahı ünvanı ise ikinci sırada belirtilmelidir. Çünkü devletin sosyal bünyesi ve politikasının esası din üzerine kurulmuştur.” Sultan Abdülhamid, **Siyasi Hatıratım**, Dergah Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1975, s.180.

kuşatıcılığı düşünülmüştü.”²⁷⁹ Bu durum halifenin saltanat lehine yetkilerinden bazı kısıtlamalara gitmesi anlamına geliyordu.²⁸⁰

Dış İslam kamuoyunda halifenin tek ve her konuda ilk merci olduğu anlayışını hakim kılmaya çalışmıştır.²⁸¹ II. Abdülhamit dönemi Osmanlı hilafetinin meşruiyetinin tartışılmaya açıldığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde Araplar arasında başlayan milliyetçi uyanış, Osmanlı hilafetine alternatif arayışları gündeme getirmiştir. II. Abdülhamit’in katı merkezîyetçi politikasına muhalif bir taraf sözkonusudur. Özellikle Jöntürkler Abdülhamit’in hilafetinin meşru olmadığına dair, ciddi bir propaganda çalışması yürütmüşlerdir.²⁸² Tek eleştiri noktaları da bu olmamış aynı zamanda Abdülhamit’i halife olarak da pek yeterli görmemişlerdir.²⁸³ Hatta inkılabın ilk günlerinde Genç Türkler Batı’nın iki büyük devleti İngiltere ve Fransa’ya meyletmişlerdir.²⁸⁴

1.2.4. Millet Olarak Osmanlı

Uluslaşma süreci ya da ulusal toplumun oluşumu, iki düzeyde incelenerek kavranabilir. Bir: ulusal devletin doğuşu, iki: ulusal ideolojinin egemen hale gelmesidir. Ulusal ideoloji ortak bir dünya görüşü dolayısıyla “biz” deme eğilimindedir. Niyazi Berkes Tanzimat Batıcılığını eleştirirken bu çarpık anlayışın uygarlık ve Batılılaşma karşısında bir tepki yarattığından bahsetmektedir. Bu tepki bir yandan “biz” hakkında daha üzerinde kesin bir anlayışı doğmamış olanlarla, “onlar” arasındaki zıtlığın yarattığı tepkidir.²⁸⁵ Osmanlı Devleti de bütünlük açısından bu duruş şekline karşı kendi formülünü geliştirmek zorundadır. İmparatorluk koşulları elbette tek dil, ulus, görüş ya da kültür etrafında “biz”

---

²⁷⁹ Turan, a.g.m., s.289.

²⁸⁰ Türköne, a.g.e., s.180.

²⁸¹ II. Abdülhamid padişahlığı sırasında Halife ya da Emir’ül Mü’minin vasfını öne çıkarıp evrensel İslami liderlik temelinde bu silaha çokça başvurmuştur. Bkz., Selim Deringil, **İktidar Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamit Dönemi 1876-1909**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.141.

²⁸² Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi ...**, ss.27-45.

²⁸³ Mardin, a.g.e., s.142-143.

²⁸⁴ Kamil Paşa İngiliz siyasetine meyilli olduğunu zaten gizlememiştir. Hilmi Paşa ise uzun zamandır Fransa hayranlığı ile şöhret kazanmıştır. Paul Imbert, **Osmanlı’da Yenilenme ve Türkiye’nin Sorunları**, Yayına Hazırlayan: Muammer Sarıkaya, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.189.

²⁸⁵ Niyazi Berkes, **Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler**, Kaynak Yayınları, 3. Basım, İstanbul, Mart 2007, s.44.

demesine engeldir. Dolayısıyla sınırların güvenceye alınabilmesi için kendi politikasını yaratmıştır.

Fransız Devrimi'nin yaymış olduğu milliyetçilik fikriyle, çeşitli milletlerin (Osmanlı Devleti içinde yaşayan gayrimüslimler) bağımsızlık ve devletten ayrılma isteklerinin önüne geçmek için her türlü etnik kimlik üzerinde üst kimlik olarak “*Osmanlı Milleti*” oluşturmak için geliştirilen siyasal düşünce hareketine “*Osmanlılık*” denir.²⁸⁶ Osmanlı İmparatorluğu'ndaki üst kimlik yani devletin vatandaşına verdiği kimlik “*Osmanlı*”dır.²⁸⁷ İmparatorluk dahilinde yaşayan farklı dinsel ve etnik grupları tek bir “*Osmanlı milleti*” olarak kabul eden ve bu unsurları ortak imparatorluk ideali çerçevesinde birleştirme yaklaşımına Osmanlılık denmektedir.²⁸⁸ Fakat Osmanlı için tek çözüm önerisi bu olmamıştır. Osmanlılığın önemi daha bütünleştirici olmasından kaynaklanmakta daha geniş bir kitleye hitab edebilmektedir.

Devleti ayakta tutmanın önemli çıkar yollarından biri devlet içinde bir üst kimlik yaratabilmek ve devletin çok etnisiteli yapısını ayakta tutabilmek olmuştur. Bu yapı için de yaratılan üst kimlik Osmanlılık olmuştur. Taner Timur'un “*Osmanlı Kimliği*” adlı kitabında işaret ettiği önemli bir taraf Osmanlı Kimliği yaratılırken sadece Batı ile bütünleşmeyi sağlayacak tanımlamalara ve yollara gidildiği bu bağlamda bu tarihin yeniden yazılması gerektiği konusudur.²⁸⁹ Osmanlılık üst kimliğinin doğuşu gerçekten de Batı'nın zorlaması ve Osmanlı'nın kendini batı karşısında tanımlamak zorunda olması ile ortaya çıkmıştır. Etrafında ulusunu kökenini açıklayan, tanımlayan milletler vardır. Dolayısıyla “*öteki*” karşısında kendi yerini belli etmek, bunu da imparatorluk sınırlarını tehlikeye sokmadan; hatta sınırları güvence altına almaya gayret ederek yapmak zorunda kalmıştır. Aslında etrafındaki milletlerin kendi kültürünü tanımlamada özellikle kullandıkları “*ırkı*” özellikler, Osmanlı'nın dayandığı bir nitelik olmamıştır. Bu

---

²⁸⁶ Hanioglu, a.g.m., s.1389.

²⁸⁷ Başbakanlık İnsan Hakları Dayanışma Kurulu “Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Çalışma Grubu Raporu”, **Birikim**, Sayı:201, Ocak 2006, İstanbul, s.26.

²⁸⁸ Selçuk Akşin Somel, “Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi (1839-1913)”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt:1, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.88.

²⁸⁹ Osmanlı Kimliği hakkında bkz: Taner Timur, **Osmanlı Kimliği**, İmge Kitabevi, 4. Baskı, Ankara, 2000; Hilmi Yavuz, **Osmanlılık, Kültür, Kimlik**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1996, ss.101-105.

şüphesiz Osmanlı Devleti'nin oldukça farklı etnik kökenden oluşan insanların bir arada yaşadığı bir yer olmasından kaynaklanmaktadır.

Osmanlı Devleti için bu kimlik farklılıkları üzerinden bir değerlendirmeye gidildiğinde devlet içinde -özellikle- dil ve din esaslarına dayanan kimlik bunalımının devlet kanalıyla oluşturulan “vatandaşlık” oluşumu ile aşılmaya çalışıldığını düşünmek yersiz olmayacaktır. Burada en önemli aşama şüphesiz temel kimliğin insanlara fark ettirilmesinde kullanılan yöntem ve kaynaklardadır. İmparatorluk içinde etnik hiçbir ayırımın farkında olmadan yaşayan halkın; kendilerini, hangi süreçten sonra “öteki” karşısında tanımlama ve konumlandırma ihtiyacı hissetmiştir. Aslında bu belki de ihtiyaçtan ziyade bir zorunluluk hatta kültürel varlığın korunabilmesinde güçlünün tarafı olma zorunluluğu olmuştur. Çünkü temel kimlikler 20. yüzyılın başında insanların bağlarının mutlak sağlanması açısından iyi bir gereç, kurulan ulus devletler sayesinde İmparatorluğu parçalamak ise amaçlanan hedeftir.

Baskın Oran Türkiye’de azınlık deyince akla gayrimüslimlerin geldiğini belirtirken bundan iki şeyin anlaşıldığını belirtmiştir: 1) İkinci sınıf vatandaş 2) Bölücü unsur. Gayrimüslimler Millet Sisteminde Milleti Hakime olan Müslümanlar karşısında ikinci sınıf vatandaş konumundaydı. Ayrıca Avrupa Devletleri’nin Osmanlı’ya müdahale edebilmesine zemin hazırladıkları için “bölücü” olarak da düşünülmüşlerdir.²⁹⁰ Bu bakış açısının hakim olduğu bir toprak parçasında “eşit” koşullarda bütünlük sağlanabilmesi elbette zordur.

Osmanlı Devleti’nde gerçekleştirilmeye çalışılan, devleti kuran kurucu unsurun daha az vurgulanması ile Osmanlılık üst kimliği ile, topraklar dahilinde yaşayan diğer unsurların devlete karşı bağlılığın sağlanmasıdır. Böylelikle teritoryal (topraksal) bir vurgu ile tüm unsurlar arasında birlik sağlanmaya çalışılmıştır. Bunun uygulanmasında da Kanun-u Esasi’den alınan maddi güç ile tüm unsurların eşitliğinin meşrulaştırılması düşünülmüştür. Sonuç olarak İttihat ve Terakki “Osmanlılık” üst kimliği ile toprak ve devlet bütünlüğünü sağlamaya çalışmış; “alt kimlik” (çeşitli etnik, dilsel vs. gruplar) sayılabilecek ve kendilerini devlet içinde “tali unsur” hissedebilecek hiçbir etnik oluşuma fırsat vermemişlerdir. Elbette plan

---

²⁹⁰ Baskın Oran, “Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Raporu’nun Bütün Öyküsü”, **Birikim**, Sayı:188, Ocak 2006, İstanbul, s.24.

ve programlar dahilinde görünen budur. İttihat ve Terakki'nin tutumu ve unsurların hükümete karşı tavrı dolayısıyla bu pek mümkün olmamıştır.

Osmanlı Devleti, bütünlük açısından bu duruş şekline karşı kendi formülünü geliştirmek zorundadır. İmparatorluk koşulları elbette tek dil, ulus, görüş ya da kültür etrafında “biz” demesine engeldir. Dolayısıyla öncelikle ortak toprak parçasının temel alındığı, Kanun-u Esasi ile getirilen güvence ile temellenmiş bir oluşum tek çıkar yol gibidir.

Milliyetçilik ve din arasında bir bağ vardır. Bu bağ ulus devletlerin oluşum sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Bu durum doğu tipi milliyetçiliklerde daha yaygındır.²⁹¹ Osmanlı Devleti içindeki çözülmenin en temel nedeni bu şekilde daha iyi anlaşılabilir. Kiliseler etrafında başlayan örgütlenme milli kimliklerin kazanılması sonucunu doğuracaktır.

Avrupa'da ortaya çıkan akımlar Türk aydınların Türkçü anlayışlarında etkili olmuştur. Avrupa'da Panslavizm, Panhelenizm, Pancermanizm gibi akımlar Osmanlı Devleti'nde de Pantürkist bir anlayışın ortaya çıkmasına yol gösterici olmuştur. Bu anlayış ile birlikte Osmanlı sınırlarında yaşayan ve kendi kimliklerinin farkına varmayan Türk ulusunun uyanışı sağlanmaya çalışılmışlardır.

Aslında, gelişen milliyetçilik hareketlerine karşılık, imparatorluğun Türk unsurunda benzeri bir davranışa çok da erken bir dönemde rastlamıyoruz. Bu hareketin Türk unsuru içinde geç belirlenmesinin nedenleri, imparatorluğun çoğunluğu oluşturan bu grubun, onu sürdürmeyi ve kurtarmayı düşünen tek topluluk olmasıyla ve ümmet anlayışının etkisinden kaynaklanmaktadır. Çünkü ümmet anlayışında biz ya da onlar yoktur. Berkes Osmanlı Devleti için millet kavramından ne anlaşıldığına dair ilginç bilgiler vermiştir. Millet diye sadece Müslüman olmayanlara²⁹² denildiği ve bunun anlaşıldığını belirtir. Millet Müslüman olmayanların din toplumuna denilirdi. Fakat Müslüman Türkün birlikteliği ancak devlet çerçevesi içinde mümkün olabilirdi. Yani millet olabilme gayrimüslimlere has bir özellik olarak algılanmıştır.

---

²⁹¹ Uzun, a.g.m., s.155.

²⁹² Berkes, a.g.e., s.49.

2. BÖLÜM

İTTİHAT VE TERAĞKI'NİN İTTİHAD-I ANASIR'A BAKIŞI

2.1. İTTİHAD-I ANASIR

“Osmanlı Devleti, Endüstri Devrimi ve sonrasında giderek yok olmaya başlayan geleneksel tarım-din imparatorluklarının ulus devlet öncesi çeşitliliğini yansıtan ve bu çeşitliliği Osmanlı Devleti'nin yüksek egemenliği ve Osmanlı kimliği altında bir araya getiren Osmanlı parlamentosu Balkanlıları ve Orta Doğuluları bir arada, demokrasi ve barış içinde yaşatan son uygulama olmuştur.”¹ 17. yüzyıla kadar dayanan ittihad-ı anasir düşüncesi de bir arada bulunabilmenin önkoşulu olarak, Tanzimatçılar ve Jöntürkler tarafından devletin bir bütün olarak devamı ve kurtuluşu için savunulmuştur. Devletin kurtuluşunu temin edebilmek için devlet içinde gerçekleştirilen evrim, 19. yüzyıl sonrasında Balkanlardaki uluslar arası olayların baskısı ile ve kısmen de hükümetin izlediği politika yüzünden siyasi bir anlam kazanmıştır.²

Osmanlı Devleti'nin son yüzyıllarından itibaren “bu devlet nasıl kurtulur sorusu ve buna verilen cevaplar” etrafında dönmüştür.³ Bütün Osmanlı İmparatorluğu'nun II. Abdülhamit döneminde maruz kaldığı keyfi idare ile yıkılmaya doğru ilerlerken, vatanı yıkılmaktan kurtarıp selamete çıkararak olan meşrutiyetin ilanı ile tüm unsurlar arasında eşitlik ve kardeşliğin kurulması ile olacaktır. İlk iş olan Meşrutiyet gerçekleştirildiği için sıra unsurlar arasındaki bağılılığın tesisine gelmiştir.⁴ Osmanlıların meşrutiyetten sonra vatan bütünlüğü için “yekvücut” oldukları⁵ düşünülse de önlem alınması gerekli görülmüştür.

¹ Fevzi Demir, “Bir Siyaset Okulu Olarak Meclis-i Mebusan”, **II. Meşrutiyet'i Yeniden Düşünmek**, Derleyen: Ferdan Ergut, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010, s.248.

² Kemal Karpat, **Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**, Çeviren: Dilek Özdemir, İmge Kitabevi, Ankara, 2006, s.19.

³ Ayfer Özçelik, **Kimliğini Arayan Meşrutiyet**, İlgı Yayınevi, İstanbul, 2006, s.14.

⁴ Hüseyin Cahid, “Osmanlılar'a Dair”, **Tanin**, 18 Kanunuevvel 1908; Hüseyin Cahid, “Osmanlı Unsurları”, **Tanin**, 1 Temmuz 1909.

⁵ Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, “Millet-i Osmaniye”, **Tasvir-i Efkar**, 17 Kanunuevvel 1909.

Meclis-i Mebusan'ın açıldığına dair gerekli bilginin ahaliye ilan edilmiş ve anasır-ı muhtelif arasında uhuvvet tesisinde başarı sağlandığına dair Menlik Kaymakamlığının bir telgrafi söz konusudur.⁶ Bunun gibi merkeze çekilen bir telgraf daha vardır.⁷ İkisinde de dikkat çeken meşrutiyetin ilanı ile halkın kaynaşmasının sağlandığının vurgulanması ve ittihad-ı anasıra giden yolun başlangıç sinyallerinin verilmesidir ki İttihat ve Terakki'nin politikası bu olmasaydı bile böyle bir isteğin varolduğu (en azından bazı yöneticiler bazında) bu belgelerle kanıtlanmaktadır.

Gayrimüslim unsurlar ile Müslim unsurların vatan açısından hukuk karşısında kesinlikle birleştiği ifade edilmeye çalışılmış, unsurların mezhep hislerine halel gelmeyeceği Kanun-u Esasi'nin hürriyet güvencesi ile garanti altına alınmaya çalışılmıştır.⁸ Kanun-u Esasi'nin çizdiği çerçeve üzere, “*hangi din ve mezhebe mensup olursa olsun*” Osmanlı tabiiyeti olan herkes istisnasız “*Osmanlı*”dır.⁹ Kanun-u Esasi'nin belirlediği Osmanlılıktan amaç, devlet sınırlarında yaşayan milletleri hukuk karşısında eşit kılarak (mütesaviyen nail-i hukuk), Osmanlı namı altında birleştirip milletlerden gelebilecek şikayet ve itirazların önünü almaktır.¹⁰

Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, “‘Osmanlı’ Ne Demektir? İttihad-ı Anasır Nasıl Mümkündür?”¹¹ adlı makalesinde “...İhtimal ki birçok kimse bu suali, bu sername-i makaleyi manasız sayar. Lakin zamanımızda bu kelime kadar müşkül ve mühim diğer bir kelime bulmak mümkün değildir” diyerek kavramın önemini ortaya

⁶ BOA. TFR.I.SL., 193/19207. Menlik Kaymakamlığı'ndan 24 Temmuz 1908 (Meşrutiyetin ilanından bir gün sonra) tarihinde gönderilen bir telgrafta “*Meclis-i Mebusan'ın açılmasına yönelik irade-i seniyyenin ilanı üzerine, unsurların birbirinin mal, can, ırz, namus ve dinine riayet ve hürmete devam ettiği gibi milel Osmanlı efradı arasında amik (derin) bir hiss-i suret ve ehven tesis etmiş*” denilmektedir.

⁷ BOA. TFR.I.SL., 192/19194. 24 Temmuz 1908 tarihli bu telgraf, Meclis-i Mebusan'ın açıldığına dair gelen tahriratın ilcümüle ahaliye tebşiren ilan edildiği ve bunun anasır-ı muhtelifi kaynaştırarak derecede halkı sevindirdiğine dair Karaferye Jandarma Kumandanlığı'nın telgrafıdır. Karaferye Kumandanlığı'ndan gönderilen bu telgrafta “*Meclis-i Mebusan'ın açılmasına yönelik irade-i seniyyenin ilanı üzerine anasır-ı muhtelifi dahi yekdiğeriyle itilaf-ı ehven olmuştur (kolayca kaynaşmıştır)*” denilmektedir.

⁸ Buhur İsmail, “Gayrimüslim Unsurlar İçin”, **Tanin**, 1 Teşrinisani 1908; Hüseyin Cahid, “Mektepler Meselesi”, **Tanin**, 10 Haziran 1909.

⁹ Kanun-u Esasi 8. maddesi.

¹⁰ Hüseyin Cahid, “Anasır-ı Osmaniye”, **Tanin**, 30 Ağustos 1908; Hüseyin Cahid, “Osmanlı Unsurları”, **Tanin**, 1 Temmuz 1909; Hüseyin Cahid, “Ecnebler ve Osmanlılar”, **Tanin**, 19 Şubat 1910.

¹¹ Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, “Osmanlı Ne Demektir? İttihad-ı Anasır Nasıl Mümkündür?”, **Tasvir-i Efkar**, 4 Kanunusani 1910.

koymaya çalışmıştır. Osmanlı sayılan toplumun “*Türkiye denilen ülkenin yerli ahalisi*” olduğunu belirten yazar halk topluluklarının Osmanlı Türk, Osmanlı Rum, Osmanlı Ermeni diye işaret edilebileceğini ifade etmektedir. Osmanlı kelimesine İslam unsurlar kadar, Rum, Bulgar, Ermeni, Sırp, Ulah ve Musevi gibi gayrimüslimlerde dahildir.¹²

Süleyman Nazif, Osmanlıların, anasır-ı muhtelif arasında bir ahenk olmazsa tarumar olacaklarını bilmelerini işaret ederken; bu hususta falan ırka ve mezhebe dahil olmanın hiçbir faydası olmayacağını, dış etkilere karşı da milli bir mevcudiyet ve ittihad kurmak gerektiğini belirtmiştir.¹³ Osmanlılığı “...*öyle bir rabıta ki hiçbir kavme fazla bir hak ve imtiyaz bahşetmez... Akvam-ı Osmaniye de en kavi (kuvvetli) Türklerdir. Kanım ve lisanımla Türk olduğum halde ben bu kavmin -eğer var ise- menafi hususiyesini Osmanlılığın, bence her şeyden ziyade mukaddes olan, menfaat-ı ictimaiyesine feda etmekte bir dakika tereddüt etmem.*”¹⁴ diyerek açıklamıştır.

Osmanlılık bir devlet refleksi olarak değerlendirilebilir. Birbiri için halef-selef olan Tanzimatçılar, Genç Osmanlı Anayasacıları ve 1908 devriminin temsilcisi İttihatçılar kendi içlerinde ne kadar İslamcı, Batıcı ya da Türkçü olurlarsa olsunlar, devlet yönetimine geçtikleri zaman çok uluslu imparatorluğun dağılmasını engellemek için Osmanlı bir siyaset izlemişlerdir.¹⁵

Memleketin ve milletin bekası ve selameti için en önemli unsur ittihad-ı anasır¹⁶ olduğuna inanılmıştır. Meşrutiyetten önce her unsur kendi din ve dilini ön plana çıkarırken artık ortak çıkarlar etrafında birleşeceklerdir.¹⁷ 19. yüzyılın başında milliyetçiliğin Türkler dışında bütün Osmanlı unsurlarını sarması üzerine de birlikte yaşama projesi olarak ittihad-ı anasır kavramını öne çıkaracaklardır.¹⁸ Bunun için Osmanlı Devleti’nin sadece Türkler’e değil tüm unsurlara eşit mesafede olması

---

¹² Aynı yer.

¹³ Süleyman Nazif, “Anasır-ı Osmaniye’nin İttihadı, **Tasvir-i Efkar**, 6 Eylül 1909.

¹⁴ Süleyman Nazif, “Osmanlılık, 1- Arnavudlar”, **Tasvir-i Efkar**, 3 Eylül 1909.

¹⁵ Feroz Ahmad, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu”, **Osmanlı İmparatorluğunun Sonu ve Büyük Güçler**, Derleyen: Marian Kent, Çeviren: Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s.11.

¹⁶ Diran Kelekyan, “İttihad-ı Anasır Hakkında”, **Sabah**, 3 Temmuz 1909.

¹⁷ Diran Kelekyan, “Muhadenat-ı Anasır Hakkında”, **Sabah**, 2 Eylül 1909.

¹⁸ Fatih Mehmet Sancaktar, **II:Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Milli Hakimiyet Düşüncesinin Gelişimi: Hüseyin Cahit Örneği (1908-1925)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2009, s.175.

gerektiği ve tam bir tarafsızlıkla halka hizmet etmesinin uygun olduğu belirtilmektedir.¹⁹

Osmanlı unsurlarından her birini diğerinden ayrı kalmağa sevk edecek tedbirler değil, ittihadta sevk edecek ortamlar hazırlanmalıdır. Memleketi kurtarmak için en iyi çare Osmanlı İmparatorluğu'nu teşkil eden unsurları tek bir Osmanlı milleti haline getirmek için karşılıklı olarak yavaş yavaş birbirine yaklaştırma ve karıştırmaktan ibaret²⁰ olarak düşünülmüştür. 1876 Kanun-u Esasi'nin geri dönüşünü gözü kapalı olarak isteyen Jöntürkler²¹ birliği sağlayacak olgunun imparatorluğun tüm etnik unsurlarının “*hakimiyet*”e katılmaları olacağına inanmışlardır.²² Belirli ve ayrıntılı önerileri pek olmamıştır. Onlara göre anayasa, doğal bir sonuç olarak Meclis-i Mebusan'ın açılmasını getirecektir.

Osmanlıcılığa, İttihat ve Terakki Hükümeti'nin Hariciye Nazırı Halil (Menteşe) Bey tarafından “*toprak kardeşliği*” denmiştir. Bu durum hiçbir zaman millet anlayışı ile ifade edilmemiş, “*ittihad-ı anasır*” olarak ifade edilmiştir. Bu ittihad-ı anasır millileşme değildir. Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturan etnik unsurların birleşmesidir. Bu etnik unsurlar aynı ülkede yaşayan fakat milliyet sınırları belirlenmiş topluluklardır. Osmanlı İmparatorluğu onların kendilerine özgü olan şeylerine karışmamıştır. Şiirleri, edebiyatları vs. kendilerince geliştirilmiştir. Yani aslında gördükleri şey “*devlet*” himayesidir. Osmanlı tabiri olan ittihad-ı anasır dolayısıyla hiçbir zaman millilik anlamı taşımamıştır. Osmanlılık anlayışında zorlama da olsa bir milliyetçilik vardır. “*Osmanlılık, Osmanlı devletinin bir etnik unsurlar birleşmesine dayandığı tezini simgeleyen dolayısıyla her kavmi barış içinde yan yana yaşatma amacıyla, yapısal bir birim sayan siyasal bir formül olarak daima*

---

¹⁹ Hüseyin Cahid, “Türk Unsuru”, **Tanin**, 15 Mayıs 1911.

²⁰ Hüseyin Cahid, “Gayrimüslimlerin Askerliği Münasebetiyle”, **Tanin**, 21 Mayıs 1909.

²¹ Jöntürkler “*Fransız Devrimi'nin yüzüncü yılı olan 1889 da Askeri Tıbbiye de okuyan bir grup öğrenci daha sonra İttihat ve Terakki cemiyeti olarak bilinecek olan ve açık hedefini anayasa ve parlamentonun geri getirilmesi olarak saptayan gizli bir örgüt kurar. Bu girişimin ardında yatan düşünce şudur: İmparatorluk, ayrılıkçı azınlık milliyetçiliğinin merkezkaç kuvvetleri tarafından hem kışkırtılmakta hem kullanılmaktadır. Jön Türk ideali (etnik ve dinsel) 'Unsurların Birliği'dir. Yani İttihad-ı Anasır'dır. Bu hedefe ancak tüm topluluklara parlamenter temsil olanağı tanınarak ulaşılabilir.*” Bkz. Eric Jan Zürcher, **Savaş, Devrim ve Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi, 1908-1928**, Çeviren: Ergun Aydınoglu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s.141.

²² Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki , Bir Çağın Bir Kuşağın Bir Partinin Tarihi**, Cilt:3, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.17.

*savunulmuştur. Etnik ve milli çıkarın korunma sistemi bu formülden kaynaklandığı için tartışmasız bir ortaklığa sahip olduğu içtenlikle olmasa bile benimsenmiştir.”*²³

Osmanlılık, Osmanlı milleti tartışmalarının yaşandığı dönemde bu anlayışlardan kimin karlı ve zararlı çıkacağı tartışmasını öne çıkaran Hüseyin Cahit bunun için kar ve zararın anlaşılması gerektiğini belirtmektedir. Birlikte yaşama projesi olarak ittihad-ı anasır devletten ayrılıp başka bir devlet kurmak isteyenler için zararlıydı. Bu birlik istemeyenlerin amacına ters düşebilirdi.²⁴ Bu durum Hüseyin Cahit’i neler yapılabileceği ile ilgili düşünmeye sevk etmiştir. Osmanlılık gerçekleştirilmesi zor bir hayal²⁵ gibidir.²⁶ Fakat üzerinde fedakarlıkla çalışıldığında gerçekleştirilebilir bir hayaldir. Hüseyin Cahit, ittihad-ı anasırın önündeki engelleri yıkmak için, öncelikle unsurlar arasında dostluk ve yakınlaşmanın kurulmasını önemli bulmuştur. Bunun içinde bütün unsurların katılımı ile oluşacak bir kulüp kurulmasını önermiştir.²⁷ Farklı milletler arasında dostluğun en iyi sağlanabileceği yer ise Meclis-i Mebusan’dır.

Meşrutiyetin ilk günlerinde devlet içinde yaşanan coşku ve sevinç ittihad-ı anasırın gerçekleşebileceğini düşündürmüştür.²⁸ Fakat bu hava ancak seçimlere kadar devam etmiştir.²⁹ Meşrutiyetin ilanı ile birlikte bir kargaşa ve yetki belirsizliği vardır. Seçimlerin yapılması ve Meclis-i Mebusan’ın açılması bekleniyordu.³⁰ 1908 seçimleri, Türkleri temsil eden İttihat ve Terakki Cemiyeti ve kısmen Ahrar Fırkası ile gayri Türk unsurlar, özellikle de Rumlar ve Bulgarlar arasında geçmiştir. Yeni bir Meclis-i Mebusan açılmadan seçim kanununun değiştirilmesi imkansızdır. Mevcut seçim kanununun sıkıntısı ise gayrimüslim unsurların fazla olduğu sancakların az olmasından dolayı kendi mebusalarını seçememelerinden kaynaklanmaktaydı.

---

²³ Tunaya, a.g.e., s.220.

²⁴ Hüseyin Cahid, “İttihad-ı Anasır”, **Tanin**, 31 Ağustos 1909.

²⁵ Erol Köroğlu, “Osmanlı İmkansız ve Manasızdır: Türk Edebiyatında II. Meşrutiyet’in Hicivsel Temsili”, **II. Meşrutiyet’i Yeniden Düşünmek**, Derleyen: Ferdan Ergut, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010, s.203-211.

²⁶ Hüseyin Cahid, “Anasır-ı Osmaniye”, **Tanin** 30 Ağustos 1908; Hüseyin Cahid, “Osmanlı Unsurları”, **Tanin**, 1 Temmuz 1909; Hüseyin Cahid, “Ecnebler ve Osmanlılar”, **Tanin**, 19 Şubat 1910.

²⁷ Hüseyin Cahid, “Anasır-ı Osmaniye’nin Birleşmesi”, **Tanin**, 15 Teşrinisani 1908. Hüseyin Cahid’e göre bu kulüp amaç doğrultusunda yayın faaliyeti, toplantılar, eğlenceler, konferanslar düzenlemeli idi.

²⁸ Aynı yerde.

²⁹ Zeki Arıkan, “Dr. Ziya Somar’ın II. Meşrutiyet Dönemi Tarihçiliğine Katkısı”, **II. Meşrutiyet’i Yeniden Düşünmek**, Derleyen: Ferdan Ergut, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010, s.38.

³⁰ Sina Akşin, **Jöntürk’ler ve İttihat ve Terakki**, İmge Kitabevi, 4. Baskı, Ankara, 2006, s.90.

Osmanlı topraklarında sancak bazında ekseriyetle Müslümanlar ağırlıktaydı. Çoğunluk sistemi de Müslüman Türklere yardımcıdır. Bu sayede kendi kararlarını alıp uygulayabilmişlerdir. Meşrutiyette her fert ayrı ayrı hukuka tabii olamayacağından tüm fertler tek bir kanuna bağlanmaya çalışılmıştır. Fakat Gayrimüslimler de Müslümlere göre siyasi terbiye konusunda daha iyi durumda idiler.³¹ Seçme ve seçilme hakkının önemini daha iyi kavramış durumdadırlar.

2.1.1. Vatan-ı Umumi ve Ulus Devlet

Osmanlı Devleti'nde 17. yüzyıldan itibaren başlayan toprak kaybı 19. yüzyılda artık aydınları bu konunun neden ve çözümleri hakkında düşünmeye itecek boyuttadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda halk "*Hakimiyet-i Siyasiye*" bağları ile bir araya getirilmiştir.³² Tabii sınırlardan neredeyse mahrum olan devlet ırkın, dilin, dinin kargaşası içinde çalkalanmaktadır.³³ İttihat ve Terakki'de imparatorluk dahilinde bu unsurları bir arada tutmaya gayret etmiştir.

19. yüzyılın ilk yarısında aydın ve bürokrat sınıf aynıdır. Yani devlete bağlı yönetici kesim aydındır. Fakat yüzyılın ikinci yarısından sonra farklı bir aydın sınıfı yetişir. Bu aydın grup³⁴ devlete bağlı değildir. Bu aydınlar Tanzimat düşüncesinin yetiştirdiği bir gruptur. Bu grup "*vatan*" kelimesi ile Rum "*Ortodoksların da dahil edildiği, herkesin eşit olarak yurttaşlık bilinci ile yaşadığı bir yeri*" anlatır. Buradaki vatan anlayışında Osmanlılık vardır. bu Osmanlılık anlayışı ise "*Megali İdeaci*" Yunanlılar dışındaki herkesi kapsar.³⁵

İşte bu vatan içinde "*Ulus Devlet*" ya da "*Milli Devlet*" yerine "*Osmanlı Milleti*" oluşturularak din ve mezhep farkı gözetmeksizin Osmanlı halkları her yönden eşit duruma getirilecektir. Böylece Tanzimat ile birlikte oluşturulmak istenen "*Osmanlı Ulusu*" ile ortak bir vatan kavramı etrafında oluşturulan "*Amerikan Ulusu*"

³¹ Sancaktar, a.g.e., s.291.

³² Tunaya, a.g.e., s.372.

³³ Paul Imbert, **Osmanlı'da Yenilenme ve Türkiye'nin Sorunları**, Yayına Hazırlayan: Muammer Sarıkaya, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.15.

³⁴ Bu aydın grup içinde Namık Kemal'in ayrı bir yeri vardır. Özellikle vatan vurgusunu en sık yapan yazardır. Fakat kullandığı kavramlar arasına pek sınır ve fark koymamıştır.

³⁵ Suavi Aydın, **Modernleşme ve Milliyetçilik**, Gündoğan Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 2000, ss.125-129.

gibi yeni bir “*Osmanlı Ulusu*” oluşturularak devleti parçalanmaktan kurtarmak ve mevcut sınırların korunması amaçlanmıştır.

İttihat ve Terakki liderleri yönetimde etkili olmaya başladıktan sonra daima çoğulcu ideolojik formülleri tercih etmişlerdir. Bu nedenle ittihad-ı anasır İttihatçılar tarafından ön plana çıkarılarak “*Vatan-ı Umumi*” ideali gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti’nde Avrupalı dolayısıyla Batılı³⁶ olma yarışı 19. yüzyılda hızlanmış bu Osmanlı Devleti’nin Balkan halkları ile olan ilişkisini de derinden etkilemiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında Balkan halkları için Avrupalı olmanın yolu ise Osmanlı Devleti’nden ayrılıp ulus devlete sahip olmaktan geçtiği düşünülmüştür.³⁷

Müslüman olmayan halk din vasıtası ile Avrupa ile doğal olarak birleştiğinden, Balkanlarda ulus devlet olmak daha kolay gelişmiştir. Ulus devlet için zorunlu olan “*ötekileştirmek*” Balkan milletleri açısından, Osmanlı Devleti karşısında “*ötekileşmek*” olarak gelişmiştir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti’ni ötekileştirmek Sırp, Bulgar, Yunan halkları için daha kolay olmuştur. Osmanlı Devleti ise II. Abdülhamit dönemine kadar dinsel farkları vurgulamayarak halkları Osmanlı Devleti’nin bir parçası olarak görmüştür. Fakat bu anlayış Avrupa’dan gelen milliyetçilik etkisi ile Balkan milletlerinin Osmanlı’yı “*ötekileştirmesini*” engellememiştir. Bu milletler tam olarak Avrupalı olmasalar da en azından Osmanlı Devleti’nden daha Avrupalı görünmektedirler³⁸ ki bu, durum açısından avantaj sağlamıştır.

Balkan milletleri başta olmak üzere devlet içinde yaşayan unsurlara görece “*öteki*” olmaya başlayan Osmanlı Devleti’nde, Osmanlı vatandaşlarını dini ve etnik kimliklerinin üstünde Osmanlı kimliği altında bütünleştirmeyi amaçlayan Osmanlılık politikası 1856 Islahat Fermanı ile tam olarak yürürlüğe girmesi ile imparatorluğu ayakta tutma gayesini güden bir ideoloji olarak “*Osmanlı devletinin hakim olduğu tüm toprakları ifade eden*” bir vatan kavramının maddi siyasi bir şekil almasını

---

³⁶ Niyazi Berkes, **Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler**, Kaynak Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2007.

³⁷ Falma Fshazi, “II. Meşrutiyet ve Arnavutluk’taki Osmanlı Algısı: Arnavutlarla Osmanlı’nın Düşman Olduğu O An.”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No:38, Mart 2008, s.164.

³⁸ Fshazi, a.g.m., s.164.

sağlamıştır. Artık “Osmanlı” sadece bir hanedanı ifade etmekle kalmayıp, tüm Osmanlı tarihini kapsayacak bir hal almıştır.³⁹ Bu anlayıştan beklenen etki ortak bir vatana birlik içinde sahip çıkılabilmesi hassasiyetini unsurlara iletebilmesi olmuştur.

Bu tutumdaki birlik biraz kaygıdan kaynaklanmaktadır. Osmanlı birliği, devlet tanımlanmasının toprak ile yapılması nedeniyle toprak birliği için mücadele kaygısını içermektedir. “...Sınıra bağlı vatan kavramı, önce yani Osmanlıların, sonra Jöntürklerin devlet-vatandaş özdeşliğini ve kurtarılması gereken şeyin kurtarılma yolunu işaret etmiştir.”⁴⁰ Dolayısıyla ittihad-ı anasır düşüncesi dünyanın yaygın görüşü karşısında gelişmiş, ideolojiler bilinçli geliştirilmemiş, Tanzimat dönemi ve sonrasındaki aydın bürokrat için Osmanlı Devleti’nin içindeki pek çok unsurun bir arada tutulması için ittihad-ı anasırdan başka bir “kurtarma” düşünülmemiştir. Birçok farklı görüşü bir çatı altında ve bir arada tutan ve gayrete getiren İttihat ve Terakki’nin kuvveti, vatan muhabbeti ile gelişmiştir.⁴¹

Vatan-ı Umumi, ittihad-ı anasırı ve bir sözleşmeyi bünyesinde taşımaktadır. Bu nedenle İttihat ve Terakki için başlangıçta resmi ideoloji olmuş, milliyetçi politikanın da en büyük yasaklayıcısı olmuştur.⁴² Unsurların milletvekilleri rahatça milliyetçi söylemlerini dile getirebilirken, İttihat ve Terakki için “vatan-ı umumi” (ortak yurt) ideolojik bir bağlayıcılık sağlamıştır. Unsurların birliği sadece unsurların yan yana biraz daha huzurlu yaşamasını temin edebilmiş, hükümetin arzu ettiği bir bütünleşme hiçbir zaman olmamıştır. Vatan-ı umumi bu bütünleşme hayalinin bir diğer adı olmuştur.⁴³

Halil (Menteşe) Bey, 1911’de “vatan-ı umumi” modelini adeta keşfetmiştir. Halil Bey, hükümetin iç siyasetinde bütün Osmanlıların siyasi birliğini gerçekleştirmeyi amaçladığını ve bunu yaparken sınırlar dahilindeki kavimlere benliklerini unutturup, Türkleştirmeye çalışmak gibi bir tavrının olmadığını belirtmektedir. Halil Bey Meclis-i Mebusan’da vatan-ı umumi yani ortak yurt modelini şöyle açıklamıştır: “Hükümetin dahili siyasetinde takip ettiği gaye dahili

---

³⁹ Kemal Karpat, “Kimlik Sorununun Türkiye’de Tarihi, Sosyal ve İdeolojik Gelişmesi”, **Türk Aydın ve Kimlik Sorunu**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.29-30.

⁴⁰ Aydın, a.g.e., s.138.

⁴¹ Bayar, a.g.e., s.77.

⁴² Tunaya, a.g.e., s.375.

⁴³ Tunaya, a.g.e., 222.

siyasetin esası bütün Osmanlıların siyasal birliğidir. Bu birlik siyasetinin gayesi bütün Osmanlıların Osmanlı vatanının her tarafını kendi vatan-ı umumi'si ve yine aynı umumi aşk ve muhabbetle Osmanlı Devleti'ni de kendi devleti tanımasıdır."⁴⁴

Siyasi bir kadro olan vatan-ı umumi ile, sosyal ve etnik bir gerçeklik olan kavmiyetler arasındaki denge Osmanlı Devleti'nin temel dokusu olabilmeliydi. Fakat farklı unsurların milletvekilleri bu fikre inanmıyorlardı.⁴⁵ Elbette inanmalarına engel pek çok toplumsal neden de sözkonusudur.⁴⁶ Öncelikle milliyetçilik bir "ideoloji" olarak imparatorluk topraklarında hakim duruma gelmeye başlamıştır. Balkanlarda ve Arap vilayetlerinde ortaya çıkan ideolojik gelişmeler "İttihat ve Terakki'nin toplayıcı 'vatan-ı umumi' tablosunu" düşünülenin tersi şeklinde etkilemiştir.⁴⁷

Ülke topraklarının bütünlüğünü garanti altına almak için çaba sarf etmek anlamlıdır. Yusuf Akçura da Osmanlı Milleti'ni oluşturmanın Osmanlı için yararlı olacağı kanısındadır. Fakat böyle bir durumun mümkün olduğuna da pek inanmamaktadır. Sınırların korunmasını devlet için yeterli bir amaç saymamaktadır. İmparatorluk halklarının örgütlenip bir millet haline getirilmesinde devletin kurucusu ve yöneticisi olan Türkler eriyip gidecek düşüncesi vardır.⁴⁸

Tunaya, İttihatçıların ittihad-ı anasır ve vatan-ı umumi düşüncelerinin ne Balkanları ne de Arapları hiçbir zaman tatmin etmediğini belirtmiştir. Yine Tunaya, Boşo Efendi gibilerin istedikleri zaman milliyetçilik nidaları atabilme hakkına sahip olduklarını belirtirken İttihatçıların ittihad-ı anasır ve vatan-ı umumiye ideolojik bağlarla bağlı olduklarını belirtmiştir. Öyle ki Boşo Efendi mecliste bir müzakere sırasında meclis kürsüsünden sarfedilen Osmanlılık tabirine kızarak kürsüye fırlamış ve "Birakalım artık bu safsata Osmanlılığı, şu Osmanlı kelimesini. Biz

---

⁴⁴ Tunaya, a.g.e., s.373.

⁴⁵ Tunaya, a.g.e., s.374.

⁴⁶ Gayrimüslim unsurların öncelikle milletvekilleri olmak üzere, ileri gelenleri, patrikhaneleri, devlet içinde uygulanan politikanın "Türkleştirme" çabaları olduğu hissine sahiptirler. Dolayısıyla kendi toprak bütünlüklerine Osmanlı milleti olarak Osmanlı toprağına sahip çıkmak adına değil, zamanı geldiğinde kendi ulus devletlerini gerçekleştirebilmek adına sahip çıkmaktadırlar. Bu kaygıları araştırmanın 3. bölümünde daha gözle görünür bulunmaktadır.

⁴⁷ Tunaya, a.g.e., s.372.

⁴⁸ Yusuf Akçura, **Üç Tarzı Siyaset**, (Enver Ziya Karal'ın Önsözünden), Lotus Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 2005, s.16.

Osmanlı değiliz. Bizim Osmanlılığımız, Osmanlı Bankasının Osmanlılığı kadardır” demekten çekinmemiştir.⁴⁹

2.1.2. İttihad-ı Anasır’ın İlk Engeli: Millet Sistemi

1454 yılında Osmanlı Devleti tüm Ortodoksları kültürel ve dini olarak otonom bir millet⁵⁰ şeklinde tanımaktadır.⁵¹ Millet daha çok aynı dinden gelenleri, ulus; farklı etnik topluluğu belirtir.⁵² Mesela Müslüman milletin varlığı söz konusu iken, Türk, Kürt, Arap milleti gibi bir ayırım düşünülmemiştir. Rum, Ermeni ve Yahudi milletleri, etnik olarak değil, dini cemaat olarak varolmuşlardır.⁵³ Her gayrimüslim cemaat bağımsız bir dini topluluk veya “*millet*” olarak kabul edilmiştir. Yine bu cemaatlerin liderleri ayrı ayrı Osmanlı yönetimi ile cemaat arasında resmi bağlantıyı sağlamaktaydılar.⁵⁴ Osmanlı Devleti içinde 1454’den 19. yüzyıla kadar olan süreçte bu geleneğe bağlı kalınmış, milletler din temeline dayandırılmıştır. Osmanlı Devleti içinde tüm milletler özgürce dillerini ve kültürlerini geliştirmişlerdir. Bu topluluğa resmîyette “*millet sistemi*” adı verilmiştir. Osmanlı Devleti toplumu bu şekilde ayırarak unsurları cemaat olarak dikkate almaya çalışmış, devlet için dengeyi böyle sağlamıştır.⁵⁵ Zımmiyet kavramının da desteklediği millet sisteminde her millet, devlet tarafından güvence altına alınmıştır. Ayrıca, Osmanlı yönetimi altındaki zımmiler,⁵⁶ mezhep ya da dinlerine göre Osmanlı yönetimi

⁴⁹ Nevin Yazıcı, **Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s.149.

⁵⁰ Millet kelimesi ayrıca İslamiyetin egemenliği altındaki gayrimüslimleri ifade etmek içinde kullanılmıştır. Bkz. “Millet”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt:8, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 1979, s.312.

⁵¹ Karpat, a.g.m., s.19. Bu milletler Patriklere bağlıdır. Zamanla Ortodoks milleti yerel kiliselere bölünmüş ve her kilise rahibi kendi dilinde ayin yaptırılmaya başlamıştır. Bu süreç resmi Sırp ve Bulgar Kiliselerinin kurulması ile sonuçlanacaktır.

⁵² Uzun, a.g.m., s.138.

⁵³ Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Çeviren: Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 8. Baskı, Ankara, 2000, s.333.

⁵⁴ Bilal Eryılmaz, **Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi**, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1992, s.33.

⁵⁵ Nuri Adıyke, “İslahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğunda Millet Sistemi”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt:4, Editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.256.

⁵⁶ Tanzimat dönemine kadar zımmiler, din ile bağlantısı olmaması şartıyla kamu hizmetlerine girme hakkına sahiptirler. Fakat devlet başkanlığı, ordu komutanlığı, valilik, sancak beyliği, sadaret kadılık gibi hakimiyet hakkını kullanma manası ifade eden görevlere getirilemiyorlardı. Tanzimat sonrasında ise bakanlık görevine dahi getirilmişlerdir. Zımmiler seçme ve seçilme hakkına da 1876 İttihad-ı Mebusan Kanunu ile sahip olacaklardır. Bu zımmilere İslamın verdiğiinden fazlasının verilmesi ve sonucunda da Osmanlı Devletinin zayıflayıp yıkılmasına bir neden olarak yorumlanacaktır. Bkz.

tarafından gruplandırılmış ve millet adı altında bu gruplara göre yaşamışlardır.⁵⁷ Bu sistem -uzun yıllar süren Abdülhamit iktidarının Osmanlı toplumu ile Avrupa arasında oluşturmaya çalıştığı “*duvar*”⁵⁸ gibi- topluluklar arasındaki diyalog ve kaynaşmayı engellemiş Osmanlı unsurları arasında var olan “*ayrılığı*” daha da perçinlemiştir.⁵⁹

Ayrılığın ortadan kaldırılması için Osmanlı merkezi otoritesi, Osmanlı Müslümanlığı ve Osmanlı siyasi birliğinin temeli kabul edilen Osmanlılık anlayışı ile sağlanmaya çalışılmıştır. Osmanlı “*Millet Sistemi*”, ilk darbesini 1767’de İstanbul Patrikhanelerinin Bulgaristan ve Sırbistan Kiliselerini ilga ettikleri zaman almıştır. Osmanlı tebaası hızla birbirine düşman dini gruplara (Müslümanlar ve Yahudiler bir tarafta, Ortodoks Hıristiyanlar diğer tarafta) bölünmeye başlamış, bu yıkıcı etkiyi hafifleten etken, hiçbir dini grup bir bölgede devlet kuracak kadar çoğunluk oluşturamaması olmuştur.⁶⁰

Batı Avrupa’daki değişim ve dönüşümün ürünü olan ulus, Osmanlı Devleti’nde hiçbir zaman olmamıştır. Osmanlı içinde yukarıda bahsettiğimiz milletler vardır. Osmanlı Devleti’nin kimliksel bir özelliği toplumun dil ve din açısından da heterojen oluşudur.⁶¹ Bu milletler Müslüman olmayan tüm dinsel toplulukları işaret eder. Yani Müslüman olmayanlar “*millet*”i, İslamiyet’e dahil olanlar “*ümme*”i oluşturmaktadır.⁶² Osmanlı toplumunda zımmi (gayrimüslim) olarak adlandırılan topluluklar farklılıklar ile millet statüsü kazanmışlardır. Alman

---

Ahmed Akgündüz, **Pax Otoman: Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Yönetimi**, Timaş Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.61.

⁵⁷ Gülnihal Bozkurt, **Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1996, s.9. Zimmet anlaşması ile can, mal ve vicdan hürriyetleri devletin koruması altına alınmıştır. Müslüman idareye bağlı olmak zorunda olan zımmiler, hukuk karşısında pek çok açıdan Müslümanlardan ayrırlardı. Kilise inşaları ve tamiratlarında devletten izin almak zorunlulukları vardı. Müslümanları rahatsız etmeden ayin yapabilirler, ata binemez, silah taşıyamazlardı.

⁵⁸ II.Abdülhamit idaresi 33 yıl bu şekilde sürmüştür. Avrupa’daki bu dönem icraatı “*Yıldız Politikası*” olarak adlandırılmıştır. Bu politikaların ayrıntıları da Yıldız Sarayı’nda alınan kararlar da tam olarak bilinmemektedir ama bu kararların halkın yararına olduğunu söylemek zordur. Bu politikanın ne kadar sürdüğü hakkında da Avrupalı yazarlar yorum yapmaktan kaçınıyorlardı. Bkz. Tahir Hayreddin, “Panislamizm: İttihad-ı İslam Politikası...”, **İkdam**, 10 Eylül 1909.

⁵⁹ Sancaktar, a.g.e., s.180.

⁶⁰ Karpat, a.g.m., s.20. Patrikhane eski Bizans’ı yeniden canlandırabilmek için tüm Ortodoksları birleştirmek gayreti içinde Bulgarları, Sırpı, Romenleri ve Ulahları Helenleştirmeye çalışmıştır. Patrikhanenin bu çabaları, Osmanlı Devleti’nin çok iyi işleyen idare yönetimini sona erdirmiştir.

⁶¹ Selçuk Akşin Somel, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türk Kimliği”, **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**, Yayıncı Hazırlayan: Nuri Bilgin, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.71-72.

⁶² Cevdet Küçük, “Osmanlı İmparatorluğu’nda ‘Millet Sistemi’ ve Tanzimat”, **Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri Bildirileri (Ankara 13-14 Mart 1985)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1994, s.19.

romantizmindeki “*dil birliği, tarih birliği, kültür birliği*” Batıya göre İslam dünyasında ters işlemiştir. Dilsel, irksal, teritoryal bir birlik İslam dünyasına yabancıdır. Osmanlıdaki millet din ve mezhep aidiyetine dayanmaktadır.⁶³ Millet, İslam dünyasında İslam dininden olmayan her bir topluluk için kullanılmıştır.⁶⁴ şükrü Hanioglu da Fransız İhtilali sonrasında Osmanlı İmparatorluğu içinde “*Müslüman Milleti*” “*Ortodoks Milleti*” şeklinde kategoriler oluştuğunu belirtmekte ve Osmanlı yöneticilerinin bu durum karşısında çareler üretme çabası içinde olduklarını işaret etmektedir.⁶⁵

Müslümanlar bir topluluk olma noktasında gayrimüslimlere göre daha geri kalmış durumdadırlar. Çünkü birbirleri ile olan ilişkileri sınırlı ve daha azdır. Ayrıca topluca hareketten men edilmeleri de ilişki kuramalarında bir diğer nedendir.⁶⁶ Hatta devlet içinde birlikte yaşadıkları Ermeni ve Rumlar hakkında bildikleri, okudukları kitaplar sayesinde Paris yaşantısı hakkında bildiklerinden daha azdır.⁶⁷

“*Milel-i erbaa*” denilen dört millet (Müslümanlar, Yahudiler, Ermeniler ve Rumlar) Osmanlı toplumunu oluşturan milletler olarak kabul edilmişlerdir. Bu milletler iinde⁶⁸ Türkler millet-i hakime olarak algılanmaktadır.⁶⁹ Bu durum ulusal taleplerin imparatorluk koşulları ile atışması anlamına gelmektedir. Türk milletinden ve milliyetçiliğinden söz etmek, önceleri Hıristiyan Balkan unsurlarının, sonraları Arnavut, Arap, Kürt gibi Müslüman unsurlarının milliyetiliklerini tahrik eder ve ittihad-ı anasırı zedeler diye engellenmeye çalışılmıştır.⁷⁰

---

⁶³ İlber Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:5, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 1985, s.997.

⁶⁴ Aydın, a.g.e., s.76-77.

⁶⁵ şükrü Hanioglu, “Osmanlıcılık”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.1390.

⁶⁶ Sancaktar, a.g.e., s.180.

⁶⁷ Hüseyin Cahid, “Birbirimizi Anlamak İçin”, **Tanin**, 13 Temmuz 1909.

⁶⁸ Nuri Adiyek, “Osmanlı Siyasal Söyleminde Cemaat- Millet ve Anadolu Uygulaması”, **Tarih ve Milliyetçilik**, 1. Ulusal Tarih Kongresi Bildiriler, Mersin Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Mersin 1999, s.40; Taner Akçam, **Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu**, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 1995, s.53.

⁶⁹ Y. Doğan etinkaya, “Orta Katman Aydınlar ve Türk Milliyetçiliğinin Kitlelesmesi”, Derleyen: Tanıl Bora, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt:4, **Milliyetçilik**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, ss.91-102.

⁷⁰ Bunun sonunda, Türk milliyetçiliği yavaş ve gecikmiş bir biçimde ilerlemek zorunda kalmıştır. Bkz. Erol Köroğlu, **Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918): Propagandadan Milli Kimlik İnaşasına**, İletişim Yayınları, 2004, İstanbul, s.100.

Abdurrahman Şeref, millet-i hakimeyi devleti idare ve askerlik vazifesi ile mükellef olarak tanımlamıştır. Burada gayrimüslimlere tanınan askerlik hakkı tartışmalı bir hal alır. Hükümet içinde bu fikre karşı çıkanların bulunması, milleti hakime anlayışında oluşacak zaaftan endişe edildiği fikrini uyandırmaktadır. Türkler sosyal hayatta hiçbir zaman hakim millet anlayışı içerisine girmemişler, hakim ümmet anlayışını tercih etmişlerdir. Etnik kimliği ne olursa olsun Müslüman olduktan sonra veziriazamlığa kadar yükselmesinde mahzur görülmemiştir.⁷¹

Anadolu'daki Türkler 1900'den önce hakim Osmanlı veya kuşatıcı İslamcı kimliklerinden ayrı bir “*Türk*” kimliklerinin de farkında değillerdir. Bu sayede ittihad-ı anasırın birleştiriciliğine belki de en fazla inanan grup onlar olmuşlardır. Oysaki gayrimüslimlerin anlayışı biraz daha farklıdır. Müslüman olmayanlar ıslahatın kendilerine vaat ettiği eşitliğin önceden kazanmış oldukları haklarını ortadan kaldırmasından korktukları için⁷² ittihad-ı anasırın birleştirici gücüne çekimser yaklaşmışlardır. Bu durum 1850 sonrasında ilk gerçek milliyetçi hareketlerin imparatorluk mantığı içinde tanımlanan dini cemaatlerin veya milletlerin oluşturduğu kimlik grupları arasından doğması şaşırtıcı değildir.⁷³

Her milletin diğer milletlerden farklı bir şahsiyet tipi vardır. Bu durum Osmanlı Devleti gibi çok unsurlu bir oluşumun en büyük dezavantajıdır.⁷⁴ Özellikle de millet sistemi ile birbirinden gittikçe uzaklaşan bir toplumda “*üst kimlik*” sağlamayı oldukça güçleştirmiştir.

2.2. II. MEŞRUTİYET’TE OSMANLI KİMLİĞİ İLE ULUS İNŞASI VE İTTİHAT VE TERAKKİ

Millet yaratılması zor bir süreçtir. Ayrıca Avrupa kıtasının belirli bir bölümünde ortaya çıkan bu yapının tüm dünya için geçerli bir model olarak takdimi, beraberinde millet inşası sürecini daha da zorlaştıran sorunlar getirmiştir.⁷⁵ (Mesela

⁷¹ İsmail Hami Danişmend, *Türklük Meseleleri*, İstanbul, 1983, s.44.

⁷² Bozkurt, a.g.e, s.196.

⁷³ Kemal Karpat, *Osmanlı’dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, Çeviren: Güneş Ayas, Timaş Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul, 2009, s.36-37.

⁷⁴ M. Şükrü Hanioğlu, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Zihniyet, Siyaset ve Tarih*, Bağlam Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 2009, s.160.

⁷⁵ Hanioğlu, a.g.e., s.140.

Osmanlı yapısı Avrupa'dan farklıdır.) Bu süreçte uygulayıcı devletin merkezi gücü, iktisadi kaynakları, coğrafyasının daha evvel merkezi bir devletin ne denli kontrolünde olduğu, nüfusun etnik, dini dağılımı, yerleşikliği benzeri unsurlar başarıya ulaşılmasında ciddi rol oynamıştır.⁷⁶

İttihat ve Terakki ülke için oldukça çalkantılı bir dönemde ne yapacağı konusunda çok da fazla bir bilgisi olmadan etkili olmaya çalışmıştır. Oldukça genç ve tecrübesiz olan bu grubun önünde birkaç yıkık dökük fikir vardır sadece. “*Kültür’ü zayıf, kini çok’ bu kuşak*”⁷⁷ İttihat ve Terakki’nin “*denetleme iktidarı*”⁷⁸ denilen 1908-1913 yıllarını içine alan dönemde “*Hanedan-ı Saltanat-ı Osmaniye*”nin mahvolmasıyla Osmanlı hükümetinin mahvolacağını iddia etmişler, hanedan-ı saltanat olmazsa bu devlet kalmaz demişlerdir.⁷⁹

İttihat ve Terakki’nin başarmak zorunda oldukları büyük yapıcı bir iştir. Arnavut, Yunan (Rum), Bulgar, Ermeni ve Araplar yeni bir çatı altında birleştirilmelidir. Bu doku kendine güvenir şekilde aşığa çıkacak çeşitli ırklara ve şoklara karşı direnç gösterebilirse başarı gösterir. Güç veya tehdit, unsurları bir arada tutmak için yeterli değildir. Onları yaşamsal bir yapının bir parçası olarak görülmelidir. Yargı, sabır, duruma göre davranış ve zaman bu süreçte onların politik eğitimleri için gerekli olacak şeylerdir.⁸⁰

Balkanlardaki sükun ve barışın sağlandığına olan inançları hükümeti dış işlerindeki yoğunluğun bir kısmını iç işlere ayırması, sorunları çözmek için çabalaması için fırsat olarak değerlendirilmiştir. Osmanlılar iç işleri yoluna koymaya çalıştıkça karşısına istibdattan kalan sorunlar çıkmıştır.⁸¹ Birbirine sadece “*toprak*”

---

⁷⁶ Hanioglu, a.g.e., s.141.

⁷⁷ Tunaya, a.g.e., s.134.

⁷⁸ Akşin, a.g.e., s.131.; Akşin burada denetleme iktidarını “*yap yapma diyebilme iktidarı*”olarak tanımlamaktadır.

⁷⁹ Hüseyin Cahit, Osmanlı hanedanı yıkılırsa başımıza kim gelecek demektedir. İran Şahı mı Afgan Emiri mi? Cumhuriyet hakkında ise ülkedeki durumu göz önüne alınca bunu ciddi şekilde düşünmek bile hatadır der. Hanedan ile yönetilmeye muhtacız diyor. Eğer diğeri olursa sınırlar aynı kalmaz faklı hükümetler gelir. Türklere de Anadolu’da 5-10 vilayet düşer. Hüseyin Cahit, bu duruma düşmemek için Türklere ve Müslümanlar saltanata sıkı sıkı bağlanmak zorunda olduğunu belirtiyor. Bkz., Hüseyin Cahit, “Osmanlılık ve Hanedan-ı Saltanat”, **Tanin**, 29 Mart 1909.

⁸⁰ **BOA. HR.SYS.**, 135/23. 26 Nisan 1910 tarihli, Osmanlı tebaasındaki muhtelif milletleri birleştirme açısından Jön Türk idaresinin Arnavutlar karşısındaki tutumunun önemi konusunda “*Times*” gazetesinin başmakalesi (**The Troubles in Albania** -Arnavutluk’taki Sıkıntılar-Sorunlar-) devletin genel sorunları hakkında da bilgi vermektedir.

⁸¹ M.L., “İttihad-ı Milli”, **İttihad**, 21 Mart 1910.

açısından bağlı olan unsurlara bir ideoloji bulma en önemli zorluk olmuştur. Fakat Osmanlılık bu açıdan kurtarıcı rol oynamıştır. Hilmi Paşa da bu mesele ile bakanlığın ilk anlarından itibaren ilgilenmiştir. Paul Imbert'in 16 Şubat 1909'daki programdan yaptığı alıntıya göre ise devlet meselelerinde bir öncelik sözkonusudur. “*Dış sorunlardan kurtulunca, bütün çabamızı... .sadece hürriyet, eşitlik ve adaletten mahrum vatanımızın içişlerine harcayacağız*”⁸²

İttihat ve Terakki birbiriyle bağdaşmayan unsurlara ortak bir ideoloji bulma zorluğu içinde unsurlar birliği (ittihad-ı anasır) fikrini resmi ve partiler üstü bir ideoloji olarak benimsemiştir.⁸³ Yazarlar da İttihat ve Terakki Cemiyeti esasi programlarında ittihad-ı anasırın lüzum ve ehemmiyetini nasıl bir ciddiyet ve hararetle tanıdığını ve bu ittihadın husulü için çalıştığını her fırsatta dile getirme gayreti içinde olmuşlardır.⁸⁴ Hatta Kamil Paşa,⁸⁵ ittihad-ı anasır bahsinde Yunanlılar ile dostluk münasebetimizi takviye için, Girit'ten bile vazgeçmemizi söyler gibidir.⁸⁶

Jön Türkler'in anlayışının etkisi bir tarafı ile İttihat ve Terakki'nin adında da karşımıza çıkar. “*Terakki*” ve “*İttihat*” kelimelerinin birleştirilmesinde, “*İttihat*”ın önce yazılması, Osmanlıcılığı belirterek, örgütün adını Müslüman olmayanlara çekici kılmak çabasından ileri gelmiş olmalıdır. Bu amaçla Osmanlıcılık ya da Namık Kemal'in Osmanlı milliyetçiliği, ittihad-ı anasır ilkesi ile de anlatılmıştır.⁸⁷ Genç Türkler meşrutiyetten sonra gayrimüslim unsurların aleyhinde bir şey düşünmemişler ve yapmamışlardır. Hatta Genç Türk tabirini bile ince düşünerek Genç Osmanlı'ya çevirme nezaketinde bulundular.⁸⁸

Osmanlı Devleti, ulusçuluk akımının İmparatorluk üzerindeki etkisini, “*Osmanlı modernleşmesi*” olarak adlandırılan merkezîyetçilik reformları ve Osmanlıcılık/Osmanlılık politikaları ile aşmaya çalışmıştır.⁸⁹ 1909 yılı genelde,

---

⁸² Imbert, a.g.e., s.190.

⁸³ Tunaya, a.g.e., s.135.

⁸⁴ “İttihad'a Doğru”, **İttihad**, 5 Teşrinisani 1911.

⁸⁵ İsmail Kemal Bey Kamil Paşa'yı kamu düzeni adına İttihat ve Terakki'yi dağıtmasını eleştirmektedir. Hatta İttihat ve Terakkinin toplum hayatı üzerindeki olumsuz etkisini silmediği için de kabahatli bulmaktadır. Bkz., **İsmail Kemal Bey'in Hatıratı**, Editör: Sommerville Story, Çevirenler: Adnan İslamoğulları-Rubin Hoxha, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009, s.230.

⁸⁶ Mustafa Necati, “Bugün Felaket Ayrılıktadır”, **İttihad**, 17 Nisan 1911.

⁸⁷ Akşin, a.g.e., s.37.

⁸⁸ Hüseyin Cahid, “Gayrimüslimlerin Askerliği Münasebetiyle”, **Tanin**, 21 Mayıs 1909.

⁸⁹ Hasan Akbayrak, **Milletin Tarihinden Ulusun Tarihine: II:Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Ulus Devlet İnşa Sürecinde Kurumsal Tarih Çalışmaları**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, s.7.

gazete haberlerindeki yoğunluktan da anlaşılabilir üzere ittihad-ı anasır hakkında fikirlerin de oldukça fazla olduğu bir dönem olmuştur. İttihat ve Terakki'nin 1909'dan itibaren reformlarında merkezileşmeyi gerçekleştirmeye çalışmaları bu vesile ilelerdir. Amaç merkezileşmenin mümkün olan her yere ulaşması ve vilayetlerdeki idari ve mali uygulamalara standardizasyon getirilmesi olmuştur. İttihatçılar bu düzeni parlamenter rejimin gerçekleştireceğine inanmışlardır. Birinci amacı devletin birliğini korumak olan bir birleşik hükümet çerçevesinde, bölgesel çıkarların korunabileceğini düşünmüşlerdir.⁹⁰

Etnik milliyetçilik hareketlerinin geliştiği bir ortamda “*adem-i merkeziyet*” ve bu kaidenin uygulanmasıyla mahalli idarelere yetki devri merkez tarafında gitgide ayrılıkçılığa tanınan prim olarak görülmüştür. Merkeziyetçiliğin beraberinde getirdiği sorunlara karşı, “*adem-i merkeziyet*” programı hazırlayan Prens Sabahattin Bey seçimle teşkil edilen belediyeler, nahiye meclisleri ve diğer mahalli temsil kurumlarının “*belediye, nahiye ve vilayet umur ve mesalihinin tesviye ve rü'yetine iştirak ve müdahale*” etmelerini teklif ettiğinde İttihat ve Terakki bunu sert bir şekilde reddetmiştir. Bu İttihat ve Terakki tarafından ellerindeki topraklarda Avrupa ülkelerinin hakim olabileceği iması ile yorumlanmıştır.⁹¹

İttihat ve Terakki'nin merkeziyetçi politikası ittihad-ı anasır için gerekli ortamı hazırlamaya elverişli bir politika gibi görünmektedir. Hüseyin Cahid bunu “...Selçuklu zamanında Anadolu'da *adem-i merkeziyet* tatbik olunmuş ama olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Buradaki beylerden biri olan Osman Gazi yeniden merkeziyeti kurmaya çalıştı. Timur bozgunundan sonra merkeziyet-i Osmaniye fikri yerleşmeye başladı. Görüldüğü gibi Osmanlıda *adem-i merkeziyetten merkeziyete doğru bir geçiş* olmuştu. Bizim hayalimiz de merkeziyettir.”⁹² şeklinde açıklamaktadır. İttihat ve Terakki içinde bu tutum ile hareket edip ittihad-ı anasırı gerçekleştirmek aynı hayaldir. “*Merkeziyet usulü Osmanlı milletinin beşiği olduğu gibi adem-i merkeziyet usulü de mezarı*”⁹³ olarak değerlendirilmiştir. Özellikle merkeziyetçi politikanın Hürriyet ve İtilaf'ın adem-i merkeziyetçi politikasının

⁹⁰ Hasan Kayalı, **Jön Türkler ve Araplar: Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)**, Çeviren: Türkan Yöney, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2003, s.88.

⁹¹ Hanioglu, a.g.e., s.158.

⁹² Hüseyin Cahit, “Adem-i Merkeziyet”, **Tanin**, 10 Nisan 1909.

⁹³ Aynı yerde.

yarattığı tehlikeyi ortadan kaldıracacağı düşünülmüştür.⁹⁴ Merkezi devlet anlayışına aykırı olan ve devlet içindeki “*milletlerin*” kendi yasaları ile yargılanıp yaşamalarını sağlayan düzen, Osmanlı birliği açısından uygun görülmemiş ve herkesin eşit olabileceği bir düzen yaratmak için çalışılmıştır.⁹⁵

“*Osmanlı parlamentosunda yemin ettirilen Sultan Reşat seyahatleriyle halk arasına çıkarılmış, özellikle Balkanlardaki ateşin düşürülmesi için İttihatçılarca “İttihad-ı Anasır” sembolü yapılmak istenmiştir.*”⁹⁶ İttihat ve Terakki bu yıllarda ülke yönetimini doğrudan eline alamamış, kendi programını uygulamaya yardım edecek olan hükümetlere destek olarak söz sahibi olmuştur. İttihat ve Terakki eğitilmiş ve aydın bir kadroyu temsil etmelerine rağmen iktidar için hazır değillerdi. İktidara geldiklerinde esas çabaları devlet otoritesini güçlendirmeye yönelmişti. Bu kaygı uyguladıkları politikalarda başlıca kaygıyı oluşturmaktaydı. Devleti kurtarma düşüncesi 1908-1918 arasındaki birleştirici ideolojilere yansımıştı. Önce ülkedeki dini ve etnik gruplar arasındaki eşitlik amacını güden Osmanlılar olarak görünüyordular. Fakat bu Avrupa müdahalesi karşısında hükümetin çaresizliğini görür görmez sona ermiştir.⁹⁷

Terakki ruhuna uygun olarak hemen her alanda faaliyet ve düzenlemelere gitmeye çalışmışlardır. Kanun-u Esasi’nin güvence altına aldığı eşitlik anlayışı ile de Osmanlı Devleti içinde yaşayan herkese ırk ve din farkı gözetmeksizin eşit hak ve görevler tanımışlardır. Bu Osmanlılık anlayışının yansımasıdır. Meşrutiyet ilan olununcaya kadar gayrimüslim unsurlar ‘*reaya*’ olarak yaşamışlardır.⁹⁸ Fakat artık eşit haklara sahip Osmanlı vatandaşı durumunda bulunmaktadırlar. II. Meşrutiyet’in ilanı sadece siyasal düzeni değiştirmemiş, aynı zamanda tebaa anlayışının yerine, vatandaş anlayışını yerleştirilmeye çalışılmıştır. Bu anlayış içinde, bir ülkede yaşayan insanların, ırk, din ve etnik kimliklerine göre ayrı ayrı sınıflandırılması doğru bulunmamıştır.⁹⁹

⁹⁴ “Panorama”, **Teminat**, 11 Şubat 1912.

⁹⁵ Ahmad, a.g.e., s.40-41.

⁹⁶ Tunaya, a.g.e., s.196.

⁹⁷ Keyder, a.g.e., s.85.

⁹⁸ Hüseyin Cahit, “Mektepler Meselesi”, **Tanin**, 13 Haziran 1909.

⁹⁹ Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s.220.

1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet zamanında da yine İttihat ve Terakki aynı ittihad-ı anasır anlayışını tüm olumsuzluklara rağmen yaşatmaya çalışmışlardır. Bu tamamıyla içlerinde bulunan ve geleneksel bir şekilde bağlı oldukları vatan anlayışı ile alakalıdır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çalışmalarının amacı "...Türklerin dışındaki Osmanlıları ısındırmak ve vatana bağlamak olduğu..."¹⁰⁰ açıkça anlaşılmaktadır. Müslüman unsur arasında birlik olduğu hakkında akıllarda şüphe yoktur. Gayrimüslim unsurların ise birbirlerini mahvetmeye kararlı oldukları hissedilmektedir.¹⁰¹ Bu durum ittihad-ı anasırın özellikle gayrimüslim unsurlar için düşünüldüğü şeklinde algılanabilir. İçlerinden onlarda (İttihat ve Terakki) sadece ittihad-ı anasırın etkili olamayacağını farkında olmalarına rağmen sırf vatan bütünlüğü için bu fikirle hareket etmişlerdir. "*Anasır-ı Osmaniye arasında birliği kurmak ve devam ettirmek politikasında olan*" İttihat ve Terakki¹⁰², ittihad-ı anasırın milliyetçilik hareketlerine karşı iyi bir kalkan olabileceğini düşünmüştür. "*Osmanlı yönetici elitleri bir üst kimlik yaratıp 'İttihad-ı Anasır'ı sağlayarak imparatorluğun dağılma sürecini engelleme eğilimi içinde*"¹⁰³ olmuşlardır. Osmanlı topraklarının dahili durumu da ittihad-ı anasırın ihtiyaç olarak doğmasına neden olmaktadır.¹⁰⁴

Osmanlı Devleti'nde modernleşmenin itici gücünü oluşturacak güçlü bir orta sınıf yoktur, modernleşme devlet kaynaklıdır. Osmanlı Devleti'nde modernleşme hareketleri bürokratik dayatma yoluyla yukarıdan aşağı doğru başlatılmış veya yürütülmüştür. Toplumun dönüşmesini sağlayacak olan bürokrat kesim ve saraydır. Dolayısıyla uluslaşma benimsenen bir eğilim olmamıştır. Çünkü modernleşmede hedef devletin bütünlüğü ve korunmasıdır, parçalanması ve dağılması değildir.¹⁰⁵ II. Meşrutiyet'in öngördüğü siyasal modernleşme, cemaatten topluma, mekanik

---

¹⁰⁰ İbrahim Temo, **İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları**, Arba Yayınları, İstanbul, 1987, s.211.

¹⁰¹ Hüseyin Cahit, "İhtilaf Yahut İtilaf Meselesi", **Tanin**, 17 Teşrinisani 1908.

¹⁰² Hüseyin Cahit, "İttihat-Terakki", **Tanin**, 12 Kanunuevvel 1908.

¹⁰³ Çetinkaya, a.g.m., s.96.

¹⁰⁴ "...Biz sadece diyelim ki cismi devlet şöyle teşrih edilse (açıklansa) ve coğrafi mevkimiz hadd-i tedkikten geçirilse Türk, Arap, Kürt, Arnavud, Laz, Rum, Ermeni, Musevi, Bulgar, Ulah ve sair ecza-i (parçalar) ve efrad-i Osmaniye'nin oldukça büyük yekünlerle yerleşip kaldıkları yerlerin o kadar grift ve karışık olması itibariyle ittihad-ı anasıra ne kadar ihtiyacımız olduğu birdenbire tezahür eder." Bkz., Ziver, "İttihad-ı Anasır", **İttihad-ı Anasır**, 9 Mayıs 1910.

¹⁰⁵ Devlet bütünlüğünü korumak amacı ile hareket eden ve bu dönemde kurulan cemiyetin adı bu yüzden Osmanlı İttihat Cemiyeti'dir.

dayanışmadan organik dayanışmaya geçişle tarifini bulan yeni bir siyasal-kamusal alan anlayışını ve onun aktörü olacak “*vatandaş*”ı gerektirmiştir.¹⁰⁶

İttihatçılar varolan toplumsal yapıyı yıkmak istemeseler bile, Abdülhamid’den devralınan mevcut düzeni de devam ettirmek niyetinde değillerdi. Onlar hiyerarşiye önem veriyorlardı, ama kastettikleri geleneksel olarak yerleşmiş ayrıcalıklar hiyerarşisi değildir.¹⁰⁷ Fransız Devrimi ile birlikte, ilk kez, Dar-ı Harbi, Dar-ı İslam’dan ayıran engeli aşan, Müslüman liderleri ve düşünürleri arasında istekli bir kabul gören ve Müslüman toplumunun her katını az çok etkileyen bir fikir hareketi ile karşılaşılır.¹⁰⁸ İttihatçıların belli başlı hedeflerinden biri; Avrupa’dan bağımsızlaşabilmek amacıyla milli bir ekonomi ve milli bir burjuvazi yaratmaktır.¹⁰⁹ Çeşitli unsurları birbirine “*öz kardeşlik*”, “*karşılıklı saygı ve fedakarlık duygusu*”, “*saadet ve felakette ortaklık*”, “*aynı mukadderatı paylaşma*” arzusu¹¹⁰ gibi bağlarla bir arada tutmaya çalışmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti 1908 Ağustosundan itibaren, saltanatın sadece görünür bir şekilde kalması için çalışmıştır.¹¹¹ Siyasi otoritenin el değiştirmesi ile birlikte, her meslekten ve her cemaatten Osmanlı yurttaşları arasında yaşamın daha iyi olacağına dair bir beklenti havası gelişmiştir.¹¹² Parlamento’nun açılması ve İttihat ve Terakkinin meşruti yönetimde etkin olması ile Osmanlıcılık politikası “*Osmanlılaştırma siyaseti*” şeklini almaya başlamıştır. 31 Mart ve ardından yaşanan süreç anayasadaki tadillerle hilafet hukukunda yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.¹¹³

Hüseyin Hilmi Paşa ve Hakkı Paşa hükümetleri zamanında, İttihat ve Terakkinin temel politikaları etrafında pek çok yasal düzenlemeler yapılmıştır. Feroz

---

¹⁰⁶ Füsün Üstel, **Makbul Vatandaş’ın Peşinde: II. Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi**, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2008, s.27.

¹⁰⁷ Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, Kaynak Yayınları, 6. Basım, İstanbul, 2004, s.10.

¹⁰⁸ Lewis, a.g.e., s.54.

¹⁰⁹ Ahmad, a.g.e., s.30.

¹¹⁰ Ergun Özbudun, “Milli Mücadele ve Cumhuriyetin Resmi Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik”, **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**, Yayına Hazırlayan: Nuri Bilgin, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.64.

¹¹¹ Akşin, a.g.e., s.30.

¹¹² Eric Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, Çeviren: Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, 11. Baskı, İstanbul, 2001, s.140.

¹¹³ Sina Akşin, **Şariatçı Bir Ayaklanma Otuz Bir Mart Olayı**, İmge Kitabevi, 3. Baskı, Ankara, 1994.

Ahmad'ın “*Meşrutî İslahat Dönemi*”¹¹⁴ olarak adlandırdığı bu dönemde yapılan düzenlemeler ile hükümete daha merkezîyetçi bir etki kazandırma amaçlanmıştır.

İttihat ve Terakki döneminde, milli bir sanayi kurulması, etkin merkezi yönetimi sağlayacak bir devlet idaresinin kurulması, hukuk ve eğitim alanında laik bir birliğin sağlanması, kadınların toplumsal statülerinin değişmesi gibi pek çok uygulama ile çağdaşlaşma yolunda ciddi adımlar atılmıştır.¹¹⁵ Bunun yanında İttihat ve Terakki'nin bazı çelişkileri de vardır. II. Abdülhamit idaresine karşı yürüttükleri muhalefet sürecinde kullandıkları söylemlerle Meşrutiyet sonrası yasal düzenleme ve eylemleri karşılaştırıldığında İttihatçıların halifelik konusunda çelişkili bir tavır sergiledikleri görülmektedir. Sultanın yetkilerinin kısıtlanması için verilen anayasa mücadelesine karşılık, hilafet makamının görkemini arttırarak yeniden kazanmak istedikleri ya da kaybetmekten çekindikleri bölgelerde siyasi nüfuzlarını kurmak istemişlerdir.¹¹⁶ Son dönem hilafet tartışmalarında Türk olmayan Müslüman tebaanın *makam-ı hilafete* ve *saltanat-ı seniyye'ye* bağlılığı üzerinde ciddiyetle durulmuştur. İttihatçıların takip ettiği ittihad-ı anasır politikası Balkan Savaşı öncesinde tüm unsurlar arasında birliği sağlamayı hedeflemiştir. Fakat Balkanlar'da yaşanan kriz bunun pek mümkün olmadığını kanıtlamıştır. Her şeyden önce milliyetçilik ideolojisi imparatorluk halkları arasında hızla yayılmaktadır. Bu durum İttihat ve Terakki'nin çelişkili gibi duran fikri halini bir parça meşrulaştırmaktadır.

“*Meşrutiyet devrinin kanlı bir irtica hadisesi olan*” 31 Mart İsyanı bastırıldıktan sonra ve Abdülhamit Selanik'e gönderildikten sonra da meclis içindeki karışıklık da devam etmiştir. Bu durumda meclis içinde halkın oldukça karışık olması ile de alakalıdır. Çünkü ırk ve milliyet meseleleri de gündeme gelmiştir. Tüm bu karışıklık içinde meclis içinde 10 maddelik bir program gündeme getirilmiştir. Bu program bir karışıklığa neden olmuş ve meclis de bir “*hizip*” yaratılmıştır. Ayrılanlara “*hizb-i cedid*” denilmiştir. Yeni hizbe ayrılan milletvekilleri “*Tekalif-i Aşere*” denilen 10 maddelik bir program etrafında toplanmışlardır. Bu on madde içinde Osmanlılığı teşkil eden tüm unsurların birleşmesine yani ittihad-ı anasıra çalışmak da yer almıştır. Adı geçen üçüncü madde hizipçiler için hayati noktadadır.

¹¹⁴ Ahmad, a.g.e., s.80.

¹¹⁵ Mete Tunçay, “Siyasal Tarih (1908-1923)”, **Türkiye Tarihi**, Cilt:4, Editör: Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 1999, s.30.

¹¹⁶ Turan, a.g.m., s.307.

Bu madde devletten ayrılık hareketleri ile ilgilidir. Oysaki bu madde kongrede red edilmiştir. Bu kararın red edilmesinde ayrılığa neden olacak herhangi bir husus bulunmadığının altı çizilmiştir.¹¹⁷ Bu ittifad-ı anasir için fazla ümitli olunması şeklinde yorumlanabileceği gibi, devletin bütünlüğü konusunda bir kaygı taşınmadığını ifade etmek şeklinde de algılanabilir.

1912 seçimleri İttihat ve Terakki cemiyetinin başarısı ile sonuçlanacaktır. Bu ülkenin zayıf olduğu kabul edilen Suriye gibi bölgelerinde de başarısı kazanması ise Osmanlılık politikasının başarısı olarak değerlendirilmiştir.¹¹⁸ Bu yorumun temel dayanaklarından biri Suriye de Arap milliyetçiliğinin baskın olmasıdır. Balkan devletleri 13.10.1912’de Osmanlı Devletine verdikleri notada, Berlin Anlaşması’nda vaad edilen reformların icrasını, Avrupa eyaletlerinde kurallar uygulanırken ulusallık prensiplerine uyulmasını istemişlerdir. Bu nota ile her unsurun Osmanlı meclisinde nüfusları ile orantılı üye bulundurması, Hıristiyanların oturdukları vilayetlerde tüm meclislere alınmaları, Hıristiyan cemaat okullarının devlet okullarına eşitliğinin kabulü, Hıristiyan bölgelerde askerlik yapmaları, Hıristiyan subaylara tabi olmaları gibi istekler vardı. Babıali bu istekleri reddetmiş ve Balkan Savaşları başlamıştır. 2. Balkan Savaşı’nın sonunda Bulgarlarla imzalanan İstanbul Barışının 9. maddesi ile Osmanlı sınırları içinde kalan Bulgar ve tüm Hıristiyan kesimin sahip olduğu hak ve imtiyazlar aynen kabul edilmiştir.¹¹⁹

2.3. II. MEŞRUTİYET’TE İTTİHAD-I ANASIR ÜST KİMLİĞİ İLE ULUS İNŞASI

Geleneksel inançlar, geleneksel olmaları nedeniyle durağan ve sınırlandırılmıştır. İdeoloji ise “*bugünün dönüşümünü öngören kamusal projeleri meşrulaştırmak için haklılığı kendinden menkul bir tarzda bilim ve akla gönderme*” yapmaktadır.¹²⁰ İdeoloji sadece bir fikir, ya da eylem değildir. Eylem ve fikirlerin

¹¹⁷ Bayar, a.g.e., ss.56-69; **Tanin** 23 Nisan 1911’den aktaran Ahmad, a.g.e., s.116.;Tunaya, a.g.e., s.271.

¹¹⁸ Sancaktar, a.g.e., s.330.

¹¹⁹ Bozkurt, a.g.e., s.204.

¹²⁰ David McLellan, **İdeoloji**, Çeviren: Barış Yıldırım, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s.3.

aralarında oluşan gerilimlerden beslenen bir bütündür. İttihat ve Terakki de içinde bulunduğu mevcut gerilimli ortamda koşulların zorlaması ile çoğulcu formüller takip etmek zorunda kalmıştır.¹²¹ İttihad-ı İslam, İttihad-ı Anasır, Turancılık gibi ideolojiler milli devlet yaratmaya yönelik olmayan ideolojilerdir.¹²² Bu terimler farklı milletlerin -yapay da olsa- bir arada bulunabilmesi açısından düşünülmüştür. Modernleşme algısı Osmanlı toplumunu ideolojik anlamda çoğulcu düşünmeye yönlendirirken; Avrupa Devletleri'ni milli devlet teşekkülünde ortak bir kanı etrafında birleştirmiştir. Bu Avrupa ve Osmanlı toplumlarının yapısal farklarının en önemli sonuçlarından biridir.

Ulus; tarihten gelen bir toprak parçasını topluluğun ortak mitlerini ve tarihsel belleğini, kitlesel bir kamusal kültürü, ortak bir iktisadi düzeni, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğunun adı olarak nitelendirilir. “*Ulus kavramı, Batıda toplumsal ve siyasal değişim süreçlerinin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.*”¹²³ Doğu Avrupa ve Asya’da ise ulus biraz daha etnik özelliklere bağlıdır. Yani doğuştan bağlı olunan bir yapıyı anlatır.¹²⁴ Batılı modelde vurgulanan yasa unsurunun yerini etnik modelde gelenekler ve yerli kültürel unsurlar almıştır.¹²⁵ Bu durum Osmanlı Devleti için bir dezavantaj yaratmaktadır. Doğulu bir toplum olarak bünyesinde yaşayan unsurlar (Yunan, Bulgar, Ulah, Rum vd.), içinde doğdukları kültüre bağlı kalmış, ya da zorla bağlı kılınmış¹²⁶ bu da Osmanlı Devleti’ni zorlamıştır. Fakat diğer taraftan Osmanlı Devleti içinde bir Osmanlı ulusu yaratmak için de aynı nitelikler -hükümet tarafından- harekete geçirilmiştir.

---

¹²¹ Tunaya, a.g.e., s.372.

¹²² Aynı yerde.

¹²³ Turgay Uzun, “Ulus, Milliyetçik ve Kimlik Üzerine Bir Değerlendirme”, **Doğu-Batı**, Kimlikler, Sayı:23., Yıl:6, Mayıs-Haziran-Temmuz 2003, 2. Baskı, Ekim 2007, Ankara, s.138.

¹²⁴ Uzun, a.g.m., s.139-140.

¹²⁵ Uzun, a.g.m., s.140.

¹²⁶ Balkanlarda yaşayan halkın kendi kimliklerinin farkına varmalarında, savunmalarında Avrupa etkisi ve baskısından sıklıkla bahsedilmektedir. Bunun yanında Balkanlarda yeni oluşan ulus devletler de baskı unsurundan yararlanmışlardır. Bu duruma iyi bir örnek Güvezne Köyü’dür. Osmanlı döneminin sonlarında, yani kabaca 19. yüzyılın ortalarından itibaren Makedonya’daki Osmanlı kuvvetlerinin 1912’den Birinci Balkan Savaşı’nda uğradığı yenilgiye kadar olan dönemde, Güvezne Köyü (Assiros) Yunanistan ile Bulgaristan’da birbirine karşıt ulus inşası kampanyalarının çakıştığı bölgelerin ortasında yer almıştır. Bkz. Anastasia N. Karakasidou, **Buğday Tarlaları Kan Tepeleri: Yunan Makedonyası’nda Millet Olma Aşamalarına Geçiş Süreçleri 1870-1990**, Çeviren: Nurettin Elhüseyni, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010. Bu duruma bir diğer örnek de Süleyman Nazif’ten verilebilir. Makalesinde Avusturya’nın bazı Arnavut köylerini papazları ile etkilemeye, nüfuzlarına almaya çalıştığından bahsetmektedir. Süleyman Nazif, “Osmanlılık, 1-Arnavutlar”, **Tasvir-i Efkâr**, 3 Eylül 1909.

Doğu ülkelerinde Batı'yı rol model alan hareketlerin amacı da kendi ulus devletlerini kurabilmek olmuştur.¹²⁷ Fakat Osmanlı Devleti'nin özellikleri dolayısıyla Batı'ya benzer ulus devlet hiç mümkün değildir. Osmanlı Devleti'nde modern ulus-devlete temel teşkil edecek, etnik ve kültürel açıdan türdeş bir halk tabanı olmamıştır.¹²⁸ Tarım toplumu olması bir başka engeldir. Tarım toplumu heterojendir. Ayrı ayrı kültürler yan yana yaşar. Bunu Osmanlı Devleti bağlamında düşünebilirsek yüzyıllar boyu farklı farklı kültürler kompartımanlar gibi yan yana yaşarken, daha sonra bu kültürleri bölen bir ideoloji ortaya çıkmıştır. Bunun temelinde şüphesiz “*yetişen aydın kesimin kendi kültür grubu lehinde karar verebilme yetisini*” kazanabilmiş olması yatmaktadır. Devlet içinde İngiltere ve Fransa'da görülen farklı etnik, dil, dinden olan insanları bir arada yaşatabilme tamamen devlet eli ile ve farklı kültürlerle gösterilen hoşgörü ile sağlanmıştır.¹²⁹ Modern olmayan dönemde homojen yapıyı bünyesinde gerçekleştirebilmiş olan Osmanlı Devleti ise, modern toplumların etkisi dolayısıyla bünyesindeki farklı milletleri kaybetme noktasına gelecektir.

İttihad-ı anasırın ihtiyaç olmasının bir nedeni de Avrupa da örneği görüldüğü gibi milliyetçiliğin Osmanlı Devleti'nde “*kimlik*” yaratmaya elverişli bir ideoloji olmamasıdır. Tam tersi milliyetçilik Osmanlı Devleti'nde parçalayıcı bir etki yaratmıştır. Bu sert etki karşısında durabilmek için iktidarın bulduğu çözüm “*Osmanlı milliyetçiliği*” yaratmak ve ondan yararlanmak olmuştur. Kimlik belirleme unsuru olarak millet, aynı zamanda bütün fertleri için hak ve ödevler koyan bir hukuka sahip aynı toprak parçası üzerinde ortak duyuş ve düşünüş özelliklerine haiz bir topluluk olarak göze çarpar ki, milletlerin varlıklarının idamesinde vatan fikri ortak ideal ve benzer kültürel değerler önemli bir yer tutar.¹³⁰ İnsanların ortak davranışları, hissedişleri ortak kimliği, milli kimliği¹³¹ oluşturur. Burada aynı şeye ait olmak, onu yaratmak ve hissederek yaşamak vardır. Şuurlu veya şuursuz ortak

---

¹²⁷ Aydın, a.g.e., s.17.

¹²⁸ Mehmet Güngör, **Ulus Devlet Yurttaşlığından Küresel Yurttaşlığa Türkiye'de Yurttaş Olgusu**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 2008, s.109.

¹²⁹ Bozkurt, a.g.e., s.284.

¹³⁰ Antony D. Smith, **Milli Kimlik**, Çeviren: Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2009, ss.24-27.

¹³¹ William E. Connolly, **Kimlik ve Farklılık Siyasetin Açmazlarına Dair Çözüm Önerileri**, Çeviren: Ferma Lekeşizalın, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995, s.204.

davranış ve temayüller söz konusudur.¹³² İttihat ve Terakki'nin gerçekleştirmeye çalıştığı tam da budur. Ortak bir duyuş ve hissediş etrafında “*yapay*” bir milliyetçilik ile bütünlüğünden emin olunmuş bir ulus yaratmaktır.

Osmanlı Devleti'nde tebaa bir ulus devletin veya teritoryal devletin yurttaşları gibi eşitler olarak, egemen devletin homojenleştirdiği, devletin toplumsallaştırma sürecine doğrudan müdahale ederek onların ideolojik/kültürel biçimlenmesini kendi eline aldığı bir yapı içinde değildir. İdeolojik/kültürel biçimlenme ve toplumsallaşma, cemaatlerin (milletlerin) iç sorunudur. Dolayısıyla kişilerin kimliğinin oluşturulmasında devlet taraf olmaz bu durum şeriatın denetimi altındaki Müslüman tebaa bakımından sorun yaratmaz; çünkü sistem dinsel ayrılaşmanın belirlediği ümmet sınırı içinde kalan tebaayı doğrudan devletin resmi ideolojisi olan İslamın denetimi altında tutar. Oysa ulus-devlete geçişle birlikte “*yeni insan yeni toplum*” ihtiyacının yönlendirdiği otorite en küçük birime, yani her yurttaşı aynı ulusal kimliği benimsetmek suretiyle bütünlüğü (uluslaşmayı) elde etmeyi amaçlar. İşte sorun bu müdahale süreci içinde ortaya çıkmaktadır.¹³³ Dolayısıyla bu sistem Osmanlı Devleti için uygun görülmemektedir. Toplum içindeki her dinamik kendi milli söylemleri ile ortaya çıkmış, bu farklı unsurları bir arada tutabilecek bütünlendirici bir kimlik de bir türlü sağlanması pek de mümkün olmamıştır.

2.3.1. Devletin İdeolojik Aygıtı Olarak Okul, Zorunlu Eğitim, Zorunlu Askerlik

Osmanlı resmi ideolojisinde devlette siyasal muhalefette, modernleşme ve medenileşmeyi temel almışlardır. Bu açıdan bakıldığında; Osmanlı modernleşmesini gerçekleştiren kesim olan Tanzimat Paşaları, Yeni Osmanlılar, II. Abdülhamit ve Jön Türkler'in gerçekleştirmeye çalıştıkları modern Osmanlı Devleti projelerinde çok büyük farklar olmadığı açıktır. Tek ciddi fark, modernleşmede kullanılan araçlarında görülebilir. Tanzimat Paşaları “*bürokratik*” bir modernleşme gerçekleştirmeye

---

¹³² Erol Güngör, **Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik**, Ötüken Yayıncılık, 12. Baskı, İstanbul, 1996, s.125.

¹³³ Aydın, a.g.e., s.77-78.

çalışmışlar, II. Abdülhamit ise “*sultani*” modernleşmeyi gerçekleştirmiştir. Jöntürkler ise anayasa yardımı ile “*meşrutî*” bir modernleşme denemışlerdir.¹³⁴

19. yüzyıl modernleşme sürecinde siyasal modernleşme üç yol takip etmiştir. Önce devlet merkezileşmiş ve devletin sahip olduğu geleneksel kaynaklar zayıflamıştır. Sonra, siyasal kurumlar farklılaşmış ve özgülleşmiştir, son olarak da siyasete yönelik gittikçe artan yaygın bir katılım gerçekleşmiştir.¹³⁵ Devletler kendi siyasal sınırları içinde ulusal dil, ortak bir eğitim sistemi, zorunlu askerlik yükümlülüğü gibi nüfusu diğer toplumlara göre farklılaştırıp türdeşleştirecek politikalar izlenmiştir.¹³⁶ Osmanlı Devleti’nde de İttihat ve Terakki’nin planı bu gibi görünmektedir. Bunu resmi ideoloji vasıtasıyla gerçekleştirmeyi düşünmüşlerdir. Resmi ideolojini aktarımı ile de, itaat ve sadakati sağlayan üç temel kurum ordu, bürokrasi ve eğitim¹³⁷ mekanizmaları ilk araçlar olarak kullanılmıştır.

Diğer taraftan Anderson’un savunduğu fikirlerde gördüğümüz kitle iletişim araçları İttihat ve Terakki için önemli araçlar olmuştur. “*Anasır-ı muhtelif-i memleket arasında nefret ve ayrılık yaratacak münakaşaya son vermede gazetelerin büyük rolü*” olduğuna olan inanç yüksektir.¹³⁸ Anderson’un kuramında milliyetçilik ve kapitalizm arasında bir bağ olduğu kesindir. Burada asıl önemli olan kitle iletişim araçlarına yapılan vurgudur. Özellikle gazete ve dergiler ortak bir dil bilinci yaratmıştır. Avrupa ve Ortadoğu’da bütün milliyetçi akımlar işe önce gazete ve süreli yayımlar ile başlayacaktır. İletişim ideolojilerin genişletilebilmesinde en temel yoldur.¹³⁹ Osmanlı Devleti’nde özellikle II. Meşrutiyet döneminde gazete ve dergilerde yaşanan patlamanın bir nedeni de budur. Ulus devletin dil, bölge, etnik farklılıkları uzlaştırma isteği ve yeteneği, toplumsal hareketliliğin ve iletişimdeki gelişmenin bir sonucu olarak ortaya çıktığı düşünülebilir.

---

¹³⁴ Mehmet Ö. Alkan, “II. Meşrutiyet’te Eğitim, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Milliyetçilik, Militarizm veya ‘Militer Türk-İslam Siyaseti’ ”, **II. Meşrutiyet’i Yeniden Düşünmek**, Derleyen: Ferdan Ergut, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010, s. 60.

¹³⁵ Alkan, a.g.m., s.57-58.

¹³⁶ Hüseyin Sadoğlu, **Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003, s.21.

¹³⁷ Alkan, a.g.m., s.59.

¹³⁸ “Lüzum-u İttihat”, **Sabah**, 11 Haziran 1909.

¹³⁹ Aydın, a.g.e., s.73.

2.3.1.1. Eğitim

Okulun kitabın, özellikle yönlendirici basın-yayın organlarının düşünce oluşumundaki etkisi hiç az değildir.¹⁴⁰ Çeşitli sosyal grupların zihniyetlerine paralel basın-yayın kuruluşu¹⁴¹ teşekkül ettirmelerinde insanları kendi kimlik yapılarına yönelik etkileme düşüncelerinin varlığı kabul edilmesi gereken bir gerçekliktir.¹⁴²

Avrupa da ulus devletlerin inşa sürecinden bahsederken temel eğitimin ve askerliği zorunlu hale getirmenin ulus inşasının en önemli adımlarından olduğunu, zorunlu eğitimi ve askerliği hayata geçiren okul ve ordunun halkın birleşmesinde en önemli kurumlar olduğunu belirtmiştik. Bu kurumlar 1908-1913 dönemi Osmanlı Devleti içinde benzer şekilde önemlidir. Örneğin okullar öncelikle çocukların birliğini sağlayacak ve bu dostluklar milletlerin de dostluğuna vesile olacaktı.¹⁴³ Yani Osmanlı halkını oluşturan çeşitli din, mezhep, ve uluslar garpçı, “*kalkınmacı*” ortak bir zeminde buluşarak birlik olacaktı. Eğitim yolu ile ancak böyle bir birliktelik sağlanabilirdi. Osmanlı Devleti’nin dağılması istenmiyorsa okullarda Osmanlılık telkin edilmeliydi. Dolayısıyla eğitimciler de bu anlayışa sahip kimseler olmalıydı.¹⁴⁴ Meşrutiyetin ilanından Balkan Savaşları’na kadar Osmanlılık ideali ve ortak bir “Osmanlı” tipi vatandaş ülkede siyasi birliği sürdürecektir bir unsur olarak düşünülürken bu düşünce eğitimde de bu düşünce geçerli olmuştur. Ders kitaplarında, amaçlarda bu işaret edilmiştir.

Modernleşme sürecinde dinsel/geleneksel cemaat eğitimi yerini yaygın/kamusal, laik, merkezi eğitim sistemine bırakmaktadır.¹⁴⁵ Bu durum cemaatler ile devlet arasında problem olmuştur. McLellan’ın belirttiği üzere “...rahiplerin ve kralların kendi iktidarlarını tahkim etmek için ürettiği önyargıların ve yalanların panzehiri, eğitimin mutlak gücünde gizliydi.”¹⁴⁶ Osmanlı Devleti için de durum budur. II. Meşrutiyet döneminde istibdad dönemi eğitim anlayışının üzerindeki sultan etkisini bir parça da olsa azaltmaktır. Devlet içindeki milletler

¹⁴⁰ Mahmut Tezcan, **Eğitim Sosyolojisi**, Zirve Ofset, Ankara, 1992, s.172.

¹⁴¹ Nuri İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, Çağlayan Kitabevi, 2. Baskı, 1982, İstanbul, ss. 305-335.

¹⁴² Gürsoy, a.g.t., s.8.

¹⁴³ Hüseyin Cahid, “Birbirimizi Anlamak İçin”, **Tanin**, 13 Şubat 1909.

¹⁴⁴ Akşin, a.g.e., s.367.

¹⁴⁵ Alkan, a.g.m., s.59.

¹⁴⁶ McLellan, a.g.e., s.5.

eğitim üzerindeki dini denetimin zayıflamasına, etkilerinin azalmasına tepki göstermişlerdir. Oysa eğitim laikleşmeye başlamıştır.¹⁴⁷

Meşrutiyet döneminin en önemli özelliklerinden biri de eğitim öğretim sorunları ilk kez geniş çapta tartışılmış ve gündeme getirilmiştir.¹⁴⁸ II. Meşrutiyet'e kadar eğitim ve öğretim çok ciddi bir sorun olarak ele alınmamıştır diye düşünebiliriz. Abdülhamid zamanında yabancılara mektep açtırıp açtırmama¹⁴⁹ veya Makedonya'daki mekteplere öğretmen atama meşgul olunan sorunlardandır. Fakat genelde soruna uzak durulmuş ve asıl mesele ile ilgilenilmemiştir. Ama meşrutiyetin ilanı pek çok şeyi değiştirmiştir. “*Kanunun nüfuz edemeyeceği hiçbir müessese kalmadı.*” Mekteplerini istedikleri gibi tesis ve idare eden bazı cemaatler bundan sonra “mekteplerimizin hali ne olacak” diye düşünmeye başlamışlardır. Mekteplerde dil farklı olsa da program aynı olacaktır. Bununla ilgili sorun merkezileşme tavrı ile aşılmaya çalışılmıştır.¹⁵⁰ İttihat ve Terakki de II. Meşrutiyet başlarında resmi kurumlarda dilin Türkçe olması, eğitimin merkezileşmesi, devletin okulları denetleme yetkisinin olması politikalarını savunmuş ve taviz vermemiştir.¹⁵¹

Fikirlerin birliği mekteplerde olabileceği için¹⁵² İttihat ve Terakki kendi yeni toplumunu yaratmak için ideolojik bir aygıt olarak eğitimi kullanmaya başlamıştır.¹⁵³ İkinci Meşrutiyet ile birlikte hükümet bir kanun devleti olarak kurulacağını ilan ederek denetim ve kontrolü eline almak ihtiyacı içinde olmuştur.¹⁵⁴ Çağdaş olarak ilerlemeye rağmen, sayı olarak gerilemenin olduğu yıllar olmuştur. II. Meşrutiyet devrindeki eğitimin özelliklerinden biri de az çok milli/laik değerleri içeren katılımcı

---

¹⁴⁷ İlhan Tekeli, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler”, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:2, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss.456-465.

¹⁴⁸ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000 - M.S. 2007**, Pegem Yay., 11. Baskı, Ankara, 2007, s.296.

¹⁴⁹ 1 Eylül 1869'da çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile yabancı ve azınlık okullarındaki tüm işleyiş ve düzen tek tek maddelerde belirtilip yasallaştırılmıştır. Fakat bu durumdan yabancılar oldukça tedirgin olmuşlar, bu düzenleme ile okulların sadece disipline edildiği değil, devletin güçlenmeye başladığı sonucunu çıkarmışlardır. Bu düşünce içinde daha önceki rahat statükolarını devam ettirme isteği içinde bulunmuşlardır. Bu yüzden II. Abdülhamit'in Amerikan okullarını kapatmak istemesi büyük bir tepki ile karşılanmıştır. Necmettin Tozlu, **Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar**, Akçağ Yayıncılık, Ankara, 1991, s.312.

¹⁵⁰ Hüseyin Cahit, “Mektepler Meselesi”, **Tanin**, 10 Haziran 1909.

¹⁵¹ Ahmad, a.g.e., s.184.

¹⁵² Ebuzziya, “Nelere İhtiyacımız Var”, **Tasvir-i Efkâr**, 25 Haziran 1909.

¹⁵³ Alkan, a.g.m., s.62.

¹⁵⁴ Mustafa Ergün, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)**, Ocak Yayınları, Ankara, 1996, s.484.

bir siyasal kültürün aktarıldığı bir sürece dönüşmesidir. Fakat II. Abdülhamit'in döneminde baskıcı bir şekilde yetişmiş kuşağın kafa karışıklığı devam etmektedir.

Meşrutiyet ilanı ile birlikte gelen yaygın özgürlük havasından okullar da etkilenmişlerdir. Okullardaki düzensiz fazla özgür hava 31 Mart Olayı'nın ardından çözüme kavuşturulmuştur.¹⁵⁵ 31 Mart'tan sonra iktidarı meşrulaştıracak bir değişikliğe gidilmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanından II. Abdülhamit'in tahttan indirildiği 31 Mart Olayı'na kadar ders müfredat ve programlarında radikal değişiklikler görülmemiştir. Abdülhamit'in ardından yazılan kitaplarda bu dönem istibdad olarak gösterilmiş, 31 Mart Olayı ise gerici bir hareket olarak ders kitaplarında yer bulmuştur.¹⁵⁶

Modern dönemde halk hizmet beklemiş, devlet bütçesine yeni kamu harcamaları eklenmiştir. Eğitim sadece devletin dışında hiçbir kurumun karşılayamayacağı kadar pahalı ve büyük bir yatırım olduğu için eğitime bütçeden pay ayrılmaya başlanacaktır. İlkokulun zorunlu¹⁵⁷ olması kısmen de olsa uygulanmış bu açıdan okul çağı gelen çocukların listeleri çıkarılmıştır. Bir diğer yenilik de bu okullarda masrafın devlet tarafından karşılanmasıdır.¹⁵⁸

Meşrutiyet öncesinde bazı unsurlar okullarını diledikleri gibi kurmuş ve yönetmişlerdir. Bu diledikleri eğitimi gerçekleştirmelerine de bir fırsat vermiştir. Hatta bu okullar Osmanlılığı kötü etkileyen ve ayrılık isteklerini gündeme getiren tahriklere de imkan vermiştir.¹⁵⁹ Meşrutiyet yönetimi ile tek bir millet oluşturulmak istendiğinden artık okullarda başka bir dilin ya da ülke bütünlüğünü tehdit edebilecek ders programlarının bulunmaması daha doğru gözükmiştir. En genel anlamı ile eğitimin merkezileşmesi amaçlanan politikalar için gerekli gibi görünmektedir.¹⁶⁰

Osmanlı Devleti'nde Türkçe eğitim siyasi bir hal almıştır. Çünkü Türkçe unsurlar arasında birlik ve beraberliği sağlamak için gayri Türk unsurlar arasında yaygınlaşması ve eğitim dili halini alması önem taşımaktaydı. II. Meşrutiyet

---

¹⁵⁵ Akyüz, a.g.e., s.266.

¹⁵⁶ Alkan, a.g.m., s.63.

¹⁵⁷ Tekeli, a.g.m., s.473.

¹⁵⁸ İlköğretim için yoğun çaba harcandığı alınan kararlardan da anlaşılmaktadır. Okul çağına gelen çocukların okula gönderilmemesi durumunda veliler mülki amirler tarafından para ve hürriyeti bağlayıcı cezalara çarptırılmışlardır. Alkan, a.g.m., s.65.

¹⁵⁹ Sancaktar, a.g.e., s.171.

¹⁶⁰ Hüseyin Cahit, "Mektepler Meselesi", **Tanin**, 10 Haziran 1909.

döneminde ders kitaplarına siyasal kültür açısından önemli olan dersler ilave edilmiştir.¹⁶¹ Yeni derslerin iptidai okullarının amacı olan “*mütedeyyin ve vatanperver*” insan yetiştirmek¹⁶² fikrine yardımcı olması beklenmiştir.¹⁶³

Modernleşme sürecinde eğitim öngörülmeleyen bir sonuca neden olmuştur. Devleti oluşturan farklı toplumlararası ulusal öz bilinçlenme gerçekleşecektir. Bu milletlerin ayrılmasını güdüleyen ulusçu bilinci uyandıracak ve ayrılıkçı hareketleri güdüleyecektir.¹⁶⁴ Eğitimde ulusal dil kullanma bir sorun olarak gündeme gelecektir. (Hıristiyan olanların zaten bu hakkı vardır.) Müslüman olan cemaatten Araplar, Arnavutlar ve Çerkezler de kendi dillerinde eğitim hakkı isteyeceklerdir. İttihat ve Terakki'nin kendi siyasi programında da mahalli dilde eğitim yapma serbestisi zaten vardır.¹⁶⁵ Fakat özellikle ilkokullardaki programların ortak olması gerekliliğinden asla taviz verilmemiştir.

“*Bir Osmanlının bir ferdi için kabul edilen hukuk-u siyasiye her ferdine de şamildir. Çünkü ‘Osmanlı’ sıfatını iktisab edince (kazanınca) ‘müsavat’ da hak kazanıyor.*” Bu bakış açısı içinde bir unsur diğer bir unsurun esiri gibi yaşayamazdı. Bu sürece gelinceye dek gayrimüslim tebaanın ümitsizliğe de düştüğü aşikardır. “*Tabii mevcudiyetlerini muhafazaya, bir istiklal veya muhtariyet istihsal etmeye çalışacaklardı*”. Mekteplerinin programlarını da buna göre düzenlemişlerdi. “*Bugün mekatib-i hususiyede o programların tatbikinde devam edilmesine hükümet-i meşruta suret-i katide müsaade gösteremez.*” Ortak olacak program sayesinde ittihad-ı anasırın meydana gelmesinde etkili olacak bir ortam sağlanmış olacaktır.¹⁶⁶

Diğer taraftan eğitimde devlet içindeki diğer unsurların gerçekleştirdikleri, hükümetin çok daha ilerisindedir, örneğin, İzmir'deki bir mekteple Rum mektebi karşılaştırıldığında, Rum Nevankliki mektebinde binlerce kitap ve müze vardır. Oysa

---

¹⁶¹ Aydın, a.g.e., s.68.

¹⁶² Halil AYTEKİN, “İttihat ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi”, **Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayını**, Sayı:20, Ankara, 1991, s.47.

¹⁶³ Alkan, a.g.m., s.71.

¹⁶⁴ İlber Ortaylı, “Osmanlı'da Ulusalcılık”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Sayı:53, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s.1798-1799; İlhan TEKELİ, a.g.m., s.462; Aydın, a.g.e., s.72.

¹⁶⁵ Hüseyin Cahit, “Mektepler Meselesi”, **Tanin**, 10 Haziran 1909.

¹⁶⁶ Hüseyin Cahit, “Mektepler Meselesi”, **Tanin**, 10 Haziran 1909.

öteki sefil durumdadır. Biri hükümetin yaptırdığı okul, öteki milletin yaptığı okuldur.¹⁶⁷

Bu okullarda dil problemi de halledilmiştir. “*Mekatib-i ibtidaiyyede (ilkokul) lisan-i tdrisi her kavmin kendi lisanı olacak fakat Sıbyan (ilk) sınıflarından maada olan sunuf-u (sınıflar) ibtidaiye de Türkçe talim olunmak mecburidir.*”¹⁶⁸ Bu İttihat ve Terakki’nin farklı unsurların dillerine karşı olumsuz bir tavrı değil, merkezileşme anlayışının bir sonucudur. “...*Genç Türkler Osmanlı İmparatorluğu’nu teşkil eden anasır-ı muhtelifenin tekellüm ettiği (konuştuğu) her lisanı muhafaza etmeği taahhüd ediyorlar. Bugün bir Arnavut köyünde çocuklar tahsil-i ibtidaiyyeyi Arnavutça, Rum’un köyünde Rumca, Arap köyünde Arapça...*” kullanılabilir.¹⁶⁹ Okul öğretimi “*millet sistemi*”ne göre düzenlenmiştir. Etnik kökenlerden bağımsız olarak Müslümanlar için devlet ya da vakıflar tarafından karşılanan okul öğretimi, Osmanlı Türk dilinde gerçekleştirilmiştir. Hıristiyan ve Yahudiler ise kendi okul sistemlerine sahiptirler.¹⁷⁰ Bu da İttihat ve Terakki’nin eğitimde mahalli dilin kullanımı ile ilgili bir problemlerinin olmadığını göstermektedir. Bir gazete haberine göre, her kavmin milliyetini muhafazası için lisanına ihtiyaç duyması ve bu lisanla eğitim yapması normaldir. İki taraf da tahsil-i ibtidai herkesin kendi dillerinde yapmasını kabul ediyor diyen yazar, ayrılık nereden başlıyor diye sormaktadır.¹⁷¹

Bunun yanın da İttihat ve Terakki farklı unsurların okul açmalarında hiçbir mahsur görmemiştir. Bunu Fırkanın siyasi programlarında da işaret etmektedirler. “*Madde 9: Hürriyet-i tdris fırkamızın umdesidir.*” “...*Her Osmanlı mahsus-u mektep açmakta ve icra-i tdris de muhtardır. Memalik-i Osmaniye’de bulunan bilcümle mektepler devletin taht-ı nezaret ve teftişinde bulunacak*”tır. Fakat anlaşıldığı üzere bu okullar mutlak suretle devlet tarafından teftiş ve kontrol edilecektir. Farklı unsurlar okul açabilseler de tüm öğrencilerin birer “Osmanlı” olarak, hiçbir soru işareti olmadan kabul edildiğini düşünmek de pek doğru değildir. Bunun örneğini 1915 yılı öncesindeki Osmanlı Devleti’nde Maarif İstatistiklerinin çok titiz bir şekilde tüm Anadolu’daki talebelerin etnik kimliğine göre kayıtlanmış

¹⁶⁷ “Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Cemaat-i İslamiye”, **Teşkilat**, 30 Kanunusani 1912.

¹⁶⁸ “Osmanlı İttihat Terakki Fırkasının Muadil Siyasi Programı”, **Tanin**, 12 Nisan 1909.

¹⁶⁹ Hüseyin Cahit, “Gayrimüslimenin Askerliği Münasebetiyle”, **Tanin**, 21 Mayıs 1909.

¹⁷⁰ Mehmet Hacısalihoğlu, **Jöntürkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)**, Çeviren: İhsan Catay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008, s.387.

¹⁷¹ Türkiye’de Milliyet Meselesi”, **Tanin**, 25 Mayıs 1909.

olması şeklinde verebiliriz.¹⁷² Fakat bunu Etyen Mahçupyan'ın görüşünde olduğu gibi, Osmanlı'da ırkçılığın varlığı şeklinde algılamakta çok doğru olmasa gerek.¹⁷³

Azınlıklar meşrutiyet döneminin özgürlükçü havasının etkisi ile her türlü denetleme girişimini reddeden okullar açmışlardır. Osmanlı Devleti'nde azınlıkların açtığı özel okullardan öğrencileri kurtarabilmek için bazı cemiyetler kurulmuştur. Osmanlı İttihad Mektepleri Cemiyeti buna bir örnektir. Meşrutiyetin ilk yıllarında azınlıkların eğitimde Türklerden daha ilerde olduğu ve daha başarılı oldukları kesindir.¹⁷⁴ Yabancılar tarafından kurulan okullardan daha mükemmel ve muntazam okullar kurmak hükümet için önem teşkil eden bir konu olmuştur. Buna bir örnek Kadıköy'de Osmanlı İttihad Mektepleri Cemiyeti kurulmuş, Cemiyetin amacı Kadıköy'de Mükemmel eğitim görmeğe hevesli Osmanlı evladını ecnebi mekteplerinden kurtarmak ve ittihad-ı anasıra hizmet edecek bir tahsil ve terbiye vermektir.¹⁷⁵ Ayrıca “*Selanik'teki Cemiyet-i Hayriye*” gibi devlet içinde her gece dersleri tesis eden kulüpler gibi “*fikri teşebbüsün terakkiyatını gösterir*” kurumlarda vardır. Bu kurumlar yeni ve farklı bir ruh hali içinde hareket edildiğini

---

¹⁷² Etyen Mahçupyan, “Soykırım Gölgesinden Kaçış: Tarihin Buharlaşması”, **Birikim**, Sayı:201, Ocak 2006, İstanbul, s.11.

¹⁷³ Bu haber bir örnek olarak değerlendirilebilir. “...İşittik ki Beyoğlu taraflarındaki mekatib talebesinde çocuk hastalığı icra-i ahkam ettiğinden altıncı daire-i belediye heyet-i mahsusunda birkaç zatı alelumum mekatibin ahval-ı sıhhiyesini nazar-ı muayeneden geçirmeğe memur etmiş. Fakat bazı mekatib-i gayrimüslime ile ecnebi mektepleri daire-i etbasını (tabi olanlar) mekteplere kabul etmemişler!”... “Demek ki bu mekteplerin müdürleri kendilerini hala zaman-ı istibdatda zannederek devlet-i Osmaniyenin bir hükümet-i meşruta olduğundan haberdar değillerdir, yahud haberdar olmak istemiyorlar.” “Bazı Gayrimüslim Osmanlı ve Ecnebi Mektepleri”, **İkdam**, 4 Mart 1910.

¹⁷⁴ Akyüz, a.g.e., s.277-278.

¹⁷⁵ “Osmanlı İttihad Mektepleri”, **Tasvir-i Efkar**, 4 Teşrinisani 1909; “Osmanlı İttihad Mektepleri”, **Sabah**, 4 Teşrinisani 1909. Her iki gazete haberinde de amacın Kadıköy'de yabancılar tarafından tesis edilmiş olan mekteplerden daha mükemmel ve muntazam okullar yapmak ve çocukları onların okullarına gitmekten kurtararak ittihad-ı anasıra hadim ciddi bir tahsil ve terbiye vermek olarak belirlendikten sonra yapılan yardımlardan bahsedilmiştir. Cemiyet üye olanlardan on kuruş yardım parası topluyormuş ve şimdiye kadar 150 kişi üye olmuş ve 300 lira toplamışlar. 20 lira bağış yapan azalara unvan verilip mekatib defterine adları yazılıyormuş. 100 liradan fazla bağış yapanlara da ünvan verilip adları görünür bir yere (taş üzerine) yazılarak gazetelerle ilan ediliyormuş. Ecnebilerinde bağış karşılığı olarak verilecekler yazıyor. Ecnebilerin aynı hak için daha fazla bağış vermesi lazım. Fehime sultan ve diğer hanım efendilerden teşkil etmiş bir cemiyet-i muhtereme tarafından toplanan 336 lira Osmanlı kadınları arasında kardeşlik tesisi etmek amacıyla Osmanlı İttihad Mektepleri Cemiyetine teslim edilmiş. Kimin ne kadar verdiği maddeler halinde verilmiş... En altta yekün 329 lira 760 kuruş olarak verilmiş Bkz. “Osmanlı İttihad Mektepleri”, **Sabah**, 23 Teşrinisani 1909.

göstermektedir.¹⁷⁶ İttihad mektepleri, Osmanlı bilincini aktarılmasına hizmet için düşünülmüştü, fakat, sınırlı sayılarından dolayı bu amaca hizmet edememişlerdir.¹⁷⁷

İttihad-ı Anasır Mektepleri adıyla anılan okullar da yine iktidar tarafından devletin resmi ideolojisine uygun olarak eğitim yapan yerler olmuşlardır. “*Meşrutiyet devrinin iyilik hareketlerinden*”¹⁷⁸ olarak açıklanan mekteplerden halk da memnundur. Belgelerden anlaşılan Balkan topraklarında İttihad-ı Anasır Mektepleri açılmasına önem verildiği kadar, Anadolu’da da bu okullardan bulunmaktadır.¹⁷⁹

Ebuzziya, farklı düşüncelere sahip bir topluluktan oluşan Osmanlı Devleti’nde, rahat yaşamak için yegane çarenin muhtelit (karışık) mekteplerin meydana getirilmesi gerektiğine inanmaktadır. Çünkü öğrencileri toplu bulundurmamak gerekir. Farklı cins, mezhep ve kavimden olanlar daha önce İslam şartları altında nasıl yaşadılarsa şimdide unsur-u İslamın esasına dayalı bir yönetimle yaşayabileceklerini belirtmiştir. Dünya’daki farklı örneklerin aksine (Mesela Ulah Boğdan’a hicret etmiş Rumlar veya Macaristan’a gitmiş olanlar) Hükümet yardımı ile Osmanlı’da gayrimüslim tebaa kendi özelliklerini korumuştur. “*Bir memleket halkı -yekdiğerinin gayri ne kadar akvamundan mürekkebe olursa olsun- nail olduğu hürriyeti her şeyden evvel nefsinde medar asayiş ve selamet ad etmelidir ki, diğerlerinin asayiş ve selameti de her şahıs da hasıl olacak olan bu hiss-i müteakabil ile temin edilebilsin.*”¹⁸⁰

---

¹⁷⁶ Arnavutluk Ayan ve Mebusanı ile bazı eşraf ve erbab evvelki gün Reşit Akif Paşa’nın konağındaki toplantıda şunlardan bahsetmişler: istekleri hükümetin yapması gereken görevler ama bunların hükümetin görevi olması sadece hükümetin ilgileneceği anlamına gelmiyor. Burada Arnavutların teşebbüs fikri öne çıkıyor. Diran Kelekyan, memleket evladı bunu düşünmeli zaten diyor. Bkz., Diran Kelekyan, “Fikr-i Teşebbüs”, **Sabah**, 2 Kanunuevvel 1909.

¹⁷⁷ Hacısalihioğlu, a.g.e., s.387.

¹⁷⁸ **BOA. MF.MKT.**, 1038/74. (3 Şubat 1908) Selanik’e bağlı Porvi (Poroy) köyünde açılan İttihad-ı Anasır Mektebi dolayısıyla halkın Osmanlı hükümetine teşekkürünü içeren bir belgedir. Bu belgede Selanik Vilayeti Maarif Müdüriyeti hizmetlerinden dolayı okul müdürü Mahmut Bey’e teşekkürlerini bildirir. Ayrıca daha ileriki bir tarihte Porvi İttihad-ı Anasır Mektebinin açılmasından dolayı belediye reisiyle Bulgar ve Ulah muhtarlarının teşekkür telgrafı için bkz. **BOA. MF.MKT.**, 1161/21. (10 Eylül 1910)

¹⁷⁹ Haydarpaşa’da bulunan İttihad-ı Anasır Mektebi’nin, Askeriye’den gasb ettiği arazinin askeriyeeye iadesi için yapılan talep hakkındaki 2 Kasım 1911 tarihli belge bu sonuca ulaşmamızı sağlamaktadır. Bkz. **DH.İD.**, 19-1/63.

¹⁸⁰ Ebuzziya, “Nelere İhtiyacımız Var”, **Tasvir-i Efkar**, 25 Haziran 1909.

2.3.1.2. Askerlik

II. Meşrutiyet'te amaç “*Anasır-ı Osmaniye'den her birini diğerinden ayrı kalmağa sevk edecek tedabiri değil, ittihadada sevk edecek esbabı hazırlamak ile meşgul olmak*” idi.¹⁸¹ bu anlamda uygulamada görülen önemli bir birlik unsuru askerlik olmuştur. Osmanlı Devleti sürekli bir askeri bir devlet şeklinde gelişmiştir. Bazı milletler sanayi, bazıları ticaret, bazıları denizcilik ile uğraşmıştır, Türkler ise askerliğe daha yatkındır.¹⁸² II. Meşrutiyet devrine kadar askerlik yükü Müslümanlara ve Müslümanların da bir kısmına tahsis edilmiştir.¹⁸³ Gayrimüslimlerin askere alınması önemli bir birlik beraberlik fırsatıdır. Bu 1835’de donanmaya gayrimüslim asker alımı¹⁸⁴ ile başlamış ve aralıklarla devam etmiştir. İktidarın uygulamadan beklediği, aynı vatana aynı koşullarla bağlı, kendini vatanın bir evladı hisseden ve vatan için canını verebilecek kadar sahiplenip her unsurun bir diğerini kardeşi gibi görmesini sağlamaktır.¹⁸⁵ “*Bugün askerlik, Osmanlılığı teşkil eden anasırın kaffesine aid bir vazifedir.*” Onu her Osmanlı yerine getirmelidir” bakış açısı iktidarın savunması ve düzenlemeleri ile hayata geçirilmiştir.¹⁸⁶ Irk ve mezhep ayırmaksızın her Osmanlının askerlik hizmeti ile mükellefiyeti zaten Kanun-u Esasi ile teyit edilmiş bulunmaktadır.¹⁸⁷ Bu durum dolayısıyla bir millet oluşturma çabasında olan ittihatçılar içinde önemli bir konu olmuştur. Siyasi programlarının 9. maddesinde¹⁸⁸ gayrimüslimlerinde askere alınması gerektiğini belirtmişlerdir.

1908 Devrim’inde Hıristiyanlar genelde askerlik hizmetinde bulunmadıkları için devrimde etkin rol oynayamamışlardır.¹⁸⁹ 1909’da ise durum değişmiştir. Süleyman Nazif Temmuz 1909’da gayrimüslimlerin askerliğinin birkaç haftadır

¹⁸¹ Hüseyin Cahid, “Gayrimüslimlerin Askerliği Münasebetiyle”, **Tanin**, 21 Mayıs 1909.

¹⁸² Diran Kelekyan, “Fıkr-i Askeri”, **Sabah**, 10 Teşrinisani 1909.

¹⁸³ Hüseyin Cahit, “İhtilaf Yahut İtilaf Meselesi”, **Tanin**, 17 Teşrinisani 1908.

¹⁸⁴ Osmanlı ordusunda sadece erkek Müslümanların görev yapması devlet içinde bazı olumsuz sonuçlara da neden olmuştur. Bunlardan ilki savaşlarda erkek Müslüman nüfus azaldığı için ülke genelindeki demografik yapı bundan ciddi zarar görmüştür. Bir diğer önemli sonucu ise Müslüman askerler savaşta iken gayrimüslim erkek vatandaşlar cephe gerisinde üretime devam ettikleri için, erkekleri cephede olan Müslüman kadının çalışma hayatına Avrupa’da gözlenenlere kıyasla çok daha kısıtlı girmesinde neden olmuştur. Yavuz Selim Karakışla, “Osmanlı Ordusunda İlk Kadın Asker: Kızları da Alın Askere (1897)”, **Toplumsal Tarih**, Sayı:147, Mart 2006, ss.14-16.

¹⁸⁵ Hüseyin Cahit, “Gayrimüslimlerin Askerliği Münasebetiyle”, **Tanin**, 21 Mayıs 1909.

¹⁸⁶ Ebuzziya, “Anasır-ı Gayrimüslime ve Askerlik”, **Tasvir-i Efkâr**, 25 Eylül 1909.

¹⁸⁷ Süleyman Nazif, “Yeni Pusular”, **Tasvir-i Efkâr**, 8 Haziran 1909.

¹⁸⁸ Hüseyin Cahit, “Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyetinin Siyasi Programıdır”, **Tanin**, 25 Eylül 1908.

¹⁸⁹ François Georgeon, **Osmanlı - Türk Modernleşmesi 1900-1930**, Çeviren: Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s.25.

basını işgal eden bir konu olduğunu belirtmektedir. Bunu gerekli bir siyasi müdahale olarak gören Nazif, 55 senedir yapılamayanın, bugün meşrutiyet hükümeti, vükela, vüzera, mebusan ve ayan tarafından halledilmesi gerekliliği düşüncesindedir. “...Bugün vatani müdafaa hakkından mahrum olan bir adam, memleketin tarihine, vakayine, her şan ve şerefine karşı adeta öksüzler gibi mahzun ve bigane durur.” diyerek devlete karşı gayrimüslimlerin hissi durumundan bahseden Süleyman Nazif, bu düşüncesini “*Tebaa-i gayrimüslimeden asker almamak nasıl bir haksızlık ise mükellefiyet-i askeriye için yalnız Müslümanlara hasır (özgü) olması da öyle bir ma'deletsizliktir. (adaletsizlik)*”¹⁹⁰ şeklinde temellendirmiştir. Askerliğin bulunduğu ortam içinde insaniyet, uhuvvet, ittihad, kuvvet ve amaç gibi öyle düsturlar insana bir milletin askerlik sayesinde terakki ve teali edebileceğine ve askerliği sevmeyen milletlerinde zavallı olacağı düşünülmüştür.¹⁹¹

Tahir Hayreddin de “*Memleketimizde meşrutiyetin tesisinden beri her tarafta son derece sabırsızlıkla beklenen bir çok hayırlı işler var ki bunlardan biri ve belki ehemmiyeti itibariyle birincisi anasır-ı gayrimüslimenin askerliğidir*” şeklinde fikrini paylaşmıştır. Hatta, Gayrimüslimler askerliğe son derece istekli yaklaştıklarını, böyle mühim bir iş için hükümetin hazırlamağa mecbur olduğu idari, askeri nizamnamelerin yapılmasını bile bekleyemediklerini dolayısıyla hükümetin yeni bir nizamname hazırlamaya mecbur kaldığını belirtmektedir. Müşterek vatanda bir arada hayat süren birçok unsurların birleşmesi, iyice tanışması, daha ziyade anlaşması için mekteple ordudan beklenen vazifenin önemini bildiğini ve takdir ettiğini belirtmektedir.¹⁹²

Askerlik bir sınıfa ait olmadığı, meşrutiyette bunun milletin bir vazifesi olduğu dile getirilmektedir. “*Askerimizin vatana, millete muhabbeti ne kadar ali ise, umum milletin her biri bir kahraman olan bu şanlı orduya merbutiyeti de o nisbette ulvi ve samimidir.*” Vatani sevmek tüm Osmanlılık hakkında samimi olmayı gerektirir düşüncesi hakimdir. “*Osmanlı*” fikrini, “*Osmanlılık*” muhabbetini her meslekin, her fikri siyasi ve içtimaiyenin fevkinde tanımak demektir.”¹⁹³ Diran Kelekyan “*Meşrutiyet, ahalinin hakda, vazifede müsavata esasına mübtenidir*

¹⁹⁰ Süleyman Nazif, “Tebaa-i Gayrimüslimenin Askerliği”, **Tasvir-i Efkar**, 13 Temmuz 1909.

¹⁹¹ M.E., “Asker Ocağı Millet Mektebidir”, **İttihad**, 15 Nisan 1910.

¹⁹² Tahir Hayreddin, “Osmanlı Ordusunda Gayrimüslimlerin Askerliği”, **İkdam**, 21 Eylül 1909.

¹⁹³ Diran Kelekyan, “Askerlik ve Vatan”, **Sabah**, 20 Teşrinievvel 1909.

(kurulmuştur).” Asker görevi vesaireyi yerine getirmelidir. Bazı kabileler ve aşiretler asker vermek istemezler ama meşrutiyetin tam olarak uygulanması için bu şarttır. Osmanlılar meyanında ne “mümtaz” ne de “muaf” sınıflar kalmamalıdır. Tüm Osmanlılar aynı kanunla idare olunmalıdırlar ki hem birbirlerinin aynı halde olduklarını ve kardeşi olduklarını görsünler fikrine sahiptir.¹⁹⁴

Bu durum dolayısıyla bir millet oluşturma çabasında olan İttihatçılar içinde önemli bir konu olmuştur. Cemiyetin 1908 yılı siyasi programınının 9. maddesinde¹⁹⁵ gayrimüslimlerin askere alınmasının gerekliliğini belirtmişlerdir. 1909 yılında benzer şekilde programlarında Madde 6: “*Cins ve mezheb tefrik (ayırt) edilmeksizin herkes müsavat ve hürriyet-i tammeye (eksiksiz, tam) malik ve aynı mükellefiyete tabidir. Bilcümle Osmanlılar huzur-u kanunda ve memleketin hukuk ve vazائفinde müsavi olup umum tebaa-i ehliyet ve kabiliyetlerine göre münasib olan memuriyetlere kabul olunacaktır. Tebaa-i gayri müslime ahz-ı asker (askere alma) kanununa tabi tutulacaktır.*”¹⁹⁶ şeklinde ifadeye yer vermektedir. Gayrimüslim çocukların askere alınması için yapılması gerekenlerden biri “*tezkere-i Osmaniyesinde muharrer kayd-u resmi ittihaz (alma) edilmesidir.*”¹⁹⁷

Osmanişer Loyd* gazetesinde gayrimüslimlerin askerliği münasebetiyle yazılan makalede Ahz-ı Asker Kanunu için teşkil edilen on altı komisyonun sadece gündüz değil gecede çalışmakta oldukları belirtilmektedir. Bu kanun için ne derecede acele edildiğine bir işaretir.¹⁹⁸ Layihanın (gayrimüslimlerin askere kabulü) Meclis-i Mebusan’dan 21 Temmuz 1909’de bu şekilde geçmesinden sonra, Meclis-i Ayan’dan geçirilip diğer hukuki süreçleri tamamlanarak 20 Ağustos’ta kanunlaşmıştır. Ahz-ı Asker (Askere Alma) Kanunnamesi’nin anasır-ı gayrimüslimenin askere alınmalarını sağlayıncaya kadar vakit geçeceğinden bazı geçici önlemler de alınmıştır.¹⁹⁹ Osmanlı ülkesinde yaşayan herkes mutlaka askerliğe

¹⁹⁴ Diran Kelekyan, “Hükümet, Kabileler, Aşiretler”, **Sabah**, 23 Mart 1909.

¹⁹⁵ Hüseyin Cahit, “Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyetinin Siyasi Programıdır”, **Tanin**, 25 Eylül 1908.

¹⁹⁶ “Osmanlı İttihat Terakki Fırkasının Muadil Siyasi Programı”, **Tanin**, 12 Nisan 1909.

¹⁹⁷ “Mekatip-i Askeriyeye Kabul Olunacak Müslim ve Gayrimüslim Şakirdanın Suret-i Kabul ve İmtihanları Hakkında Mukarrerat”, **Tanin**, 5 Temmuz 1909.

* Osmanischer Lloyd: Almanların İstanbul’da çıkardıkları bir gazetedir.

¹⁹⁸ “Gayri Müslimlerin Askerliği”, **İkdam**, 2 Teşrinievvel 1909.

¹⁹⁹ “Gayrimüslimlerin Askerliği”, **Sabah**, 10 Haziran 1909.

zorlanmamıştır da. Bedel-i nakdi ya da askerlik hizmetini ifada halk zaman zaman tercih yapabilir konumda bulunmuştur.²⁰⁰

Kanunun çıkışıyla birlikte hükümet 1909'dan itibaren asker alımlarına başlayacaktır. Fakat meclis müzakerelerinde de görüldüğü gibi bir çok vilayette askerlik çağına gelmiş gayrimüslimlerin nüfus defterlerinde kaydı bulunmuyordu. Bazı yerlerde ise ikinci maddede yazıldığı gibi muayene ve kura çekimlerinde hazır bulunması gereken ruhani görevlilerinin gelmeyerek işi sürüncemede bıraktıkları anlaşılıyor. Yani asker alımında problemler yaşanmıştır. Fakat hükümet bu konuda kararlı görünmektedir.²⁰¹ Bu sebeplerle birçok yerde 1910 yılında dahi kura çekimleri²⁰² bitirilemeyecektir. Tüm bu aksaklıklara rağmen 1910 yılında çoğu vilayette kuralar çekilecektir. Kura törenlerinin tam bir şenlik havası içinde yapılmasına dikkat ediliyor, bandolara kahramanlık türküleri ve coşkulu marşlar çaldırılıyordu. Acemi birliğini tamamlayıp ustalık dönemlerine geçişteki tören üzerinde de önemle duruluyor, Kuran, İncil, ve Tevrat üzerine yeminler yaptırılıyordu.²⁰³ Merkeze bağlı yerler vilayetçe (yaş) defterlerini ahz-ı asker şubelerine göndermişlerdir.²⁰⁴

1. Ordu Kumandanı Yaver Paşa Neologos muhabirine gayrimüslimlerin askerliği ile ilgili beyanatta bulunmuştur. Kumandandan alıntı ile kuraları çekilenler hemen askere alınacaktır. Bu sene (1909) Dersaadet'den askeriye dahil olanların

---

²⁰⁰ MMZC, C:5, D:1, İS:1, s.178.

²⁰¹ Özçelik, a.g.e., s.146-147.

²⁰² Anasır-ı gayrimüslimenin kuralarına dair Meclis-i Mebusan Harbiye Encümenince tadilen kaleme alınıb makam-ı riyasete takdim kılınan mevad-ı kanunuyi bervech atidir: Birinci Madde: Anasır-ı gayrimüslime-i Osmaniyeden alınmakta olan bedelat-ı askeriye 325 senesinden itibaren ref (kaldırma) ve ifa olunmuştur. Binaenaleyh gerek gayrimüslimlerden ve gerek Dersaadet ve bilad-ı (beldeler) selase ve sair müstesna mahaller ahalisinin elyevm nüfusları tahrir olunanlardan esnan sitte? askeriye dahilinde bulunanların 325 senesinden itibaren ve elyevm meriy'ül icra olan kanuna tevfiikan kuraları keşide olunacaktır. İkinci Madde: Anasır-ı gayrimüslimenin muayenelerini icra ve kuralarını keşide etmek üzere kanunen teşkil edecek meclis de mahalleri memurin ruhaniyesi aza sıfatıyla bulunacak ve anasır-ı merkumenin mensub ve mazul? patrikleriyle hahambaşı ve metropolid ve ipiskopos ve baş hahamlar ve kiliselerin baş rahibleriyle hidematı mezhebiyede müstahdem papas ve diyakos ve hahamlar ve manastırlarda ikamet eden rahib ve keşişler ve istisnaiyeleri imtihan ile meşrut olan ruhban ve haham mektepleri şakirdanı ile tedrisat-ı mezhebiye icra kılınan manastırlarda tahsil ile meşgul bulunanlar ve resmiyeti Maarif Nezaretince musaddık olan mekteb-i aliye şakirdanı ve yalnız bir mualimle idare olan kara mekatib ibtidaiye-i resmiyesi ile .. (bazı öğretmenler) .. efrad-ı müeccel (ertelenmiş) meyana terk olunacaktır. İşbu maddelerin icra-i ahkamına Harbiye, Dahiliye, Maliye Nazırları mezundur. Bkz. "Anasır-ı Gayrimüslimenin Askerliği", **Tasvir-i Efkâr**, 20 Temmuz 1909.

²⁰³ Gülsoy, a.g.e., s.156-157.

²⁰⁴ "Gayrimüslimlerin Askerliği", **Tasvir-i Efkâr**, 22 Eylül 1909.

yalnız 20 bini askerlik hizmetine kabul edilecek ve birinci orduda görevlerini yerlerine getireceklerdir.²⁰⁵

Sonuç olarak hemen hemen bütün siyasi teşekküllerin ve gayri Müslim mebusların çoğunluğunun arzu eder görüldüğü gayrimüslimlerin askere alınması işlemi 1909-1910 yılından itibaren gerçekleşmişti. Bu tarihten biraz sonra çıkan balkan harbi ve daha sonra yaşanan 1. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordusunda gayrimüslim askerlerde bulunmaktaydı. Savaşlar sırasında askerden kaçanlar olduğu gibi üstün gayretlerle savaşmaya devam edenlerde olmuştur. Aynı taburda görev yapan Osmanlı unsurları arasında ne kadar uhuvvet sağlanabildi bilinmez. Fakat, Osmanlı Devleti'nin kısa süre sonra tasfiye olmasına bakılırsa uhuvvet istenen ölçüde sağlanamamıştır.²⁰⁶

2.3.1.3. Resmi Tarihin Yeniden Yazılması ve İktidarın Meşrulaştırılması

Ali Kemal, “*Bu milletin en büyük eksigi tarihini bilmemesidir ve öğrenmemesidir. İbtida-i emirde ihtirasat-i (aşırı) milliyeden ihtiraz (kaçınma) eylemeği bilmeli, bilmeli de bitaraflığa son derece riayet eylemelidir*” demektedir.²⁰⁷ Bu da resmi tarih yaparken gerçeklere bağlı kalınması, gerçek olarak yazılmış tarihinde herkes tarafından bilinmesinin önemine işaret etmektedir.

Resmi tarihte en ciddi değişiklik devletin tarihi kökeni konusunda olmuştur. II. Abdülhamit döneminin Osmanlı Devleti tarihini İslamiyet'e dayandıran anlayışı terk edilerek devlet tarihi daha öncelere, ilk çağ medeniyeti olarak ele almaya başlamışlardır. Ayrıca milli kimlik ders kitapları sayesinde aktarılmaya başlanmış, Türklerin askeri özellikleri, kahramanlıkları, yeniçerilerin başarıları gibi konular işlenmiştir.²⁰⁸

---

²⁰⁵ Kışlalara kilise yapılması konusuna gelince bu ana kadar Müslümanlar hakkında tatbik olunan usule riayet edilecek. Bütün kışlalarda cami inşasına imkan olmadığı için Müslümanlar mahalle camilerine gitmişler, Hıristiyanlar da mahalle kiliselerine gideceklerdir. “*Kışlalarda her mezhebe mahsus ayrı ayrı kilise inşası suretiyle bir kilise koleksiyonu tertibi gayri kabildir.*” Bkz. “Gayrimüslimlerin Askerliği”, **Sabah**, 2 Teşrinisani 1909

²⁰⁶ Özçelik, a.g.e., s.150.

²⁰⁷ Ali Kemal, “Bir Tarih-i Osmaniye Muhtacız”, **İkdam**, 23 Teşrinievvel 1908.

²⁰⁸ Alkan, a.g.m., s.64-65.

Modernleşmenin bir tarafı da resmi ideoloji, resmi tarih yazma ve gelenek icad etmedir. Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet iktidarının gerçekleştirmeye çalıştığı da budur. İcad edilen Osmanlıcılık, devletin resmi ideolojisi haline getirilmiştir. Bir kültürün ulusa doğru genişletilmesi ya da olmayan bir kültürün yaratılması ve bu yapılırken de olmaması gerektiği farz edilen “öteki” kültürlerin yok edilmesini sağlayan bir sistemle oluşturulan yapının “ulusal kimlik” denen noktaya gelebilmesinde milliyetçiliğin kullandığı en önemli araç tarihtir.²⁰⁹ Böylece uluslaştırma ya da ulusal kimlik inşa sürecine yardım eden okul, siyasal katılım, ve ordu gibi unsurlar, kolektif bir kimlikte gerekli iki asli unsur olan “biz” ve “öteki” olanı²¹⁰ yaratmaya yardım etmiştir. Tarih ulusal bilinci yaratmada bir araç olarak kullanılmıştır. Bu duruma bir örnek Arnavutlar verilebilir. *Osmanlı tarihçileri* anlatımlarında Arnavutların meşrutiyetin ilanındaki rolünü basite indirgerken, *Arnavut tarihçileri* ise Arnavutların²¹¹ başından beri özgürlük isteği içinde olduklarını dile getirmektedirler.²¹²

Tarih-i Osmani Encümeni 1909 yılında kurulmuştur. Kurulma gerekçesi, II. Meşrutiyet'in ilanı ile güçlenen Osmanlı Devleti'ni bütün unsurları ile bir arada tutma amacına hizmet edebilecek “milli tarih” öğrenme gerekliliği ile ilişkilendirilmiştir. Böyle bir tarihin devletin bütün unsurları ile bütünlüğünü koruyacağı düşünülmüştür. Bu amaca uygun olarak encümen bünyesinde gayrimüslim yurttaş tarihçiler²¹³ de görevlendirilmiştir.²¹⁴

Tarih öğretmenlerinden milliyetçiliğin bir gereği olarak, uygun oldukça eski Osmanlı zaferlerinden, yeniçeri hayatından, gerileme nedenlerinden söz edilmesi istenmiştir. Vatana karşı yapılabilecek görevlerin başında elden çıkan yerlerin tekrar

---

²⁰⁹ Aydın, a.g.e., s.46.

²¹⁰ Osmanlı Devleti açısından özellikle Balkan Savaşları yaşanan deneyimler nedeniyle “biz” ve “öteki”nin ders kitaplarına girmesine neden olmuştur. Alkan, a.g.m., s.70.

²¹¹ Süleyman Nazif, “Devlet-i Osmaniye oluşturan esas kavim Türkler kadar Arnavutlardır ve bu milliyete temayülât beslerlerse tarihlerine hizmet değil hıyanet etmiş olurlar.” diyerek gerçek olanı işaret etmeye çalışmıştır. Bkz. Süleyman Nazif, “Osmanlılık, 1- Arnavutlar”, **Tasvir-i Efkâr**, 3 Eylül 1909.

²¹² Çelik, a.g.e., s.16.

²¹³ Encümen kuruluşunda Ermeni asıllı Diran Kelekyan, Rum asıllı Pavlo Karolidi ve Arnavutluk kökenli Ortodoks olan İskender Yanko Hoçi asli üye olarak seçilmişlerdir. Encümen'in kuruluşundaki yirmi yabancı üyeden de iki tanesi gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarındandı. Süryani Katolik Patriki Efram Rahmani Efendi ile Müze-i Osmani muhafızlarından Mistakis Efendi, Encümen'e muavin olarak seçilmişlerdi. Akbayrak, a.g.e., s.68.

²¹⁴ Akbayrak, a.g.e., ss.49-56.

geri kazanılması gelmekte ve bu bağlamda vatana karşı askerlik görevi kutsallaştırılmaktadır. Derslerde itaat öznesi olarak padişaha sadakat belirtilmekte ama asıl, itaat öznesi olarak vatan kutsanmaktadır. Vatanla ilişkili millet devlet gibi kavramlarda bir değer²¹⁵ olarak işlenecektir. Hukuk ise laik ve doğal hukuk ekseninde ele alınmıştır.²¹⁶ Ders kitaplarında ya da öğretmenlerin anlatımında askerlik her fırsatta yüceltilmiştir. Kaybedilen toprakların geri alınmasının değeri kitaplara konulan çizim ve metinler ile öğrencilere hissettirilmeye çalışılmıştır. Ders kitaplarında yakın siyasi tarih, Jöntürklerin eylemleri ile İttihat ve Terakki'nin iktidarını meşrulaştırıcı bir şekilde anlatılmıştır.²¹⁷

Tarih yazımından resmi ideolojinin hazırlanması için yararlanırken, bu açıdan ittihad-ı anasıra uygun olmayan yayınların yasaklanması da gözlenmektedir. Ayvalık Kasabasındaki bazı kitapçılarda satılan “*Konstantin Paleologos*” adlı kitap Osmanlı unsurları arasına nifak soktuğundan satılmasının uygun olmadığına karar verilmiştir.²¹⁸ Ayrıca “*Beynelanasır ittihad ve kardeşliği zedeleyici makalesinden dolayı Zeytinli Kirkor Kasapyan'ın*” bir ay hapse mahkumiyeti de halkın etkilenmesine neden olabilecek eserlerin engellendiğine bir başka kanıttır.²¹⁹

---

²¹⁵ Derslerde anlatılması istenen tarihi fıkralarda “memleket için büyük fedakarlıklar eden adamların ve kadınların hikayelerinin” anlatılması uygun görülmüştür. İşlenmesi istenen konular arasında ise vatan sevgisi, vatana karşı fedakarlık, sancağa hürmet, askerlik, askerlik şerefi, vergi gibi konular bulunmaktadır. Kanuna itaat etmenin önemi, seçim hakkı, meşrutiyetin yararları gibi konulara da değinilmiştir.

²¹⁶ Alkan, a.g.m., ss.69-71.

²¹⁷ Alkan, a.g.m., s.64.

²¹⁸ Bu kitap Yunanistan'da Anrut Panavela? tarafından kaleme alınmıştır. Kitabın sakıncası İstanbul'un fethinin anlatılışında Osmanlı ordusunu barbarlıkla suçlamış, şehir ve çevresinde birçok vahşetler yaptığından bahsetmesindedir. Kitap İstanbul'un tekrar Yunan tarafına geçmesi, Ayasofya'nın tekrar kiliseye çevrilmesi ve bu şehirdeki Yunanlı'ların hukukunun başka bir milletin eline geçmemesi için çalışılması ve bunlara bir son verilmesinin her Yunanlı'nın vazifesi olduğu anlatılmıştır. 31 Mart 1913 tarihinde Karesi Mezkur Memurluğu'ndan Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine gönderilen yazıda kitabın sakıncalı olabileceği bildirilmiş ve Emniyet Şubesi Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 9 Nisan 1913 tarihli belgede eserin ithal edilmemesi ve yasaklanmasını yazılmıştır. Bkz., **DH.EUM.EMN**, 21/14.

²¹⁹ **BOA.DH.MUİ.**, 70-1/41 (24 Şubat 1910). Mulgi (lagvedilmiş) Manzume-i Efkâr gazetesinin 11 Mayıs 325 tarihli nüshasında münderic ve beynelanasır ittihad ve müvahata (kardeşlik) muhill (bozan, halel veren) makalenin sahibi Zeytinli Kirkor Kasapyanın bir mah (ay) habsine Adana Divan-ı Harb-ı Örfiyece karar verildiği ve mucibince ifasına (gerektiği gibi yapılmasına) dair belge Dahiliye Nezaretine 11 Şubat 325 tarihinde gönderilmiş.

2.3.1.4. İktidarın Resmi Dil Politikası

II. Meşrutiyet döneminde devlete parlamenter bir biçim vermek ve cins ve mezhep farkı gözetilmeksizin bir Osmanlı ulusu meydana getirmek sözkonusudur.²²⁰ Çeşitli ulusal topluluklardan oluşan Osmanlı Devleti'nde yönetimle yönetilenler arasında dil ayrılığı vardır.²²¹

Bir memleket de resmi ve müşterek bir lisan bulunması zaruridir.²²² Osmanlı Devleti'nde resmi dil ile gerçekleştirilmeye çalışılan, “*toplum arasında birbirini anlayamayan kitleleri ortak bir çerçevede buluşturabilmek*”²²³ olmuştur. Modern öncesi toplumlarda kutsal diller bir cemaat yaratmak için en önemli araçlardan biridir. Fakat modernleşme aşamasında olan Osmanlı Devleti örneğinde tek bir kutsal dil çevresinde cemaat sağlamak fikri, bütünlük değil ayrılık getirmiştir. Şüphesiz modern öncesi toplumlarda kutsal dillerin ortaklığı ile bir cemaat yaratma eğilimi bilinçli değildir. Fakat modern zaman cemaatlerin bazı durumlarda yaratılmasını gerekli kılmaktadır. Osmanlı Devleti'ndeki bilinçli hareket de bu yöndedir. Osmanlı Devleti'nde millet-i hakime Türkler olmasından dolayı dil Türkçe'dir. Her yerde Türkçe yazılması ve konuşulması zorunludur. Bu birbirlerini anlayabilmeleri ve sevebilmeleri içinde gerekli görülmüştür.²²⁴

Etnik ayrımları hız kazandığı 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde özellikle kilise örgütlenmeleri etkili olmuştur. Çeşitli cemaatlerdeki milliyetçiler kendi dillerini “*yabancı*” unsurlardan ayırma çabası içine girmişlerdir. Osmanlı Balkanlarında ayrı olmaya çalışan grupların varlığı şüphe götürmez²²⁵ olmakla birlikte dil faktörünün de önemi şüphesizdir. Bu tutum kullanılan dilin farklı toplumları bir araya getirme gücünün Osmanlı Devleti için sıkıntı yaratmasına doğru gitmektedir. Devletin merkezi gücü elinde toplayabilme inancının bir yansıması olarak resmi dilin Türkçe haline getirilmesi bu nedenledir.

²²⁰ Enver Ziya Karal, “Tanzimat'tan Sonra Türk Dil Sorunu”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:2, İletişim Yayınları, İstanbul, s.317.

²²¹ Konur Ertop, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Dil Sadeleşmesi”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:2, İletişim Yayınları, İstanbul, s.337.

²²² Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, “Osmanlı Ne Demektir, İttihad-ı Anasır Nasıl Mümkündür”, **Tasvir-i Efkâr**, 4 Kanunusani 1910.

²²³ Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, Çeviren: İskender Savaşır, Metis Yay., 5. Baskı, İstanbul, 2009, s.27.

²²⁴ Hüseyin Cahid, “Anasır-ı Osmaniye'nin Birleşmesi”, **Tanin**, 15 Teşrinisani 1908.

²²⁵ Donald Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.269.

II. Meşrutiyet dönemine kadar olan dönemde Türkler de aslında öz dillerini unutmaya noktasına gelme derecesinde ülkede farklılaşmayı yaşamışlardır. Ümmetçi ulemanın Arapça ve Acemce kelimeleri yerli Türkçe yerine koymaları sayesinde Türklerin kendi dillerine yabancı kaldıkları yolunda bir eleştiri vardır. padişah fermanları, mahkeme ilamları, telif ve tercüme eserler Türk dilini ortadan kaldırmıştır. “...o kadar ki, sözde mutlu bir dönemi, bir yeni düzeni Türk ulusuna müjdeleyen (Tanzimat-ı Hayriye Fermanı) bile, Arap-Acem ve Osmanlı eğitiminden yoksun Türkler için, hiçbir anlamı olmayan her hangi bir Osmanlı belgesinden başka bir şey değildi.”²²⁶

Kanun-u Esasi’de belirtilen resmi dilin Türkçe olması ile halkın birbirini anlamalarının kolaylaşacağı düşünülmüştür. Çeşitli unsurların arasında birlik ve beraberliğin sağlanabilmesi için öncelikle birbirlerini anlamaları sağlanmalıdır. Örneğin, devlet içinde birlik ve beraberlik için çalışanlar olduğu kadar, ittihadın meydana gelmesinden rahatsız olanlarda vardır. “Anasır-ı muhtelifeye mensub birçok zevat bu konuda iyi niyetli iken öte taraftan bu gelişmelere engel olmaya çalışanları da var diyor. Bir Türkçe bilip bizim gazeteleri okursa niyetimizi anlar yoksa yanlış rivayetlere kanabilir.”²²⁷ Dil çeşitlilik gösteren unsurlar açısından bir ortak payda olabilir. Irk ve lisan ve mezhepçe Osmanlı unsurları arasında mevcut bulunan farklılığın, ittihada engel olmadığı inancı ile hareket eden iktidar, lisan-ı resmideki iştirak ile beraber, Müslim, gayrimüslim unsurlarının birbirlerinin diline az çok vakıf olmalarını da sağlayacağından, dil birliği, ittihadın gerçekleştirilmesine dair korkuların azalmasına vesile olacağını düşünmüşlerdir. İttihad-ı anasıra en büyük mani olarak görülen dil meselesinin resmi dil vasıtasıyla halledildiği düşünülmüştür.

228

Fakat resmi dilin Türkçe olarak belirlenmesi problemlerin çözümünü sağlamamıştır. Ayrıca mahalli lisan tartışmasını da getirmiştir. Memuriyetlerde, eğitim ve öğretimde, kanunların ilanında mahalli lisan kullanılması isteği²²⁹ İttihat ve Terakki’yi zorlamıştır. Neogolos ve La Turki gazetelerinin beyanatlarına kızan ve

²²⁶ Ali Kemal Meram, **Türkçülük ve Türkçülük Mücadeleleri Tarihi**, Kültür Kitabevi, İstanbul, 1969, s.76.

²²⁷ Hüseyin Cahit, “Nasıl Aldatıyorlar?”, **Tanin**, 9 Temmuz 1909.

²²⁸ Süleyman Nazif, “İttihad-ı Anasır”, **Tasvir-i Efkar**, 14 Ağustos 1909.

²²⁹ Bu istek ve eğilimlerden üçüncü bölümde bahsedilecektir.

“...Onların tedbirleri uygulamaya konulursa Türkiye’de ne kadar millet varsa o kadar resmi dil olacaktır...Onların isteklerine göre her milletin kendi jandarması olacak, ayrı hakimi olacak. Bu idare altında Osmanlı imparatorluğu ne hale gelir?” diyen Hüseyin Cahid, Rum, Bulgar ve Makedonlara ayrı muhtariyet verilirse bu unsurların birbirini daha fazla sevmeyeceğini hatta birbirinden nefret etmek için daha çok neden bulacaklarını belirtmektedir.²³⁰

Resmi dilin Türkçe olarak belirlenmesinin unsurların dillerinden uzaklaşmaları için bir neden olmadığını ifade etmeye çalışmaktadırlar. Cemiyetin bir lisan mektebi vardır, ki bu mektepte “İslam Hıristiyan ve Yahudi etfalinden 60 kadar şakirdi (öğrenci) ailelerinin servetine göre şehri 10 ve 15 ve 20 guruş bedel ile dahil olmuşlardır.” Bu okulda öncelikle Osmanlıca, Fransızca ve Yahudice eğitimi verilmekte olup, Rumca ve Ermenice için de öğretmenler bulunmaktadır.²³¹ Bu örnek iktidarın dil eğitimi hakkında modern bir tavır sergilediği, dil eğitiminin önemini kavradıkları hakkında bir kanıt olabilir. Hükümet hiç kimsenin lisan ve dinine taarruz etme fikrinde değildir. “ Ermeni, Ulah, Bulgar, Rum, Dürzi, Süryani, Kaldani, Maruni, Yahudi herkim olursa olsun ecdadının maneviyesine riayetkar olmayan bir hükümet-i meşruta, esas hürriyeti bizzat ihlal etmiş olur.”²³²

Kullanılan Türkçe’nin nasıl olması gerektiği hakkında aydınlar fikirler üretmişlerdir. ²³³ Hiç lüzumu olmayan Arabi, Farsi kelimeler eskiden olduğu gibi devamlılık kazanması ile beraber bu kelimelerin kullanılmasında Arap ve Acemin kurallarına uymak mecburiyeti doğmaktadır. Oysaki milliyetini idrak etmiş bir millet lisanını mahvetmez hissiyatı aydınların bunun tersi durumda milletin milli geleceği tehlike altına girebileceği endişesini taşımalarını sağlamıştır. Bir milliyetin geleceği için her şeyden önce vücud-u lisan şarttır. Türkçe şimdiki gibi lüzumlu lüzumsuz gelmelerden, faydasız kaidelerden oluşursa Türkçe konuşmayan unsurların bu lisanı öğrenmeleri ve eğitimlerinde kullanabilmeleri pek mümkün görünmemektir. ²³⁴ Ali Kemal, Osmanlı lisanının Macar lisanı ve diğer lisanlara göre garip halde olduğu düşüncesindedir. Bir yazar tarafından yazılmış en basit kıtayı bile köylü anlayamaz.

²³⁰ Hüseyin Cahit, “Gayrimüslimlerin Askerliği Münasebetiyle”, **Tanin**, 21 Mayıs 1909.

²³¹ “Lisan Mektebi”, **İkdam**, 10 Nisan 1909.

²³² Süleyman Nazif, “Anasır-ı Osmaniye’nin İttihadı”, **Tasvir-i Efkar**, 6 Eylül 1909.

²³³ Süleyman Nazif, “Lisan Meselesi”, **Tasvir-i Efkar**, 12 Temmuz 1909.

²³⁴ “Türkçe’nin Tasfiyesi”, **İkdam**, 12 Eylül 1909.

Çünkü lisanın içinde çok yabancı kelime vardır. Macar yazarlar dillerini 19 yüzyılda yenilemişlerdir. Yabancı sözleri çıkarmışlar, köylünün de fikir sahibi olması kolaylaşmıştır. Türkler dolayısıyla Osmanlılar için de lisan meselesi, adeta büyük bir mesele-i hayatiyedir. Yabancıların, -İngiliz, Fransız, Alman hatta Rusların- lisanca ve edebiyatça üstünlüklerinin nedeni milyonlarca kişi tarafından kullanıyor olmasındandır. Türkçe de o mertebeye erebilir.²³⁵ Bir yazar tarafından yazılmış en basit kıtayı bile köylü anlayamaz. Çünkü lisanın içinde çok yabancı kelime vardır.²³⁶ Ayrıca dilin karmaşık yapısı, başka türlü konuşup başka türlü yazmak da oldukça zorlayıcıdır. Dilin bu yapısı milletin ilerlemesine engel olarak değerlendirilmiştir. Kısacası “*yeni lisan en tabii bir lisandır ve milletin istikbali bundadır.*”²³⁷ İbtidai mekteplerden başlayarak rüşdiye, idadi ve büyük mektepler için ders kitaplarını hep açık lisan ile yazmağa azim edildiğinde ana lisanını okuyarak yetişen gençler Türklüğün, Osmanlılığın her noksanını ikmal edecekleri gibi lisanı da saflaştırıp, temizleyeceklerdir.²³⁸

2.3.2. Kanunlar ve İttihad-ı Anasır

2.3.2.1. Kilise ve Mektepler Kanunu

Abdülhamid döneminden kalan Kiliseler ve Mektepler meselesi II. Meşrutiyet döneminde tekrar açığa çıkmıştır. “*Bunun hali için eldeki kavaninin adem-i keyfiyetinden bahisle hükümet yeni bir kanun layihası tanzim ederek bir ay tasdik-i meclis-i mebusana tevdi edilmiştir.*”²³⁹

Alman Büyükelçiliği'nin Berlin'e gönderdiği raporda şöyle yazmaktadır: “*...yasa önünde eşitliğin ilanının gerçekleştirilmesi, hiçbir ülkede, her cemaatin ayrı özel yasalara tabi olduğu Osmanlı Devleti'nde olduğu kadar zor olamaz. Burada yasa önünde eşitlik denince, insan Müslüman'ı Hıristiyan'dan ayıran farkların kaldırılacağını düşünüyor; ama Hıristiyanların pek çok imtiyazı olduğunu*

²³⁵ Ali Kemal, “Ne Kazanırız, Yine Lisan-ı Osmaniye Dair”, **İkdam**, 2 Kanunusani 1909.

²³⁶ Macar Müverrihlerinden Doktor Karoçon, “Türk Lisanının Tasfiyesi ve Macar Lisanı”, **İkdam**, 19 Eylül 1909.

²³⁷ “Yeni Lisan En Tabii Bir Lisandır”, **İttihad**, 19 Temmuz 1911.

²³⁸ Faik Rüştü, “Türkçe'nin Tasfiyesi”, **İkdam**, 25 Eylül 1909.

²³⁹ “İttihad-ı Anasır”, **İkdam**, 18 Ağustos 1909.

unutuyor.”²⁴⁰ Aslında sorunun en temel kaynağını da bu imtiyazlar oluşturmaktadır. Fakat II. Meşrutiyet’in eşitlik ortamında bu problemler asayiş tehdit ettiği için mutlaka düzeltilmelidir.

Osmanlı unsurları arasında birlik (İttihat-ı Anasır-ı Osmani) iddiasıyla yola çıkan İttihat ve Terakki ve II. Meşrutiyet önünde en büyük sorunlardan biri olarak Rumeli’nin elde kalabilen yerlerindeki çeşitli unsurlar arasındaki karışıklıklar görülüyordu. 1908 yılından evvel bu bölgede çetecilik, komitacılık, öldürme, kaçırma ve yaralama faaliyetleri çok artmış, çoktan beri uluslar arası boyuta da taşınan meselenin, Reval Görüşmesi ile aldığı şekil meşrutiyetin bir an evvel yürürlüğe konulması konusundaki faaliyetlere de hız vermiştir. meşrutiyetin ilk günlerinde Avusturya’nın Bosna Hersek’i ilhakı, Bulgaristan’ın bağımsızlığını ilanı, Osmanlı Devleti’ne vurulmuş olan darbeler idi ve yöneticileri Rumeli meselesinde daha dikkatli ve hassas davranmaya zorlamıştı.²⁴¹ Taner Akçam bu durumu azınlıklar doğan yönetim boşluğundan istifade etti diye yorumlamıştır.²⁴²

Vilayet-i Selase’de (Selanik, Kosova, Manastır) bir hayli zamandan beri bir kilise meselesi vardır. Rumlar bazı kiliselerin kendilerine aidiyetini ve halbuki Bulgarlar bunun aksini iddia ettiği gibi Bulgarlar da bazı Rum kiliselerine sahip çıkmaktadır. İş yalnız mesele şeklinde kalmayıp ortam içinde ciddi bir asayişsizlik de sağlamaktadır. Bu asayişsizlik devam ederken, “*Kiliseler meselesi Meclis-i Mebusan’da mevzubahis ve münakaşa edilmekte, bir komisyon teşkili arzusu izhar eylesmiştir.*” La Turki gazetesi bu komisyonun sorunu çözemeyeceğini iddia etmiş ve sorunun çözümü için kiliseler inşa edip bunları Rum ve Bulgarlara verilmesini önermiş ve bunun 20 bin lira ile olacağını ve kolaylıkla ödeneceğini söylemiştir.²⁴³

Rumeli vilayet-i selasesinde Rumlar ile Bulgarlar arasında dostluk kurmak için girişimlerde bulunulması ve ne gibi tedbirlerin alınması gerekliliği kararlaştırılmıştır. Bilindiği üzere Abdülhamid döneminde çeşitli unsurlar arasındaki

---

²⁴⁰ 23 Ağustos 1908 tarihli bu rapor aynı zamanda bize Hristiyanların Müslümanlarla eşit hale gelmesi ile ellerinde bulundurdukları imtiyazların ortadan kalkması sonucu doğacağı için memnuniyetsiz tavırlarının bir diğer nedeni hakkında da bilgi vermektedir. Gülnihal Bozkurt, **Azınlık İmtiyazları Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998, s.9.

²⁴¹ Özçelik, a.g.e., s.19.

²⁴² Akçam, a.g.e., s.

²⁴³ “Kiliseler Meselesi”, **Sabah**, 29 Mayıs 1909.

çatışma uzun süre devam etti. Meşrutiyetin ilanı ile bölgede asayiş sağlandı.²⁴⁴ Fakat haberin devamındaki tedirgin halden anlaşılan odur ki bölgede Rum ve Bulgarlar arasındaki gerginlikten kaynaklanan asayişsizlik devam etmektedir.

Bu asayişsizliğin en temel nedeni olarak görülen ve ittifad-ı anasır için gerekli olan huzur ortamının sağlanabilmesi için, kilise ve mektepler hakkındaki kanun çalışmaları hızlandırılmıştır. Rum mebusların koymalarına rağmen, “*Kilise ve Mektepler Kanunu*” meclisten geçirilmiştir.²⁴⁵

2.3.2.2. Cemiyetler Kanunu

Tarık Zafer Tunaya'nın dediği gibi II. Meşrutiyet dönemi partilerden ziyade dernekler dönemi olmuştur. 1876 Kanun-u Esasi'de kişi hak ve özgürlüklerini kazanmış fakat dernek kurma özgürlüklerinden bahsedilmemiştir.²⁴⁶ Eski yönetimde iki kişi yan yana gelemezken şimdi birkaç yüz, birkaç bin kişinin bir araya geldiği görülüyor. Cemiyetler bunun örneğidir.²⁴⁷

1908 ile birlikte pek çok siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel dönüşüm meydana gelmiştir. Bunun doğal bir sonucu olarak dernek kurma hak ve özgürlüğü Hürriyetin ilanı sonrasında sayıları artmaya başlayan cemiyet ve kulüpler toplumsal yaşamın ayrılmaz bir parçası haline gelmişlerdir.²⁴⁸ Bu durum çeşitli Osmanlı unsurları içinde bir fırsat olmuştur. “*Kanun-u Esasi'deki herkes cemiyet teşkili hakkına maliktir*”²⁴⁹ maddesi Osmanlı unsurlarının kendi isimleri altında dernek kurmalarını meşrulaştırmıştır. Fakat bir yıl geçtiğinde İttihatçılar hedefleri olan Osmanlı Birliğini, ulusal temele dayanılarak kurulmuş siyasal örgütler sistemiyle gerçekleştiremeyeceklerini anlamışlardır. Bunun yanında Makedonya'daki örgütlerin Balkan devletlerinin hükümetleri ile iletişim halinde olmaları da iktidar açısından bir

²⁴⁴ “İttihad-ı Anasır”, **İkdam**, 18 Ağustos 1909.

²⁴⁵ **MMZC**, C:6, D:1, İS: 2, s.577.

²⁴⁶ Tunaya, a.g.e., s.367.

²⁴⁷ Arnavutluk Ayan ve Mebusanı ile bazı eşraf ve erbab evvelki gün Reşit Akif Paşa'nın konağındaki toplantıda şunlardan bahsetmişler: istekleri hükümetin yapması gereken görevler ama bunların hükümetin görevi olması sadece hükümetin ilgileneceği anlamına gelmiyor. Burada Arnavutların teşebbüs fikri öne çıkıyor. Memleket evladı bunu düşünmeli zaten diyor. Bkz., Diran Kelekyan, “Fikri Teşebbüs”, **Sabah**, 2 Kanunuevvel 1909.

²⁴⁸ Zafer Toprak, “1909 Cemiyetler Kanunu”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:1, İletişim Yayınları, İstanbul, s.205.

²⁴⁹ **MMZC**, C:5, D:1, İS:1, s.383-384.

soru işareti yaratmıştır²⁵⁰ dolayısıyla Cemiyetler Kanunu bir çözüm olarak düşünülmüştür.

Cemiyetlerin tabi olacakları kanuni kayıtlar konusu, meclis gündemine ilk defa Edirne Mebusu Talat beyin teklifi ile gelir. Teklif 5 Nisan 1909 tarihlidir.²⁵¹ Bu arada 7 Nisan 1909'da gazeteci Hasan Fehmi bir cinayete kurban gitmiştir. Bu durumda meclise taşınmıştır.²⁵² 31 Mart etkisiyle önce toplantı hürriyetiyle ilgili bir kanun çıkaran meclis, 19 Haziran 1909'da da Cemiyetler Kanunu'nun müzakeresine başlamıştır.²⁵³

İttihat ve Terakki de bir tür dernek olarak Rumeli de kurulmuş ve Kanun-u Esasi'nin tekrar yürürlüğe girmesini sağlamıştır. Hatta pek çok dernek ve teşekkül ile işbirliği yapacak, kazandığı seçimlerden sonrada bu kişileri meclise milletvekili olarak sokacaktır. Fakat cemiyetlerin sayısındaki ani artış dolayısıyla İttihat ve Terakki cemiyetleri kontrol altına alma ihtiyacı duymuştu. İttihat ve Terakki'nin önce dışardan, sonrada kabineye daha fazla mensubunu sokarak içerden hükümetleri kontrol altına almaya çalışması, sıkıntılara ve eleştirilere neden olmuştur. Aralık 1908'de toplanan Meclis-i Mebusan'a cemiyet listelerinden seçilmiş mebuslar, yasama faaliyetleri sırasında bir parti disiplini şeklinde hareket etmedikleri, oylarını daha çok farklı yönlerde kullandıkları gibi kısa zaman içinde de siyasal ayrışmalara gideceklerdir. Hüseyin Hilmi Paşa'nın 31 Mart'tan kısa bir süre önce İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni parti olarak açıklaması²⁵⁴, Talat Bey'in Cemiyetler Kanunu çıkarılmasını meclise teklifi bu sorunlarla ilgili olmalıdır.

Cemiyetler kanun layihası geneli hakkında görüşmeler bitirildikten sonra, 29 Haziran 1909'da Dahiliye Nazırı Ferit Paşa'nın da hazır bulunduğu bir oturumda maddelerin müzakeresine geçilir. Birinci maddede pek tartışma olmaz.²⁵⁵ İkinci madde²⁵⁶ ve üçüncü madde²⁵⁷ kurulması men edilmiş cemiyetlerle ilgilidir. Dördüncü madde ile üçüncü maddedeki yasaklara ilave olarak, kavmiyet ve cinsiyet

---

²⁵⁰ Hacısalıhoğlu, a.g.e, s.308.

²⁵¹ Bu arada 25 Mart 1325 tarihinde gazeteci Hasan Fehmi bir cinayete kurban gitmiştir. Bu konu da meclis gündemine taşınmıştır.

²⁵² MMZC, C:2, D:1, İS:1, s.650.

²⁵³ Özçelik, a.g.e., s.262.

²⁵⁴ Ahmad, a.g.e., s.101.

²⁵⁵ MMZC, C:5, D:1, İS:1, s.21.

²⁵⁶ Aynı yerde.

²⁵⁷ Aynı yerde.

isim ve esasları üzerine cemiyet kurma yasağı getirilmiştir.²⁵⁸ Fakat layihanın konuşulduğu bu tarihlerde, bu şekilde kurulmuş pek çok cemiyet faaliyettedir ve hepside İttihat ve Terakki ile birlikte ülkede meşrutiyetin tesisinde kendilerinin de payı olduğunu düşünmektedirler.²⁵⁹

Cemiyetler Kanunu'nda bazı cemiyet teşkilleri yasak edilmiştir. Bu cemiyetler unsurlar arasında anlaşmazlık yaratan, memleketi siyaseten ayıran cemiyetlerdir.²⁶⁰ Bu sebeple kavmiyet, cinsiyet itibarıyla cemiyet²⁶¹ teşkili yasaklanmıştır.²⁶² Bu durum Rum mebusları rahatsız etse de, onlara rağmen kanun yürürlüğe girmiştir.

Süleyman Sudi Efendi serbest olmaları durumunda cemiyetlerin devlet içinde gayet kötü haller oluşturacağına inanmaktadır. Meşrutiyeti henüz kurduklarını ve devlet yönetimi açısından hiçbir devletle kıyaslanamaz bir idare söz konusudur ve eğitim durumumuz da sınırlıdır der. Nasıl olurda şimdiden idare sistemimizi İngiltere'nin, Fransa'nın ve diğer unsur-u vahide'den (tek unsurdan, milli devletlerden) ibaret ülkelerin idareleri gibi yapabiliriz der. Cemiyetlere sağlam kayıtlar ve şartlar konulmasını ister.²⁶³

Lütfi Fikri Bey'in sözlerinden anlaşılan odur ki, 31 Mart Olayı dolayısıyla bir tedirginlik ve korku vardır. *“Son aylar içerisinde hepimiz şaşırдық, kimimiz korkuyor, biraz şiddet gösterenlere müstebit diyorduk. Kimimiz ise, hükümetin hukukunu, menfaatini düşünmemiz lazım diyorduk. Bu şartlar altında hükümet bu layihaları tanzim etti, bize yolladı. Tanzim ederken de Fransız kanununu örnek aldı. Fakat yapılan bu tercümeyle ilave edilen siyasi cemiyetlere yasak getiren ve cinsiyet, kavmiyet ünvanlarıyla cemiyetler kurulmasını men eden maddeler sırtmaktadır. Hükümet bu ilaveleri yapmamalıydı. Meşrutiyetin olduğu bir ülkede elbette siyasi teşekküller olacaktı. Encümen bunu değiştirmiş tamamen, Fransa kanununa yakın bir hale getirmişti. Yalnız kavmiyet ve cinsiyet ünvanlarıyla cemiyet kurmayı*

---

²⁵⁸ MMZC, C:5, D:1, İS:1, s.27.

²⁵⁹ Özçelik, a.g.e., s.281.

²⁶⁰ Özçelik, a.g.e., s.218.

²⁶¹ Özellikle Rum mebuslar başta olma üzere kavmiyet ve milliyet esasına göre cemiyet teşkili, kişilerin siyasi haklarına yapılan bir engelleme gibi değerlendirilecektir. Ayrıca Osmanlı unsurlarını mecliste savunan mebusların bir kısmı kavmiyet esasına göre cemiyet teşkilinin Osmanlı ittifadı için daha yararlı olacağı kanısındadır. Bu konu özellikle üçüncü bölümde daha detaylı ele alınacaktır.

²⁶² Özçelik, a.g.e., s.265.

²⁶³ MMZC, C:4, D:1, İS:1, s.496.

yasaklayan maddeyi değiştirmeden bırakmıştı.” Lutfi fikri Bey sözlerine, cemiyet kurulması fikrine karşı olmadığını, meşrutî bir devlette elbette olması gerektiğini fakat bunun için hükümetten izin alınması gerektiğini belirterek devam eder. Bunun açıklamasını da Osmanlı Devleti’nin 30 yıl istibdad altında yaşadığı, dolayısıyla cemiyetleşme sürecine hemen geçilemeyeceği, Avrupa devletlerinde bile bunun sağlanmasının yıllar aldığını söyleyerek yapmıştır.²⁶⁴

Mustafa Arif Bey (İttihatçı-sonradan bağımsız), memlekette bu tarz cemiyetlerin pek çok olduğunu belirtmektedir. Bu durumda bu cemiyetleri men mi edeceğiz diye sormaktadır. Mesela Arnavut Kulübü, Rum Meşrutiyet Kulübü gibi meclisten bazı red sesleri gelecektir. Ona göre eğer bu cemiyetler gayrı meşru maksatlarla kurulduysa elbette men edileceklerdir. Dahiliye Encümeni Reisi Ali Münif Bey’in “*mademki yanlış anlamalara neden oluyor maddeyi kaldırırız*” şeklindeki açıklaması alkışlarla karşılanmıştır. Maddenin tamamen kaldırılması kabul edilmiştir. Dahiliye Nazırı Ferid Paşa, kavmiyet esasıyla kurulmuş cemiyetlerin güzel ve hayırlı bir maksada hizmet edemeyeceğini belirtmiştir. O maddenin bu kadar kolaylıkla kaldırılması taraftarı değildir. Osmanlı meşrutiyeti anasır-ı muhtelifeden teşekkül etmiştir, fakat meşrutiyet henüz tam olarak yerleşmemiştir. Meşrutiyetin memleketimizde yerleşmesi, çeşitli unsurların Osmanlı adı altında birleşmesiyle olabilirdi. Unsurları birbirinden ayıracak cemiyetlere izin vermemek gerekirdi.²⁶⁵

Müşteşar Adil Bey maddenin aynen kalması konusunda ısrar edecektir. Adil Bey memlekette aralarında itilaf bulunan pek çok unsur olduğunu, böyle cemiyetlere cevaz vermenin (izin) kesinlikle caiz olmadığını, hükümetin görüşünün bu merkezde olduğunu belirtir.²⁶⁶ Kavmiyetini muhafaza edebilir, fakat kavmiyet itibarıyla cemiyet kurmak zararlıdır. Cemiyetler eskiden beri hükümet karşı da muhalefet edebilen bir kuvvet sayıldığı için memleket asayişinde her zaman için bir tehlike arz ederler. Hükümetler izin alarak kurulsalar da sosyal ve siyasi müesseseler için bile

²⁶⁴ MMZC, C:4, D:1, İS:1, s.471-473.

²⁶⁵ MMZC, C:5, D:1, İS:1, s.27.

²⁶⁶ MMZC, C:5, D:1, İS:1, s.437.

zararlı gördükleri cemiyetleri kapatma kararı almışlardır.²⁶⁷ Kavmiyet esaslarına bağlı cemiyetler bazı kişilerin hayal ettiği gibi adem-i merkeziyet idaresini değil, memleketin idari teşkilatının bozulmasını sağlayacak inancı hakimdir. İttihad-ı Muhammediye Cemiyeti de milli bir cemiyetti (yani sadece İslam unsuruna ait bir cemiyet). Eğer milli cemiyetler kurmak bir hak ise İttihad-ı Muhammediye'nin zorla dağıtılması açıklanamaz bir durum yaratmaktadır. Özetle cins, kavmiyet, mezhep esaslarına göre cemiyet kurulması fikrine izin verilmesi meşrutiyetin yok olmasına, Devlet-i Aliye'nin de parçalanmasına neden olabilirdi.²⁶⁸

İktidar tarafından siyasi cemiyetler milli teşkilatın önemli parçaları olarak görülmüş, siyasi cemiyetlerin ittihad hakkında yaptıkları takdire değer bulunmuştur. Ama hiçbir cemiyet unsurun ekseriyetini teşkil etmemelidir. Onların “...*Osmanlılık bağları her türlü bağın fevkinde iltizam ve teyid edilmelidir ki diğer rabıtalara onun saye-i refahında mazhar-ı emin olsunlar.*”²⁶⁹

2.3.3. Semboller (Milli Marş, Milli Bayram, Bayrak Meselesi) Açısından İttihad-ı Anasır

1910-1911 yıllarında Makedonya oldukça karışık bir durumdadır. 1908 Devrimi'nin Makedonya'da ki halk arasında yarattığı sevinç oldukça kısa sürmüştür. Özellikle Arnavutların tutumu iktidar için zorlayıcı olmuştur. Anayasal rejimin merkeziyetçi tutumu, Balkan halkları üzerinde ters bir etki yapmıştır. Arnavut ayaklanmasında İttihat ve Terakki'nin *merkeziyet ve herkesi Osmanlılaştırma* politikası etkili olmuştur.²⁷⁰

Merkeziyetçi etkinin arttırılmasının tek nedeni şüphesiz İttihad-ı Anasır düşüncesidir. Bu bağlamda Makedonya önemli bir yer olduğu için dönemin padişahı Sultan Reşat Makedonya'ya bir gezi düzenleyecektir. Bu gezide padişah halk ile bir araya gelebilme fırsatı bulmuştur. Gezinin en önemli tarafı da tüm gezi boyunca İttihad-ı Anasır teması sürekli olarak dile getirilmiştir. Bu seyahat öncelikle

---

²⁶⁷ Fransa'da amele birliğinin dağıtılması buna örnektir. Fransa'yı bize örnek gösteriyorlar. Halbuki Fransa durumu bildiği için, cemiyet kurma hakkını temel haklardan saymaktan kaçınmış, İnsan Hakları Beyannamesine bu hakkı dahil etmemiştir.

²⁶⁸ MMZC, C:5, D:1, İS:1, s.437-439.

²⁶⁹ Diran Kelekyan, “İttihad-ı Anasır Hakkında”, **Sabah**, 3 Temmuz 1909.

²⁷⁰ Çelik, a.g.e., s.454.

Müslüman Arnavut topluluğu ile bağları sağlamlaştırmayı hedeflemiştir. Diğer önemli siyasi amacı; etnik gruplar arası dayanışmanın sergilenmesi aracılığıyla Osmanlıcılığı, diğer bir ifadeyle ittihad-ı anasırı güçlendirmektir.²⁷¹ İttihad-ı anasır vurgusu kurumsal pek çok alanda her şekilde vurgulanmaya çalışılmıştır. Bu ulusal sembollerin kullanılmasına da yansımıştır. II. Meşrutiyet döneminde öğretmenler resmi ideolojinin militanı olarak görülmüşlerdir. Okullarda bulunacak objeler ise kullanılacakları yerlere kadar belirlenmişlerdir. Mesela olmazsa olmaz olan ilk obje büyük bir Osmanlı bayrağıdır. Bayrağın altına “*besmele-i şerif*”, bununda altına okulun adının yazılı olduğu bir levha getirmek uygun görülmüştür. Ayrıca milli şarkı ve marşlarda duvarlara asılacaklardır.²⁷²

Osmanlıların bir milli marşa ihtiyacı dikkati çekmektedir. Birçok marş yapılmış veya yapılmaya çalışılmıştır. “*Meşrutiyet-i Osmaniye ile mütenasib milli bir marşın kabulü ve bunun için bir musiki müsabakası küşadı kararlaştırılmıştır.*”²⁷³ Fakat hiçbirisi bir milletin hissine tercüme olacak türden değildi. Bu yüzden “*her millet de olduğu gibi ‘Osmanlı Marşı’ yapılması lazımdır.*”²⁷⁴

Siyasal katılımın dışında kalan kitlelerin, “*yeni toplum-yeni insan*” projesi çerçevesinde seferber edilmesinde ise, kutlamalar ve bayramlar mühim bir yer kazanacaktır. II. Meşrutiyet laik nitelikli bir birleşik kamusal alanın varlığını tescil etmek amacıyla, vatandaşları bölen dini bayramların karşısına onları bir bütününe parçaları yapmak için bir dizi yeni bayram icad eder. Bunlar topluluğun kimliğini hissetmesini, ifade etmesini, pekiştirmesini sağlar. II. Meşrutiyet’in ilanı yıldönümlerinde kutlanan İd-i Milli-yi Osmani²⁷⁵ ve II. Meşrutiyet Meclisi’nin toplandığı günün yıldönümlerine özgü “*Meclis-i Millinin Yevm-i Küşadı*” bayramları mühimdir.²⁷⁶

---

²⁷¹ Zürcher, a.g.e., ss.120-136.

²⁷² Alkan, a.g.m., s.76.

²⁷³ “Milli Marş”, **İkdam**, 8 Nisan 1909.

²⁷⁴ Yazar bir Osmanlı marşı için ödül vermeyi dahi düşünmüştür. “*Düşündüm tarafından 40 lira bunun için ayırdım. 20 lira güfteye 20 lira besteye tahsil edilecektir. Ta ki vatanımızda hissiyat-ı umumiye-i Osmaniyeeye muvafık bir eser-i milli husule gelsin. Buradan ilan veriyorum. Bütün şairler martın 15 ine kadar Osmanlı marşı güftesini mağazamıza göndersinler. Bizde birer nüshasını imzasız olarak basına verelim. Vilayat bunları tetkik eder seçilen ödülü kazanır*”. Selim, “Osmanlı Marşı”, **İkdam**, 8 Mart 1910.

²⁷⁵ Hüseyin Cahit, “Milli Bayram”, **Tanin**, 26 Kanunusani 1909.

²⁷⁶ Bu bayramlara 1915’den itibaren kutlanan Mektepliler Bayramı ve 1916’daki İdman Bayramı da devletin savaş dönemlerinde moralini yükselten etkinlikler olarak belirtilebilir. Bkz. Üstel, a.g.e., s.29.

Milli bayramlar milletlerin bir arada olmaları için bir vesiledir. Bu durumlarda “... *bütün nifak şahsilerimizi, bütün o ufak, pek ufak endişelerimiz daima bir tarafa atar, atar da hep birden, el birliğiyle Osmanlılığın selametine, bekasına çalışırız.*”²⁷⁷ Hürriyetin ilanı olarak kabul edilen anayasanın tekrar yürürlüğe konması ilk kez “*milli bayram*” olarak kutlanmaya başlamış o gün okullar tatil edilmeye başlanmıştır.²⁷⁸

10 Temmuz tarihinin “*Eyyam-ı Resmîye-i Milliye*” olarak kabul edilmesi hakkındaki kanun layihası, Encümen tarafından incelenmesine gerek görülmeden okutulup müzakere edilmiştir. 3 Temmuz 1909’da Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa’nın kabulü ile 10 Temmuz milli bayram olarak, meclis içinde herhangi bir itirazla karşılaşmadan ortak görüş içinde kabul edilmiştir.²⁷⁹

Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin İd-i Milli Münasebetiyle Osmanlılara Beyanatında “...*33 senelik kötü yönetime son verilmiş, Osmanlı vicdanına ve hayatına el uzatanlar bugün yoktur. Yine bugün 6 asırdan beri birlikte yaşayanlar ve birer kardeş, aynı hukuk ve vazifelere mazhar birer vatandaş oldukları ilan edilmiştir. “İşte millete hürriyet ve vicdan ve hayat anasır-ı Osmaniye hakiki bir müsavat teminine mebda? olmak hissiyatıyla devlet-i Osmaniye’nin de devr-i teceddüd (yenilik) hakikiyesine mebda? itibar olunan 10 Temmuz sene 325 her Osmanlı için mübarek” olsun “Anasır-ı Osmaniye yekdiğerine karşı bila sebep itimadsızlık izhar ederse bir taraftan kendi nef hususilerine, diğer taraftan menafi-i mukaddes-i vataniyeye zarar etmiş olurlar. Halbuki bu memleketde yaşamağa karar verdikten sonra, hukuk-u esasiyece müsavat-i kemaliye mazhariyetden sonra takib olunacak en makul hatt-ı hareket her türlü itimadsızlığı bir taraf ederek Osmanlılık amal ve hissiyatı altında ittihad etmekten ibarettir.*”²⁸⁰ şeklinde hislerini dile getirmiştir.

²⁷⁷ Ali Kemal, “Bayram”, **İkdam**, 27 Teşrinievvel 1908

²⁷⁸ Alkan, a.g.m., s.64.

²⁷⁹ Madde-i Kanuniye: “*Temmuz’un onuncu günü a’ yadı resmîyei Osmaniye’den olup, her sene yevmi mezkurda icrayı şehrayin edilcektir.*” Bkz: **MMZC**, C:5, D:1, İS:1, s.175.

²⁸⁰“Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin İd-i Milli Münasebetiyle Osmanlılara Beyanatıdır”, **Sabah**, 25 Temmuz 1909.

Bayrak meseleleri gazete sütunlarında sıklıkla karşılaşılan haber ve sorunlardır. Örneğin; Siroz'da bir Romen'in²⁸¹ Osmanlı bayrağına karşı gösterdiği saygısız tavır nedeniyle cezalandırılmıştır.²⁸² Selanik'ten Osmanischer Lloyd gazetesinin yazdığına göre, Kavala limanına gelen Fransız savaş gemisinin konsolos tarafından Fransız bayraklı bir sandalla onları karşılaması sorun yaratmıştır. Kavala kaymakamı konsolosluğa müracaat edip Bahriye Nezaret'inden verilen emire göre onun yanında bir de Osmanlı sancağı asmasını ya da sadece Fransız bandırası olmasını söylemiştir. Bu olaydan üç hafta sonra Drama mutasarrıfı sair devletlerin milli bayrakları yanına Osmanlı bandırası da asmalarını karara bağlamış ve Avusturya ile Macaristan konsoloslarına bildirmiştir.²⁸³

Bir diğer bayrak meselesi Taşlıca'da Sırp-Osmanlı Kulübü pencerelerine özel günlerde asılan Sırp ve Karadağ bayrakları ile ilgilidir. Bu durum padişah fermanı ile yasaklanmıştır.²⁸⁴ Bayrakların asılmaması için de vilayete bilgi gönderilmiştir.²⁸⁵

2.3.5. İttihad-ı Anasır'ın Toplumsal Hareketlerdeki Yeri

Toplanma ve miting haklarına insanın doğal hakları ve meşrutiyetin de gerekliliklerinden olmasına rağmen, II. Meşrutiyet'in en önemli sıkıntılarında biri olan asayişle alakalı olarak pek sıcak bakılmamıştır.²⁸⁶ Bu sıkıntıların farkında olan Hüseyin Hilmi Paşa hükümeti toplantı ve mitinglere dair düzenlediği bir kanun teklifi²⁸⁷ ile resmi izin belgesi haricinde toplantı yapılmasına izin verilemeyeceğini ilan etmiştir.

---

²⁸¹ Osmanlı bayrağının tahkir (hor görme) edilmiştir. Bu mesele hakkında elde edilen bilgiden ulaşılan neticeye göre: Pazar günü akşamı 22 yaşında Koçopapa İştiriyo sarhoş olduğu halde Siroz belediye kahveleri mevkiindeki çalgılı kahveden gelir. Kapı önünde bulunan bayrağı alarak yırtar atar. Ve ayağı altında çiğnemeye başlar." Bunu gören polis müdahale eder. Tutuklayıp hükümet dairesine sevk eder. Tanıdıkları sarhoş olduğu için tahliyesini istemişler ama bu kabul edilmemiştir. Türk, Rum, Bulgar vesair vatandaşlar olayı haber alınca bunun Osmanlılık namına büyük bir hakaret olduğunu beyan ederek binlerce imza ile Mahmut Şevket Paşa'ya telgrafla müracaat etmişler ve İstanbul'daki Divan-ı Harb-ı Örfice layık görülen cezanın verilmesini istemişlerdir. Olay bundan ibaret olup bunun vatandaşlar arasında hiçbir ihtilaf yaratmadığı bildirilmiştir.

²⁸² "Osmanlı Bayrağı", **Tanin**, 29 Haziran 1909.

²⁸³ "Bayrak Meselesi", **İkdam**, 2 Teşrinievvel 1909.

²⁸⁴ **DH.MKT.**, 2749/96. (21 Şubat 1909).

²⁸⁵ **DH.MKT.**, 2749/96. (24 Şubat 1909).

²⁸⁶ Sancaktar, a.g.e., s.172.

²⁸⁷ **MMZC**, C:5, D:1, İS.1, s.134-135.

Düzenlenen toplantılarda ittihad-ı anasır ruhu toplum içinde canlandırılmaya çalışılmıştır. Osmanlı'daki çeşitli anasırın birlikteliği için önceki gün Beyoğlu'nda bir toplantı yapıldı.(15 Ağustos 1909) “*Öncelikle ittihad-ı muhtelif-i Osmaniye'nin fikri istiklal ve muhtariyeti katiyen red edilerek makam-ı hilafet ve saltanat etrafında yekvücut olmak üzere manen ve madden birleşmeleri madde olup bu esası kabul ettikten sonra bununla kabil-i telif metalib hususiye-i meşruaları varsa onların temini cihetlerinde aranması kaidesi kabul edilmiştir.*” Bunun için tüm dikkat ve çalışma mesaisinin iktisadiye ve siyasiye alanına verilerek, ittihad-ı anasır bu vesile ile gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.²⁸⁸ İttihad-ı anasır vurgusunda genelde gayrimüslimlerden bahsedilmesinde dikkat çeken bir durum vardır. Ermeni, Rum, Bulgar, Sırp, Musevi vs. diğer unsurların karşısında Laz, Kürt, hatta Arap unsurlar daha içselleştirilmiş durumda görülmektedirler. Bazı haberlerde bu husus açıkça görülmektedir. Bu toplantıdan kısa bir süre sonra Üsküp'te ittihad-ı anasır temin maksadıyla anasır-ı muhtelifeden oluşan bir komisyon kurulmuştur.²⁸⁹

Müslüman Türk aydınlar Osmanlıcılığa kendi ideolojik anlayışları gibi dört elle sarılmışlardır.²⁹⁰ İttihad-ı anasırın sağlanabilmesi için pek çok adım atılmıştır. Örneğin; II. Meşrutiyet tiyatro tarihimizin en canlı günleri olarak dikkati çekmektedir. Siyaset günlük yaşamla bütünleşmeye çalışırken, adaleti, müsavata, uhuvveti, hürriyeti tanımaya çalışan Osmanlıların özgürlük sarhoşluğu içinde politik bir tiyatro anlayışı gelişmiştir. İttihat ve Terakki'nin ilkelerine inanan kitleler yöneticilerin de yönlendirmesi ile salonları doldurmuşlardır.²⁹¹ II. Meşrutiyet'in güçlendirdiği siyasal ortam, tiyatronun politika ile iç içe oluşunu pekiştirmiştir.²⁹² II. Meşrutiyet'i var eden ulusçuluk ideolojisinin etkisi ile, ilgili olsun olmasın, hemen bütün piyeslere “*milli*” sıfatı yakıştırılmıştır.²⁹³

---

²⁸⁸ “İttihad-ı Anasır”, **İkdam**, 17 Ağustos 1909.

²⁸⁹ “İttihad-ı Anasır”, **İkdam**, 14 Eylül 1909.

²⁹⁰ Karpat, **Osmanlı'da Değişim, Modernleşme...**, s.37.

²⁹¹ Sevinçli, a.g.m.,s.144.

²⁹² Sevinçli, a.g.m., s.149.

²⁹³ Efdal Sevinçli, “II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal/Belgesel Tiyatro ve İlginç Bir Yazar Örneği: Doktor Kamil Bey ve Oyunları”, **II. Meşrutiyet'i Yeniden Düşünmek**, Derleyen: Ferdan Ergut, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010, s.146.

Ülkemizde belgesel/siyasal tiyatro²⁹⁴ ile II. Meşrutiyet döneminde tanışılmıştır: bazıları eski yönetime duyulan öfkeyi, bazıları İttihat ve Terakki üyelerinin çektiği sıkıntıları anlatmıştır, meşrutiyet övülmüş, 31 Mart Olayı ise yerilmiştir.²⁹⁵

Mitingler; ittihad-ı anasır ruhunu canlandırmak için avantaj olarak değerlendirilmektedir. Örneğin, Bursa Yeşil mevkiinde ittihad-ı anasır önemine ve vatanın bütünlüğü için bu birlikteliğin gerekliliğine dair büyük bir miting düzenlenmiştir. Ziraat ve Ameliyat Mektebi Müdürü ile Taşnaksutyun Reisi'nin konuşma yaptığı ve çok alkışlandıkları bu mitinge pek çok Osmanlı unsuru katılım göstermiştir. Benzer bir miting Tekfurdağı'nda da gerçekleştirilmiş ve bu mitinge de katılım yüksek olmuştur.²⁹⁶ Korşo'da benzer bir miting düzenlenmiş ve meydana binlerce kişiye bir nutuk verilmiş ve diğer unsurlarda burada hazır bulunmuştur. Çeşitli halkların reisleri (Rum metropolidi, Rum, Bulgar, Ulah, Sırp vs.) de konuşma yapmışlar ve haberdan anlaşıldığı kadarı ile halk arasında ciddi heyecan yaratmışlardır.²⁹⁷ Dini liderler özellikle gayrimüslim tebaa arasında sağlanması arzulan birlik için son derece önemlidir. Bu yüzden İttihat ve Terakki de dini liderler ile aradaki ilişkiyi geliştirmeye çalışmaktadır.²⁹⁸ Anadolu'da ittihadın sağlanmasına bir örnek de Çorlu'dan verilebilir. *“Haziranın 21. Pazar günü Çorlu'da Osmanlı anasır-ı muhtelifesi tarafından tayin edilecek üçer vekil hürriyet kulübünde ictima ederek Osmanlı ittihadını teminen daima bir cemiyet vücuda getirmişler ve mukarrerat-i ibtidaiyyeyi umumun hüsnü kabulüyle imza etmişlerdir”*.²⁹⁹

²⁹⁴ Siyasal/belgesel tiyatro 20. yüzyılın bir buluşu ve uygulamasıdır. Özellikle Sovyetlerde politik tiyatro /devrimci tiyatro sosyalizmi, komünizmi kitlelere öğretirken sahneyi siyasal bir alan olarak gören bir anlayışa da yardım etmiştir.

²⁹⁵ Sevinçli, a.g.m., s.151.

²⁹⁶ “İttihad-ı Anasır”, **Tanin**, 16 Temmuz 1909. “...İttihad-ı anasır mesele-i mühimmesi hakkında teşebbüsâtı lazıma ittihazi için Selanik'de teşekkül eden (oluşan) komisyon şehri mezkurede mevcud olan anasır-ı muhtelifeye mensub kulüplerin her birinden üçer imza tayini için kulüblere tahrirat-i müracaat eylemiş ve mezkur kulüpler tarafından hemen imzaların intihab ve tayinine mubaşeret olunmuştur. İntihab olan azalar Temmuzun Birinci Çarşamba günü saat 12'de Birinci İctimai akd edeceklerdir. Tekfurdağı'ndan alınan bir telgrafta, dün akşam Kalunmaz'da anasır-ı muhtelifeden mürekkep bir miting akd edildiği ve daima vatan-ı mukaddesin terakki ve tealisi uğrunda iştilal etmek üzere bir heyet-i müttehide (birleşik heyet) teşkil edildiği bildirilmiştir.”

²⁹⁷ “İttihad-ı Anasır”, **Tanin**, 16 Temmuz 1909.

²⁹⁸ “İttihad-ı Anasır”, **Tanin**, 23 Temmuz 1909. Buradaki haberde dini reisler ile pek çok itibarlı kişinin Pendik İttihat ve Terakki Kulübüne davet edildiği duyurulmaktadır.

²⁹⁹ “İttihad-ı Anasır”, **Tanin**, 8 Temmuz 1909.

İttihatçılardan Talat Bey'in Rum vatandaşları ahali merkezi kulübünde unsurların ittihadı ve Türkiye toprağında kardeş gibi yaşayan cinsleri yekdiğerine rabt eden tarihi ve içtimai sebepler hakkında bir konferans vermiştir. Bu memleketin sükun ve saadetinin ittihad-ı anasır programında olduğunu belirtmiştir. Meşrutiyetin ilanının amacı yalnız istibdadın kaldırılması değil aynı zamanda “*hakimiyet-i milliye*”nin tesisi³⁰⁰ ve vatandaşların eşitlik esasına göre hukuksal yapının yerleştirilmesi olarak belirtilmiştir. “*Vatandaşların ‘vahdet-i fikriye ve Osmaniye’ etrafında birleştirilmesi meşrutiyetin amaçlarından ve memleketin selameti için şarttır. Vatandaşlar birbirine şiddetle ihtiyaç duyar. Birinin felaketi diğerini etkiler. Trablugarb’da İtalyanların başlattığı savaş neticesinde ‘Rum vatandaşlarımız dahi’ vatan karşı büyük alaka gösterip hepsi ittihada doğru gösterdikleri girişim takdire şayandır*”³⁰¹.

1911 yılında gazete haberlerinin yoğunlaştığı konular, ittihad birliği için, Rumların ittihad anlayışına yakın olmalarına daha fazla ihtiyaç olduğunu düşündürmektedir. Talat Bey'in Rum vatandaşlara konferans vermesi, Rum vatandaşlarının dikkatini çekebilmek için açık mektup³⁰² yayınlanması mevcut ortamda Rumların zihinlerine ittihad fikrinin yerleştirilmesi gerekliliğini hissettirmektedir. Rum gazeteleri de bir ittihad-ı anasır meselesinden bahsetmektedirler. Diran Kelekyan'a göre bu meselede büyük şehirlerden bahsetmek ikinci planda kalmalıdır; çünkü oralarda kulüpler var, her cemiyetin ileri gelenleri var, konferanslar tertip ediliyor. Ama kazalarda, köylerde ve özellikle Rumeli'den bahsetmek gerek. Osmanlının ekseriyetini bu sınıf teşkil ediyor. Dostluk en ziyade onlar arasında olmalıdır. İstanbul, Selanik, Bursa gibi yerlerde bu tesis edilebilir. Taşradaki ileri gelenler öğretmenler ve din adamlarıdır. Onlar anasıra fevkalade tesir edebilirler. Şimdiye kadarki teşebbüsatta buna pek az önem verilmiştir. Bazı işlerin muallakta kalması taşradaki tesirden kaynaklanıyor ve bu da

---

³⁰⁰ Bunun önemini Diran Kelekyan şöyle anlatmaktadır: “33 sene önce neşr edilen Kanun-u Esasi üzerinde yapılması gereken değişiklikler hem Meclis-i Mebusan hem de daha sonra Meclis-i Ayan’da yapılan görüşmeler sonucu yapılan değişiklikler kabul edilmiştir. Kanun millet tarafından yapılmalı, 33 sene önce bunu hükümdar yapmış ama bugün kanun milletvekilleri tarafından yapıldı.” Bkz., Diran Kelekyan, “Millet Meclisi”, **Sabah**, 9 Mayıs 1909.

³⁰¹ “İttihad Tecelliyeti”, **İttihad**, 10 Teşrinisani 1911.

³⁰² Talat Bey'in mektubunda ittihad-ı anasır ruhunu teşkil için önemli açıklamaları vardır. Bu mektubun Rumca gazetelerde de yayınlanmasının iyi olacağı düşünülmüştür.

dostluğun tam olarak kurulmasını geciktiriyor. Gerek hükümet gerek her sınıftan ahali bu görüşe riayet etmelidir.³⁰³

2.4. İTTİHAD-I ANASIR-I OSMANİYE HEYETİ

İttihad-ı Anasır-ı Osmaniye Heyeti siyasi programında “*Osmanlı namı mübeccelini taşıyan bila tefriki cins ve mezhep her fert arasında rabıtai ittihad takviye , kaidei müsavata riayet, Lazımei uhuvveti ipka, fikri adaleti telkin için adaleti rehberi hareket ittihaz ederek teşekkül etmiştir*” ifadesiyle ittihad-ı anasır fikrini savunmuştur.³⁰⁴

“*Pendikli’de Tramvay caddesinde kain kulübe davet olunan anasır-ı muhtelif rüesa (reisler) ve erkanı tarafından irad olunan arzu ve tehaliük (can atma) üzerine (İttihad-ı Anasır-ı Osmaniye) heyet-i muvakkatası (geçici heyeti) teşkil etmiş ve aynı günden beri ictima ederek projesinin tanzim eden heyet-i mezkure anasır-ı mevcuda rüesa-ı ruhaniyelerine ve Dersaadet’de mevcud kulüblere programı göndermiş ve davetde bulunulmuş. 23 Ağustos Pazar günü saat 3’te Pendikli’de projenin kabulü ve nizamnamenin tanzimi için gelen anasırın nazarı itibari dikkate alınarak mevcuda göre bir encümen teşkili eylemişlerdir.*” Rum unsur, Ermeni Unsur, Musevi unsur, Süryani ve daha pek çok unsurun temsilcileri bu heyette hazır bulunmuştur.³⁰⁵

İttihad-ı Anasır-ı Osmaniye Heyeti tarafından sarf edilmekte olduğu anlaşılan vatansever çalışmaları padişahın da takdirini almıştır. Heyetin kuruluş maksadını anlatan, çok vatanperverane ve üzerinde çok çaba harcanarak oluşturulmuş 25 Temmuz 1911 tarihinde basılan beyannamesi padişaha da gönderilmiştir.³⁰⁶

Heyetin 9 maddelik talimatnamesi şöyledir³⁰⁷:

“1. Madde: “*Hükümet-i meşruta-i Osmaniyeimizin kavanin-i hazıra ve atiyesine tamamiyle riayet şartıyla müteşekkil “İttihad-ı Anasır-ı Osmani Heyeti”*”

³⁰³ Diran Kelekyan, “Muhadenat-ı Anasır Hakkında”, **Sabah**, 2 Eylül 1909.

³⁰⁴ Yazıcı, a.g.e., s.155.

³⁰⁵ “İttihad-ı Anasır-ı Osmaniye Heyeti”, **İkdam**, 6 Eylül 1909.

³⁰⁶ **BOA.İ.MBH.**, 25. (25 Temmuz 1911).

³⁰⁷ “İttihad-ı Anasır-ı Osmaniye Heyeti”, **İkdam**, 6 Eylül 1909.

vatan-ı mukaddes ve müşterekimizin menafi-i maddiye ve maneviyelerini temin ve Osmanlı nam-ı mübeccelini? taşıyan bilatefrik cins ve mezheb her ferd arasında rabita-i ittihadı takviye, kaide-i müsavata riayet, fikr-i adaleti telkin, lazıme-i uhuvveti ifa için adaleti rehber-i harekat ittihaz etmiş bir heyettir.

2. Madde: *Mezheb, fırka, kavmin, şahsın ve cinsiyet gayreti? güdmeyib vatanın saadeti noktasında umumun makasadını tevhide saiy (çalışma) eder.*

3. Madde: *Vahdet-i Osmaniyeye müteallik ve hakk-ı müsavat ve adalet ve hürriyete taalluk eden hususatdan maada umur-u siyasiye ile katiyen iştilal etmez.*

4. Madde: *Cenab-ı hakkın inayetiyle (iyilik) saye-i ittihad ve meşrutiyetde yekvücut Osmanlılar saadet ... (için her türlü fedakarlığı yapmak)*

5. Madde: *Hangi anasıra mensub olursa olsun herkimin, meşrutiyetin mebnî aleyhi olan adalet, müsavat, uhuvvet esaslarından birini ihlale teşebbüs veya tecavüzü vukuunu heyet haber aldığı zaman ba'deltahkik (araştırmadan sonra) kanaat usulü takdirinde matbuat ile keyfiyeti ilan ve takbih (ayıplama) ve lüzumu halinde doğrudan doğruya veya bilvasıta makamat-ı (makamlar) iadesine (ilgili makam) müracaatla uhuvvet-i müeyyide (yaptırım) adalet-i müessese, müsavat-i müstakireyi ? (karar bulmuş) velhasıl heyetin maksad-i asliyesi olan ittihad ve ittifağın husulünü ihlal edebilecek en cüz'î (çok az) bir halin bile izalesi (yok etme) esbabı her neye mütevakkıf (bağlı) ise icrası için - iktidarı dairesinde - teşebbüsat-ı ciddiye ve katiyede bulunur.*

6. Madde: *Vatanın selametini ve Osmanlıların refah ve saadetini temin ve kafil (üstüne alan?) olan meşrutiyetin fevaid ve kavaidini, hükümetin üzerindeki ...? ve vezaiifi, halkın hükümete borçlu olduğu riayet ve hukuk ve vezaiifi öğretmek için gece dersleri küşadı, konferanslar itası ve umumi kütübhaneler tesisi gibi vesait müracaat eyler.*

7. Madde: *Maraz-ı cehl (cahillik hastalığı) ve nifakı def ile ittihadın tamamı-i husulü ve meşrutiyetin gaye-i tekmile vusulü için mekatib-i muhtelite (karışık okullar) tesis ider. Tenvir-i efkar için gece dersleri küşad ve açık ifade ile elsine-i (diller) muhtelifede gazeteler neşr ve kitablar tahrir ile halka, mekatibe-i tevzi eyler (dağıtır). Mekatib-i gayrimüslimede lisan-ı Osmaniyenin tahsil ve tamimine (yayma) ve vesait-i maliyesi müsaid oldukça bilatefrik cins ve mezheb heyetin tensib edeceği*

(uygun görme) mekteplerden mekatib-i aliyeye ve memalik-i ecnebiyeye talebe sevk ve izamına (gönderme) madden ve maneven muavenet eder.

8. Madde: Fukara ve merazaya (hastalar) hastahaneler inşa ve ameleyle teavün sandıkları atliyeler, darülsanailer tesis ve şirketler teşkil ve fabrikalar küşad eder. Halkı tahsile, ziraate, sanata, ticarete teşvik ve sevk için risaleler tertip ile Memalik-i Osmaniye'nin her noktasına tevzi etmek ve sanat ve ziraate müteallik numuneler, müzeler vücuda getirmek gibi vesait müracaat eyler.

9. Madde: Sanat ve ticaretin himaye ve tamimi ile suret-i umumiye maliyemizin terkisine meşrutiyetin fiyuzat (bolluklar, bereketler) ihyakaranesine istinaden kemal-i ciddiyet ve hulus (içtenlik) ile saiy eyler (çalışır).”

2.5. İTTİHAD-I ANASIR İÇİN KULÜPLERİN İTTİHAD-I NIN ÖNEMİ

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mühim bir teşebbüsü *Vilayeti Selase* 'de çeşitli unsurlara mensub vatandaşlar arasındaki birlik ve beraberliğin kuvvetlendirilmesi için Rum, Bulgar, Arnavut ve sair milli kulüpler arasında bir ittifak kurmaya çalışılması olmuştur. Bunun için merkezden Üsküp'e bir heyet gönderilmiştir. Manastır'da da kulüpler heyet idareleri, ittihad kulüplerinde toplantı yaparak aynı kararları kabul etmişlerdir. Birlikteliğe ve meşrutiyete muhalif bulunanları hain³⁰⁸ kabul edeceklerdir. Haftada bir kere cuma günleri kulüplerin azaları birlikte karar alıp hareket etmek için ittihad kulüplerinde toplanmaya karar vermişler.³⁰⁹

Osmanlı İttihad Kulüpleri, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin nizamnamesinde vardır. Her biri 200 kişiden kurulmuş “*Osmanlı İttihad Kulüpleri anasır-ı muhtelifenin ittihad-ı intibahına (uyanış) son derece faaliyetle çalışmaktadırlar.*”³¹⁰

Osmanlılık adına atılan önemli adımlardan biri Merzifon'da İttihat ve Terakki Cemiyeti şubesi ile Ermeni Taşnaksütyun ve Hınçak Komiteleri şubeler arasında

³⁰⁸ Osmanlılık duygularını rencide eden Eczacı Yorgi Dergons'un mahkeme azalığına tayin edilmesi tepkiye neden olmuş buna dair şikayetler sözkonusu olmuştur. Bunun için Bkz. **BOA. DH.İD.**, 39/70 (5 Ocak 1911)

³⁰⁹ “Vilayat-ı İttihad-ı Anasır”, **Tasvir-i Efkar**, 4 Temmuz 1909.

³¹⁰ “Osmanlı İttihat Kulüpleri”, **İkdam**, 7 Nisan 1909.

yapılan anlaşmadır. Bu şekilde bir araya getirilen İtilaf Komiteleri, kardeşlik havasını olumlu etkileyecektir. Aralarında kardeşlik ve vatandaşlık bağı oluşan bu gruplar ordu ve devletin gerçekleştirmeye çalıştığı birlik ve beraberliği kendileri gerçekleştireceklerdir.³¹¹ Erzurum’da Ermenice “*Harac*” gazetesinde yazdığına göre, “*İttihat Terakki Fırkasıyla Ermeni Taşnaksutyun Komitesi arasında hasıl olan itilaf hiss-i terakkiye mezhur olarak elyevm Erzurum’da ittihat ve itilaf-ı (birleşme görüş birliğine varma) anasır için gerek Türk gerek Ermeni arasında fevkalade etkide bulunmuştur.*”³¹² İttihad ve Terakki ve Taşnaksutyun Cemiyetleri arasında hasıl olan itilaf ve iştirak-ı hareketin İslam ve Hıristiyan anasırı arasındaki hoş muhabbeti, dostluğu gittikçe kuvvetlendirdiğini Erzurum’da çıkan Ermenice Harac gazetesi de yazmıştır.³¹³

Yüzyıllardır yan yana yaşamış olan unsurlar aslında birbirini tanımamaktadır. Memleketleri, adetleri, lisanlarını bilmemektedirler. Dolayısıyla bu durum birleşmeye bir engel teşkil etmektedir. Bunlar ortadan kaldırıldığında ittihad-ı anasıra doğru bir adım atılmış olacaktır. Bunun içinde en büyük rolün cemiyetlere düştüğü düşünülmektedir. Ermeni ve Bulgar vatandaşlar Osmanlı Devleti’ne daha yakın görülmekle birlikte benzer yakınlığın Rum vatandaşlarla da olması sağlanmaya çalışılmıştır. Hüseyin Cahit Rumlar hakkında “*Bize ne kadar yaklaşırlarsa o kadar fayda görecekler*”³¹⁴ demektedir. Buradaki biz ayrımı akla Rum unsurun Türk unsuruna yakınlığının ittihad-ı anasır için önemini getirmekle birlikte, “biz” ve “öteki” şeklinde de anlaşılabilir bir tavrın ittihad-ı anasır için ne kadar faydalı bir tutum olabileceğini düşündürmektedir.

Hüseyin Cahit 1 Temmuz 1909’daki gazete yazısında sadece Anadolu’dan değil, Balkanlar’dan da anasır arasında yakınlıkma olduğuna dair haberler aldıklarını belirtmiştir. Bu yakınlıklardan en önemlisi Manastır’daki İttihat ve Terakki Kulübü ile Başkim, Rum, Bulgar, Ulah, Sırp ve Musevi kulüpleri delegelerinin birliktelik içinde hareket etmesidir. Tüm Osmanlı unsurları arasında Osmanlılık hissi ile ciddi bir vatan bağlılığı içinde ittihatın sağlanmasına çalışmaya karar vermişler ve bunun için pek çok kararlar almışlardır. Bu kararlar, ittihad-ı anasıra hizmet

³¹¹ Hüseyin Cahit, “Osmanlı Unsurları”, **Tanin**, 1 Temmuz 1909.

³¹² “Erzurum’da İtilaf-ı Anasır”, **Tasvir-i Efkar**, 27 Kanunisanı 1910.

³¹³ “İttihad-ı Anasır”, **Sabah**, 26 Kanunusani 1909.

³¹⁴ Hüseyin Cahit, “Osmanlı Unsurları”, **Tanin**, 1 Temmuz 1909.

edecek bir yaklaşımı sağlamıştır. Çünkü “*siyasi kıtal ve cidalden feragat (siyasi öldürme ve mücadeleden feragat)*” edilmesi halinde kardeşlik havası sağlanacağı gibi “*Makedonya Meselesi*”nin de ortadan kalkacağı düşünülmüştür. Ayrıca ülke içinde çok tartışılan kilise mücadeleleri de mevcut hükümetin kaleme aldığı kanun çerçevesinde halledilmesi kararı birlikteliğe katkıda bulunacak bir adımdır.³¹⁵ “*Eğer bu karar suret-i ciddiyede tatbik ve muhafaza edilir ve bütün Rumeli’ye teşmil olunursa senelerden beri bütün diniyeyi bizar (bıkılmış) eden Makedonya meselesi ortadan kalmış olur.*” Abdülhamid zamanında Makedonya sorununa müdahale edilemiyor ve karar yabancı devletler sayesinde veriliyordu. Artık yabancı etkisi Abdülhamid zamanındaki kadar değildir.³¹⁶ Osmanlı Devleti’nin kendi kararları hakkındaki durumunun değişmesi de ittihad-ı anasır fikrine umutla bakıldığı izlenimini vermektedir. Makedonya’da huzursuzluğa en büyük sebeplerden biri çetelerin faaliyetleridir. Köylüler yardım etmese çete sorunu da çözülebilir görülmektedir. Böylelikle birlikteliğe bir engel daha ortadan kaldırılmış olunacaktır. Makedonya kulüplerinin sorun olan hareketleri iyi tespit edebilmesi ile umut vermiştir.

Makedonya kulüpleri, Makedonya’da rahat yaşamının unsurların elinde olabileceğini ortaya koymuştur. Devri sabıkta (II. Abdülhamit’in istibdat dönemi) her çareye başvurulabilirdi, fakat artık yeni bir dönem başlamıştır. Bu yeni dönem içinde de rahat yaşamak³¹⁷ Makedon halkın elindedir. Yabancı devletlere inanmadan kendi devletlerine bağlı bir şekilde huzur içinde yaşayabilirler. “*Ya kardeşlik içinde yaşayacaklar ya da ölüm tehlikesiyle. Karar onların. İlk şıkkı seçerlerse bunu zihinlerine yerleştirmek zor değildir.*” Fakat diğer şekilde Osmanlı kardeşliği hissini yerleşmesi de çok da zor bir durum değildir.³¹⁸

Manastır İttihad Kulübünde Osmanlı anasır-ı muhtelifesinin arasındaki istibdat devrinden kalan nefretin imhası için Manastır’daki kulüplerin idare heyetlerinden seçilmiş bazı azaların birçok toplantılarında karar verdikleri konular aşağıdaki gibidir:³¹⁹

³¹⁵ Hüseyin Cahit, “İttihad-ı Anasır”, **Tanin**, 2 Temmuz, 1909.

³¹⁶ “İttihad-ı Anasır”, **İkdam**, 17 Ağustos 1909.

³¹⁷ “İttihad-ı Anasır”, **İkdam**, 17 Ağustos 1909.

³¹⁸ Hüseyin Cahit, “İttihad-ı Anasır”, **Tanin**, 2 Temmuz 1909.

³¹⁹ “Manastır’da Kulüplerin İttihad-ı”, **Tanin**, 2 Temmuz 1909.

“1- Bilcümle anasır-ı Osmaniye arasında Osmanlı hissiyle ve pek ciddi bir suret de muhabbet-ı vataniye ile emr-i ittihadta çalışılmağa karar verilmiştir.

2- Anasır-ı Osmaniye meyanında gerek esbab-ı dahiliye ve gerek esbab-ı hariciyeden naşi vukua gelen (ileri gelen) münafarat ve husumetin ref'iyle (kaldırma), uhuvvet-i esası üzerine yaşamak için lazım gelen esbaba bilittihad tevessül (girişme) edilmesine karar verilmiştir.

3- Anasır-ı muhtelif arasında vuku bulan kıtal (savaş) ve cidalin (mücadele) katiyen men'i ve ba'dema (bundan sonra) vukuu halinde failinin meydana çıkarılarak hükümete teslimi için umum kulüblerin bilittihad hareket ederek bu fenalığın ikaine müsebbib (yapanlara) olanlara bizzat ikai edenlerin, hain-i vatan addolunacağı keyfiyetinin umum milletlere tefhimi (yüceltme) ve evlad-ı muhtelifede bu hakikatın herkese telkini hususunu kulüblerin deruhde etmesine karar verilmiştir.

4- Üçüncü fıkradaki vazifeyi ahaliye telkin ve tefhim için münasib bir günde umumi bir miting akdolunacak ve ba'dema Osmanlı anasır-ı muhtelifesinden birer aza tayin ve intihabıyla teşkil edecek iki üç heyetin mülhakat-i vilayete (vilayete bağlı yerler) i'zamıyla (gönderme) keyfiyetin ve suret-i ittihad ve ittifakın oralarda da umum-u Osmanlı vatandaşlarımıza tefhim ve telkiniyle bu menval üzere ittihad ve ittifakın icrasına teşebbüs olunmak hususuna karar verilmiştir.

5- Mukarrerat-ı vakianın hüsnü muhafazasına ve başkacada tedabir-i müessir (etkili) icra edilmek üzere laakıl (akıl ile) haftada bir defa Manastır Osmanlı ittihad kulübünde bugünkü heyetin ve mazeretleri vukuunda yerlerine gönderilecek diğer zevatın akd-i meclis ve müzakere etmesine karar verilmiştir.

6- Mukarrerat vakainin gazetelerle ilanına ve hükümete de arz ve ihbar edilmesine karar verilmiştir.

7- Bazı evrak-ı havadisın münafarat-i milliyeyi intac eden (doğuran) makalat yazmaması ve şayet bu gibi makalat derceden gazete olduğu halde işbu heyetin bilinçle (geçindirmekle) ? tekzib etmesine (yalanlama) ve bu babda başkacada tedabir-i müessire ittihaz eylemesine karar verilmiştir.

8- Keyfiyet-i ittihad ve ittifak ile ba'dema kura'yeye gelecek eşkiya ve fena adamların himaye edilmemesi ve bunlar meşrutiyet ve hürriyet aleyhinde

buluştukları cihetle gerek bunların ve gerek bunları himaye edenlerin ba'dema hain-i vatan olunacağı hususatının kulübler heyet-i müctemiası tarafından kura'ye tefhimi karargir olmuştur.

9- Anasır-ı muhtelifi arasında tüccar ve esnafdan ahz ve itada boykotajın men'ine ve şediden ref'ine karar verilmiştir.

10- Her cuma günleri saat dokuzda ittihad kulübünde ictima edilecektir.

11- İş bu mukarreratın mülhakat (ekler) kulüblerine tebliğine ve Manastır'dan birer heyet-i Mahsusa gönderileceği hakkında malumat itasına karar verilmiştir.” On bir maddeden ibaret iş bu suretin tüm Manastır Osmanlı Meşrutiyet Kulüpleri Heyeti murahhasası³²⁰ tarafından imzalanmış ve korunmuş olduğu tasdik edilmiştir.

Özetle, İttihat ve Terakki, resmi ideolojisi olan ittihad-ı anasır anlayışını toplumun tüm kesiminde hissettirmeye çalışmıştır. Vatan sınırlarının korunabilmesi için, başta gayrimüslim unsurlar olmak üzere Türk olmayan Müslüman unsurların³²¹ da dahil olduğu Osmanlı ulusunun, İttihat ve Terakki idaresi altında üst kimlikleri ile yaşayabilmelerine gayret gösterilmiştir. Genellikle hakim olan görüş ayrılığın felaket getireceğidir. Bunun her iki taraf içinde geçerli olduğu söylenmiş ve selamet, gelişim ve refahın mihenk taşı olarak birleşme yani ittihad-ı anasırın sağlanması olarak gösterilmiştir.

---

³²⁰ Miting Heyeti idaresi olmak üzere kulüpler murahhasasınca tayin edilen ve seçilen kişilerin isimleri şöyledir: İttihat ve Terakki Kulübünden Fahri Bey, Ziraat Kulübünden Kenan Bey, Başkim Kulübünden Hasib Bey, Rum Kulübünden Niko Efendi, Bulgar Kulübünden Nikolof efendi, Ulah Kulübünden Naum Efendi Sırb Kulübünden Riste Efendi, Musevi Kulübünden Benoveniste Efendi vs.. Bkz. “Manastır'da Kulüplerin İttihad-ı”, **Tanin**, 2 Temmuz 1909.

³²¹ Kürtlerde kavmiyet fikri uyandırmak maksadıyla merkezi Dersaadet'te olmak üzere teşekkül ettirilmiş olan Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin Musul'da da faaliyet göstermekte olduğu, adı geçen cemiyete Meşrutiyet İdaresinin, ahalinin ittihad ve ittifakını ihlal etmek olmadığı konusunda bazı uyarı ve tavsiyelerde bulunulmasının yerinde olacağı hakkında Musul Vilayet-i Ali'sine tebliğ edilmiş belge için Bkz., **BOA. DH.MKT.**, 2718/36 (24 Kanunusani 1908)

3. BÖLÜM

3.1. MUHALEFETİN İTTİHAD-I ANASIR'A BAKIŞI

“İttihat ve Terakki Cemiyeti Abdülhamit’in istibdad yönetimine karşı hürriyetçiliğin sembolü olarak ortaya çıkmış” ancak, 1908 sonrası iktidara önce dolaylı sonradan da doğrudan olan etkisi, kısa sürede otokrat bir nitelik kazanması ve muhaliflerine karşı tavrı dolayısıyla ülkeyi arzu edilmeyen noktalara getirmiştir.¹ Hürriyet önce hayal edilen sonra gerçekleştirilen, dönemin en önde gelen sloganı olmuştur. Ancak tam olarak hayata geçirilemediği gibi 1909 sonrası ilan edilen sıkıyönetim ile muhalefeti sindirmeye yönelik girişimlerde bulunmuştur. Aynı şekilde yasama faaliyetlerindeki etkisi ile de sıkıyönetimi gerçekleştirmeye çalışmıştır. “Bu çok özlenen Avrupalılaştırmanın, bireyin önündeki engelleri kaldırmak olarak değil de, devleti kurtarmanın aracı olarak algılanmasının doğal bir sonucudur.”² II. Meşrutiyet’in ilk yıllarında İttihat ve Terakki ile en fazla sorun yaşayanlar Rumlar olmuşlardır. Gayrimüslim unsurlar arasında en kalabalık nüfusa sahip Rumlar ile İttihatçılar arasındaki bu uzlaşmazlığın en temel nedeni, İttihatçıların Osmanlı toplumunu dönüştürme planlarının, tepki çekmesinin nedeni ırkı ya da dini³ ne olursa olsun bütün ayrıcalıklı sınıfların⁴ durumunu sarsmasından kaynaklanmaktaydı.⁵ Ayrıca İttihat ve Terakki “Osmanlı ulusu” yaratmaya çalışırken, Rumlar özellikle 1860’ların sonlarına doğru ortaya çıkan cemiyetlerin güçlü desteği ile, kimliklerini inşa etmeye çoktan başlamışlardı.⁶

¹ Ayfer Özçelik, **Kimliğini Arayan Meşrutiyet**, İlgı Yayınevi, İstanbul, 2006, s.13.

² A.g.e., s.15.

³ Hüseyin Cahit, “Rumlar Ne İstiyor”, **Tanin**, 25 Mart 1909.

⁴ Rumlar diğer unsurlardan daha fazla imtiaz hakkına sahip olmak ve önceki haklarını da korumak isteği içindedirler. Fakat bu durum ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.Bkz. Süleyman Nazif, “Ermeniler ve Rumlarla Türkler”, **Tasvir-i Efkar**, 11 Temmuz 1909.

⁵ Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizm’e**, Çeviren: Fatmagül Berktaş, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1986, s.87-88.

⁶ Cemiyetler Rum-Ortodoks burjuva sınıfı ve orta katman insanların katılımı ile kurulmuştur. Bu cemiyetler bünyelerinde, konferanslar, kutlamalar, balolar, yayınlar vs. gibi etkinlikler ile; eğitim, hayırseverlik, misafirperverliğin yaygınlaştırılması, kilise ve cemaat müesseselerinin desteklenmesi, okullara yardım edilmesi vs. gibi bazı talepleri barındırmaktadırlar. Bu cemiyetlerin çoğu yerel okulları maddi açıdan desteklemek için kurulmuş gibi görünmektedir. Bu durum ayrıca cemiyetlerin okul ağının genişlemesine de destek olması sonucunu doğurmuştur. Öyle ki, bu cemiyetlerin büyüklerinden olan Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi, 1908-1909 da yaptığı iki eğitim konferansında ele alınan temel konular beklenildiği gibi, örgütlenme, maddi durum gibi temel konular değil, eğitim işleyişi ve onun bütünselliği ile ilgili konulardır. Bunun nedeni 30 yıllık geçmiş olan

Osmanlı siyasal çoğulculuğu en iyi Meclis-i Mebusan'ın birinci döneminde yansıtılmıştır. Bu dönemin bir diğer belirgin özelliği, muhalefetin oluşmasında sosyoekonomik gruplardan çok etnik ve dini grupların etkili olmasıdır. En başarılı muhalefeti gerçekleştiren de azınlık grupları olmuştur. Seçimlerde de çok ulusluluğun meclise başarılı bir şekilde yansıtılması en belirleyici tartışma konusu olmuştur. Bu durum Osmanlı Devleti için en öncelikli problemin, milliyetçilik çağında imparatorluğun türdeş olamayan etnik ve dinsel yapısı olduğunu göstermektedir.⁷

Parlamento'dan çıkan yasalar sürecinde İttihat ve Terakki, Osmanlı Birliği'nin yüreklerde değil, yalnızca ağızlarda olduğunu farkına varmıştır.⁸ İttihat ve Terakki'nin Osmanlı Birliğini sağlamaya yönelik "*Osmanlılaştırma siyaseti*" gayrimüslim yurttaşların parlamentodaki temsilcileri tarafından "*Osmanlı Birliğini zorla gerçekleştirme*" çabası olarak değerlendirilir ve "*farklı unsurların birleşmesinin yasalar çıkarmakla değil, ortak çıkarlarla gerçekleşebileceği*" gerçeği dile getirilmiştir.⁹ Osmanlı Devleti'nde 1908 Devrimi yapıldığı zaman İmparatorluktaki milliyetlerin çoğunluğu (Yunanlar, Ermeniler, hatta Arnavutlar, Araplar) milliyetçilik zihniyetini geliştirmiş bulunuyordu.¹⁰

3.1. İKTİDAR VE MUHALEFET TARAFLARININ İTTİHAD-I ANASIR KAVRAMINA BAKIŞ AÇISINDAKİ FARKLILIK

Osmanlı düzeninin işleyişini engelleyen nedenlerin başında devleti oluşturan "*dil, din, ya da ırk farklılıkları değil, iktidar fırkasının davranış biçiminde yer alan sakıncalardır.*" Bu sakıncalar iktidar partisinden kopup mecliste muhalefeti oluşturan

---

cemiyetin maddi ve örgütsel gelişiminin mükemmel bir seviyede olmasıdır. Bkz., Haris Eksertozglou, **Osmanlı'da Cemiyetler ve Rum Cemaati: Dersaadet-i Rum Cemiyet-i Edebiyesi (1861-1912)**, Çevirenler: Foti Benlisoy-Stefo Benlisoy, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Şubat 2004, ss.3-99.

⁷ Fevzi Demir, "Bir Siyaset Okulu Olarak Meclis-i Mebusan", **II. Meşrutiyet'i Yeniden Düşünmek**, Derleyen: Ferdan Ergut, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010, s.248.

⁸ Ahmad, a.g.e., s.137.

⁹ Ahmad, a.g.e., 46.

¹⁰ François Georgeon, **Osmanlı- Türk Modernleşmesi 1900-1930**, Çeviren: Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s.2; Türkler arasında böyle bir durum yoktur. Fakat bu doğrudan Türklük bilinci olmadığı şeklinde de yorumlanamaz.

gruplara karşı olan aşırı dayanıksızlıktır.¹¹ Muhalefet, iktidarı Osmanlılığı uygulamada gerçekleştirmedikleri hakkında eleştirmektedir. Lütfi Fikri'ye göre Osmanlılık terkipleri şimdiye kadar hep laftan ibarettir. “*Şimdi ilanı-ı meşrutiyetden sonra biz bu muhtelif halkı Osmanlı namı altında öyle yalnız lafzı (sözle ilgili) murad olarak değil bütün ruhlarıyla müttehid (birlikte) birleştirmek istiyoruz.*”¹² diyerek düşüncesini belirtmiştir. Şimdiye kadar fazla birşey yapılmadığını, memleketin kurtulması için anasırların ne yolda idare olunmak istiyorlarsa serbest bırakılmasının iyi olabileceğini sözlerine eklemiştir.¹³ Osmanlı Devleti'ndeki ihtilal, İngiltere ve Fransız ihtilali gibi değildir. Osmanlı topraklarında yaşayan çeşitli mezhep ve komitelere mensup olan halkların istekleri ve nasıl bir hayat yaşama arzuları bilinmedikçe ve bilinse de onları yerine getirmekte çekingen davranılması sorunları çözümsüz bırakmaktadır.

Hüseyin Cahid ittihad-ı anasırın merkezi olarak gördüğü Türk unsurun, birbirine tehlikeli bir düşmanlık besleyecek derecede muhalif olmasını doğru bulmamıştır. Bu tavır vatanın birliğini sağlayacak ittihad-ı anasırdan uzak bir tavidir ve ülkeyi yıkılışa götürebilir. Vatanın selameti için “*ittihad-ı anasır konusunda ayrılık gayrılık çıkarılmamalıydı.*”¹⁴

3.1.1. İttihad-ı Anasır'ın Türkleştirme Siyaseti Olarak Eleştirilmesi

Osmanlılık anlayışına getirilen önemli eleştirilerinin başında, Türklerin Osmanlılık politikası ile diğer unsurları Türkleştirmeye¹⁵ çalıştıkları iddiası gelmektedir. “*Hıristiyanlar Osmanlılığı bir çeşit asimilasyon tuzağı olarak görmüşler*”¹⁶ bu eleştirilerini de dile getirmişlerdir. Bütün unsurların yönetime eşit bir şekilde katılmaları çerçevesinde bu tartışmalar daha da anlamlıdır. Osmanlı

¹¹ Ali Nejat Ölçen, **Osmanlı Meclisi Mebusanı'nda Kuvvetler Ayrımı ve Siyasal İşkenceler**, Ayça Yayıncılık, Ankara, 1982, s.36-37.

¹² Lütfi Fikri, “Millet-i Hakim İse Söz Onundur”, **Tanzimat**, 31 Ağustos 19212.

¹³ Lütfi Fikri, “Millet-i Hakim İse Söz Onundur”, **Tanzimat**, 31 Ağustos 19212.

¹⁴ Hüseyin Cahid, “Türklük, Müslümanlık, Osmanlılık”, **Tanin**, 29 Eylül 1909.

¹⁵ Hüseyin Cahit, Rum gazetelerinin Türkleştirmek ile ilgili suçlamaları kabul etmemiştir. Bunu *su-i tefehüm* (yanlış/ kötü anlama) olarak görmektedir. İttihat ve Terakki'nin programında böyle birşey yoktur demektedir. Bkz. Hüseyin Cahid, “Gayrimüslimlerin Askerliği Münasebetiyle”, **Tanin**, 21 Mayıs 1909.

¹⁶ Kemal Karpat, **Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**, Çeviren: Dilek Özdemir, İmge Kitabevi, Ankara, 2006, s.67.

Devleti'nde Türklerin dışında kalan unsurlar, parlamentoda, kabinede, devlet memuriyetinde temsil edilme ve kendi kültürel kimliklerinin korunması açısından meseleyi ele aldıklarını belirtmişlerdir.¹⁷ Özellikle Araplar¹⁸ ve Rumlar¹⁹ merkezî bir politika takip eden İttihat ve Terakki'yi bütün Osmanlı unsurlarını Türkleştirmeye çalışmakla suçlamışlardır. Bu eleştiri daha çok Rumlar, Rum Patrikhanesi ve Araplar tarafından geliştirilmiştir.²⁰

İttihat ve Terakki'nin II. Meşrutiyet döneminde tüm etnik kimliklerin üstünde bir Osmanlı kimliği yaratmaya çalışması, ulusal kimliklerini unutmaya niyeti olmayan çeşitli Osmanlı unsurlarının tepkisini çekti. Bu nedenle özellikle Müslüman olmayan topluluklar, İttihat ve Terakki'yi kendilerini Türkleştirmek istemekle suçladılar. İttihatçılar bu iddiaya karşı çıkmışlar, bu suçlamaları yapanların aslında gizli amaçları olduğunu düşünmüşlerdir. İttihatçılar'a göre Avrupa müdahalesinin olmadığı zamanlarda kılıç zoruyla dahi yapılmamış olan Türkleştirme gayreti, meşrutiyet idaresi altında asla mümkün olamazdı.²¹

Lütfi Fikri bu eleştirisini “...Onların (İttihat ve Terakki'nin) ‘Osmanlılık’ dedikleri şeyi tahlil ediniz. Göreceksinizki Türklüğün, İslamlığın, Türklerin, İslamların gayri olarak vatanımızda yaşayan anasıra karşı tefavvuk (üstünlük) ve rüchaniyle ve o anasır-ı müttelifeye adalet derecesini geçemeyecek müsaadat itasıyla ve fakat onların yekdiğerine karşı mümkün mertebe müsavatlarnın (eşitliklerinin) teminiyle husul buldurulmak istenilen bir muvazenedir (dengedir). Bende İslam olduğum ve Türk sayılacağım için şu suretle hakiki bir muvazenenin imkanını görse idim ve bu daire dahilinde İslam ve Türk olmayan anasırlarımızın kendilerini ‘Osmanlı’ addedebileceklerine ve bizden artık ayrılmak istemeyeceklerine, hususi menafi arkasında koşmayacaklarına kanaat edebilse idim şu (prensib)i alkışlamaya musaraat (hemen alkışlamak) gösterirdim ve ismimin, onu kabul edeceklerin ta başında yazılmasını rica ederdim.” şeklinde dile getirmiştir. Bu durumda ittihad-ı anasırın bir temenniden ibaret olduğunu ve bu şartlar dahilinde gerçek bir

¹⁷Fatih Mehmet Sancaktar, **II:Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Milli Hakimiyet Düşüncesinin Gelişimi: Hüseyin Cahit Örneği (1908-1925)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2009, s.192.

¹⁸Hasan Kayalı, **Jön Türkler ve Araplar: Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık 1908-1918**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, ss.92-107.

¹⁹Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s.241.

²⁰Hüseyin Cahid, “Anasır-ı Osmaniyenin Birleşmesi”, **Tanin**, 15 Teşrinisani 1908.

²¹Hüseyin Cahid, “İttihad-ı Anasır”, **Tanin**, 31 Ağustos 1909.

Osmanlılığın kurulmasına imkan görmemiştir.²² Lütfi Fikri çözümü ise şunda görmektedir; “*anasır-ı Osmaniye'nin muhafaza-i hukuklarını daha ziyade mütekamil(gelişmiş) bir programa salık olmak mecburiyetini his ediyorum.*”²³

Hüseyin Cahid bu eleştirilere itiraz etmektedir. Türkler diğer unsurlara karşı hiçbir zaman bir “*ezme*” politikası izlememişler ve diğer unsurlar ile aralarında bir fark görmemişlerdir.²⁴ Yüzyıllardır süren yönetim sırasında ve Avrupa devletlerinin müdahalesinin olmadığı dönemlerde dahi böyle bir Türkleştirme olmamıştır ki, artık 20. yüzyıl dünyasında adalet ve hak kavramları bu kadar önemliyken bunu yapmak mantıksız ve imkansızdır.²⁵ Ayrıca (Avrupa örneğinde gördüğümüz gibi) dinleri aynı olan toplumları dahi tek bir millet yapmak o kadar zorken ayrı dinlere bağlı ırkları bir millet haline getirmek düşünülemezdi.²⁶ Dolayısıyla Rumların Türkleştirme konusundaki eleştirileri de Osmanlılık fikrinin kendi “*emelleri*” ile çelişkili gördükleri için olduğu açıktır.²⁷ Hatta Türkler aynı zamanda ittihad-ı anasır vesilesi ile aslında siyasi açıdan kendi hükümlerlerinden da feragat etmekte ve tüm unsurlarla eşit bir hale getirmektedirler. Hüseyin Cahid,²⁸ Rum gazetelerinin Türkleştirmek ile ilgili suçlamaları kabul etmemiştir. Bunu su-i tefehhüm (yanlış/kötü anlama) olarak değerlendirmektedir.²⁹ Dahiliye Nazırı Halil Bey de: “*Hükümet, Osmanlıları Türkleştirmek suretiyle yahut başka bir surette, bütün kavmiyetlerini unutturarak bir kavim haline getirmek üzere teşebbüslerde bulunmak ve bu suretle icraatta bulunmayı bu memleket için bir mazarrat (kötülük), bir tehlike telakki eder.*”³⁰

Fikri Bey'e göre “*Osmanlı Devleti'nde Türk'ün ve İslam'ın galebe ve tefevvuku esası üzerine bir (Vahdet-i Osmani -Osmanlı Birliği-), bir (Osmanlılık) husule getirmeğe imkan yoktur.*” Hatta böyle bir duruma imkanı olsa kendisinin de

²² Lütfi Fikri, “Osmanlılık”, **Tanzimat**, 1 Eylül 1912.

²³ Aynı yerde.

²⁴ Hüseyin Cahid, “Türklerin Hürriyetperverliği”, **Tanin**, 2 Kanunusani 1909.

²⁵ Hüseyin Cahid, “İttihad-ı Anasır”, **Tanin**, 31 Ağustos 1909; Hüseyin Cahid, “Türklük, Müslümanlık, Osmanlılık”, **Tanin**, 29 Eylül 1909.

²⁶ Sancaktar, a.g.e., s.182.

²⁷ Hüseyin Cahid, “Anasır Osmaniye'nin Birleşmesi”, **Tanin**, 15 Teşrinisani 1908.

²⁸ Aslında İttihat ve Terakki'nin gizli kalmakla birlikte arzu ettikleri anlaşılan bir durum vardır ki bu da muhalefet tarafından da eleştirilen tüm toplumu Türkleştirmek istemeleridir. İttihat ve Terakki'nin kendi milletlerine düşkünlükleri de aşına olduğumuz bir durumdur. Ellerinden gelebilse dolayısıyla tüm imparatorluk milletlerini Türk yapma istekleri de malumdur. Bu “*kalpten gelen bir hissiyattır ve saklamaya lüzum görmemişlerdir.*” Bkz. Hüseyin Cahid, “İttihad-ı Anasır”, **Tanin**, 31 Ağustos 1909.

²⁹ Hüseyin Cahid, “Gayrimüslime'nin Askerliği Münasebetiyle”, **Tanin**, 21 Mayıs 1909.

³⁰ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki , Bir Çağın Bir Kuşağın Bir Partinin Tarihi**, Cilt:3, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2000, s.374.

çalışacağını sözlerine eklemiştir. İttihatçıların “*Osmanlılık ile murad eddikleri şey Türklüğün ve İslamlığın daima galebesiyle (ağır basma, kalabalık) anasır-ı muhtelifemiz arasında husul bulacak bir muvazene*” olduğunu her fırsatta yinelemiştir.³¹

Osmanlı Devleti içinde yaşayan ve devletin kurtuluşu için ortak yol olarak görülen Osmanlılık anlayışının iflası ve Osmanlı Devleti içinde yaşayan nüfus içinde hakim olan kesimin Türkler olduğu aslında yine yabancıların sayesinde ortaya çıkmıştır. Türkler bir anlamda kendi kimliklerini düşünmek zorunda bırakılmış ve onlara karşı biz tanımlanmak zorunda kalmıştır.³²

Türkleştirme eleştirisi pek çok alanda dile getirildiği gibi, eğitim konusunda da Rum mebuslar tarafından gündeme taşınacaktır. 1909 yılı özellikle olmak üzere Meclis’te Kanun-u Esasi üzerine görüşmeler yapılırken, Osmanlı kimliğinin sağlanması için ortaöğretimin resmi dil olan Osmanlıca ile yapılması ve bunun yanında azınlık dillerinin de öğretilmesi savunulmuştur. Bu Rum mebusların “*Türkleştirme*” eleştirilerine temel dayanak olmuştur. “*Onlara göre ‘milliyet’ demek ‘dil’ demektir, ‘okul’ demek ‘dil’ demektir.*”³³ İktidarın öncelikli olarak dil konusunda ilköğretimdeki zorunlulukları muhalefet tarafından “*Efendiler; size hak ve hakikat namına soruyorum: Mekatib-i ibtidaiyede (ilkokul) lisan-ı Türki okunmaklığın gayesi nedir? Bir insan memur olmak istemediği surette ona tav’an (isteyerek) ve kerhen (istemeyerek) Türkçe öğrenmekteki mana-ı tagallüb (zorbalık) ve istibdad nedir? Mademki mamulat-ı resmiye-i devlet Türkçe lisanı üzere cereyan edecek o halde*

³¹ Lütfi Fikri, “Osmanlılık”, **Tanzimat**, 1 Eylül 1912.

³² Niyazi Berkes kitabında bir hikaye anlatmaktadır: Bu hikaye Abdülhamit zamanında Avrupa da bulunan bir Jöntürk’ün anılarında anlattığı bir hikayedir. (Berkes kitabında bu kişi hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir.) “*Birkaç arkadaşıyla Paris’te bir kütüphaneye dadanmış. Oraya bakan memur veya müdür, bunları ilgi ile izlemiş. Nihayet bir gün sormuş:*

- *Siz nesiniz? Demiş. Bizimkiler bakışmışlar, hepsi birden:*

- *Müslüman’ız demişler. Fransız:*

- *Bu sizin dininiz. Milliyetiniz ne? Bizimkiler cevap vermişler:*

- *Biz Osmanlıyız demişler. Adam gene tatmin olmamış:*

- *Bu sizin tabiiyetiniz. Fakat milliyetiniz nedir?*

- .....

- *Bakin demiş, şuradakini görüyor musunuz? Ona sordum, ‘Ermeniyim’ dedi. Birde şurada oturan var; o da Rum olduğunu söyledi. Siz de Rum veya Ermeni olamazsınız ya.*

- *Jöntürk bu hikaye den sonra, İşte o zaman Türk olduğum aklıma geldi der.”*

Bkz., Niyazi Berkes, **Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler**, Kaynak Yayınları, 3. Basım, İstanbul, Mart 2007, s.48-49.

³³ Mustafa Ergün, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)**, Ocak Yayınları, 1996, Ankara, s.483.

anasırın Türkçe'yi tahsile kendiliklerinden halkımızı; bu zavallı derdlerden kurtulmak teali etmek (yükselmek) arzularında bulunan halkımızı izlal (gölge) ediyorsunuz. Ayıptır efendiler."³⁴ şeklinde eleştirilecektir.

Ayrıca bir Türkleştirme eleştirisi de Müslüman halk grubundan gelmiştir. Jöntürk devriminden sonra Çerkezler dahil, pek çok Müslüman halk grubu kendi eğitim dernekleri, kulüplerini kurmaya başlamışlardır. Bu gelişmeler "*Osmanlı ideali*" altında birleşen Müslüman halk topluluklarının ulusal özerkliklerini talep etmelerine doğru yönelince, ittihatçı hükümet, buna karşı çıkacaktır. Bu da İttihatçıların Türk olmayan halk gruplarını "*Türkleşmeye*" zorlamak olarak yorumlanmıştır.³⁵

Müslüman olmayan halkın "*Türkleştirilmelerinden*" söz edebilmek için ittihatçı hükümetin zorla din değiştirme vb. gibi önlemlerinin de olması gerekirdi. Fakat İttihatçıların böyle bir önlemi olduğunu iade etmek güçtür. Hatta kiliseler tam özerkliklerini de muhafaza etmişlerdir.³⁶

3.1.2. Muhalefetin Adem-i Merkeziyet Anlayışı

II. Meşrutiyet döneminde merkezîyet-adem-i merkezîyet sorunu, Osmanlı Devleti'nin imparatorluk olarak devamını sağlamakla, modern ulus-devlet yönünde gelişmek arasındaki çelişinin farklı bakış açılarındaki şekillenmesidir.³⁷ Adem-i merkezîyet anlayışı iktisadi açıdan problemlî olmasa da özellikle bu anlayışın muhtariyet talebine kolaylıkla neden olabileceği kanısı ile tartışma yaratmıştır. Muhalefet İttihat ve Terakki'nin "*güya merkezîyetçi politikası ile ülkeyi bölünmekten kurtaracağına*"³⁸ inanmamışlardır. Fakat farklı bir bakış açısı ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası gibi adem-i merkezîyetçi politikaların "*...çeşitli milletleri birtakım*

³⁴ "Panorama", **Teminat**, 11 Şubat 1912.

³⁵ Mehmet Hacısalihoğlu, **Jöntürkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)**, Çeviren: İhsan Catay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008, s.386.

³⁶ Hacısalihoğlu, a.g.e., s.387.

³⁷ Cenk Reyhan, **Osmanlı'da İki Tarz-ı İdare: Merkezîyetçilik-Adem-i Merkezîyetçilik**, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s.17.

³⁸ "Panorama", **Teminat**, 11 Şubat 1912.

imtiyazlarla şımartarak onların ayrılmasının engelleneceğinin ima edilmesinin çok yanlış olduğu”³⁹ düşüncesinde olanlarda vardır.

Adem-i merkeziyet görüşü Prens Sabahattin’in şahsında odaklanmış ve II. Meşrutiyet devrinde patlak veren ihtilafın veya iktidar-muhalefet ilişkilerinin temel dayanaklarından birini oluşturmuştur.⁴⁰ II. Meşrutiyet’in ilanını sağlayan askeri grup İttihat ve Terakki’ye yani merkeziyetçi önderlere yakındı. Bu da Prens Sabahattin ve arkadaşlarının II. Meşrutiyet ihtilaline ve yeni iktidara uzak olmaları ile sonuçlanmıştır.⁴¹ Prens Sabahattin Osmanlılık konusunda federal anlayışıyla bu eğilimlerin içinde en uç noktayı temsil eder. Amaçlarını, Türk, Arap, Arnavut, Ermeni, Makedon, Yunan, Yahudi, vd. bütün Osmanlıların güç birliği için çalışmak ve böylece kötü gidişe son vererek güvenli bir gelecek hazırlamak olduğunu belirtmektedir. Bu broşürde Türk olmayan burjuvazi ile de ittifak arayışı dile getirilmiştir.⁴² 1902 kongresinde Prens Sabahattin istisnasız tüm Osmanlı için ıslahat istediklerini belirtmiştir.⁴³

İlk kongreleri 1902’de toplanmıştır. Bu kongrede alınan kararlardan bazıları şöyledir: *“İmparatorluğun çeşitli halkları arasında Hattı Hümayunlar ve uluslararası antlaşmalarla sağlanacak haklardan eşit olarak yararlanmalarını sağlayacak bir birlik yaratmak amacındayız. Bu birliktedir ki, yönetime katılma gibi haklı ve yasal istekleri yerine getirilecek, bütün yurttaşlara eşit hak ve görevler tanınacak ve bu birliğin sürebilmesi için biricik koşul olan Osmanlı tahtına ve hanedanına karşı bağlılık duygusunun uyanması sağlanacaktır. Koşullar ne olursa olsun, ülkenin tüm halklarının çıkarlarını korumak için, bütün gücümüzü aşağıdaki dört amaca yönelteceğiz...”* Bu kongrede hareket iki tarafa bölünecektir. Ahmet Rıza (İttihat ve Terakki) ve Prens Sabahattin (Teşebbüsü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti).⁴⁴

---

³⁹ Aynı yerde.

⁴⁰ Sancaktar, a.g.e., s.198.

⁴¹ Aykut Kansu, a.g.e., s.259-260.

⁴² Yuriy Aşatoviç Petrosyan, **Sovyet Gözüyle Jöntürkler**, Çevirenler: Mazlum Beyhan, Ayşe Hacıhasanoğlu, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974, s.215-216.

⁴³ Ernest E. Ramsaur, **Jöntürkler: 1908 İhtilalinin Doğuşu**, Çeviren: Muhsin Önal Mengüşoğlu, Pınar Yayınları, İstanbul, 2004, s.84.

⁴⁴ Tefik Çavdar, **İttihat ve Terakki**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s.19. Teşebbüsü şahsi ekonomik yönü ile aslında uygulanmasında bir mahsur bulunmayan bir politikadır. Fakat bu politika

“İttihad-ı anasırı politik bir düşünce haline getiren Prens Sabahattin Jön Türk kongrelerinde bu düşüncesini savunarak Jön Türkler’in fikir ayrılığına düşmelerine yol açmıştır. Prens özellikle, anasırlarla birlikte Abdülhamit idaresinin yıkılmasında dış müdahalenin yapılmasının zaruretine inanmaktaydı. Ahmet Rıza ve Nazım onun bu düşüncesine şiddetle karşı çıkmıştır.”⁴⁵

Muhalefet İttihat ve Terakki’nin merkezîyetçi tutumunu eleştiri konusu yapmıştır. Bu dönemde özellikle gazete sayısındaki artış ve sansür olmadığı için daha rahat yazılar yazabilme imkanı neticesinde muhalefet daha da gelişmiştir. Adem-i merkezîyetçi dediğimiz grubun taraftarları bu anlamdaki yayınlarına sürekli hız vermişlerdir.⁴⁶ Merkezîyet-adem-i merkezîyet tartışmalarının bir tarafında Tanin’deki yazıları ile Hüseyin Cahid diğer tarafında Prens Sabahattin vardır. Hüseyin Cahid’e göre, adem-i merkezîyet Sakız, Midilli ve diğer adaların da “Girit gibi Yunan’lıların kucağına atılması” demektir. Prens Sabahattin için ise, Kanun-u Esasi’nin 108. maddesinde belirtilen “Vilayet Nizamnamesi” usulünün tatbikinden başka bir şey değildir.⁴⁷

Adem-i merkezîyet uygulanırsa anasırı-ı Osmaniye arasında birlik kaybolur gibi yorumları Lütfi Fikri kabul etmemektedir. Öncelikle genel kanıymış gibi böyle bir yorumu yapmaya kimsenin hakkı yok diye düşünmektedir. Türk, gayrimüslim herkesin fikri sorulmalıdır. Diğer taraftan Osmanlılığın “şimdiye dek kuru bir namdan ibaretti de şimdiden sonra buna yeni bir mevcudiyet mi veriliyor” diye düşünmektedir.⁴⁸

Adem-i merkezîyet prensibinin uygulanabilmesi için, Prens Sabahattin ve Dr. Nihad Reşad Belger bir “İdari Islahat Projesi” hazırlamışlardır. Bu proje vilayetlerin yönetim ve taksimini köklü bir şekilde değiştirilmesi temeline dayandırılmıştır. Vilayet sınırları iklim koşulları ve iktisadi şartları dikkate alınarak küçültülecek, birkaç vilayeti içine alan valilikler kurulacaktı. Hatta bu valiliklere mahalli seçim ve hürriyeti verilecek, böylece halk hükümet ile yakın ilişki kuracağı için, ortak çıkarlar

---

uzun vadede grupların özgürlüğüne zemin hazırlayabilir. Dolayısıyla bu fikir Osmanlı Devletinin yıkılışı noktasında tehlikeli bir hal alır düşüncesi iktidar açısından etkili olmuştur.

⁴⁵ Taner Aslan, “İttihad-ı Osmani’den Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetine”, **Bilig**, Güz 2008, Sayı:47, s.110.

⁴⁶ Sina Akşin, **Jöntürkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Yayınevi, 4. Basım, İstanbul, 2006, s.24-25.

⁴⁷ Reyhan, a.g.e., s.32.

⁴⁸ Lütfi Fikri, “Millet-i Hakim İse Söz Onundur”, **Tanzimat**, 31 Ağustos 1912.

etrafında birlik ve beraberlik sağlanacaktı.⁴⁹ Bu muhalefetin ittihad-ı anasının sağlanması şekline yönelik iktidardan farklılaştığı en keskin noktadır.

“*Bu idare altında Osmanlı İmparatorluğu ne hale gelir diyen*” Cahid, Rum, Bulgar ve Makedonlara ayrı muhtariyet verilmesi unsurların birbirine karşı olan sevgi hissini etkilemeyecek, anlaşmazlık yaratan noktalar varlığını devam ettireceği görüşüne sahiptir. Hatta unsurlar birbirlerinden nefret etmek için daha çok sebep bulacaklardır.⁵⁰ “*Neogolos*” ve “*La Turki*” gazetelerinin beyanatlarına kızan Hüseyin Cahid, onların tedbirleri uygulamaya konulursa Osmanlı Devleti’nde ne kadar millet varsa o kadar resmi dil olacağını düşünmektedir. Unsurların isteğine göre ayrıca her milletin kendi jandarması olacak, ayrı hakimi olacaktır.⁵¹ Tüm bu maddeler, ittihad-ı anasını sağlamaya yönelik olmayan, tam tersi ayrılık fikrini savunan görüşlerdir.

Rıza Tevfik de İttihat ve Terakki’yi niyeti ile hareketi arasında ciddi farklar olması dolayısıyla eleştirmiştir. Mesela, iktidar ittihad-ı anasını savunuyor olmasına rağmen, Tanin gazetesinin, başta Rum vatandaşlar olmak üzere, Arap ve Arnavut vatandaşlar hakkında kaleme aldığı makaleleri örnek olarak göstermektedir. Ayrıca İslam unsurlarının birleştirilmesini amaçlayan ittihad-ı İslam’ın “*siyaset oyuncağı edilmemesi*”; bunun için Müslüman vatandaşların aldatılmasını da doğru bulmamaktadır. Diğer taraftan Rıza Tevfik’e göre ittihad-ı İslam’ın devlet sınırları içinde sık vurgulanması; gayrimüslim tebaanın manevi destekçisi olan Avrupa devletlerinin de rahatsızlık duymasına neden olmuştur ki bu durum; (Trablusgarp ve Balkanlarda) “*milyonlarca İslam vatandaşının*” huzursuzluğuna sebebiyet vermiştir. Kısacası, iktidarın ittihad-ı anasır ile ittihad-ı İslam arasına sıkışan politikasının; İslam unsurları aleyhine sonuçlanacak gelişmelere neden olduğunu belirtmiştir.

Rıza Tevfik merkezîyet ve adem-i merkezîyet tartışmaları doğrultusunda da açıklamada bulunarak; iktidarın bu konuda eksikliğini dile getirmiştir. Merkezîyet kaidelerine uygun olarak yapılan çalışmaların, idare altında bulunan bölgelerden

---

⁴⁹ Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jöntürkler**, Kaynak Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2000, s.263.

⁵⁰ Hüseyin Cahit, “Gayrimüslimlerin Askerliği”, **Tanin**, 21 Mayıs 1909.

⁵¹ Hüseyin Cahit, “Gayrimüslimlerin Askerliği”, **Tanin**, 21 Mayıs 1909.

şikayetlerin gelmesine engel olamadığı gibi, ülkeyi anarşiye davet eden bir sonuç doğurduğunu dile getirmektedir.⁵²

Türk olmayan unsurların Prens Sabahattin fikirlerine önem vermesi ve bağlılık göstermesi, adem-i merkeziyetin bir tür muhtariyet idaresini ifade ettiğinin bir anlamda kanıtı sayılmıştır. Adem-i merkeziyet⁵³ usulü ile halkın hükümet üzerinde denetimi sağlanabileceğinin düşünülmesi de Fransa gibi adem-i merkeziyetin bulunmadığı ülkelerde, halkın yönetim üzerinde denetimi olmadığı anlamına gelebileceği vurgulanmıştır.⁵⁴

Meşrutiyetin ilk günlerinde mahalli idareler de düzenleme dahiline alınmış bir konu olmuştur. Mahalli idarelerin yapılanmasında takip edilecek yol ve yöntem Vilayet Nizamnamesi ile belirlenmiştir. Özellikle vilayet meclislerine Meclis-i Mebusan ile birlikte yönetimi denetleme yetkisi verilmesi söz konusu dahi edilmemiştir. Vilayet meclislerinin görevi Vilayet Nizamnamesi'nin 62. maddesinde belirtilen amaç ile belirlenmişti.⁵⁵ Kısacası Osmanlılık ve adem-i merkeziyetçilik politikasının bir yansıması olarak denetlemede tek yetkili Meclis-i Mebusan olarak belirlenmişti.⁵⁶

Rumlar Selanik'teki İttihat ve Terakki Cemiyeti merkezinden bazı isteklerde bulunmuşlardır. Bunlar: 1- Kanun-u Esasi'nin medeni ülkelere uygun şekilde değiştirilmesi ve düzenlenmesi, 2- Mebus seçim kanununun Meclis-i Mebusan'da ekalliyetin vekil bulundurulabileceği şekilde düzenlenmesi 3- Patrikhanenin imtiyazları ve bu imtiyazlardan doğan hukuka riayet edilmesi.⁵⁷ Bu isteklerden üçüncü madde Rumlar için ayrı bir hukuk isteği gibi algılanabileceği için, tüm unsurların haklarını aynı hukuk ile tanzim etme gerekliliği ile çelişkili görünmektedir. Özellikle herkese eşit davranılacağı konusunda güvence verilmeye çalışılırken, bu isteğe olumlu bakmak iktidarın pek mümkün görebileceği bir durum değildir.

---

⁵² Rıza Tevfik, "Biz Baklayı Ağzımızdan Çıkarmayacağız", **Teminat**, 16 Şubat 1912.

⁵³ Hüseyin Cahit, "Adem-i Merkeziyet", **Tanin**, 19 Eylül 1909.

⁵⁴ Sancaktar, a.g.e., s.201.

⁵⁵ Hüseyin Cahit, "Adem-i Merkeziyet", **Tanin**, 19 Eylül 1909.

⁵⁶ Özçelik, a.g.e., s.203.

⁵⁷ Sancaktar, a.g.e., s.187.

3.2. İTTİHAD-I ANASIR AÇISINDAN ÖNEMLİ MUHALEFET TARTIŞMALARININ ODAKLANDIĞI TOPLUMSAL KONULAR

3.2.1. Askerlik

II. Meşrutiyet'te nerdeyse tüm siyasi fırkalar gayrimüslimlerin askere alınmasında görüş birliği içindedirler. Kaynaklardan anlaşılan, aynı şekilde Müslüman unsurlarda gayrimüslim unsurlara da askerlik görevinin zorunlu olmasını desteklemişlerdir.⁵⁸ Gayrimüslimlerin askerlik yapması hakkındaki kanun 7 Ağustos 1909 tarihinde gayrimüslim mebusların da olumlu tavırları ile Meclis-i Mebusan'dan geçmiştir.⁵⁹ Fakat başta Rum Patrikhanesi⁶⁰ olmak üzere, bazı gayrimüslimler⁶¹ bu fikre sıcak bakmamışlardır. Bu fikre hiç beklenmediği üzere önce Ermeniler⁶² sonrada Bulgarlar⁶³ tepki göstermişler bazı isteklerde bulunmuşlardır.

Rum Patrikhanesi'nin tavrı, söylemlerinde gayrimüslimlerin askerliğine karşı olumlu gibi görünmektedir. Fakat asıl tavrı, bunun tam tersi şekildedir. Örneğin; Patrik 22 Mayıs 1909'da Hareket Ordusu Kumandanı Mahmud Şevket Paşa ile görüşerek Osmanlı hükümetinden bir takım isteklerde bulunmuştur.⁶⁴ İktidarın ikna ettiği anlaşılan Patrik bir süre sonra Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslimleri askerlik görevine çağırmıştır.⁶⁵ Eylül 1909'a gelindiğinde Rum Patrikhanesi tekrar hükümete başvurarak bu defa, askerlik sırasında Hıristiyanların din değiştirmelerinin yasaklanmasını isteyecektir. Patrikhanenin diğer istekleri arasında şunlar vardır: Hıristiyanlar için ayrı bölükler kurulması, ibadet yerleri verilmesi, bölükler için papazlar tayin edilmesi, perhiz günlerine dikkat edilmesi gibi. Ayrıca hükümet Hıristiyan askerlerin izin günlerini belirlemede kutsal günlerine göre belirleme

⁵⁸ Ufuk Gülsoy, **Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerliği Serüveni**, Simurg Yayınları, İstanbul, 2000, s.128-129.

⁵⁹ Gülsoy, a.g.e., ss.131-133.

⁶⁰ Hüseyin Cahid, "Gayrimüslimlerin Askerliği", **Tanin**, 18 Eylül 1909.

⁶¹ 2 Eylül 1912 tarihli belgeden anlaşılan o dur ki, Kirkor Zöhrap ve refikası Ahz-ı Asker Kanun Layihası içinde geçen 45 yaşına kadar olan gayrimüslimlerin askere alınması hakkındaki maddeye itiraz etmişlerdir. Bkz. **BOA. MV.**, 165/84.

⁶² Hüseyin Cahid Ermeni ve Musevilerin askerliğe sıcak bakacakları fakat Rumlar'ın bazı teferruatlardan dolayı bu görevi yerine getirme de isteksiz olabileceklerini düşünürken, görülen ilk tepkiyi Taşnaksütyun Fırkası vasıtası ile Ermeniler vermişler bazı şartlar belirtmişlerdir.

⁶³ Bulgarlar tepkilerini Bulgar Meşrutiyet Kulüplerinin birleşmesi vasıtası ile dile getirmişlerdir. Bazı düzenlemeler talep etmişlerdir.

⁶⁴ Gülsoy, a.g.e., s.141.

⁶⁵ Aynı yerde.

yoluna gidecektir. Suistimallere rağmen (Hıristiyan askerlerin) izin günleri kaldırılmamıştır.

3 Temmuz 1909 tarihli gazete haberinden anlaşılan Rum Patriği bir beyanatta bulunmuştur. Patrik Efendi öncelikle Rumların diğer vatandaşlarla birlikte “*hidmet-i askeriye ifasına havahişkar (istekli) bulduklarını*” belirttikten sonra, geleceğe ait bazı tedbirlerin alınması gerekliliğinin Patrikhane’nin vazifesi olduğunu belirtmiştir. Bu “*hidmet-i askeriye*” vesilesiyle Türkler Rumları milliyetlerinden çıkarmağa çalışabilecekleri his olunduğunu da ilave etmiştir.⁶⁶ Ayrıca İslamiyet gayretinde bulunulduğunu belirtmektedir. Bu eleştirisini “*Orduya girecek on sekiz, on dokuz yaşındaki gençler öyle nüfuza maruz kalabilirler ki bu suretle sade hiss-i milliyetleri değil, belki dinleri de kesb-i zaif eder. Bunun için Rum askerlerle daima hal-i temasda bulunabilecek surette orduda Rum papaslarının bulunması elzemdir. Rumların bazı zamanlarda perhizleri olur. Bunun içinde hususi ve ayrı et’ime (yemekler) ihzarı dinen elzemdir.*” şeklinde tamamlamıştır.⁶⁷ Bu eleştiriler, Rum Patrikliğinin Osmanlı Devleti’nin resmi uygulamalar yoluyla halkın din değiştirmesini sağlamaya çalışacağından çekindiğini kanıtlamaktadır. Fakat hükümetten gayrimüslim askerler için yerine getirmesi beklenen taleplerde, Patrikliğin de Osmanlı Devleti’ne karşı askerliği bir vatan borcundan daha farklı gördüğünü düşündürmektedir.

İkdam gazetesinde askerlikle ilgili yazılan bir yazıya ilişkin Perveodos? gazetesi bir yazı yazmıştır. O yazıdan yapılan alıntı da, asker sevkinin ve askerlerin buldukları bölüklerden başka yerlere gönderilmesi ile ilgilidir. Savaş zamanında bu normal karşılanmıştır, ama bunun dışındakileri Patrikhane kabul edemeyeceğini belirtmiştir. Patrikhane ayrıca gayrimüslim askerlerden ayrı taburların kurulması gerektiğini de istekleri arasına yerleştirmiştir. Bunu da İngiltere’nin İskoç ve İrlanda bölüklerinden örnekle açıklamıştır.⁶⁸

Osmanlı Hıristiyanlarının askerlik hizmetine dair mükellefiyetlerini izah eden tahrir müsveddesi Patrikhane tarafından okunarak uygun görülmüştür. “*...İşbu tahrirat-ı umumiye ile evvelce yazdığımız vecihle Hıristiyanların vazife-i*

⁶⁶ “Rum Patriğinin Beyanatı”, **Tasvir-i Efkar**, 3 Temmuz 1909.

⁶⁷ Aynı yerde.

⁶⁸ “Anasır-ı Gayrimüslimenin Askerliği”, **İkdam**, 23 Eylül 1909.

*askeriyelerini ifa ve ibraz hamiyet etmeleri lüzumu tesviye olduğu gibi Hıristiyanların hizmet-i askerileri esnasında papazlar bulundurulması ve perhizlerinin ifası emrinde de tekidat lazıma icrası zımnında rüesa-i ruhaniyenin nazar-ı dikkatleri celb olunmuştur.”*⁶⁹

Ebuzziya, Patrikhanelerin ve özellikle Rum Patrikhanesi'nin bunu bir mesele haline dönüştürmesini eleştirmekle kalmamış, fikirlerini de gayet net bir şekilde ortaya koymuştur. Bunun için “*Perveodos*” gazetesinde çıkan, silah altına alınan askerlerin uzak yerlere ve başka ordulara gönderilmesinin fayda ve adalete aykırı bulan yazıyı temel almıştır. Bu konuda herkesin fikrini söylemekte özgür olduğunu ama askerlik gibi önemli bir meselede birinin fikrini dayatmaya çalışması başka meselede de diğerinin fikrini dayatmasına neden olabileceğini anlatmıştır. Adı geçen gazetenin eskiden Türklerin 20-25 günlük sevk sürelerine hiç değinmemiş olmasını, “...bugün Hıristiyanlar söz konusu olunca mı adaletten bahsetmek aklına gelmiş?” şeklinde eleştirmiştir. Gazetede (Perveodos) anasır-ı gayrimüslimeden alınacak askerlerin ayrı bölüklere konmasının sebebi olarak mezhepler gösterilmiştir. Patrikhanenin görüşünü Ebuzziya da uygun görmektedir ki Rumluk ve Ortodoksluk böyle bir isteği gerektirebilir. Ama “...bu mütalaa ve temenniye bir taleb-i siyasi şekli verilmek istenirse o zaman meselenin rengi değişir” diyerek Patrikhanenin isteğinin altında yatabilecek başka bir nedene dikkat çekmiştir.⁷⁰

Lütfi Fikri, iktidarın asker alımı konusundaki tavrını yine halkın görüşünün alınmaması şeklinde eleştirmektedir. “*Muhtelif komit ve dinde olan anasırın hususiyetlerine hiç ehemmiyet verilmemesinde, mesela Arnavudu alıp Şam'da, Şam'dakini alıp Trabzon'da Trabzon'dakini alıp Basra'da asker ittirmekte, muhtelif anasırlar 'biz şunu isteriz, bunu isteriz' dedikçe 'sus! Osmanlılığa muğayirdir, binaenaleyh ihanettir' diye korkutmakta kabulül husul görüyorlar.*” diyerek mesela “*Arnavutluk'a asker göndermeyi Osmanlı istiyor*” denirse bunun hakikati yansıtmayabileceğini, hükümetin isteğinin bu yönde olduğu için uygulamada dayatılacağını belirtmektedir. Bunun için Müslim ve gayrimüslim Türk ve diğer unsurların görüşlerinin sorulması gerektiği inancındadır.⁷¹

⁶⁹ “Hıristiyanların Hizmet-i Vataniyesi”, **Tasvir-i Efkar**, 7 Eylül 1909.

⁷⁰ Ebuzziya, “Anasır-ı Gayrimüslime ve Askerlik”, **Tasvir-i Efkar**, 25 Eylül 1909.

⁷¹ Lütfi Fikri, “Millet-i Hakim İse Söz Onundur”, **Tanzimat**, 31 Eylül 1912.

İlerde gayrimüslimlerden oluşan taburlarda sıkça rastlanan asker kaçakları ve benzeri olaylar gayri Müslimlerin askerliği pek kolay benimsemediğini gösterecektir.⁷² Bu durum özellikle Balkan Savaşları sırasında Osmanlı ordusundaki gayrimüslimlerin kendi ırkdaşları için hareket etmesi ile uygulanamazlığını ve ittihad-ı anasır ruhunda boşlukların olduğunu kanıtlayacaktır.

Bedel-i askeri meselesi:

Gayrimüslim unsurların askerlik görevi hakkındaki tartışmalar uzadıkça, mevcut ortamda başka çareler bulunmaya çalışılmıştır. Bedel-i askeri bu sürede askerlik görevi için gayrimüslim unsurların görevi ifa yerine, bedelini ödemeleri şeklinde bir yöntem olarak düşünülmüştür. Buradaki önemi özellikle Meclis'te dikkati çeken bazı tartışmalarda Osmanlılığın mevcudiyeti ile ilgili olarak anılmasından kaynaklanmaktadır. Bedel-i askeri⁷³ kanunu için sadrazam çabuk çıkarılması hakkında ricası⁷⁴ anlamlıdır. Bu mevcut karışıklığın bir an evvel halledilmesi ile ilgili olabilir.

Örneğin; Aydın mebusu İsmail Sıtkı Bey bu kanun layihasının müzakere edilmesini dahi uygun görmemektedir. Konunun Ahz-ı Asker Kanunu (asker alımı) hakkında müzakere edilmesi ve bir karar alınması gerektiğini düşünmektedir. Bunu mevcut kanunda Hıristiyan, Müslüman ya da Musevi gibi bir ayırım kalmadığı, hepsinin Osmanlı olduğu, böyle bir tartışmanın dolayısıyla gerek olmadığı kanaatindedir. Bedel-i askeriye için en önemli itirazlarından biri de istibdad devrinden bu yana bazı Müslüman kesimden de asker alınmadığı, bu kesimde Ahz-ı Asker Kanunu ile 1910'dan itibaren asker vereceği hakkındadır. Böylelikle 1908'den 1910'a kadar bir açık doğmaktadır. Oysaki bedel-i askeri bu sınıf için konuşulmamaktadır. Dolayısıyla hürriyetin sağlama aldığı eşitlik anlayışında bir açıklık doğmaktadır.⁷⁵

⁷² “Anasır-ı Gayrimüslimenin Askerliği”, **İkdam**, 29 Eylül 1909.

⁷³ Cizyenin Tanzimattan sonra aldığı şeklidir. 1856' da ıslahat Fermanı Müslümanlar ile Müslüman olmayanlar arasında müsavat esasını gerektirince, askerlik görevini vazife bakımından yerine getirmek durumu ortaya çıkmıştır. Fakat fermana göre, Müslüman olmayanlar bedel ya da nakden akçe vermek suretiyle, fiili hizmetten muaf tutulacaklardı. Bedel-i Askeri 25 Temmuz 1325 tarihli kanunla ilga edilmiştir. Bkz, “Bedel-i Askeri”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt:2 Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 1979, s.439.

⁷⁴ **MMZC**, C:5, D:1, İS:1, s.175.

⁷⁵ **MMZC**, C:5, D:1, İS:1, s.176.

Rıza Paşa ise Sıtkı Bey'in sözleri karşısında 1909 senesinde kura muamelesinin bittiği bundan sonra da Müslümanların gerek bedel-i nakdi⁷⁶ ile ya da hizmeti yerine getirerek askerlik görevini yerine getirdiğinden bahsetmektedir. Askerlik konusunu Kanun-u Esasi karşısında imkansız kılan nedenler vardır ve Rıza Paşa'ya göre bunlar gayrimüslim mebuslar tarafından kullanılmaktadır.⁷⁷

Siroz Mebusu Hristo Dalçef, (Bulgar sosyalist) Anadolu ve Rumeli'deki halkın fakirliğinden ve bu bedeli ödeyemeyeceğinden söz edecektir. Ona göre layiha zengin ve orta halli halk göz önüne alınarak tanzim edilmiştir. Halbuki halkın yüzde doksanı köylüdür. Dalçef bu kanunun tatbik edilmesi durumunda köylü halkın mecburen dağlara çıkacağını belirtmiştir.⁷⁸ Hristo Dalçef bedel-i askeri hakkındaki düşüncelerini ittihad-ı Osmani ile temellendirmektedir. Eğer gayrimüslimlerin vatandaş olmaları bekleniyorsa, o halde askerlik görevini yerine getirmelidirler. Bu ittihad-i Osmaniyi sağlamak içinde geçerlidir. Fakat bu görev için gayrimüslim bedelen ya da bedenen görevi yerine getirme konusunda serbest olmalıdır görüşündedir. Bedel-i askeri iki unsur arasındaki eşitsizliğe dayanmaktadır, bu da Kanun-u Esasi'ye aykırıdır görüşündedir.⁷⁹

3.2.2. Kiliseler ve Mektepler Hakkında

Hıristiyan unsurlar arasındaki mevcut huzursuzluk birlik ve beraberliği tehdit ettiği için dolayı halledilmesi gereken ilk konular arasındadır. Çünkü ittihad-ı anasını tehdit altında bırakacak bir durum söz konusudur.⁸⁰ II. Meşrutiyet döneminin sıkıntı oluşturan önemli meselelerinden biri Rum Patriği ve bazı Rum matbuatının tavırları

⁷⁶ Bedel-i Nakdi için bkz., "Bedel-i Nakdi", **İslam Ansiklopedisi**, Cilt:2, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 1979, s.440.

⁷⁷ **MMZC**, C:5, D:1, İS:1, s.176-178.

⁷⁸ Hristo Dalçef köylü halkın bedel-i askeriye karşılamadıkları durumda dağa çıkabilecekleri üstü kapalı bir tehdit gibi de düşünülebilir. Bu ifadesine bir örnek de vermektedir. Razlık'a bağlı Reşte Köyü'nde meraların civar Müslim ahali tarafından zapt edildiğinden bahsedecektir. Müslümanlar bu meraları gayrimüslim ahalisini reaya olarak gördükleri için zaptetmişlerdir. Selanik Mebusu Rahmi Bey böyle bir durum meşrutiyet idaresinde kabul edilebilir olmadığını belirtmiştir. Mevcut bir rahatsızlığı olanlar artık mahkemeler vasıtası ile bu problemlerini halletmelidirler. Şikayet yolu herkese açıktır. **MMZC**, C:5, D.1, İS:1, s.179.

⁷⁹ **MMZC**, C:5, D:1, İS:1, s.180.

⁸⁰ **MMZC**. C:6, D:1, İS:1, s.552-553.

olmuştur. Rum Patrikhanesi mevcut gücünü yitirmemek için⁸¹, Rumlar üzerinde başka bir kurumun ya da ırkın “*temsil*” gücü olamayacağı görüşünü politik bir tavır olarak kabul etmiş⁸²; bu tavrı dolayısıyla da ittihad-ı anasır için iktidar ile hareket etme eğiliminde olmamıştır. Hatta meşrutiyetin başında Rum Patriği İttihatçılardan din ve eğitim konusundaki imtiyazlarının devamını istemiştir.⁸³

İttihat ve Terakki Cemiyetinin meşrutiyetin ilanı ile gerçekleştirmeye çalıştığı ittihad-ı anasır, özellikle Türkler dışındaki topluluklar tarafından eleştirilmiş veya reddedilmiştir.⁸⁴ Özellikle Rum milleti birlik düşüncesini patriklerinin desteği ile red etmişlerdir. Bu durum amaç, tarih ve dil farklılıklarını koruyarak bir millet oluşturma ihtimalini olumsuz etkilemiştir.⁸⁵ Hatta Patrik de mevcut durumda Rumlar ile Türkler’in aynı hissi paylaşımlarının fikri ve amelleri farklı olduğu için zor olduğunu söylemiştir.⁸⁶

Rumeli’de unsurların arasında anlaşma sağlanması önemini koruyan bir konu olmuştur. Rumeli’nin iki mühim anasırı olan Rumlarla Bulgarlar arasındaki ihtilafın ise en mühim sebeplerinden biri kiliseler meselesidir.⁸⁷ Halbuki “*mesele-i mezkure hükümetin mesaisi ve Meclis-i Mebusan’a tevdi eylediği layiha-i kanuniyenin devre-i atiyeye ta’liki (ertelenmesi) yüzünden birkaç ay müddet daha tehir etmiş oluyor. Bu müddet zarfında ise her iki anasır arasında ihtilaf zuhuru ihtimalinden baid (uzak) olmadığından hükümet-i mahliyyeye talimat- akide verilmiş ise de talimat-ı mezkure izale-i ihtilafı temin edemediği takdirde Dahiliye Nezaretince Rum Patrikhanesi heyet-i mahsusasına beyan edildiği vech üzere hükümet kendi mesuliyeti tahtında layiha-i mezkureyi şimdiden tatbik mecbur olacaktır.*”⁸⁸

İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Osmanlı hükümetlerinin meselenin çözümsüz kalmasının hem Osmanlı birliğine zarar vereceği ve hem de ileride Avrupa

---

⁸¹ Bülent Atalay, **Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi’nin Siyasi Faaliyetleri(1908-1923)**, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul, 2001, s.39.

⁸² Sancaktar, a.g.e., s.185.

⁸³ Gülnihal Bozkurt, **Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1996, s.196.

⁸⁴ Sancaktar, a.g.e., s.180.

⁸⁵ Aynı yerde.

⁸⁶ “Rum Patriğinin Beyanatrı”, **Tasvir-i Efkar**, 3 Temmuz 1909.

⁸⁷ Rumlar ve Bulgarlar arasında devam eden müzakerelerin 1909 daki tartışmaları sırasında Meclisin toplantı süresi bittiği için ara verilmek zorunda kalınmıştır. Bu durum dahi Bulgarlar ve Rumlar arasında bir rahatsızlık yaratmıştır.Bkz. “İttihad-ı Anasır”, **İkdam**, 18 Ağustos 1909.

⁸⁸ “İttihad-ı Anasır”, **Sabah**, 2 Eylül 1909.

devletlerinin sert müdahalesine sebep olacağı endişesinde oldukları anlaşılmaktadır.⁸⁹ Meclisin açıldığı ilk günlerde Osmanlı Devleti'nin hemen her yerinde olaylar söz konusudur. Bunlarla ilgili olarak hükümete ve Dahiliye Nezaretine istizah takrirleri verilmiştir. Bazıları Rumeli'deki durumla ilgili takrirlerdir. Priştine Mebusu Hasan Bey, Rum, Ulah, Bulgar komitelerinin faaliyetleri, Siroz Mebusu Hristo Dalçef ve Selanik Mebusu Dimitri Vlahof Efendiler'in Selanik, Kosova ve Manastır'daki asayişsizlik hakkında Dahiliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa'dan izahat isteyen 27 Kanunusani 1909 tarihli takrirleriyle ilgili uzun görüşmeler yapılmıştır. Dahiliye Nazırı, görüşmeler sırasında bölgedeki problemlerin kilise ve mekteplerin hangi cemaate ait olması gerektiği hususundaki tartışmalardan doğduğunu belirtmiştir.⁹⁰ Kilise meselesinde anlaşılan odur ki Rum ve Bulgar milletleri arasındaki kilise mevzu huzursuzluk yaratmaktadır.

Rum Patriği de eğitim ve askerlik meseleleri hakkında Adliye Nezaretine 27 maddelik bir takrir vermiştir. Takrir Rum, Ermeni, Ermeni Katolik "*Patrikleriyle ekser istekliler*" tarafından verilmiştir. Takririn içeriği anlaşılan pek olumlu değildir. Rum Patrikhanesi Kanun-u Esasi de resmi dili Türkçe olan bir devlet dahilinde yaşayan Hristiyan unsurların asırlardan beri kanunlar ve resmi malumatlar ile temin edilerek '*imtiyazat*' namı altında, şeriata muhalif olarak, hükümet tarafından belirlenmiş idare yöntemleri ile eğitim ve askerlikde takip edilen ve uygulanan siyasetten şikayet etmektedir. Devlet Rum Patrikhanesi'nin "*imtiyazat-ı mezhebiyesine*" müdahale etmeyeceğini daha önce beyan etmiştir. İttihad gazetesi bu durumu takrirdeki maddelerin dikkatlice okunduğunda, mevcut imtiyazlara yenileri eklenmek istendiği şeklinde değerlendirmektedir. Mekteplerin programlarının hazırlanması ve teftiş edilmesi ile ilgili konularda bunlar görülebilir.⁹¹ Makedonya Osmanlı İmparatorluğunun bir parçası olarak kaldığı sürece, Patriklik ve Eksarhlık ve diğer kiliseler kendi okulları ile ilgili imtiyazlarını korumuşlardır. 1911'de de Rum Patrikliği ve Bulgar Eksarhlığı Osmanlı hükümetine bir dilekçe⁹² vererek hükümetin dinsel eğitim ve askerlik hizmetlerindeki imtiyazlarını güvence altına almalarını istemişlerdir. Bu ittihatçıların merkezileşme programları ile çelişmekle

⁸⁹ Özçelik, a.g.e., s.20.

⁹⁰ Özçelik, a.g.e., s.20.

⁹¹ "Patrikhanenin Takriri", *İttihad*, 29 Mayıs 1911.

⁹² Yukarıda adı geçen dilekçe (takrir) de bulunan toplam 17 maddenin tamamı için bkz. Hacısalihioğlu, a.g.e., ss.380-382.

birlikte muhalefetin baskısı altında iktidar tarafından kabul edilmişlerdir.⁹³ Bu durum muhalefetin Türkleştirme eleştirilerini zayıflatmaktadır.

Patrikliğin tutumu “*İstandard*” gazetesinin Dersaadet muhabirinin tedrisat ve kiliseler meselesine dair gönderdiği bir mektubunda da açık bir şekilde ifadesini bulmaktadır. Bilhassa Rum Patriği Yovakim Efendi ile olan mülakatın önemi Patrik’in açıkça söyleyemediği şeyleri muhabire basitçe açıklamış olmasından kaynaklanmaktadır. Patriğin açıklamaları şöyledir: “*Meclis-i Mebusan’da Kanun-u Esasi’nin tadil esnasında iki madde pek hararetli münakaşata sebep olmuştur. Haricen bu maddelerden her ikisi de Türkiye’de sakin olan akvamdan hiçbirini rencide edecek mahiyette değildir. Bunlardan birincisi kiliselere, diğeri mekteplere aiddir. Tefsilatı malum olduğu için tekrarından sarf-ı nazar ediyoruz. Bunlardan birincisi, bittabi istikbale matuf bir ihtiyatdır ki şimdi cari olan ahvale teallik etmez. Evlad-ı memleketin umur-u tedris ve tahsili hükümetin tahtı nazarında ve bir sayak? intizam içinde cereyan etmek lüzumu zahirdir.*” Hıristiyan mebusların bu maddeye itirazları basında görülüyor. “*Bu Hıristiyanlarla görüşürseniz şöyle derler: eğer bu kanunların tatbiki hususu Türklerden gayri herhangi bir diğerkseriyet elinde olsa hiç itiraza hacet yok. Fakat bize uzun tecrübeler göstermiştir ki Türkler en iyi ve masum görünen kanunları tagayyür (değiştirmek) ve su-i tatbik etmek itiyad (huy, adet) mahsusundadırlar. Eğer çoktan tesis eden bu imtiyazatı teyid ve müdafaa ederek parlamentonun tasdikini istihsal etmezsek Genç Türk hükümetinin kariben bir noktayı, sonra diğerkini istisna ederek nihayet bizi imtiyazat-ı hazırardan mahrum etmelerinden korkarız. Sonra hükümeti-i hazırta o kadar mütasıbdır ki Rum, Ermeni, Bulgarları ‘Türkleştirmek’ için her türlü teşebbüsatin icrasına karar vermiştir ve bizi böyle imtiyazatdan mahrum etdikden sonra Türkler menzilesine indirmek emelindedir.*”⁹⁴ Patrik Osmanlı hükümetinin alacağı önlemler ve kanun-u Esasi’de yapacağı tadilat ile gayrimüslim Osmanlı unsurlarını Türkleştirmeye çalıştıklarından çekindiklerini açıkça anlatmaktadır.

Rumeli’de kiliseler meselesi hakkında Meclis-i Mebusan’da cereyan eden tartışmalar, gayrimüslim cemaate ait işlerin önemini ispat etmiştir.⁹⁵ Muhalefet grubu

⁹³ Hacısalihioğlu, a.g.e., s.383.

⁹⁴ “Rum Patriğinin Beyanati”, **Tasvir-i Efkar**, 3 Temmuz 1909.

⁹⁵ Diran Kelekyan, “Patrikhaneler ve Kabine”, **Sabah**, 24 Eylül 1909.

kiliselerin düzenlenmesi (Rum ve Bulgar kiliseleri arasındaki kilise probleminin çözümü için) ile ilgili olarak eleştirileri, iktidarın amacının siyasi kaygıları temel aldığı noktasında toplanmaktadır. Örneğin; İzmir Müstakil Mebusu Pavli Karolidi (Rum) Efendi, meselenin aslının kilise olmadığı, siyasi olduğu düşüncesindedir. Tanzim edilen layiha ile Hıristiyan unsurlar arasındaki düşmanlık ve soğukluk giderilmesi düşünülmüştür. Fakat Pavli Karolidi bu layihanın böyle bir amaca hizmet edebileceğini düşünmemektedir.⁹⁶

Kozmidi Efendiye (Rum) göre, hükümet Rumeli’de kavgaya sebep olan kilise ve mekteplerin tasarruf meselesinin ne şekilde halledileceğini gösteren bir kanun teklif ediyordu. Oysa bu Osmanlı unsurlarının her birinde bulunan kavmiyet, cinsiyet iddia ve tartışmalarını daha da arttıracaktı. Dolayısıyla kanun bu amacı sağlayacak şekilde yeniden düzenlenmeliydi. Kozmidi Efendi asıl meselenin dua yapılırken kullanılan dille ilgili olmadığı görüşündedir. Bulgarlar bu sebeple değil, onun altında yatan başka bir sebeple yani, kavmi mevcudiyetlerini daha parlak göstermek, bu suretle istiklallerini sağlamak için bu meseleyi çıkardıklarına inanmaktadır.⁹⁷

Pançedoref Efendi (Bulgar) ise, “*Teklif kabul edilirse yalnız kilise ve mektep meselesi değil, bütün milliyet meselelerinin halline yönelik bir kanun yapmak esası kabul edildi demektir. Bu da devleti parçalar. Dolayısıyla tanzim edilen layihadaki amacı aşacak hiçbir ilave yapılmamalıdır.*” şeklinde fikrini dile getirmiştir.⁹⁸ Necip Draga da Rumeli’deki tartışmaların sadece Rumlarla Bulgarlar arasında olmadığı, diğer milletlerinde kavgalı olduğu dolayısıyla öyle bir kanun hazırlanmalı ki daha sonra diğer milletler içinde ayrıca kanun çıkarmaya gerek kalmasın fikrine sahiptir.⁹⁹

Selanik Mebusu Honeous Efendi (Rum Ahrarcı) kilise meselesinin kökeni hakkında bilgi vermektedir. Kilise meselesinde maksat doğrudan doğruya siyasidir diye düşünmektedir. 1903’e kadar kilise kavgasının gayet az olduğunu, Egzarhanenin kuruluşundan sonraki 25-30 sene zarfında bu kadar şiddetli tartışmaların yapılmadığını ifade etmektedir. 1903’de Bulgaristan şimdiye kadar Makedonya’da takip ettiği siyasetle başarılı olamayacağını anlayınca bir takım çeteler hazırlamıştır. Çetelerle Osmanlı Bulgarlarını kendi siyasi maksatlarına tabi kılmak arzusuna

⁹⁶ MMZC, C:6, D:1, İS:1, s.555-556.

⁹⁷ Aynı yerde.

⁹⁸ Aynı yerde.

⁹⁹ Aynı yerde.

düşmüştür. Makedonya'daki Bulgarların ekserisini kendi tarafına çekerek maksadına ulaşacaktı buna karşı koyan sadece Patrikhane olmuştur. Eğer halk kendi rızasıyla Egzarhaneye bağlanmak isteseydi baskı ve zorlamaya ihtiyaç olmayacaktı. Honeous Efendi karşı koymak için onlarında (Rumlar) cinayetler işlediğini mevcut siyasetin bunu gerektirdiğini belirtmektedir. Böylece Bulgarların maksadına set çekilmiş oldu. Avrupa, asli itikadlarına devam için canını feda eden Patrikhane mensup Hıristiyanlar olduğunu, Makedonya'da halkın sadece Bulgar kilisesine mensup olmadığını görmüştür. Avrupa Bulgarların siyasi maksatlarının gerçekleşmeyeceğini anlamıştır ki, o zaman iş değişmiştir. Reval Mülakatının kararları uygulanmamıştır. Takip edilen Bulgar siyaseti budur. Oradaki Bulgarca konuşan Hıristiyanları zorla Patrikhane'den ayırıp Egzarhaneye bağlamak. Bu suretle siyasi gayelerine kavuşmaktır.¹⁰⁰ Bu durum Osmanlı Devleti'nde uhuvvetin sağlanmasının güçlüğünü de ortaya koyması açısından önemlidir.

Mehmet Hamdi Efendi de meselenin sırf dini olmadığı için siyasi tarafının olduğu görüşündedir. Hatta bu konuya hükümetten çok Patrikhanenin önem verdiği, bu durumda Patrikhanenin bir çıkarı olup olmadığı konusunda merak uyandırdığını belirtmiştir.¹⁰¹

Rum mebus Pavli Karolidi kişinin anadilinin Rumca, Bulgarca olabileceği, fakat bu toplulukların Allah'a taptıkları dilin Rumca olduğunu belirtmektedir. Dilin bir milletin en büyük alameti olmadığını belirten Karolidi, örnek olarak Fransa'da Almanca konuşanların kendilerini Fransız diye nitelendirmelerini vermektedir. Cins başka, millet başka, mezhep başkadır. Ona göre Rumlar, Bulgarları Rumlaştırmaya çalışmıyorlar, fakat Bulgarlar mezhep meselesini alet ederek, Bulgarca konuşanları Bulgarlaştırıp çoğunluk elde ederek ve "*Makedonya Bulgarlarıdır*" diyerek muhtariyet talep etmeyi istiyorlardı. Yani işin aslının kilise meselesi değil, Rumeli'nin Bulgaristan'a bağlanması meselesi olduğu inancındadır.¹⁰²

Varteks Efendi'nin sözlerinden anlaşılan şudur ki, Bulgar halk üzerinde uyanan fikir, Rum papazların kendilerine Rumluk telkin ettiğiidir. Dolayısıyla onlar

---

¹⁰⁰ MMZC, C:6, D:1, İS:1, s.581.

¹⁰¹ Aynı yerde

¹⁰² MMZC, C:3, D:1, İS:2, s.11-14.

da kendi dillerinde kendi papazları ile ayin yapmaya kalkışmışlardır.¹⁰³ Boşo Efendi, Osmanlı Devleti'nin içinde iki ayrı siyasetin kabul edilemeyeceğini, Osmanlı siyasetinin bir olduğu düşüncesindedir. Boşo Efendi, Rum mebusu olarak değil, Osmanlı mebusu olarak bu kanunun tamamen kaldırılmasını talep etmektedir. Bu tarz kanunların infazı mümkün olmayacağı dolayısıyla da unsurlar arasındaki nefreti tamamen arttıracığı düşüncesindedir.¹⁰⁴

Bir muhalif olan Rıza Tefvik kilise meselesini dış politikada Osmanlı Devleti'ni tökezletecek ayağını kaydıracak bir mesele olarak görmektedir. Gerçi anlaşmazlık bitince Makedonya'da asayiş tamamıyla sağlanamayacaktır. Fakat asayişsizliğe çok mühim bir vesile olan bir kördüğüm ortadan kaldırılacaktır.¹⁰⁵ Bu ittihad-ı anasır içinde mühimdir.

Kiliseler kanun layihasının yedinci madde üzerindeki müzakereleri biraz tartışmalı olmuştur. Maddeye önce Bulgar mebus Hristo Dalçef itiraz edecek ve 3. ve 4. maddeyle asırlardan beri devletin takip ettiği “*kiliseler ahalinindir anlayışı kabul edildiği*” halde, 7. maddeyle kiliseleri yine Patrikhane veya Egzarhaneye verdiğini¹⁰⁶ açıklamıştır. Bu durumunda Bulgar mebus Todori Pavlof'un (Üsküp), belirttiği üzere insanlara kendi kavmini unutturacak bir önlemin ortaya çıkmasının ihtimali meydana gelmektedir.¹⁰⁷

Bu tartışmalardan çıkan sonuç, iktidarın Rumeli'de ortaya çıkan huzursuzluğun halli için tasarladığı kanunun, başta gayrimüslim unsurların vekilleri olmak üzere tartışma yarattığıdır. Hükümetin amacı konusunda Boşo Efendi'nin eleştirisi nettir. Hükümetin maksadını “*gerek Rum, gerek Bulgar çetelerinin zorla halkın mensubiyetini değiştirmesini ve siyasi meseleler çıkmasını engellemektir*” şeklinde değerlendirdikten sonra, hükümetin bunun için uygun olmayan bir kanun gönderdiğini ve tasdik ettirmek istediğini belirtmiştir. Boşo Efendi bu layihanın Osmanlı hukukunu koruyacağına olan inancı oldukça zayıftır. Fakat “*Eğer hükümet*

¹⁰³ MMZC, C:2, D:1, İS:2, ss.634-636.

¹⁰⁴ MMZC, C:2, D:1, İS:2, ss.626-628.

¹⁰⁵ MMZC, C:3, D:1, İS:2, s.132-133.

¹⁰⁶ MMZC, C:3, D:1, İS:2, s.133-134.

¹⁰⁷ MMZC, C:3, D:1, İS:2, s.134.

bu layiha ile Osmanlı hukukunu koruyacaksa ben sesimi keserim. Madde bunu sağlayacaksa, diğerleri gibi bunu da zaruri olarak kabul ederim.”¹⁰⁸ demektedir.

Varteks Efendi de hükümetin layihayı tanzim ederken yegane amacının, unsurlar arası muhalefeti kaldırıp, Osmanlı milletini bu gaileden kurtarmak olduğunu ifade eder. Diğerlerinde olduğu gibi bu kanunda da bazıları memnun olacak bazıları olmayacaktır. Fakat asıl olan Osmanlılığın faydasıdır. Varteks Efendi Bulgarların düşündüğü gibi bu madde ile asla vicdan hürriyetine hanel gelmeyecektir. Şimdiye kadar bu devlette iki unsur arasında vicdan hürriyeti muhalif bir harekette bulunulmamıştır. Madem devlet kanun ile yönetiliyor, kanuna riayet mecburidir. Muhalefetin önü böylece alınır. Varteks Efendi Makedonya'nın bu kiliseler meselesi yüzünden daima ihtilal içinde, Osmanlı Devleti'nin başına gaile olarak kalmasına razı olunamayacağı için 7. madde aynen kabul edilmesi gerektiğini düşünmektedir.¹⁰⁹

Pançedoref Efendi de maddenin aynen kabulünün memleketin asayişe olan acil ihtiyacı dolayısıyla gerekli olduğu inancındadır. Ayrıca bu maddenin, dışarıdan yani kuzeyden ve güneyden tesirler olmazsa Rum ve Bulgar unsurun barışmalarına bir vesile olacağını söylemektedir.¹¹⁰

Kanun layihasının sekizinci maddesi lisan meselesi yüzünden çıkabilecek ihtilafları önlemeye yöneliktir. Bu madde aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de ne gibi karışık meselelerle uğraştığının bir kanıtıdır. Ulahlar, Hıristiyan Arnavutlar, Sırp ve sair cemaatlerin kendi dilleriyle ayin icra etmek istemeleri kiliselerin durumunun ne olacağı tartışmalarının ana noktasıdır.

Meclis-i Mebusan'da tek Ulah mebus Filip Mişe, hükümetin aynı kiliseye mensup olan cemaatler arasındaki lisan meselesi dolayısıyla doğabilecek ihtilafları önleme çabasında olduğu buna itiraz etmediğini söyler. Çünkü hakikaten bir ihtilaf vardır. Fakat Filip Mişe Ulahların alınan kararlar ile ilgili mağdur durumda bırakıldığını düşünmektedir. Hatta bunu anlatmak için sanki bunlar bu vatanın evladı değillermiş, bunların hakkı yokmuş gibi demektedir. Ona göre Ulahlara hükümet tarafından daha önce pek çok kilise ve mektep verildiği, şimdi sekizinci madde ile göze çarpan, kilise ve mekteplerde Rumca ve Bulgarca'dan başka lisan kullanmak

¹⁰⁸ MMZC, C:3, D:1, İS:2, s.136-137.

¹⁰⁹ MMZC, C:3, D:1, İS:2, s.138-139.

¹¹⁰ MMZC, C:3, D:1, İS:2, s.139.

isteyenlerle ilgili noktanın onları mağdur edici olduğudur. Mişe 8. maddenin niçin tanzim olduğunu çok düşündüğünü ve bunda siyasi bir maksat vardır diye karar verdiğini belirtmiştir. Filip Mişe bu maksadın Rumeli’de sadece Rum ve Bulgarlardan başka unsur bırakılmaması olduğunu zannettiğini belirtmiş Talat Paşa buna itiraz etmiştir. Bu halde Mişe Ulahlara da adalet icra edilmesi gerektiği ve onların kanun dışında bırakılmaması gerektiğini belirtmiştir.¹¹¹

Bu durum mecliste kiliseler hakkında teklif edilen kanunun tüm unsurları memnun edemediğini göstermektedir. Kanunun birinci ve ikinci maddeleri aynen kabul edilir. Dört, beş ve altıncı maddeler müzakeresiz kabul edilecektir. Sekizinci maddeye Filip Mişe itiraz edecek Talat Paşada bunu hükümet adına kabul edecektir. Dolayısıyla madde bütünüyle kaldırılacaktır. 9. 10. ve 11. maddeler ve layihanın bütünü müzakeresiz kabul edilerek “*Kiliseler Kanun Layihası*” Meclis-i Mebusan’dan geçirilecektir.¹¹²

Kiliseler Kanunu Osmanlı Devleti için gerekli asayişin sağlanması açısından gayet mühim bir nokta teşkil etmekle birlikte, diğer taraftan devletin karşısında güçlü bir yapı gösteren bir Hıristiyanlığı da işaret etmektedir. Tartışmaların odak noktasında Rum Patrikliği ve Bulgar Egzarhanesi vardır ve alınan karar bu kurumlar arasında hangisinin daha baskın olduğunu kanıtlar niteliktedir. Devletin resmi ideolojisinde ittifak-ı anasır gerçekleştirilmeye çalışılırken, Hıristiyanlık kendi dini meseleleri ile, ayrı bir savaş vermektedir. Bu da -iki Hıristiyan kurumun arasında bu derecede bulunan tartışmalar- Hıristiyanlık aleminin ittifak-ı anasır için hazır olabilmesinde kendi problemlerini öncelikli olarak halletmesi gerektiğini düşündürmektedir.

Kiliseler gibi mektepler de Osmanlı Devleti açısından devletin resmi ideolojisinden zaman zaman farklı uygulamalara müsamaha gösterilen kurumlar olmuşlardır. Mektepler hakkında, Hüseyin Cahid’in belirttiği üzere, bazı mebusların (Rum mebuslar) endişelerinin özel okullardan kaynaklanmaktadır. Hatta bunu Boşo Efendi açıkça söylemektedir. Boşo Efendi ‘*Siz muntazam mekteplerinizi Türk ediniz de bizim mekteplerimize geliniz derseniz ne yaparız?*’ diye sormaktadır. Osmanlı Devletinde sadece tedrisat-ı ibtidaiye (ilkokul) mecburdur. Hüseyin Cahid hiç

¹¹¹ MMZC, C:3, D:1, İS:2, s.147-149.

¹¹² MMZC, C:6, D:1, İS:2, s.576-577.

kimseye hükümetin “*falan mektebe gideceksin*” tarzında bir haber icra etmesinin ihtimali olmadığını belirtmektedir. Hatta Boşo Efendi’nin bu sorusu ile maksadını açıkça söylemek istemediğini tahmin etmektedir. “*Kozmide Efendi’nin ‘faza Homer’i okumayacak mıyız?’* diye bir soru soruşuna bakılır ve bütün bu talepler, itirazlar birleştirilerek düşünülecek olursa “*...mektep meselesi etrafında çıkan ihtilafat sırf mekatib-i hususiyenin ders programlarını tayin ve bunlar üzerinde hakk-ı nezaret ve teftişi icra keyfiyetinden çıktığı görülür. Bu noktada parmağımızı asıl can alan yere koymuş oluruz.*” Mektepler meselesinin artmasının sebebi Hüseyin Cahid’e göre, Genç Türklerin unsurları “*Türkleştirmek*” gibi bir fikrin arkasına koşmakla itham edilmeleri nedeniyledir.¹¹³

Kilise ve mektepler hakkında yapılan düzenlemelerde, iktidarın ittihad-ı anasırın sağlanabileceği huzur ve asayiş için çalıştığı, bunun karşısında özellikle Rum mebuslar olmak üzere mecliste temsil edilen milletlerin ise ittihad-ı anasıra sahip çıkan bir ifade ile kendi menfaatlerini dikkate aldıkları açıktır. İzmir Müstakil Mebusu Pavli Karolidi (Rum) Efendi, Kozmide Efendi (Rum), Selanik Mebusu Honeous Efendi (Rum Ahrarcı) gibi mebuslar kilise meselesinin kökeninin siyasi olduğu fikrine sahiptirler. Aslında karşı çıktıkları nokta, Bulgarların muhtariyet için bir adım daha önde gibi görünmelerindedir. Fakat eleştirilerini bir Osmanlı mebusu olarak, devletin menfaati açısından dile getirdiklerini belirtmeyi ihmal etmemişlerdir. Ulah mebus Mişe Efendi ise mekteplerin düzenlenmesi konusunda yine itirazını aslında etnik bir temel üzerinden dile getirmek, Ulahların Rumlar kadar ağırlığı olmadığını için gözardı edildiğini belirtmektedir. Osmanlı Devleti’nin Meclisi içinde yapılan bu konuşmalar, unsurların ittihad-ı anasır olgusu karşısında “*Osmanlı*” kimliklerini etnik kimliklerinin haklarını savunabilmek için bir fırsat olarak değerlendirdiklerini düşündürmektedir.

3.2.3. Eğitim meselesi

Eğitim konusunda da gündeme gelen imtiyazlar meselesi, aslında tam olarak belirgin değildir. Fakat meşrutiyet idaresinde bunu tartışmak biraz anlamsızdır. Çünkü meşrutiyet ilanı ile birlikte bu imtiyazların hükmü kalmamıştır. Çünkü

---

¹¹³ Hüseyin Cahit, “Mektepler Meselesi”, **Tanin**, 10 Haziran 1909.

geçmişte gayrimüslim unsur reaya statüsünde yaşamakta ve hukuka dahil bulunmamaktaydı. Fakat meşrutiyet idaresindeki eşitlik ve kardeşlik anlayışı ile bu durum değişti. Dolayısıyla gayrimüslimlerin bu talepleri, diğer milletlerden daha fazla ayrıcalığa sahip olmak ya da reaya durumunda kalmak manasına geldiği şeklinde yorumlanmıştır.¹¹⁴ Hüseyin Cahid'in iddialarına göre eğitim meselesi bir bahanedir ve bunun altında daha derin bir ihtilaf mevcuttur. Bunu Patrikhane'nin daha fazla imtiyaza sahip olmak istemesi üzerinden değerlendirmektedir. Patrikhanenin daha fazla imtiyaz isteğine iktidar red cevabı verdiği için de problemlerin buradan çıktığını ifade etmektedir.

La Turki gazetesi Bulgar Egzarhı ile yapılan müzakerede şunun denildiğini yazmıştır. "...hükümetin tasviri gayri kabil-i tatbikdir. Çünkü gayri müslümlerin edebiyatça fikir ve tahsili meşkul olan Türkçe'yi öğrenmeleri mümkün değildir. Bizim tahsilimizin bildiğimiz ve konuştuğumuz lisan-ı milliyemiz ile usul-u hazır mevcubince devamı lazımdır. Lisan-ı resmi olan Türkçe'yi mekteblerimizde diğer ecnebi lisanlar gibi talim edeceğiz."¹¹⁵ Yani Türkçe, gayrimüslimler için resmi dil gibi değil, yabancı dil gibi değerlendirilmiştir. Bu iktidarın resmi dil ile unsurlar arasında birlik ve bütünlük sağlamaya çalışması amacını engelleyen bir tavidir. Gayri Türk unsurlar, ittihatçıların devlet ya da özel okullarda derslerin öğrencilerin ana dilinde okutulması ile birlikte, Türkçe'nin zorunlu ders olarak programa alınmasını ve resmi orta ve yüksek öğretim kurumlarında ders dilinin Türkçe olmasını Türkleştirmenin bir parçası olarak görmüşlerdir.¹¹⁶

Rumlar kendi dillerinde eğitim hakkının sadece ilkokul ile sınırlı olmasına da karşı çıkmaktadırlar. Bu yüksek tahsilde de mümkün olmalı düşüncesinde olan Rumlar, Türkiye de diploması bütün hükümetlerde geçerli olabilecek bir Rum Darülfünun'u olmasını talep etmişlerdir. Örneğin, Avusturya'da Almanca'dan başka dillerde de eğitim görmeyen mümkün olduğu darülfünunlar vardır. Rumlar lisan hakkındaki isteklerini bir adım daha ileri götürüp, Hıristiyan ahalinin çoğunlukta

¹¹⁴ Hüseyin Cahid, "Mektebler Meselesi", **Tanin**, 13 Haziran 1909.

¹¹⁵ Aynı yerde.

¹¹⁶ Akşin, a.g.e., s.103.

yaşadığı yerlerde o kavmin lisanının resmi dil olarak kabul edilmelidir diye düşünmüşlerdir.¹¹⁷

Mektepler meselesi hakkında eğitim de dil sorunu problem yaratmaktadır. Fakat iktidar ilkokullarda mahalli lisan eğitim icrası esasını kendi programlarına koymuşlardır. “Her köyde hangi lisan tekellüm (konuşma) ediliyorsa mekteb-i ibtidaiyyesinde de tedrisat o lisan ile vuku bulacaktır.” Bu gibi önlemler Meşrutiyet döneminde mektepler meselesinin halledileceğini düşündürmüştür. Fakat meşrutiyet idaresi ile “Mekteplerini istedikleri gibi tesis ve idare eden bazı cemaatler bundan sonra mekteplerimizin hali ne olacak diye düşünmeye başlamaları”¹¹⁸ eğitim sorununu iktidar ve muhalif gruplar arasında çıkmaza sürüklemektedir. Gayrimüslim unsurlar mahalli dilde eğitim hakkını elde edince programlarına da karışılmamasını istemişlerdir.¹¹⁹ Unsurların kendi dilleri ile eğitim yapmaları hakkında yabancı basından da destek gelecektir.

Dil meselesine paralel olarak ele alınması gereken bir diğer konu, devlet ve özel okulların eğitim müfredatı ve okulların denetlenmesidir. Unsurlar Osmanlı yönetiminden ümitlerini kestikleri bir sırada “...Tabii mevcudiyetlerini muhafazaya, bir istiklal veya muhtariyet istihsal etmeye çalışacaklardı. Mekteplerinin programlarını buna göre tanzim etmişlerdi.”¹²⁰ Fakat bu, II. Meşrutiyet döneminde ülkede ittihad-ı anasır anlayışına oldukça terstir. Fransa’da din adamlarının yönetiminde bulunan okulların ülkeye zarar verdiği tespiti ile kapatılmasına karar verilmişti. Bu örnekte olduğu gibi iktidar, Osmanlı Devleti’nde de devletin siyasi yapısı ve menfaatlerine zarar verecek bir eğitime izin vermeyeceği konusunda muhalif grubu ikna etmeye çalışmıştır. Bunun için okulların devlet kontrolü ve denetiminde olması gayet gerekli görülmüştü.¹²¹ Patrikhane okul açmak ve bunun denetimini de kendi yapmak isteği içindedir. Fakat bu özel okul açmak girişiminin dışında bir durum gibi görünmektedir.¹²² Tek bir kanun ve yasaya bağlı yaşayan

¹¹⁷ “Türkiye’de Milliyet Meselesi”, **Tanin**, 25 Mayıs 1909.

¹¹⁸ Hüseyin Cahit, “Mektepler Meselesi”, **Tanin**, 10 Haziran 1909.

¹¹⁹ Ergün, a.g.e., s.484. Mustafa Ergün bu programların parçalayıcı ve yıkıcı etkileri olan, bir vatanın birlik ve bütünlüğünü arzulamayan programlar olduğunu belirtmektedir. Bu konudaki düşüncesini, “...Bir devlet vatandaşına bu tür telkinde bulunulmasına izin veremezdi...” şeklinde belirtmiştir.

¹²⁰ Hüseyin Cahit, “Mektepler Meselesi”, **Tanin**, 10 Haziran 1909.

¹²¹ Sancaktar, a.g.e., s.208.

¹²² Hüseyin Cahit, “Mektepler Meselesi”, **Tanin**, 13 Haziran 1909.

devletin bir unsuru olarak böyle bir talepte bulunması, ittihad-ı anasır fikrine oldukça terstir.

3.2.4. Lisan Hakkında Yapılan İtirazlar

3 Şubat 1909'da İstanbul Mebusu Kozmide Efendi Osmanlı Devleti'nde resmi dilin Türkçe olmasına rağmen her yerde bu dil konuşulmadığı için yasaların aynı zamanda o bölgenin yerel dili ile gazetelerde yayınlanması gerektiğini düşünmektedir. Ortak dilin Türkçe olması konusundaki önerilere İstanbul Mebusu Vartakez Efendi¹²³ “..biz Osmanlıyız. Türk değiliz, resmi dil Türkçe'dir. Onun için bir ermeni bütün resmi işlemlerde Türkçe konuşur. Fakat Ermeniliğini ve Ermeni dilini unutmaz. Meşrutiyette ulusal egemenliği ileri götürmek istediğimiz vakit, her unsurun hakkını tanımaklığımız gerekir.” demiştir.¹²⁴

Sulh Hakimleri Kanunu tartışılırken de, mahalli lisanı bilen hakimlerden oluşması gerektiği bazı mebuslar tarafından dile getirilince mecliste ateşli konuşmalar yaşanmıştır. Tartışmayı Yorgo Boşo başlatmıştır. “Mahalli lisanı bilmeyen bir hakim köylünün derdini nasıl anlayacak?” diye sormaktadır. Mebusların “tercüman bulunur” sözleri üzerine Yorgo Boşo tercümanların güvenilir olamayabileceği durumunu hatırlatır. Bunun için yapılması gereken ona göre mahalli lisanı bilen adamlar yetiştirilmelidir.¹²⁵

Zöhrap Efendi de resmi dilin Türkçe olmasını anladığını fakat hakimlerinde mahalli dili bilmeleri gerektiğine inanmaktadır. Ergiri Mebusu Müfit Bey de Zöhrap Efendi'yi destekler. Avrupa mahkemelerinde birkaç dilin resmi dil olduğunu hatırlattıktan sonra hakimlerin mahalli lisanı bilmeleri gerektiğini belirtmiştir. Van Mebusu Tevfik Bey ise bir hakimin birden fazla dilin hakim olduğu bir bölgeye gitmek için daha fazla dil bilmesi gerekeceğini bunun da pek mümkün olmadığını belirtmektedir. Hükümet adına konuşan Adliye Nazırı tartışmalara son noktayı

---

¹²³ Gülnihal Bozkurt'un kitabından yapılan alıntıda bu isim geçmesine rağmen İstanbul mebusları arasında bu isme rastlayamadık. Büyük ihtimalle adın geçen kişi 1., 2. ve 3. dönem Erzurum mebusu olan Ohannes Varteks Efendi'dir. II. Meşrutiyet dönemindeki mebus listeleri için bkz., Feroz Ahmad, Dankwart A. Rustow, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918”, **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Sayı:4-5, İstanbul, 1976.

¹²⁴ Bozkurt, a.g.e., s.200.

¹²⁵ MMZC, C:3, D:1, İS:2, s.508-509.

koymuştur. Birkaç dil bilen hakim bulmanın pek mümkün olmayacağını fakat tayin sırasında mahalli lisana vakıf kimselerin seçilebileceğini, içinde bulunulan zamana kadar tercümanların da bu konuda yardımları ile işlerin yürüyebildiğini belirtmiştir.

Türk olmayan unsurların dil konusunda istekleri okullar ile de sınırlı değildir. Devlet dairelerinde, Meclis-i Mebusan'da da her millet kendi dilini kullanma fırsatı istemektedir. Bu tavır ittihad-ı anasırdan oldukça uzak olup iktidar ve unsurların aynı tarafa bakamadıklarının da bir başka kanıtıdır.

3.2.5. Cemiyetler Kanunu

Diran Kelekyan, “*Osmanlıların büyük kısmı meşrutiyet hayatını, haklarını ve selahiyetlerini bilmiyorlar. Onlara bunları kim anlatacak? Cemiyetler, kulüpler, fırkalar değil mi?*” diye sorarken, cemiyet ve fırkaların toplumsal hayattaki önemini ortaya koymaya çalışmıştır.¹²⁶

Cemiyetler Kanununun mecliste görüşülmesi sırasında, İttihatçı mebuslar ile gayrimüslim mebuslar arasında bazı tartışmalar yaşanmıştır. Tartışma konusu öncelikli olarak kavmiyet esasına dayalı cemiyet kurulmasına olan muhalefettir. Gayrimüslim unsurlar başta olmak üzere etnik temele dayanan cemiyetlerin kurulmasını yasaklayan kanun taslağı tartışma yaratmıştır.¹²⁷

Buna istinaden Trayan Nali'nin özellikle üzerinde durduğu husus ise, kavmiyet, cinsiyet itibarıyla cemiyet teşkilinin yasak olmasıdır. Bu tür cemiyetlerin ne olursa olsun Osmanlı unsurlarını siyaseten birbirinden ayıracağı anlayışının hakim olduğunu söylemektedir. Halbuki bu esasın kabul edilmesi durumunda “*halkı Rumeli de istibdad devrinde kurulan gizli cemiyetlerin kullandığı usullere iteriz*” demektedir. Mademki Osmanlı tebaası siyasi haklarına sahiptir ve kanunen eşittir ve eşit olduktan sonra biz onların hepsine Osmanlı denmektedir, O halde birine verilmiş hak diğerine de verilmelidir görüşüne sahiptir.¹²⁸

¹²⁶ Diran Kelekyan, “Cemaatler, Fırkalar, Kulüpler”, **Sabah**, 27 Eylül 1909.

¹²⁷ Hasan Taner Kerimoğlu, **İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Rum Politikası (1908-1914)**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2008, s.121. (Bu tez 2010 yılında Libra Yayınları tarafından yayınlanmıştır.)

¹²⁸ **MMZC**, C:4, D:1, İS:1, s.473-474.

Vhalof Efendi'ye göre, Talat Bey tarafından cemiyetler hakkında kanun düzenlenmesinin teklif edildiği sırada müzakere yapılsaydı, meclis kendi görüşünü belirtecekti. Böylece, layihada istibdadı arttırıcı, muhafazakar bir şekilde düzenlenmeyecekti. O'na göre bu layiha kavmi veya milli siyasi fırkaların teşkili imkanını ortadan kaldırmaktaydı ve kavmiyet esasına göre cemiyet kurma yasağını hiçbir meşruti ülkede olmayan, tamamen devletin bölüneceği korkusuna dayalı olarak geliştirilmiş bir sınırlama olarak görüyordu. Mesela Avusturya'da kavmiyet ve cinsiyet esasına göre cemiyetler kurulmasına engel olunmamıştır. Vhalof Efendi, Osmanlı sınırları içindeki bütün unsurların kendi kavmiyet ve milliyetlerine göre cemiyet kurabilmelerine izin verilmesi gerektiğini düşünmektedir. Ona göre muhtelif unsurlardan oluşan fırkalar ancak genel esaslarla iştilal edebilir, teferruata giremezdi. Halbuki Osmanlı Devleti ayrı ayrı mizaç ve özel durumları olan çeşitli bölgeler ve yine her biri başka başka lisan, adet, terbiye ve medeniyete sahip unsurlardan oluşmaktaydı. Dolayısıyla böyle umumi bir fırkanın kısımlarından olan her bir milli fırka, genel programı takip etmekle beraber, kendine mahsus taleplerinin tatbik mevkiine konulması için de çalışacaktı. Kısaca Vhalof Efendi, kavmiyet ve milliyet esaslarına göre cemiyet kurulmasını yasaklayıp Kanun-u Esasi'ye aykırı düşmektense, muhtelif unsurlardan oluşan siyasi cemiyetlerin teşkiline çalışılması gerekliliğini belirtmiştir.¹²⁹

Hamparsum Muradyan'a (Sosyalist-Kozan), göre bu şekilde tavır almak, halkın düşünce ve isteklerini öğrenmeye engel olduğu gibi, düşüncelerini de gizli olarak icra etmelerine de yol açacaktı. Eskiden olduğu gibi gizli teşekküllere meydan verecekti. Bu şekilde zor elde ettiğimiz hürriyette tehlike altına girecekti. Muradyan, eğer Ermeni, Rum, Bulgarlar'a gizli cemiyetler kurun dense de onların bu yola sapmayacakları inancındadır. Amerika'da da bin çeşit millet vardır, fakat hiçbirisi sadece kendi milleti için çalışmıyor, çünkü gerek duymuyorlar. Fakat burada engel konulması durumunda onları gizli çalışmaya sevk etme tehlikesi vardır ki, bu meşrutiyetin, hürriyetin tehlikeye girmesine neden olacaktır.¹³⁰

Ohannes Varteks (Sosyalist-Erzurum), Lütfi Fikri Bey'in Fransa'da cemiyetler pek çok elim hadiselere sebep oldu, bu yüzden onlara sınırlamalar

¹²⁹ MMZC, C:4, D:1, İS:1, s.474-476.

¹³⁰ MMZC, C:4, D:1, İS:1, s.476-477.

getirildi sözlerini eleştirmiştir. Varteks Efendi eleştirisini “*Fransa da cemiyetler istibdad devrindeki İttihat Terakki, Ermenilerin Taşnaksutyun’u, ve Bulgar cemiyetleri gibi çalışıyorlardı ve Fransa da onlar gibi Hakimiyeti Milliye-yi tesise muvaffak oldular*” şeklinde temellendirmiştir. Ohannes Varteks cemiyetlerin faydasını anlattıktan sonra, cemiyetleri sıkı kurallara bağlayıp sınırlamanın geriye doğru bir hamle olacağını belirtmiştir. Cemiyetlerin kuruluşuna meydan vermemek, bize haklarımızı müdafaa ettirmemek istiyorlar şeklinde gerek halkımız, gerek Avrupa gazeteleri tarafından tenkit edilecektir. Milleti hür bırakmak gerektiğini belirten Varteks böylece insanların hür düşünebileceğini, dolayısıyla da bütün millet fertleri hürriyet içinde vatani nasıl daha ileri götürebileceğini düşünebilecektir.¹³¹

Yorgo Boşo, Osmanlı ülkesinde bulunan çeşitli unsurların kendi kavmiyet isimlerini muhafaza edeceklerini, fakat bu şekilde katiyen Osmanlılıktan çıkmayacaklarını iddia etmiştir. Mesela bir Rum, bir Arnavut kulübü dendiğinde bunun Osmanlı kulübü de olduğu anlaşılacaktır. Yorgo Boşo, “*Nazır Paşa hazretleri Fransa’daki uygulamadan bahsediyor. Fakat Fransa da tek bir lisan konuşuluyor, bugün orda katiyen mezhep meselesi yoktur diyor. Halbuki siz hem hiçbir mezhebin diğerine üstünlüğü yoktur diyorsunuz, hem de devletin dini İslam’dır diyorsunuz ve bunu düzeltmiyorsunuz demek ki İslam mezhebini üzerimize hakim mezhep gibi koyuyor bizi de onun altında yaşatıyorsunuz.*” sözleri ile iktidarın tutumunu eleştirmiş, fikirlerini savunmuştur. Bu sözlerine itirazlar gelse de Boşo “*bizi kavmiyetimizi muhafaza etmeye mecbur ediyorsunuz. Kavmiyetini muhafaza etmek herhalde Osmanlılığa muhalif değildir.*” diyerek devam edecektir. Boşo’ya göre önemli olan verilen isim değildir. Rum kulübün adı başka olunca zannedilmesin ki Osmanlı olacaktır. Önemli olan kalpte bulunan şeyin ne olduğudur. Fakat iktidarın bu tutumu ile “*katiyen aramızda bir ittifak olmaz*” yorumunu yapmıştır.¹³² Boşo’nun tesbiti haklı gibi görünmektedir. İttihad-ı anasır anlayışı dahilinde devlet içindeki unsurlara farklı muamele elbette karşı tavır alacaktır. Muhalefetin en önemli eleştirilerini gerçekleştirdikleri nokta genelde “*Osmanlı*” namı altında diğer unsurlara Müslüman-Türk anlayışının iktidar tarafından uygulanmaya çalışılmasına, Boşo Efendi güzel bir örnek teşkil etmektedir.

¹³¹ MMZC, C:4, D:1, İS.:1, ss.477-479.

¹³² MMZC, C:5, D:1, İS:1, s.439.

Trayan Nali, 20 unsur, 20 lisanadan mürekkep Osmanlı Devleti'nde unsurların kavmiyet esası üzerine cemiyet kurması halinde memleketin yıkılacağı fikrini tenkit eder. Çeşitli unsurlardan mürekkep tek devlet Osmanlı değildir der. İşte Avusturya gözümüzün önündedir. Onlarda da bizdeki kadar millet ve dil var. Ama yine de Avusturya Avrupa'nın ortasında muazzam bir devlettir ve hepsi Avusturyalı'dır. Belki Fransa'nın hepsi Fransız'dır. Ama Osmanlı Devleti Arap, Türk, Arnavut, Sırp, Ulah vb. kavimlerden mürekkeptir. Bunların lisanları ayrı, mektepleri ayrıdır. Ama hepside ittihad-ı Osmani'yi vücuda getirmek için uğraşmaktadırlar.¹³³

Kozmidi Efendi Osmanlı ittihadının ciddi taraftarı olduğunu, fakat bunun sağlam bir zemine oturması, çeşitli unsurların haklarının ayaklar altına alınmasıyla olamayacağını belirtmektedir. *"...Merhamet ediniz, bir kavmin kendi kavmiyetlerinden bahsetmek salahiyetini elinden alırsanız, o sizin ittihadınıza kalbiyle girmez"* diyerek düşüncesini açıklamıştır. Kozmidi Efendi bir cemiyete girmek şeklinde ayrılmak zararlı ise biz camiye ve kiliseye girerken de ayrılıyorz der. Amaç vatanın menfaatidir, fakat bu amaç hiçbirinin kendi kavmiyet ve cinsiyetini kendi lisanını terk etmesini gerektirmez. Dolayısıyla Osmanlılık da dahil olduğu halde, cins ve kavmiyet esaslarına göre siyasi cemiyet kurulmasında hiçbir mahsur yoktur.¹³⁴

Ohannes Varteks, (sosyalist-Ermeni-Erzurum), madem ki hakimiyeti milliye var, ve hakimiyeti milliye de hükümetin, milletin çoğunluğunun fikrine göre, ülkeyi temsil etmesidir. O halde bırakın ister hürriyetperver, ister anarşist, ister muhafazakar, ister sosyalist olsun zorlamayarak ötekini berikini ikna etmeye çalışabilsin. Varteks Efendi sözlerine şöyle devam etmiştir. *"...Kavmiyet, cinsiyet üzerine cemiyet yasağı, fesat tohumları taşıyor. Bu, ey Türk, Arap, Ermeni, Rum, Arnavut açıktan açığa ben Rum'um, ben Arap'ım demeniz yasaktır. Siz yeraltında çalışmalısınız demektir. Biliniz ki insanlarda hislerin en güçlüsü kavmiyet ve mezhep hissidir. ....milliyet hissini mümkün değil hiçbir zaman lağv edemezsiniz. Tarih bize umum milli hislerin Osmanlılığı istinadgah (dayanak) yaptığını gösteriyor. Siz kavmiyet, cinsiyet üzerine cemiyet kurmayı yasaklıyorsunuz, Osmanlılığın direklerini çürük bir zemin üzerinde bırakmış olursunuz. Hatta Osmanlılık namına ben diyorum*

¹³³ MMZC, C:5, D:1, İS:1, s.439-440.

¹³⁴ MMZC, C:5, D:1, İS:1, s.440-441.

ki, hiçbir zaman muvaffak olamayacaksınız, maddeyi bu şekilde bırakırsanız, bu memleket açısından, fesat olacaktır... hükümet bize irticacıların sayısı azdı şimdi bunlar çoğaldı diyor. Buna engel olmak için siyasi cemiyetleri yasaklamalıyız diyor. Halbuki şimdiye kadar eski rejimdeki siyasi cemiyetler, özellikler Ermeni cemiyetleri canlarıyla kanlarıyla fedakarlık ederek meşrutiyete vasıl oldular ve meşrutiyetin ilk gününde gizlilikten çıkıp kendilerinin aleni bir meşrutiyet cemiyeti olduklarını ilan ettiler... 11 aydır bu siyasi cemiyetler, hürriyetperver başka unsurlardan daha fazla muhafazakarların, irticacıların aleyhinde çalıştılar. O halde niçin, ne hakla meşrutiyetin bekası için bu cemiyetleri lağv ediyorsunuz?” diye sormuştur.¹³⁵

Hristo Dalçef (Bulgar-Sosyalist-Siroz), dördüncü maddenin (kavim, ırk esasına dayalı cemiyet kurma) muhtelif unsurları birleştirmek ve daha fazla Osmanlılaştırmak için hükümet tarafından kabul ettirilmeye çalışıldığını belirtmektedir. Halbuki O’na göre şimdiye kadar dünyanın hiçbir yerinde şimdiye kadar kanunla birlik sağlanamamıştır. Tabiidir ki hükümet unsurlarının kavmiyetlerini, dillerini mahvetmek için bu maddeyi istemiyor. Çünkü bu imkansızdır. Maksadı ya memnuniyetle ya da cebir ile halkı Osmanlılaştırmaktır. “...Bu maddenin kabul ettirilmeye çalışılması ya aksam-ı muhtelifenin (aksam: kısımlar, bölümler) lisanlarını ortadan kaldırmak ve onları Türkleştirmek, ya da arz ettiğim gibi, İttihad-ı Osmani yi husule getirmek (gerçekleştirmek) amacıyladır. Osmanlı ittihadı kanunla sağlanmaya çalışılıyor ve siyasi cemiyetler kurulması yasaklanıyor... tarih bize bir ülkede sosyal topluluğun bir dil, bir kavim, bir mezhepten meydana gelmesinin, o topluluğun bekası için kafi olmadığını gösteriyor. Cemahir-i Müttefika-ı Amerika (Amerika Birleşik Devletleri) İngiltere’nin müstemlekesi (sömürge, koloni) ve ikisinin de ahalisi aynı dili konuşuyor olmasına rağmen menfaatleri bir olmadığı için ondan ayrıldı. Veya İsviçre de Alman, İtalyan, Fransızlar olduğu, bunlar kavmiyetlerini unutmadığı ve kendi lisanlarını konuştukları halde menfaatleri bir olmadığı halde için Almanya’ya, Fransa’ya, İtalya’ya bağlanmayı düşünmüyorlar. Bizi de ittihada sevk edecek olan din ve lisan birliği değil, ortak menfaatler ve ahval-ı siyaset olacaktır. (ahval: haller, durumlar). Yalnız Osmanlı ülkesine oturan unsurları değil, hatta civar Balkan ülkelerin de oturan unsurların da menfaatleri müşterektir. Osmanlı ülkesinde birlik kuvvetlenirse,

¹³⁵ MMZC, C:5, D:1, İS:1, ss.446-448.

*bu Balkanlardaki unsurlarında Osmanlı unsurlarıyla birleşmesine hizmet edecektir. Eğer kavmiyet, milliyet esaslarına göre cemiyet teşkilinden maksat, bunların Osmanlı birliğine, menfaatlerine aykırı hareketlerini men etmek ise bu zaten üçüncü maddeyle sağlanır. Aksi halde aleni cemiyetler men edilse de, gizli cemiyetlerin kurulması sağlanır. Dolayısıyla dördüncü madde menfaat yerine zarar ve unsurlar arasına soğukluk getirir.”*¹³⁶

Pançoderef Efendi maddeyi “*istibadatta ‘hürriyet’, ‘vatan’ kelimelerinin yasaktı, meşrutiyette de ‘kavmiyet’, ‘cinsiyet’ kelimeleri yasaklanıyor*” şeklinde düşündüğünü belirtir.¹³⁷ Hamparsum Muradyan ise bu tür cemiyetlerin terakki için çalışacağından emin olduğunu belirtmiştir. “*Bunların men edilmesine itiraz ediyorum*” diyecektir.¹³⁸

Pavli Karolidi (Rum- Bağımsız-İzmir), “*...Hepimiz Osmanlıyız, aramızda fark yoktur, menfaatlerimiz birdir. Rum, Ermeni, Arap cemiyetlerinin de amaçları Osmanlı unsurlarını birbirine bağlı kılmaktır. Bu bir menfaattir. Devlet- Aliyeyi önce Türk unsuru kurdu... Ama Devlet-i Aliye'nin Rum enkazı üzerine inşa edildiğine kim itiraz edebilir. Ermenilerin hizmetleri az mı?...Biz Avusturya devleti değiliz. Çünkü onun unsurları gevşekçe birbirine bağlıdır. Bu vatani Türk unsuru teşkil etti, şimdi hep birlikte terakkisine çalışıyoruz. Hepimiz Osmanlıyız. ...Osmanlılık sadece tek bir unsurdan meydana gelmiyor, terakkisi de diğer unsurlarla kaimdir.*” Şeklinde açıklaması ile cemiyetlerin Osmanlılığın gereklerinden olduğu yönündeki düşüncelerini ortaya koymaya çalışmıştır

Cemiyetler kanununda geçen dördüncü madde, iktidar ve muhalefetin bakışı arasındaki farkı ile, kavim esasına bağlı cemiyet teşkilinin ülkenin bütünlüğünü tehdit etmesi ve muhalefetinde tam tersi kavimlerin kendilerine sahip çıkmaları ile Osmanlılığın sağlanacağı düşüncesinde olmaları açısından ele alınmıştır.

Cemiyetleşme, Osmanlı Devleti mühim bir avantaj iken iktidar bu avantajın devlet aleyhine tedirginlik taratabilecek tarafını da göz ardı etmek istememiştir. Meclis gayrimüslim unsurların milletvekilleri sayesinde ırk ve mezhep meselelerinin kolaylıkla konuşulduğu bir yerdir. Bu durum muhalefet grubundaki gayrimüslim

¹³⁶ MMZC, C:5, D:1, İS:1, s.448-449.

¹³⁷ MMZC, C:5, D:1, İS:1, s.449.

¹³⁸ MMZC, C:5, D:1, İS:1, s.451-452.

milletvekillerinin, kuracakları cemiyetlerle de daha kolay ve daha çok milliyet meselelerini gündeme taşımaları ihtimalini doğurmaktadır.

3.3. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE KURULAN SİYASİ KURULUŞLAR

Bu dönemde kurulan bütün siyasi kuruluşların programlarında Osmanlıcılık ya da yaygın olarak kullanılan adıyla ittihad-ı anasır ilkesi yer almıştır. Öyle ki ittihad-ı anasır bütün parti ve cemiyetlerin ortak gayesidir. Herkesin amacı imparatorluk içinde ittihad-ı anasır'ı sağlayarak toplum içinde kardeşlik bağlarını güçlendirmektir. İttihatçılar özellikle bu durumu sağlamak için azınlıklar arasında milliyetçilik yapılmasına şiddetle karşı çıkmışlardır.

Bu dönemde Osmanlıcılığı siyasi programlarına koymuş partilerin başlıcaları Osmanlı Ahrar Fırkası, Osmanlı Demokrat Fırkası, Mutedil Hürriyetperveran Fırkası ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası'dır. Mutedil Hürriyetperveran Fırkası, çoğunlukla Arap, Arnavut ve Rum mebusların gayretleriyle kurulan bu fırka Osmanlı milleti kavramına ağırlık vermektedir. Yine diğer partiler gibi Osmanlı milletini meydana getiren etnik unsurlar arasında eşitlik istiyordu. Ama öte yandan diğer Fırkaların aksine Mutedil Hürriyetperveran Fırkası yerinden yönetim ilkesine muhaliftir. Adem-i merkezîyetçi ve federalist önerilerin vatani bölmeye götürecektelikeli yaklaşımlar olarak kabul edilmiştir. Bu tavrı iktidarın söylemlerinden farklı olmadığı için ittihad-ı anasır anlayışı da iktidar ile aynı olduğu düşünülebilir.

Siyasi partilerin kuruluşunda aşılması gereken temel sınırlardan biri olarak Osmanlılık görülmektedir. İrk ya da din temeline dayanan siyasi fırkalar ve programların varlığı Osmanlılık idealini tehlikeye düşürebilirdi. Hüseyin Cahid Meclis-i Mebusan'ın milliyet politikasına yönelmeyeceği kanaatindedir. Diran Kelekyan ise mecliste Osmanlılığın gereği gibi sağlanabilmesi açısından muhalif fırkalara ihtiyaç olduğunu (en azından bir fırka gerektiğini) belirtmiştir.¹³⁹

---

¹³⁹ Diran Kelekyan, "Osmanlılık Düstur-u Mevcudiyettir", **Sabah**, 3 Kanunuevvel 1909.

3.3.1.Osmanlı Ahrar Fırkası

Prens Sabahattin'in yerinden yönetim düşüncesine sahip çıkan¹⁴⁰ Ahrar Fırkası imparatorluk dahilinde etnik eşitlik ve kozmopolitliği savunmaktaydı.¹⁴¹ Fırka programının 14. maddesinde mebus seçiminde etnik unsurlar açısından mecliste adilane temsil esası vurgulanmıştır. 20. maddede askeri ve mülki bütün devlet okullarının din ve milliyet farkı gözetilmeksizin bütün Osmanlılara açık olması gereği belirtilmiştir. Ahrar Fırkası diğer Osmanlıcı partiler arasında kültürel açıdan Osmanlıcılığı en ılımlı düzeyde savunan örgüt olarak göze çarpmaktadır. Fırka programının 13. maddesinde imparatorlukta resmi dilin Türkçe olduğu ve her tür resmi yazışma ve görüşmenin Türkçe olacağını altı çizilmiştir. Diğer taraftan öteki etnik unsurlarında kendi özel okullarını açarak burada kendi dillerinde öğrenim yapabileceklerini vurgulamıştır.¹⁴²

Meşrutiyet meclisinde hemen hemen hepsi İttihat ve Terakki listesinden mebus seçilen milletvekilleri, sonradan onlardan ayrılarak Osmanlı Ahrar Fırkası, Mutedil Hürriyetperveran Fırkası, Ahali Fırkası gibi fırkaların uzantıları olarak meclis içinde faaliyette bulunmuşlardır. Burada en önemli mesele mebusların milli hakimiyet konusunda çok hassas olduklarıdır. Anayasa değişikliği esnasında "*milli hakimiyet*" hususuna çokça vurgu yapacaklardır.¹⁴³

Adem-i merkeziyet taraftarı ve Prens Sabahattin'in de desteğini alan Ahrar Fırkası önemli bir muhalefet gücü oluşturacaktır. Rum Patrikhanesi ile işbirliği içinde olduğu, ayrıca Patrikhaneye adem-i merkeziyet konusunda güvence verdiği söylentileri iktidarın tepkisi ile karşılaşacaktır. Ahrar Fırkası Prens Sabahattin'in 1913'den önceki yıllarda faaliyette bulunan partisi olmuştur.¹⁴⁴ Seçimlerde yer alan Ahrar fırkası İstanbul da İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı Rumlarla ittifak yapma kararı almış, Rum patriği ile görüşerek İstanbul da aday göstermeyerek Rum adayları

---

¹⁴⁰ Ali Birinci, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası 2. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1990, s.37.

¹⁴¹ Sina Akşin, **Şeriatçı Bir Ayaklanma Otuz Bir Mart Olayı**, İmge Kitabevi, 3. Baskı, Ankara, 1994, s.28-29.

¹⁴² Somel, a.g.m., s.110.

¹⁴³ Özçelik, a.g.e., s.17.

¹⁴⁴ Zürcher, a.g.e., s.149.

desteklemişlerdir.¹⁴⁵ Bu durum Ahrar Fırkası'nın ittihad-ı anasına gerçekleştirilmesi gereken genel bir amaç olarak yaklaşmadığının kanıtıdır.

1908 seçimleri Ahrar fırkasını hayal kırıklığına uğratmıştır. Bu hayal kırıklığı Kamil Paşa'nın düşüşü ile daha da artmıştır. Başta Rum Patriği olmak üzere, gayrimüslim seçkinler, İngiltere elçiliği de hayal kırıklığı yaşayan gruptur.¹⁴⁶ Ahrar Fırkası 31 Mart Olayı'ndan sonra kapanmış, bu fırkaya mensup bir kısım mebuslar önce diğer fırkalara, sonra Hürriyet ve İtilaf fırkasına katılmıştır."¹⁴⁷

3.3.2. Osmanlı Demokrat Fırkası

Kurucuları arasında İbrahim Temo ve Abdullah Cevdet'in bulunduğu Osmanlı Demokrat Fırkası siyasal beyannamesinde dil ve din farkı olmaksızın bütün Osmanlılar arasında kardeşliği gerçekleştirmek ve Osmanlı milletinin egemenliğini ve toprak bütünlüğünü korumak gayesinde olduklarını belirtmiştir. Osmanlı Demokrat Fırkası'nın programında Ahrar Fırkasına nazaran önemli bazı farklar görülmektedir. Örneğin 9. maddede Osmanlı kardeşliğini sağlamak üzere eğitimin yaygınlaştırılmasından söz edilirken, resmi veya özel ayrımı yapılmaksızın bütün ilkokullarda eğitim dilinin konuşulan yerel dil olması ilkesi getirilmektedir. Diğer taraftan fırka programında Türkçe'nin resmi dil olduğu hususunda herhangi bir ibare bulunmamaktadır.¹⁴⁸ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelenleri, İbrahim Temo'nun yeni parti teşekkülüne karşıdır. Hatta bunu fiili bir şekilde de göstermişlerdir.¹⁴⁹

Osmanlı Demokrat Fırkası'nın faaliyetleri ile ilgili en önemli bilgiler İbrahim Temo'nun¹⁵⁰ 1933-1940 yıllarında Profesör Süssheim'e yazdığı mektupların ihtiva

¹⁴⁵ Kansu, a.g.e., ss. 297-298.

¹⁴⁶ Ahmad, **Bir Kimlik...**, s.64-65.

¹⁴⁷ Özçelik, a.g.e., s.16.

¹⁴⁸ Somel, a.g.m., s.110.

¹⁴⁹ "İttihat ve Terakki bize baskı ve tehdit ededursun, biz namus dairesinde ve hiç kimseye kalemle saldırıda bulunmayarak, tümüyle cemiyetimizin ıslahı için gazetelerimizi çıkartıyorduk. Bir aralık katib-i umumimiz Fuad Şükrü ve yazarlarımızdan bazılarını hatta okumak yazmak bilmeyen Palabıyık Haydar'ı tutuklayıp edip Bab-ı Askeride Bekirağa Bölüğüne tiktular ve gazetelerimizi satan fakir çocukları bile sokaklardan tutup dövdüler, burunlarından kan akıttılar."Temo, a.g.e., s.213.

¹⁵⁰ Bilgin Çelik, "Romanya'da Bir Jön Türk: İbrahim (Ethem) Temo ve Romanya'daki Faaliyetleri", **History Studies**, Sayı:3, Temmuz 2010, ss.361-373.

ettiği bilgilerdir.¹⁵¹ Temo bu mektuplardan birinde “*İttihatçı arkadaşlarımızın hatt ü hareketleri ve müstebidane programları hoşuma gitmediğinden bir Demokrat Fırkası yaptım*” demektedir.¹⁵² Yine bu mektuplardan birinde Demokrat Fırkası’nın 1909-1911 arasında devam ettiğini, “*önce Fırka-i İ’bad, Ahali Fırkası, Avam Fırkası’na döndü sonrada Halk Fırkası ismini aldı*” demektedir.¹⁵³

3.3.3. Hürriyet ve İtilaf Fırkası

İttihat ve Terakki Fırkasına ilk güçlü meydan okuma Aralık 1911 seçimlerinde kısa süreli zafer kazanan Hürriyet ve İtilaf Fırkasından gelmiştir.¹⁵⁴ Celal Bayar da özellikle Türk olmayan milletvekillerinin muhalif bir parti hakkındaki istekli oluşlarını belirtmiştir. Bu hava içinde kurulan partinin programı hakkında da “*tamamıyla liberal ve demokratik esaslara dayanıyordu*” açıklamasını yapmıştır.¹⁵⁵

Meclis içinde İttihat ve Terakki muhaliflerini tek çatı altında toplamak düşüncesi Hürriyet ve İtilaf Fırkası’ndan önce de ortaya çıkmıştır. Kendi aralarında pek çok küçük siyasi toplantılarda yapmaktaydılar.¹⁵⁶ Yani İttihat ve Terakki’ye karşı etkili olabilecek bir muhalefet takımı vardır, fakat bir araya gelip birlikte sistemli bir şekilde çalışmamışlardır.

İttihat ve Terakki’ye muhalif olan birçok grubun birleşmesiyle oluşan Hürriyet ve İtilaf Fırkası¹⁵⁷ meşrutiyetçi, ittihad-ı anasircı, adem-i merkezîyetçi ve liberal bir fırkadır. İttihat ve Terakki ittihad-ı anasırı ırk ve din ayrımı ve imtiyazı gözetmeksizin bir Osmanlı milleti kabul ettiği halde Hürriyet ve İtilaf Fırkası, ırk ve din toplulukları çıkarlarının ayrı olduğunu kabul ederek bunların, Osmanlılık birliği

---

¹⁵¹ Şükrü Hanioglu, “Karl Süsseim-İbrahim Temo Mektuplaşması ve Jön Türk Hareketi”, **Toplum ve Ekonomi**, Sayı:2, İstanbul, Eylül 1991, s.137-163.

¹⁵² Hanioglu, a.g.m., s.142.

¹⁵³ Hanioglu, a.g.m., s.156.

¹⁵⁴ Lewis, a.g.e., s.377; Ahmed Hilmi İtilafçılardan önemli bir kişidir. Kendisinde İttihatçılara karşı yaptıkları muhalefeti şöyle anlatmıştır: “*Biz hükümettekilere aşırı tenkitler yöneltenlerden ve hatta siyasetin takatsız cereyanlarına kapılarak aşırı ileri gidenlerdendik. Öyle ki, sınır tanımadan muhalefette bulunan liderlerin önde gelenlerinden sayılmıştık.*” Bkz. Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, **Muhalefetin İflası**, Yayına Hazırlayan: Ahmet Eryüksel, Nehir Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2005, s.5.

¹⁵⁵ Celal Bayar, **Bende Yazdım: Milli Mücadeleye Gidiş**, Cilt:2, Sabah Kitapları, Medya Ofset, İstanbul, s.81.

¹⁵⁶ Birinci, a.g.e., s.45.

¹⁵⁷ Tunaya, a.g.e., ss.452-455.

ile uzlaştırılacağını ifade etmektedir. Yine Hürriyet ve İtilaf Fırkası, imparatorluğun yönetiminde bazı vilayetlere özel yönetim tarzının tatbik edileceğini benimsemekteydi.¹⁵⁸ Fırka programında özellikle partinin Osmanlıcı olduğu vurgulanmıştır.¹⁵⁹ Fakat buna rağmen Osmanlıcılığı İttihat ve Terakki gibi de değildir. Unsurların haklarını koruyup savunarak onların vatana bağlılığının sağlanmasına yöneliktir. Hürriyet ve İtilaf Fırkasına Türk olmayan unsurların farklı derecelerde yakınlık göstermelerinin bir nedeni de bu olmuştur. Fırka'nın ittihad-ı anasır hakkındaki görüşleri, bu unsurlar yakın gelecekte elde etmek istedikleri hususları fırka programında saklı bulmuşlardır. Ancak firkada ana maksat Osmanlı Devleti'nin siyasi bütünlüğünü korumaktır. Adem-i merkezîyet görüşünü savunurken bunun hiçbir zaman muhtariyet anlamına gelmediğini de belirtmişlerdir.¹⁶⁰ Fırka'nın bu tarzında şüphesiz İttihat ve Terakki'nin yürüttüğü merkezîyetçi anlayışında etkisi olmuştur. Fırka'nın ittihad-ı anasırı gerçekleştirecek görüşlere ağırlık vermesini bu açıdan değerlendirmek yerinde olacaktır. Fırka programında özellikle partinin Osmanlıcı olduğu vurgulanmıştır.¹⁶¹ Azınlıkların da firkaya ilgi göstermelerinin en önemli nedeni Fırka programının onların da çıkarını gözetecek yapıda olmasıdır. Kısa vadedeki isteklerine cevap alabiliyorlardı. Ayrıca Fırka herhangi bir azınlığa bir muhtariyet düşünmemiştir. Fırka'nın ana amacı Osmanlı siyasi bütünlüğünü korumak olmuştur.

Rumlar'ın açıktan açığa Yunanlılar'la işbirliği yapmaları Osmanlılık camiasından ayrılmayı istemeleri anlamına gelmektedir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası ise metropolithane yoluyla onları hoşnut etme siyasetini yürütüyordu. Halbuki bu iki zıt ucu bir araya getirmek pek de mümkün görünmemektedir.¹⁶²

Hürriyet ve İtilaf Fırkası yayınladıkları beyannamede, son yıllarda Osmanlı unsurları arasında birliğin sağlanmaya çalışıldığı ifade edilmektedir. Oysa iktidarın uygulamaları neticesinde bu anlayışa yaklaşılmamış, hatta birlik ve beraberlik durumundan uzaklaşmıştır. Bu durum Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensuplarını

---

¹⁵⁸ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt:9, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s.152.

¹⁵⁹ Kurtuluş Kayalı, "Hürriyet ve İtilaf", **Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.1440.

¹⁶⁰ "Panorama", **Teminat**, 11 Eylül 1912.

¹⁶¹ Kayalı, a.g.m., s.1440.

¹⁶² Celal Bayar, **Bende Yazdım: Milli Mücadeleye Gidiş**, Cilt:5, Sabah Kitapları, Medya Ofset, İstanbul, s.82.

düşündürdüğü için bir araya gelmeye karar vermişlerdir. “*Tevhid-i amal-ı anasır hususundaki ciddiyet niyetimizi takdir eden ve bu vatan evladı oldukları cihetle ati-i memleketten bizim kadar hissedar olmaları tabi bulunan cemaat gayrimüslime meyanında Rum fırkası dahi bizim ile tevhid-i mesaiye karar vermiş ve aramızdaki şerait itilaftıye tamamen neşr ve ilan edilmiştir*”¹⁶³ diyerek gayrimüslim unsurlar ile de aynı amaç için hareket ettiklerini işaret etmektedirler. Erbab-ı gayret ve vicdanın Hürriyet ve İtilaf Fırkası’na girmelerinin başlıca sebeplerinden biri, Edhem’e göre çeşitli unsurlarla olan ilişkide tarihin kanlı sayfalarında son vermektir. “...*muhtelif kıtaat ve akvamdan mürekkebe olmasıyla Fransa gibi komit-i vahideden ziyade İngiltere gibi bir imparatorluğa kabil-i teşbih (benzeme) olan vatanımızın heyet-i mecmuasının yeknesak bir usul ile idare olunamayacağı*” anlayışı Hürriyet ve İtilaf Fırkasını harekete geçirmiştir.¹⁶⁴ İktidarın idaresizliği ve kanun fikrinden uzaklığı sorunları yaratmış¹⁶⁵ bu da pek çok grubu harekete geçirmiştir. Osmanlılığın geleceğinin; ancak yeni mebusların göstereceği çaba ve gayrete bağlı olduğunu düşünen fırka, Kanun-u Esasi’yi hep göz önünde bulunduracak mebus aradığını ilan etmiştir. Hürriyet ve İtilaf programını hakkıyla uygulanırsa devletin içinde bulunduğu müşkülattan çıkılacaktır. Fırka hakimiyet-i milliyeye çok önem verdiğini de duyurmuştur.¹⁶⁶

Lütfi Fikri ise Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın birbirinden farklı amaçları takip edebilecek pek çok unsuru içermesi hakkında farklı bir bakış açısı geliştirmiştir. Üç katlı bina tanımlamasını yaptığı bu durumu şöyle izah etmektedir: “*En üst katta Müslüman Türkler, ikinci katta Türkler harici diğer Müslümanlar (Arap, Arnavud, Kürt, Laz gibi) ve en alt katta gayrimüslimler kalacak. Hepsinin kapısında Osmanlılık yazacak*” diyen Fikri Bey bu anlayışın ihyasının mümkün olup olmayacağını zaman gösterecek diye düşünmektedir.¹⁶⁷

Partinin iktidara gelişi iktidar tarafından doğal olarak hoş karşılanmamıştır. Partinin siyasi programında yer alan adem-i merkezîyet politikasını vatani bölmeye neden olacağı düşünülmüştür. Osmanlı coğrafyasında siyasi ve idari açıdan özerk

¹⁶³ “Hürriyet ve İtilaf Fırkası Beyannamesidir”, **Teminat**, 16 Şubat 1912.

¹⁶⁴ İbrahim Edhem, “Erbab-ı Namus ve Vicdan Hürriyet ve İtilaf Fırkasına Niçin Girmektedir”, **Teminat**, 22 Mart 1912.

¹⁶⁵ “Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Cemaat-i İslamiye”, **Teşkilat**, 30 Kanunusani 1912.

¹⁶⁶ “Hürriyet ve İtilaf Fırkasının Beyannamesi”, **Teminat**, 12 Şubat 1912.

¹⁶⁷ Lütfi Fikri, “Üç Katlı Bir Fırka”, **Tanzimat**, 8 Eylül 1912.

bölgeler doğacaktır. Bu da dışarıdaki düşmanın yapamadığını içerdeki düşmanların yapabilmesi olarak yorumlanmıştır.

Fırka programındaki görüşleri daha ilk maddesinde görmek mümkündür. Asıl hedef o zamana kadar kurulmamış olan hakiki Meşrutiyetin temin edilmesiydi.¹⁶⁸ “*Bunu gerçekleştirmek için de devletin muhtelif unsurlarının arasında, onların hususiyetlerine yaşama hakkı tanımak şartıyla, gerçek bir siyasi birlik kurulacak ve Osmanlı vatanının karşılaştığı tehlikeler bu şekilde giderilerek Osmanlı Devleti’nin yaşaması sağlanacaktır*”.¹⁶⁹ Programın “*Mevad-ı Esasiye*” başlığı altındaki 2-13. maddelerinde meclisin hükümet karşısında daha kuvvetli kılınması, seçmen yaşının 20 olması ve devlet memurlarının daha sağlıklı bir seçim için buldukları yerden başka bir seçim bölgesinde oy vermeleri; asker, jandarma ve kolluk kuvvetlerinin ise hiçbir şekilde seçme hakkına sahip bulunmamaları görüşü benimseniyordu. Ayrıca parti İttihat ve Terakki için en büyük kaynaklardan biri olan ordunun siyasetten ayrılmasını sağlamayı hedeflemiştir. Bu görüş özellikle 1912 seçimlerinde sık tekrarlanmıştır. Fırka maddeleri arasında “*Maarif-i Umumiye*” kısmında eğitimle ilgili görüş ve teklifler ortaya konmuştur. Bu alanda azınlıklara geniş imkanlar tanınmıştır. “*Siyaset-i Dahiliye*” kısmında ise esas itibariyle idari teşkilatlanmanın nasıl yapılacağı hakkında bilgi vermektedir. Bu anlamda fırkaya Prens Sabahattin Bey’in etkisi olmuştur. Buradan anlaşılan İttihat ve Terakki’nin merkezi yönetimi arttırarak gerçekleştirmeye çalıştıkları ittihad-ı anasır fikrini, Hürriyet ve İtilaf Fırkası; idari teşkilatın taşra uzantılarına daha fazla görev ve sorumluluk vererek gerçekleştirmeyi uygun bulmuştur. İttihatçılara karşı ittihad-ı anasır anlayışındaki en önemli fark ve İttihatçılar karşısında muhalefet tarafında yer almasındaki en büyük sebep de budur.

Yapılan propagandada fırkanın Müslümanları bir noktada toplanması için kurulmuş olduğu söylemi yeralır.¹⁷⁰ Bayar da İttihat ve Terakki Fırkası’nın milli ve devletçi bir politika izlerken, Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nı ümmetçi bir çizgide açıklamıştır.¹⁷¹ Rıza Nur da bu fikirde bulunduğunu belirtmiştir.¹⁷²

---

¹⁶⁸ Rıza Nur, a.g.e., s.27.

¹⁶⁹ Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın ilk maddesi budur. Birinci, a.g.e., s.61; Rıza Nur, a.g.e., s.27.; Bayar, a.g.e., Cilt:2, s.81.

¹⁷⁰ Birinci, a.g.e., ss.84-88.

¹⁷¹ Bayar, a.g.e., Cilt:2, s.83.

Şehbenderzade Ahmed Hilmi İtilafçıların muhalefeti şöyle belirtmektedir: “*Muhaliif Fırkayı tekeline alarak onu fırka olmaktan çıkarıp, ‘intikam komitesi’ şekline sokanlar hakim fırkaya hayat hakkı vermiyorlardı. Onlara göre siyasetin en şerefli İttihat ve Terakki Cemiyeti ile liderlerini kesinlikle ortadan kaldırmaktan ibaretti.*”¹⁷³

Hürriyet ve İtilaf Fırkası düşünsel anlamda bütünlüğe sahip bir fırka olamamıştır. Dolayısıyla da eylemlerinde istikrarlı olamamış ve tam bir başarı sağlayamamıştır.¹⁷⁴ Fakat yine de muhalefeti tek bir çatı altında toplayabilme başarısını gösterebilmiştir.

3.4. İTTİHAD-I ANASIRA ŞÜPHE İLE YAKLAŞILMASI

Osmanlı Devleti’nde Tanzimattan itibaren gerçekleştirilen, Osmanlı kimliğinin inşası, yeni kimliğin imparatorluğun hakim unsurunun sembolleri, efsaneleri etrafında şekillendirilmesi ve çevreye bir merkezileştirme ile birlikte sunulması, değişik anasırın onu bir Türkleştirme siyaseti olarak algılaması neticesini doğururken, diğer yandan da milliyetçi karşıt efsaneler, tarihler, semboller yaratmaları kimlik sorununu çatışma ortamına taşımıştır.¹⁷⁵

Diğer taraftan Türkçülük de Osmanlı Devleti’nde gayet belirgin bir halde olduğu için, “*Arnavut’undan Arap’ına kadar, kimse İttihat ve Terakki’nin Osmanlılığına ve ittihad-ı anasırcılığına inanmıyordu*”¹⁷⁶ yorumu yapılmış, İttihat ve Terakki’nin parlamento içi ve dışı çalışmalarıyla, milli bir kadroya gittiği, Osmanlılığı devleti korumak¹⁷⁷ için sadece bir maske olduğu görüşü gelişmiştir. İttihat ve Terakki’nin “*...bir yüzü ne denli Türkçü-milliyetçi ise, öteki yüzü de o kadar İslamcıdır. Fakat milliyetçi-Türkçü akım asıl gerçek yüzü*”¹⁷⁸ olduğunun Bu

---

¹⁷² Rıza Nur, a.g.e., s.28.

¹⁷³ Ahmed Hilmi, a.g.e., s.7.

¹⁷⁴ Kayalı, a.g.m., s.1438.

¹⁷⁵ M. Şükrü Hanioglu, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Zihniyet, Siyaset ve Tarih**, Bağlam Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 2009, s.169.

¹⁷⁶ Tunaya, a.g.e., 376.

¹⁷⁷ Osmanlılıktan başka bir kurtuluş ümidi bulunamayacağına dair gazete haberi için Bkz. İttihad”, **İttihad**, 30 Teşrinisani 1911

¹⁷⁸ Tunaya, a.g.e., 377.

durum Osmanlı devletinde gerçekleştirilmeye çalışılan Osmanlı kimliğinin etkilenmesine neden olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Türk olmayan unsurların milli programlarından fedakarlık yapmak istemediklerini kısa bir zamanda anlamıştır. İlk kuruluş devrinde bağlandığı Osmanlılık fikri zaafa uğramaya başlamış, 31 Mart Olayı'ndan sonra Cemiyet yalnız Türk unsuruna dayanan kuvvetli bir hükümetin, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalanmaktan kurtarabileceğine inanmış ve gayretlerini bu emel üzerine toplamaya başlamıştır.¹⁷⁹ Osmanlı İmparatorluğu'nda özellikle II. Meşrutiyet sonrasında Türk Milliyetçiliği gelişmeye başlamıştır.¹⁸⁰

Hüseyin Cahid, unsurlar arasında birlik ve kardeşlik hakkında ne kadar kuvvetli ümitler beslenirse beslensin devletin geleceğini özlümanların sağlayacağını belirtmiştir. Türkler'in hakim millet olduğu fikrinin gündeme taşınması da sadece gayrimüslim değil, Arnavut, Arap gibi Müslümanlar arasında da tedirginlik yaratmıştır.¹⁸¹ Dolayısıyla bu ittifak-ı anasır konusunda iktidarın dahi şüpheleri olduğuna işaretler.

Müslümanlarla gayrimüslimlerin görevleri İslam hukukunun çizdiği sınırlarla belirlenmesi¹⁸² devletin eğilimini az da olsa ortaya koymaktadır. İttihat-ı anasır-ı politik görüş olarak kabul eden İttihat ve Terakki içinde meşrutiyet ilanından sonra ittifak-ı islam anlayışının da varlığı Kazım Karabekir'in hatıralarından anlaşılmaktadır. Manastır teşkilatında gördüğü hilal işareti ve parolasını (bunları ilk olarak duyduğu ve gördüğü sırada şaşkınlığını gizlememiştir) bir süre sonra değiştirmiştir.¹⁸³

Tunaya'nın devlet içinde oluşturulan Osmanlıcılık anlayışına bir örneği de parlamentodan vermektedir. 1908 seçimlerinde milletvekillerinin sayısı 275, 142'si Türk, 60'ı Arap, 25 Arnavut, 23 Rum, 12 Ermeni, 5 Musevi, 3 Sırp, 1 Ulah mebus

---

¹⁷⁹ Bayar, a.g.e., Cilt:2, s.74.

¹⁸⁰ Şükrü Hanioglu, "Türkçülük", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.1394.

¹⁸¹ Sacit Kutlu, "Tanzimat ve Meşrutiyet Döneminde Millet-i Hakime ve Müsavat Tartışmaları", **Yadigar-ı Meşrutiyet**, Hazırlayan: Mehmet Ö. Alkan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.163.

¹⁸² François Geogon, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935)**, Çeviren: Alev Er, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s. 9.

¹⁸³ Kazım Karabekir, **İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909**, Emre Yayıncılık, 6. Baskı, İstanbul, 2005, s.140.

vardır. Bu tablo gerçek bir Osmanlılık tablosudur.¹⁸⁴ Devleti kuran ve geliştiren asli unsur Türklerdir.¹⁸⁵ Bu milletvekili sayısına da yansımaktadır. Burada hakim unsurun baskın gelmesindeki neden ve etki gayet anlaşılır bir durumdadır. “*Türklerin siyasal ve sosyal işlevi konusunda en büyük eleştiriler, Müslüman olamayan mebuslar tarafından -hatta Araplar ve Arnavutlar dahil- iki noktada ısrar etmişlerdir. Memuriyetlerin hep Türklere verilmesi ve Türkçe konuşulmayan bölgelere yerel dili bilmeyen memurların gönderilmesi.. ve de kanunların yalnız Türkçe olması..*”¹⁸⁶ Dolayısıyla Türk unsuruna olan bu hassasiyet iktidarında vazgeçemediği bir tutum olduğu için ittihad-ı anasır konusundaki iyi niyetleri zaman zaman samimi bulunmamıştır.

İttihad-ı anasır sadece iktidarın tavrı nedeni ile değil, Türk olmayan azınlıkların tavırları ile de devletin ideolojisi olarak pek gerçekleşmediği aşıkardır. Türk olmayan azınlıkların mebusları, tüm “*Millet-i Osmaniye*”nin değil, seçildikleri bölgelerin temsilcileri olmuşlardır. Bu durum kendi etnik kimliklerini ön plana çıkarmalarını kolaylaştırmıştır. Etnik milliyetçilik tam olarak ne zaman ortaya çıktığı net bir şekilde ortaya konulmasa da II. Meşrutiyet döneminde hakim bir ideoloji olduğu kesindir. Dolayısıyla farklı unsurların mebusları kendi etnik kavimleri ile ilgili konularda daha hassastırlar. Dolayısıyla hepsinin aynı Osmanlılık görüşünde buluşmasını beklemek yersizdir.¹⁸⁷

İttihad gazetesindeki bir makale yazarına göre, milliyetçilik Avrupa’da azalmış ve Osmanlı topraklarında şiddetini de arttırmaktadır. Osmanlı Devletinde etkisini hızla gösteren milliyetçilik anlayışı için kurtuluş mevcut milletlerin birleştirilmesi olduğu görüşünü tekrarlayan yazar, bunu gerçekleştirebilecek tek güç ve azimin Türklük de olduğunu belirtmektedir. Hatta bu görüşünü “*küçük güçler yaşayabilmek için büyük bir gücün etrafında birleşmek zorundalar. Onun emirleri bu yasakları ile tanzim edilmelidirler*” şeklinde geliştirmiştir.¹⁸⁸ Bir başka yazar da

---

¹⁸⁴ Tunaya, a.g.e., 218-219.

¹⁸⁵ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çeviren: Metin Kırıatlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 8. Baskı, Ankara, 2000, s.7.

¹⁸⁶ Tunaya, a.g.e., 220.

¹⁸⁷ Tunaya, a.g.e., 219.

¹⁸⁸ ...Ş, “Türklük”, **İttihad**, 1 Haziran 1911.

Türklük inancından “...asırlardan beri kalplerde uyuyan hissiyatın yavaş yavaş uyanmağa başlaması...”¹⁸⁹ olarak bahsetmiştir.

Bunlar aslında hissi durumları ile söylemleri birbirinden farklı olan bir iktidarın sebep olduğu karışıklığı ifade etmektedir.

3.5. BALKAN SAVAŞI VE İTTİHAD-I ANASIR POLİTİKASININ İFLASI

19. yüzyıl sona ererken Osmanlı Devleti düşünce ve siyaset ortamı millet, milliyet, milliyetperverlik, anasır vb. kavramlar etrafında oldukça yoğun bir şekilde yer almıştı. Osmanlılık 1919’larda hala devletin söylemleri arasındadır. İttihad-ı anasır I. Dünya Savaşı’nın sonuna kadar Türklerin öne çıkardıkları¹⁹⁰ bir olgudur. Fakat ilk kırılma noktası 1913 Balkan Savaşları’nın sonudur.¹⁹¹ İstibdat yüzünden araları bozulan fakat hürriyetin ilanı üzerine aralarını iktidar ile Arnavut, Kürt, Arap, Ermeni, Rum, Musevi, Bulgar, Ulah¹⁹² toplulukları Balkan Savaşları ile ittihad-ı anasır için hareket etmediklerini göstermişlerdir.

Batı’da liberal tutum, uluslaşma paralelinde gelişmişti. Toplum, zihinsel ve ekonomik dönüşümlerle bunu desteklemiş ve bizzat bu dönüşüme yardım etmişti. Oysa Osmanlı Devleti’ndeki liberalizm, batıdan kopya edilen ve olmaksızın ulus devlet olunamayacağı şeklinde algılanan ve halkın liberal tutumdan ne kadar ve nasıl faydalanabileceği belli olmayan bir anlayıştı. Dolayısıyla uluslaşma en baştan darbe alıyordu.¹⁹³

Osmanlı Devleti Balkan Savaşları sırasında ittihad-ı anasır politikasının etkisini de test etme fırsatı bulmuşlardır. Devlete savaş açanlar devletin ırkdaşları ve dindaşlarıdır. Doğal olarak ittihad-ı anasırı savunanlar açısından sonuç memnun edici

¹⁸⁹ “Türklük Meselesi”, **İttihad**, 25 Nisan 1911.

¹⁹⁰ İlhami Masar, **Bir Ömür Boyunca**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1974, s.73.

¹⁹¹ Yazarın makalesinde kullandığı 1919 tarihli İfham, İkdam, Vakıf, Alemdar gibi gazete haberlerinde Türklük vurgusu fazla fakat ülkedeki unsurların çeşitliliğini de dikkate alan “Osmanlıcı” görüşler yer almaktadır. Nesim Şeker, “Türklük ve Osmanlılık Arasında: Birinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye’de ‘Milliyet’ Arayışları ya da ‘Anasır Meselesi’”, **Türkiye’de Etnik Çatışma**, Derleyen: Eric Jan Zürcher, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2008, s.157.

¹⁹² “Panorama”, **Teminat**, 11 Şubat 1912.

¹⁹³ Tefik Çavdar, **Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu**, Ant Yayıncılık, İstanbul, 1970, s.110.

değildir. Balkan devletleri Osmanlı Devleti'ne karşı bir din savaşı açtıklarını ilan etmişlerdir. Özellikle Bulgar ve Rum vatandaşlarının askerden kaçmaları da göstermektedir ki bu ilan ittihad-ı anasır aleyhine olarak devlet içinde yankısını bulmuştur.¹⁹⁴ Osmanlıcılık ideolojisi Balkan Savaşları'nın yenilgiyle bitmesi üzerine son bulmuştur.¹⁹⁵ Balkan Savaşları sürerken Osmanlı Devleti milli bir tabana dayanmaya¹⁹⁶ daha hazır bir hale gelmiştir.

İttihat ve Terakki için ittihad-ı anasır ne kadar önemli ve korunması şartsa, devlet içindeki diğer uluslarda özgürlüklerini aynı şekilde savunmuşlardır. Onların beklenti ve istekleri İttihat ve Terakki ile örtüşmemiştir. Anayasa kurumlarını Jöntürkler İslam ideolojisiyle doldurmak istemişlerdir. Çok uluslu “*Osmanlılık*” formülünün dışına çıkamadıkları için de bu ideolojiye belirli dozda akılcılık ve Batıcılık katmışlardır.¹⁹⁷ Gayrimüslim unsurlar kendilerine sunulan eşitlik prensibini imparatorluktan ayrılmak için kullanmışlar, vatandaşlara sağlanan hak ve hürriyetlerde tam olarak gerçekleştirilememiştir. Farklı dil, din ve ırka sahip toplumlardan bir Osmanlı ulusu oluşturulamamıştır.¹⁹⁸ II. Meşrutiyet yıllarında liberal düşüncenin İttihat ve Terakki'nin beklentisi doğrultusunda sonuç vermediği kısa sürede görülmüştür. Osmanlı milletini oluşturmayı amaçlayan Osmanlı liberalizmi farklı sonuç doğurmuş, ayrılıkçı akımlar giderek güç kazanmıştır.¹⁹⁹

Hüseyin Cahit birlikte yaşamın kolay olmadığını itiraf ederken bu havanın oluşmamasında başlıca iki nedeni görmektedir. İlki birlik ve beraberlikten hoşlanmayan ve bundan zarar görecekt kesimlerin tavırları ve meşrutiyeti hazırlayan gruba birdenbire bütün Osmanlı unsurlarının benzemesinin oldukça zor olmasıdır.²⁰⁰

İttihad-ı anasır Osmanlı Devlet yöneticileri için kurtuluş yolu olarak değerlendirilmiş derinden inanılmıştır. Hatta bu inançları uğruna hemen hepsinin içinde var olan Türklük bilinci dahi arka plana atılmış, İttihat ve Terakki'nin iktidarının son yıllarında ortaya çıkmıştır. Bu da imparatorluktan kopan milletlerin

---

¹⁹⁴ Sancaktar, a.g.e., s.190.

¹⁹⁵ Ercüment Kuran, “19. yy.da Türkiye’de Kültür Değişmesi”, **Erdem**, 6/16, Ankara 1992, s.221.

¹⁹⁶ Aynı yer.

¹⁹⁷ Tunaya, a.g.e., s.17.

¹⁹⁸ Bozkurt, a.g.e., s.201.

¹⁹⁹ Zafer Toprak, “Milli İktisat”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:3, İletişim Yayınları, İstanbul, s.74.

²⁰⁰ Hüseyin Cahid, “Osmanlı Unsurları”, **Tanin**, 1 Temmuz 1909.

etkisiyle bir anlamda başka çare olmadığı içindir. Ortam ve koşullarda bunu zorunlu kılmıştır. “Eğer Jön Türkler ülkede gerçekten “Birlik ve İlerlemeyi sağlamak için beş altı yıllık bir barış süresi yakalayabilselerdi, belki de Osmanlı Devleti” askeri bakımdan yeniden dayanılmaz bir güç haline gelebilirdi. Ama krizli yıllar olarak nitelendirilen 1911-1912 yılları, meşrutiyet imparatorluğunu geçiş döneminin en zayıf anında yakalamıştı. Halife sultanın tebaasından hiç kimsenin çarpışmak istemediği bu savunma savaşlarının da herhangi bir zafer umudu yoktu.”²⁰¹ Aslında aydınlar “üç tarz-ı siyaset” hakkında çok da düşünmeden hareket etmişlerdir. Yani aralarındaki (varsa) bağ ya da çelişkiler hesaplanmamış, sadece günün koşul ve olaylarına göre şekillenmişlerdir.²⁰²

Balkan Savaşları sonrasında ülke içinde yaşayan diğer etnik toplumların kendi milli politika ve eğitimlerini uygulamada Türklere karşı üstünlüğü de anlaşılmıştır.²⁰³ Balkan yenilgisi toplumların dönüşümünde eğitim ve öğretmenin öneminin anlaşılmasına ve yetersizliklerin fark edilmesini sağlamıştır.²⁰⁴ Balkan Savaşları’ndaki en önemli siyasal, kültürel sonuçlarından biri, Osmanlılık akımının iflas etmesi, İslamcılık akımının zayıflaması bunlara karşılık ise Türkçülük akımının yükselmesi olmuştur.²⁰⁵ Balkan topraklarının kaybının Müslüman tebaadan meydana gelen bir Osmanlı toplumu ortaya çıkarması, ancak bu tebaa içinde Arnavutların²⁰⁶ ve Araplar’ın da ayrılma hareketine girişmeleri, devlet idarecilerine Osmanlı Devleti’ni ayakta tutabilmek için Türk unsuruna dayanmaktan başka seçenek bırakmamıştır.²⁰⁷

Ayrıca 1912-1913 Balkan Savaşları sonunda neredeyse Avrupa’daki toprakların çoğunu kaybeden Osmanlının²⁰⁸ elinde, boğazların Avrupa yakasında,

---

²⁰¹ Alan Palmer, **Son Üç Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nun Çöküş Tarihi**, Çeviren: Belkıs Çorakçı Dişbudak, Kültür Yay., Ankara, 1992, s.219.

²⁰² Çetinkaya, a.g.m., s.98.

²⁰³ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000 - M.S. 2007**, Pegem Yay., 11. Baskı, Ankara, 2007, s.293.

²⁰⁴ Akyüz, a.g.e., s.294.

²⁰⁵ Akyüz, a.g.e., s.293.

²⁰⁶ 21 Temmuz 1910 tarihli belge Arnavut ahalisi arasında meydana gelen isyanın öteden beri birlikteliği zedelediği için gerekli önlemlerin alınması hakkındadır. Belgeden çıkarılan sonuç bölgedeki memurların asayişin sağlanması açısından yetersiz olmasına rağmen mücadele edilmektedir. Bkz., **DH.EUM.THR.**, 43/5. (8 Temmuz 1910).

²⁰⁷ Ali Engin Oba, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu**, İmge Yayıncılık, Ankara, 1995, s.47-48.

²⁰⁸ Akşin, a.g.e., ss. 369-372.

nispeten küçük bir bölge elinde kalmıştır.²⁰⁹ İttihat ve Terakki barış sağlansa da devletin güvenliğinin sağlandığından emin değildi. Bu bakış açısı ile imparatorluğun sınırlarına yakın yerlerdeki Türk ve Müslüman olmayan grupların varlığını tehlikeli görmüş, bu grupların devletin tekrar bölünmesine neden olabilecek yeni sebepler doğurabileceğinden endişe etmiştir. Bu yüzden İttihat ve Terakki bu toplulukları zayıflatmak ve imha etmek üzere gizli bir kampanyaya girişmiştir.²¹⁰ Tüm bunlar iktidarın sahip olduğu ittihad-ı anasır anlayışında ciddi bir kırılma meydana geldiğinin bir işaretidir. Diğer taraftan Zürcher, ittihad-ı anasırın politik uygulanamaz olduğunun 1913'den çok önce anlaşıldığını ima etmektedir.²¹¹ Hatta “*Osmanlı kimliği kişilerin din, soy, dil gibi temel kimliklerini bir yana bıraktığı için asla benimsenmemiştir*”²¹² düşüncesi de mevcuttur.

Kemal Karpat 1908'de Jön Türk ihtilalinin gerçekleştiği dönemde Osmanlılık anlayışı sürdürülmekle birlikte, modernist aydınların genel görüşünün, Osmanlılar'ın Türk, Osmanlı topraklarının da bir Türk Devleti parçası olduğu şeklindedir. Karpat bu görüşünü belirttiği yazısını, 1913 sonrası Türk vatanseverliğinin devletin gayri resmi ideoloji olarak geliştiğini belirterek devam etmiştir.²¹³

Görüldüğü gibi bu dönemde Türkler arasında da yavaş yavaş ittihad-ı anasır anlayışının terk edilmeye başlandığı görülmektedir. Öyle ki imparatorluğun ana unsuru olan Türkler arasında da zaman içerisinde ittihad-ı anasırın olumlu bir sonuç vermeyeceği ve ulusallaşmaya doğru girmenin daha yararlı olacağı fikri yerleşmiştir. Osmanlıcı Türk yazarlar buna karşı şiddetli tepkiler göstermişlerse de zaman Türkçüleri haklı çıkarmıştır.

---

²⁰⁹ Uriel Heyd, **Türk Ulusçuluğunun Temelleri**, Çeviren: Kadir Günay, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979, s.86.

²¹⁰ Hilmar Kaiser, “1915-1916 Ermeni Soykırımı Sırasında Ermeni Mülkleri, Osmanlı Hukuku ve Milliyet Politikaları”, **Türkiye’de Etnik Çatışma**, Derleyen: Eric Jan Zürcher, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2008, s.126.

²¹¹ Eric Jan Zürcher, **Milli Mücadele’de İttihatçılık**, Çeviren: Nükhet Salihoğlu, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2005, s.31.

²¹² Karpat, a.g.e., s.67.

²¹³ Kemal Karpat, **Osmanlı’dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji**, Çeviren: Güneş Ayas, Timaş Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul, 2009, s.31.

SONUÇ

Avrupa Devletleri'nin ulus devletlerini oluşturmaları yüzyıllar içinde, ekonomik, siyasi, toplumsal pek çok değişim ve dönüşümün ürünü olmuş, bu devletlerin bireyleri zaman içinde tek bir ortak gelecek inancı etrafında bir araya gelebilmişlerdir. Dil, din, ırk farkının önemli olmadığı ekonomik temelli ya da etnik kökenlerin önemli olduğu ırk/milliyetçilik temelli devletler bugün hala varlığını devam ettirmektedir. Osmanlı Devleti içinde düşünülen gelecek bu şekilde olmuştur. Bunun için devletin merkezi aygıtları, sosyal ve kültürel anlayışı, modern bir çizgide yönlendirilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat sonrasında devletin resmi ideolojisi haline gelen ittihad-ı anasır; II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında (1908-1913) İttihat ve Terakki tarafından da uygulanmaya çalışılmıştır. Devlet içindeki tali unsurların kendi etnik/milliyetçiliklerine olan yönelmeleri, imparatorluk dahilinde sınırların korunmasını gerekli kılmıştır. Bu açıdan ittihad-ı anasırın; alt kimliklerin yaratacağı dağılma etkisini törpüleyip, bir üst kimlik yaratarak unsurların haklarının devletten kopmaya gerek kalmadan gerçekleştirilebilmesi için bir çıkış yolu olması düşünülmüştür. Osmanlı'da halk devlete bağlı olmak ve onun devamını sağlamakla yükümlüdür. Devletin devamı buna bağlıdır. Bu durum da devletten ayrılma hareketlerine karşı bir çare aramayı gerekli kılmıştır. İktidarın aldığı önlemler bu açıdan önemlidir.

Muhalefet ise devlet içindeki unsurlara taraf olarak muhalefetini sürdürmüştür. Onların anlayışında ittihad-ı anasır, farklı unsurların dilek ve isteklerini yerine getirerek, ayrılmalarına neden olacak herhangi bir durumun kalmamasını sağlayacaktır.

Üst kimlik olgusu genellikle belli saptamalar ve bazı hedefler içermektedir. Bu kimlik algısına bir çerçeve/sınır belirlendiği şeklinde de düşünülebilir. Alt kimlikler ise dayandıkları unsurların (dil, din, mezhep, ırk...) değişken durumu nedeni ile daha akıcıdır. Osmanlı Devleti açısından bakıldığında, düşünülen "*Osmanlı Ulusu*" vatandaşlık görevleri, hakları, kanunları gibi pek çok belirgin/maddi bağ unsuru içermekte, bu katılımı gerçekleştiren topluluklar "*Osmanlı*" üst kimliğine sahip olabilmektedir. Fakat diğer tarafta Osmanlı üst kimliği

karşısında direnç gösteren, dil, din, ırk gibi netleşmesi zor/manevi bağ unsurlarını dikkate alan, bu nedenle Balkan’larda ki karışıklığı sürekli kılan alt kimlik unsurları vardır. Osmanlı Devleti’ndeki kimlik çözümlemesi de bu akıcı unsurlar vasıtası ile iki yönlü gelişmiştir. Öncelikle devlete karşı alt kimlikler kendi öz kimliklerinin ayırtına varmış ve bu anlayışla kendi milli (üst kimliğe ihtiyaç duymayan) devletlerini yaratma isteğine sahip olmuşlardır. Osmanlı Devleti ise tali unsurların ayrılıkçı tavrı karşısında kendi üst kimliğini modern çağa uygun olarak yasa ve kanunlar sayesinde yaratmaya çalışmıştır. İttihat ve Terakki’nin bu yapıya dört elle sarılması ise ayrılığın her iki tarafa da felaket getireceği inancını taşımasındandır. Çok daha önemlisi ayrılığın özellikle devlet açısından vahim olacağıının bilincinde olmalarındandır. Tarih bu görüşlerini kanıtlamıştır.

Osmanlı Devleti gibi büyük ve güçlü bir imparatorluğun, sınırları dahilindeki kimlik problemini halledememiş olması şaşırtıcı gibi görülebilir. Oysaki bu bugünün büyük ve modern ülkelerinin dahi halledemediği bir problemdir. Bugün de dünyanın pek çok yerinde -hatta Osmanlı Devleti’nin vakti zamanında hakim olduğu Ortadoğu ve Balkanlarda- alt kimliklerin üst kimlikler karşısında verdiği mücadele devam etmektedir. Daha da ilginç olan Balkanlar’da örneğini daha rahat görebileceğimiz, önceleri kendi kimliksel özelliklerine sahip çıkıp devlet haline gelmiş topluluklar, bugünün “*üst kimliğini*” inşa etmeye çalışan grupları olmuşlardır.

Küreselleşmenin etkisi bugün kimlikler üzerinde nasıl tahripkar bir etki yaratmaktaysa, Osmanlı Devleti için, II. Meşrutiyet’in ilk yıllarında daha belirgin olan milliyetçilik hareketleri o derecede tahripkardır. Benzer etki ve tepki ilişkisi bugün ülkemiz içinde geçerlidir. Kökeni Osmanlı Devleti’ne dayanan Kürt unsurunun Türklük “*üst kimliği*”ne karşı mücadelesi her yeni gün, (tıpkı Osmanlı Devleti’ndeki tali unsurlara karşı iktidar ve muhalefetin tutumundaki farklılığın gelişmeleri tırmandırmasında olduğu gibi) şekillenip gelişmektedir. Bu durum kimlik probleminin çözümünde, Osmanlı Devleti kadar ihtişamlı ve büyük; ya da Türkiye kadar modern ve güçlü olmanın etkisi açısından birbirine görece pek de farklı olmadığını düşündürmektedir.

Sonuç olarak, Osmanlı Devletinin etrafındaki ulus devletlerden feyz alarak gerçekleştirdiği devlet modelinin imparatorluk koşullarına uyum sağlayamaması

devletten kopmaları engelleyememiştir. Muhalefetin ülke içindeki unsurların söylemlerine, saptamalarına destek vermesi bu süreç üzerinde hızlandırıcı bir etki yaratmıştır. Diğer taraftan yukarıda değinildiği gibi kimlik tartışmalarında bugün gelinen nokta şunu da göstermektedir ki, milliyetçilik dalgasından beslenen kimlik bunalımlarının çözümü modern ya da modern olmayan tüm toplumlar için pek mümkün görünmemektedir. Osmanlı Devleti de bu imkansız durum için mücadele etmiştir.

KAYNAKÇA

A- ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

DH. EUM. EMN.	: Dahiliye Nezareti Emniyet Şubesi
DH. EUM. THR.	: Dahiliye Tahrirat Kalemî
DH. İD.	: Dahiliye Nezareti İdari Kısım
DH. MKT.	: Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî
DH. MUİ.	: Dahiliye Nezareti Muhaberat-1 Umumiye İdaresi
HR. SYS.	: Hariciye Nezareti Siyasi
İ..MBH.	: İradeler Mabeyn-i Hümayun
MF. MKT.	: Maarif Nezareti Mektubi Kalemî
MV.	: Meclis-i Vükela Mazbataları
TFR.I..SL..	: Teşrifat-1 Rumeli Evrakı (Rumeli Müfettişliği) Selanik Evrakı

B- RESMİ YAYINLAR

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi:

MMZC, C:2, D:1, İS:1.
MMZC, C:3, D:1, İS:2.
MMZC, C:5, D:1, İS:1.
MMZC, C:6, D:1, İS:2.

C- SÜRELİ YAYINLAR

Gazeteler

İkdam

İttihad

İttihad-ı Anasır

Sabah

Tanin

Tanzimat

Tasvir-i Efkâr

D- KİTAPLAR

ABOU-EL-HAJ, Rıfa'at Ali, **Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu**, Çevirenler: Oktay Özel-Canay Şahin, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali, KÖKER, Levent, **Kral Devlet ya da Ölümlü Tanrı**, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara.

AHMAD, Feroz, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, Çeviren: Sedat Cem Karadeli, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2007.

AHMAD, Feroz, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, Kaynak Yayınları, 6. Basım, İstanbul, 2004.

AHMAD, Feroz, **İttihatçılıktan Kemalizm'e**, Çeviren: Fatmagül Berktaş Baltalı, Kaynak Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 1999.

AHMAD, Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çeviren: Yavuz Alogan, 3. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002.

AKBAYRAK, Hasan, **Milletin Tarihinden Ulusun Tarihine: II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Ulus Devlet İnşa Sürecinde Kurumsal Tarih Çalışmaları**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009.

AKÇAM, Taner, **İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu: İttihat ve Terakki'den Kurtuluş Savaşına**, İmge Yayınları, İstanbul, 2002.

AKÇAM, Taner, **Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu**, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 1995.

AKÇURA, Yusuf, **Üç Tarz-ı Siyaset**, Lotus Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 2005.

AKGÜNDÜZ, Ahmed, **Pax Otoman: Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Yönetimi**, Timaş Yayıncılık, İstanbul, 2008.

AKŞİN, Sina, **Jöntürk'ler ve İttihat ve Terakki**, İmge Kitabevi, 4. Baskı, Ankara, 2006.

AKŞİN, Sina, **Şeriatçı Bir Ayaklanma Otuz Bir Mart Olayı**, İmge Kitabevi, 3. Baskı, Ankara, 1994.

ANDERSON, Benedict, **Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, Çeviren: İskender Savaşır, Metis Yay., 5. Baskı, İstanbul, 2009.

ARMAOĞLU, Fahir, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, Alkım Yayınevi, Genişletilmiş 12. Baskı, İstanbul.

ATALAY, Bülent, **Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)**, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul, 2001.

AYDIN, Suavi, **Kimlik Sorunu, Ulusallık ve Türk Kimliği**, Öteki Yayınevi, Ankara, Mayıs, 1998.

AYDIN, Suavi, **Modernleşme ve Milliyetçilik**, Gündoğan Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 2000.

BAYAR, Celal, **Ben de Yazdım: Milli Mücadeleye Gidiş**, Cilt:2, Sabah Kitapları, Medya Ofset, İstanbul, 1997.

BAYAR, Celal, **Ben de Yazdım: Milli Mücadeleye Gidiş**, Cilt:5, Sabah Kitapları, Medya Ofset, İstanbul, 1997.

BAYRAKTUTAN, Yusuf, **Türk Fikir Tarihinde Modernleşme, Milliyetçilik ve Türk Ocakları**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.

BECK, Ulrich, **Siyasallığın İcadı**, Çeviren: Nihat Ünler, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

BERKES, Niyazi, **Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler**, Kaynak Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2007.

BERKES, Niyazi, **Türkiyede Çağdaşlaşma**, Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, 9. Baskı, İstanbul, 2006.

BİLGİN, Nuri, **Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu**, Ege Yayıncılık, İzmir, 1994.

BİRİNCİ, Ali, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası 2. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1990.

BOZKURT, Gülnihal, **Azınlık İmtiyazları Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998.

CALHOUN, Craig, **Milliyetçilik**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.

CARR, Edward Hallet, **Milliyetçilik ve Sonrası**, Çeviren: Osman Akınhay, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.

CHATTERJEE, Partha, **Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası**, Çeviren: Sami Oğuz, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

CONNOLLY, William E., **Kimlik ve Farklılık Siyasetin Açmazlarına Dair Çözüm Önerileri**, Çeviren: Ferma Lekesizalın, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995.

ÇAVDAR, Tevfik, **İttihat ve Terakki**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.

ÇAVDAR, Tevfik, **Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu**, Ant Yayıncılık, İstanbul, 1970.

ÇAYLAK, Adem, **Osmanlı'da Yöneten ve Yönetilen**, Vadi Yayınları, Ankara, Ekim 1998.

ÇELİK, Bilgin, **İttihatçılar ve Arnavutlar: II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu**, Büke Kitapları, İstanbul, 2004.

ÇELİK, Hüseyin, **Ali Suavi ve Dönemi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

DANIŞMEND, İsmail Hami, **Türklük Meseleleri**, İstanbul, 1983.

DERİNGİL, Selim, **İktidar Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamit Dönemi 1876-1909**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

EKSERTZOĞLOU, Haris, **Osmanlı'da Cemiyetler ve Rum Cemaati: Dersaadet-i Rum Cemiyet-i Edebiyesi (1861-1912)**, Çevirenler: Foti Benlisoy-Stefo Benlisoy, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Şubat 2004.

ENGELHARDT, **Tanzimat ve Türkiye**, Çeviren: Ali Reşad, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999.

ERDENİR, Burak, **Avrupa Kimliği: Pan-Milliyetçilikten Post-Milliyetçiliğe**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2005.

ERGUN, Doğan, **Kimlikler Kısacasında Ulusal Kişilik**, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.

ERGÜN, Mustafa, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)**, Ocak Yayınları, Ankara, 1996.

ERÖZDEN, Ozan, **Ulus Devlet**, Dost Yayıncılık, Ankara, 1997.

ERYILMAZ, Bilal, **Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi**, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 1992.

FEYZİOĞLU, Turhan, **Atatürk ve Milliyetçilik**, Atatürk Araştırma Merkezi, 3. Baskı, Ankara, 1996.

GELLNER, Ernest, **Milliyetçiliğe Bakmak**, Çevirenler: Simten Coşar, Saltuk Özertürk, Nalan Soyarı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

GEORGEON, François, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935)**, Çeviren: Alev Er, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.

GEORGEON, François, **Osmanlı - Türk Modernleşmesi 1900-1930**, Çeviren: Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.

GEORGEON, François, **Sultan Abdülhamid**, Çeviren: Ali Berktaş, Homer Kitabevi, İstanbul, 2006.

GÖÇEK, Fatma Müge, **Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü: Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme**, Çeviren: İbrahim Yıldız, Ayraç Yayıncılık, Ankara, 1999.

GÜLSOY, Ufuk, **Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerliği Serüveni**, Simurg Yayınları, İstanbul, 2000.

GÜNGÖR, Erol, **Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik**, Ötüken Yayıncılık, 12. Baskı, İstanbul, 1996.

GÜVENÇ, Bozkurt, **Türk Kimliği**, Remzi Kitabevi, 7. Baskı, İstanbul, 2003.

HABERMAS, Jürgen, **“Öteki” Olmak “Öteki”yle Yaşamak**, Çeviren: İlknur Aka, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2002.

HABERMAS, Jürgen, **Küreselleşme ve Milli Devletin Akıbeti**, Çeviren: Medeni Beyaztaş, Bakış Yayıncılık, İstanbul, 2002.

HACISALİHOĞLU, Mehmet, **Jöntürkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)**, Çeviren: İhsan Catay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008.

HAMMER, J. Von, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, 2. Cilt**, Yayın Yönetmeni: Ahmet İzci, İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.

HANİOĞLU, M. Şükrü, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet, Siyaset ve Tarih**, Bağlam Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 2009.

HEYD, Uriel, **Türk Ulusçuluğunun Temelleri**, Çeviren: Kadir Günay, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979.

HILL, Christopher, **1640 İngiliz Devrimi**, Kaynak Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2005.

HOBSBAWM, Eric J., **1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik "Program, Mit, Gerçeklik"**, Çeviren: Osman Akinhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993.

IGGERS, George, **Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı**, Çeviren: Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2003.

IMBERT, Paul, **Osmanlı'da Yenilenme ve Türkiye'nin Sorunları**, Yayına Hazırlayan: Muammer Sarıkaya, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2007.

İbrahim Temo, **İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları**, Arba Yayınları, İstanbul, 1987.

İNÜĞUR, Nuri, **Basın ve Yayın Tarihi**, Çağlayan Kitabevi, 2. Baskı, 1982.

İsmail Kemal Bey'in Hatıratı, Editör: Sommerville Story, Çevirenler: Adnan İslamoğulları-Rubin Hoxha, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009

KABOĞLU, İbrahim Ö., **Özgürlükler Hukuku**, İmge Yayınevi, 6. Baskı, Ankara, 2002.

KANSU, Aykut, **1908 Devrimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

KARABEKİR, Kazım, **İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909**, Emre Yayıncılık, 6. Baskı, İstanbul, 2005.

KARAKASİDOU, Anastasia N., **Buğday Tarlaları Kan Tepeleri: Yunan Makedonyası'nda Millet Olma Aşamasına Geçiş Süreçleri 1870-1990**, Çeviren: Nurettin Elhüseyini, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

KARAKAŞ, Mehmet, **Türk Ulusçuluğunun İnşası**, Vadi Yayınları, Ankara, 2000.

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi, Birinci Meşrutiyet ve İstibdad Devirleri**, Cilt:8, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, Cilt:5, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 1988.

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, Cilt:8, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, Cilt:9, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

KARAL, Enver Ziya, **Üç Tarzı Siyaset'e Önsöz**, Lotus Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 2005.

KARPAT, Kemal, **Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, İmge Kitabevi, Ankara, 2001.

KARPAT, Kemal, **Osmanlı'da Değişin, Modernleşme ve Uluslaşma**, Çeviren: Dilek Özdemir, İmge Kitabevi, Ankara, 2006.

KARPAT, Kemal, **Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji**, Çeviren: Güneş Ayas, Timaş Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul, 2009.

KAYALI, Hasan, **Jön Türkler ve Araplar: Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)**, Çeviren: Türkan Yöney, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2003.

KEDOURIE, Elie, **Avrupada Milliyetçilik**, Çeviren: Haluk Timurtaş, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1971.

KESKİN, Mustafa, **Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.

KILIÇBAY, Mehmet Ali, **Uyruktan Vatandaşa Geçimden İktisada**, İmge Kitabevi, Ankara, 1996.

KOCABAŞ, Süleyman, **Paris'in Doğu Yolunda Yaptıkları, Tarih'te Türkler ve Fransızlar**, Vatan Yayınları, İstanbul, 1990.

KONGAR, Emre, **Kültür Üzerine**, Remzi Kitabevi, 8. Baskı, İstanbul, 2005.

KÖROĞLU, Erol, **Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918): Propagandadan Milli Kimlik İnşasına**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

KURAN, Ahmet Bedevi, **İnkılap Tarihimiz ve Jöntürkler**, Kaynak Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2000.

KÜÇÜK, Cevdet, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt:4, Editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çeviren: Metin Kırıatlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 8. Baskı, Ankara, 2000.

LLOBERA, Josep R., **Modernliğin Tanrısı Batı Avrupa'da Milliyetçiliğin Gelişimi**, Çeviren: Emek Akman ve Ebru Akman, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2007.

MARDİN, Şerif, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.

MARDİN, Şerif, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

- MASAR, İlhami, **Bir Ömür Boyunca**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1974.
- MCLELLAN, David, **İdeoloji**, Çeviren: Barış Yıldırım, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.
- MERAM, Ali Kemal, **Türkçülük ve Türkçülük Mücadeleleri Tarihi**, Kültür Kitabevi, İstanbul, 1969.
- MOOERS, Colin, **Burjuva Avrupa'nın Kuruluşu**, Çeviren: Bahadır Sina Şen, Dost Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, 2000.
- OBA, Ali Engin, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu**, İmge Kitabevi, Ankara, 1995.
- ONUR, Vedat, **Tanzimat Devrinin Büyük ve Unutulmaz Devlet Adamları**, Ankara, 1964.
- ORTAYLI, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Alkım Yayıncılık, 25. Baskı, İstanbul, 2006.
- ÖLÇEN, Ali Nejat, **Osmanlı Meclisi Mebusanı'nda Kuvvetler Ayrımı ve Siyasal İşkenceler**, Ayça Yayıncılık, Ankara, 1982.
- ÖZCAN, Azmi, **Pan-İslamizm: Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)**, İSAM Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1997.
- ÖZÇELİK, Ayfer, **Kimliğini Arayan Meşrutiyet**, İlgi Yayınevi, İstanbul, 2006.
- ÖZKIRIMLI, Umut, **Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış**, Doğu Batı Yayıncılık, Ankara, 2008.
- PALMER, Alan, **Son Üç Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Tarihi**, Çeviren: Belkıs Çorakçı Dişbudak, Kültür Yay., Ankara, 1992.
- PETROSYAN, Yuriy Aşatoviç, **Sovyet Gözüyle Jöntürkler**, Çevirenler: Mazlum Beyhan, Ayşe Hacıhasanoğlu, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974.
- PIERSON, Christopher, **Modern Devlet**, Çeviren: Dilek Hattatoğlu, Çivi Yazıları Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- QUATAERT, Donald, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- RAMSAUR, Ernest E., **Jöntürkler: 1908 İhtilalinin Doğuşu**, Çeviren: Muhsin Önal Mengüşoğlu, Pınar Yayınları, İstanbul, 2004.
- REYHAN, Cenk, **Osmanlı'da İki Tarz-ı İdare: Merkeziyetçilik-Adem-i Merkeziyetçilik**, İmge Kitabevi, Ankara, 2007.
- Rıza Nur, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu Nasıl Öldü**, Yayına Hazırlayan: İlhami Yalınkılıç, Kitabevi, 1996.

SADOĞLU, Hüseyin, **Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.

SANCAKTAR, Fatih Mehmet, **II:Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Milli Hakimiyet Düşüncesinin Gelişimi: Hüseyin Cahit Örneği (1908-1925)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2009.

SARIBAY, Ali Yaşar, **Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.

SHULZE, Hagen, **Avrupa’da Ulus ve Devlet**, Çeviren: Timuçin Binder, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2005.

SLOANE, William M., **Bir Tarih Laboratuvarı Balkanlar**, Çeviren: Sibel Özbudun, Süreç Yayınları, İstanbul, 1987.

SMITH, Antony D., **Milli Kimlik**, Çeviren: Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2009.

SMITH, Antony D., **Ulusların Etnik Kökeni**, Çevirenler: Sonay Bayramoğlu-Hülya Kendir, Dost Kitabevi, Ankara, 2002.

SMITH, Antony, **Küreselleşme Çağında Milliyetçilik**, Çeviren: Derya Kömürcü, Everest Yayınları, İstanbul, 2002.

STRADLING, Robert, **20. Yüzyıl Avrupa Tarihi Nasıl Öğretilmeli**, Çeviren: Ayfer Ünal, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 2003.

Sultan Abdülhamid, **Siyasi Hatıratım**, Dergah Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1975.

Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, **Muhalefetin İflası**, Yayına Hazırlayan: Ahmet Eryüksel, Nehir Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2005.

ŞEN, Furkan, **Globalleşme Sürecinde Milliyetçilik Trendleri ve Ulus Devlet**, Yargı Yayıncılık, Ankara, 2004.

TEKELİ, İlhan, **Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek**, Dost Kitabevi, Ankara, 1998.

TEZCAN, Mahmut, **Eğitim Sosyolojisi**, Zirve Ofset, Ankara, 1992.

TİMUR, Taner, **Osmanlı Kimliği**, İmge Kitabevi, 4. Baskı, Ankara, 2000.

TİMUR, Taner, **Osmanlı Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik**, İmge Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul, 2002.

TOZLU, Necmettin, **Kültür ve Eğitim Tarihinde Yabancı Okullar**, Akçağ Yayıncılık, Ankara, 1991.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasal Partiler, Cilt:3**, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2000.

TÜRKÖNE, Mümtaz er, **Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yayıncılık, 5. Baskı, İstanbul, 1998.

ÜSTEL, Füsun, **Makbul Vatandaş’ın Peşinde: II. Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi**, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2008.

VARDAR, Berke, **Aydınlanma Çağı Fransız Yazını**, Kuzey Yayıncılık, Ankara, 1985.

WALLERSTEIN, Immanuel, **Modern Dünya Sistemi: Kapitalist Tarım ve 16. Yüzyıl’da Avrupa Dünya Ekonomisinin Kökenleri, 1. Cilt**, Çeviren: Latif Boyacı, Akış Yay., İstanbul, 2004.

YAVUZ, Hilmi, **Osmanlılık, Kültür, Kimlik**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1996.

YAZICI, Nevin, **Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, **Üç Tarz-ı Siyaset Üzerine Panel**, Derleyen: Recep Duymaz, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1995.

YENİÇERİ, Özcan, **Küreselleşme Karşısında Milliyetçilik ve Kimlik**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005.

ZÜRCHER, Eric Jan, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, Çeviren: Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, 9. Baskı, İstanbul, 2000.

ZÜRCHER, Eric Jan, **Savaş, Devrim ve Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi, 1908-1928**, Çeviren: Ergun Aydınoglu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

E- MAKALELER

“Bedel-i Askeri”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt:2 Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 1979.

“Bedel-i Nakdi”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt:2, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 1979.

“Millet”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt:8, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 1979.

ADANIR, Fikret, “Fransız İhtilali, 1. Sırp Ayaklanması ve Osmanlı Devleti”, **Toplumsal Tarih**, Sayı:147, Mart 2006.

ADIYEKE, Nuri, “Islahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğunda Millet Sistemi”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt:4, Editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

ADIYEKE, Nuri, “Osmanlı Siyasal Söyleminde Cemaat- Millet ve Anadolu Uygulaması”, **Tarih ve Milliyetçilik**, 1. Ulusal Tarih Kongresi Bildiriler, Mersin Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Mersin 1999.

AHMAD, Feroz, RUSTOW, Dankwart A., “İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918”, **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Sayı:4-5, İstanbul, 1976.

AHONEN, Sirkka, “Komünizm Sonrası Tarih Müfredatı: Estonya ve Doğu Almanya Örnekleri”, **Tarihin Kötüye Kullanımı**, Çeviren: Nusretin Elhüseyni, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, 2. Baskı, İstanbul, 2004.

AKTÜRK, Şener, “Etnik Kategori ve Milliyetçilik: Tek Etnili, Çok Etnili ve Gayri Etnik Rejimler”, **Doğu-Batı**, Milliyetçilik 1, Sayı:38, Yıl:9, Ağustos-Eylül-Ekim 2006.

ALKAN, Mehmet Ö., “II. Meşrutiyet’te Eğitim, İttihad ve Terakki Cemiyeti, Milliyetçilik, Militarizm veya ‘Militer Türk-İslam Siyaseti’ ”, **II. Meşrutiyet’i Yeniden Düşünmek**, Derleyen: Ferdan Ergüt, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010.

ARIKAN, Zeki, “Dr. Ziya Somar’ın II. Meşrutiyet Dönemi Tarihçiliğine Katkısı”, **II. Meşrutiyet’i Yeniden Düşünmek**, Derleyen: Ferdan Ergüt, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010.

AYTEKİN, Halil, “İttihat ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi”, **Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayını**, Sayı:20, Ankara, 1991.

BAĞIŞ, Ali İhsan, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türk-Müslüman Burjuvazisi Oluşturma Çabaları”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt:3, Editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

BAKER, Ulus, “Alt’ı Üst’ü – Kimliği Yıkıp Parçalamak”, **Birikim**, sayı:201, Ocak 2006, İstanbul.

Başbakanlık İnsan Hakları Dayanışma Kurulu “Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Çalışma Grubu Raporu”, **Birikim**, Sayı:201, Ocak 2006, İstanbul.

BOLAT, Bengül Salman “Fransız İnkılabı’nın Türk Modernleşme Sürecine Etkileri”, **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt:6, Sayı:1, Kırşehir, 2005.

BULAÇ, Ali, “İslam’ın Üç Siyaset Tarzı veya İslamcıların Üç Nesli”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt:6, **İslamcılık**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, Cilt:11, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1986.

ÇAKIR, Coşkun, “Tanzimat ve Islahat Fermanlarının Mali Boyutu”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt: 3, Editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

ÇELİK, Bilgin, “Arnavut Ulusal Hareketi İçinde İlginç Bir Dönemeç: Ortodoks Arnavutların Patrikhane’den Ayrılma Çabaları”, **OTAM**, Sayı:16, Ankara, 2004.

ÇELİK, Bilgin, “Romanya’da Bir Jön Türk: İbrahim (Ethem) Temo ve Romanya’daki Faaliyetleri”, **History Studies**, Sayı:3, Temmuz 2010.

ÇETİNKAYA, Y. Doğan, “Orta Katman Aydınlar ve Türk Milliyetçiliğinin Kitleleşmesi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt:4, **Milliyetçilik**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

ÇETİNSAYA, Gökhan, “İslami Vatandaşlıktan İslam Siyasetine”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt:1, **Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

ÇETİNSAYA, Gökhan, “Kalemiye’den Mülkiyeye Tanzimat Zihniyeti”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt:1, **Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

ÇETİNSAYA, Gökhan, “Mithat Paşa”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt:1, **Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

ÇİTAK, Zana, “Fransa’da Laiklik ve Milliyetçilik: 1905 Kilise-Devlet Ayrılığı Yasası”, **Doğu-Batı**, Sayı:38, Ağustos-Eylül-Ekim 2006, Ankara.

DEMİR, Fevzi, “Bir Siyaset Okulu Olarak Meclis-i Mebusan”, **II. Meşrutiyet’i Yeniden Düşünmek**, Derleyen: Ferdan Ergut, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010.

DUMONT, Paul, “Tanzimat Dönemi (1839-1878)”, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Cilt:2, Editör: Robert Mantran, Çeviren: Server Tanilli, Adam Yayınları, İstanbul, 1999.

ELDEM, Ethem, “Osmanlı Devleti ve Fransa, 17. ve 18. yüzyıllarda Devlet-Ekonomi İlişkilerine Karşılaştırmalı Bir Bakış”, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1999.

ERGÜN Reyda, AKAL, Cemal Bali, “Kimlik Bedenin Hapishanesidir”, **Doğu-Batı**, Milliyetçilik 1, Sayı:38, Yıl:9, Ağustos-Eylül-Ekim 2006, Ankara.

ERTOP, Konur, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Dil Sadeleşmesi”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:2, İletişim Yayınları, İstanbul.

FSHAZİ, Falma, “II. Meşrutiyet ve Arnavutluk’taki Osmanlı Algısı: Arnavutlarla Osmanlı’nın Düşman Olduğu O An.”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No:38, Mart 2008.

GEORGEON, François, “II. Abdülhamit ve İslam”, **Tarih ve Toplum**, Cilt:19, Sayı:112, İletişim Yayınları, Nisan 1993.

GEORGEON, François, “Türk Milliyetçiliği Üzerine Düşünceler: Suyu Arayan Adamı Yeniden Okurken”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt:4, **Milliyetçilik**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

GÜLALP, Haldun, “Türkiye’de Modernleşme Politikaları ve İslamcı Siyaset”, **Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, Editörler: Sibel Bozdoğan-Reşat Kasaba, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2005.

HAKAN, Mehmet, “Kimlik Nedir?”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı:33, Mart-Nisan 1995.

HANİOĞLU, Şükrü, “Karl Süsseim-İbrahim Temo Mektuplaşması ve Jön Türk Hareketi”, **Toplum ve Ekonomi**, Sayı:2, İstanbul, Eylül 1991.

HANİOĞLU, Şükrü, “Osmanlılık”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:5, İstanbul, 1992.

HANİOĞLU, Şükrü, “Türkçülük”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

HILB, Claudia, “Özgürlüğün Sınırlarında Eşitlik”, **Siyasal Kimliklerin Oluşumu**, Yayına Hazırlayan: Ernest Laclau, Çeviren: Ahmet Fethi, Sarmal Yayıncılık, İstanbul, 1995.

IGGERS, George, “20. Yüzyılda Tarih Yazımı”, **Tarihin Kötüye Kullanımı**, Çeviren: Nusrettin Elhüseyni, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, 2. Baskı, İstanbul, 2004.

KAISER, Hilmar, “1915-1916 Ermeni Soykırımı Sırasında Ermeni Mülkleri, Osmanlı Hukuku ve Milliyet Politikaları”, **Türkiye’de Etnik Çatışma**, Derleyen: Eric Jan Zürcher, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2008.

KARA, İsmail, “Osmanlılarla Türkçüler Arasında Bir Milliyetçilik Tartışması”, **Tarih ve Toplum**, Cilt:5, Sayı:30, İletişim Yayınları, Haziran 1986.

KARAL, Enver Ziya, “Tanzimat’tan Sonra Türk Dil Sorunu”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:2, İletişim Yayınları, İstanbul.

KARPAT, Kemal, “Etnik Kimlik ve Ulus Devletlerin Oluşumu”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt: 2, Editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

KARPAT, Kemal, “Kimlik Sorunu’nun Türkiye’deki Tarihi”, **Türk Aydın ve Kimlik Sorunu**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1995.

KAYALI, Kurtuluş, “Hürriyet ve İtilaf”, **Tanzimattan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.

KILIÇBAY, Mehmet Ali, “Kimlikler Okyanusu”, **Doğu-Batı**, Kimlikler, Sayı:23, Yıl:6, Mayıs-Haziran-Temmuz 2003, 2. Baskı, Ankara, Ekim 2007.

KIRMIZI, Abdülhamit, “19. yy Osmanlı Bürokrasisinin Kozmopolit Yapısı ve Rum Devlet Adamları”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı:42, Eylül-Ekim 1996.

KÖROĞLU, Erol, “Osmanlı İmkansız ve Manasızdır: Türk Edebiyatında II. Meşrutiyet’in Hicivsel Temsili”, **II. Meşrutiyet’i Yeniden Düşünmek**, Derleyen: Ferdan Ergut, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010.

KURAN, Ercüment, “19. yy de Türkiye’de Kültür Değişmesi”, **Erdem**, 6/16, Ankara 1992.

KURAT, Yuluğ Tekin, “Çok Milletli Bir Ulus Olarak Osmanlı İmparatorluğu”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt: 4, Editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

KUTLU, Sacit, “Tanzimat ve Meşrutiyet Döneminde Millet-i Hakime ve Müsavat Tartışmaları”, **Yadigar-ı Meşrutiyet**, Hazırlayan: Mehmet Ö. Alkan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

KÜÇÜK, Cevdet, “Osmanlı İmparatorluğu’nda ‘Millet Sistemi’ ve Tanzimat”, **Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri Bildirileri (Ankara 13-14 Mart 1985)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1994.

MANTRAN, Robert, “Doğu Sorununun Başlangıçları (1774-1839)”, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Yayın Yönetmeni: Robert Mantran, Çeviren: Server Tanilli, Cem Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 1995

MANTRAN, Robert, “XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti: İstikrar mı Gerileme mi?”, **Osmanlı İmparatorluğu**, Yayın Yönetmeni: Robert Mantran, Çeviren: Server Tanilli, Cem Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 1995.

MARDİN, Şerif, “Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt:1, **Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

ORAN, Baskın, “Azınlık Hakları ve Kültürel Haklar Raporu’nun Bütün Öyküsü”, **Birikim**, Sayı:188, Ocak 2006, İstanbul.

ORTAYLI, İlber, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:5, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 1985.

ORTAYLI, İlber, “Osmanlı’da Ulusalcılık”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Sayı:53, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.

ORTAYLI, İlber, “Tanzimat”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:6, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 1985.

ÖZBUDUN, Ergun, “Milli Mücadele ve Cumhuriyetin Resmi Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik”, **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**, Yayına Hazırlayan: Nuri Bilgin, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1997.

ÖZDEMİR, Bülent, “1838 Ticaret Anlaşması”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt: 3, Editör: Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

PIETSCH, Carl, “Sınıf, Milliyetçilik ve Kimlik Politikaları”, Çeviren: Hayriye Erbaş, **Fark/Kimlik Sınıf**, Derleyen: Hayriye Erbaş, Eos Yayınevi, Ankara, 2007.

SAATÇI, Meltem Begüm, “Balkan Ulusçuluklarına Dair Bir Değerlendirme: Farklı Uluslar Farklı Usuller”, **Karadeniz Araştırmaları**, Cilt: 6, Sayı: 23, Güz 2009.

SANTAMARÍA, Yves, “Ulus Devlet: Bir Modelin Tarihi”, **Uluslar ve Milliyetçilikler**, Hazırlayan: Jean Leca, Çeviren: Siren İdemem, Metis Yayınları, İstanbul, 1996.

SEVİNÇLİ, Efdal, “II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal/Belgesel Tiyatro ve İlginç Bir Yazar Örneği: Doktor Kamil Bey ve Oyunları”, **II. Meşrutiyet’i Yeniden Düşünmek**, Derleyen: Ferdan Ergut, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010.

SOMEL, Selçuk Akşin, “Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi (1839-1913)”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt:1, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

SOMEL, Selçuk Akşin, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türk Kimliği”, **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**, Yayına Hazırlayan: Nuri Bilgin, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1997.

STUGU, Ola Svein, “Norveç’te Tarih ve Ulusal Kimlik”, **Tarihin Kötüye Kullanımı**, Çeviren: Nusrettin Elhüseyni, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, 2. Baskı, 2004.

SURGEVİL, Sabri, “Çağdaşlaşma Sürecinde Milliyetçilik Kıskaçında Balkanlar”, **Tarih ve Milliyetçilik**, I. Ulusal Tarih Kongresi, Bildiriler, Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Mersin, 1997.

ŞEKER, Nesim, “Türklük ve Osmanlılık Arasında: Birinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye’de ‘Milliyet’ Arayışları ya da ‘Anasır Meselesi’”, **Türkiye’de Etnik Çatışma**, Derleyen: Eric Jan Zürcher, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2008.

TAKIŞ, Taşkın, “Hangi Milliyetçilik”, **Doğu-Batı**, Sayı:38, Ağustos-Eylül-Ekim 2006.

TEKELİ, İlhan, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Eğitim Sistemindeki Değişmeler”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:2, İletişim Yayınları, İstanbul.

TOPRAK, Zafer, “1909 Cemiyetler Kanunu”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:1, İletişim Yayınları, İstanbul.

TOPRAK, Zafer, “Milli İktisat”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:3, İletişim Yayınları, İstanbul.

TUNÇAY, Mete, “Siyasal Tarih (1908-1923)”, **Türkiye Tarihi**, Cilt:4, Editör: Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 1999.

TURAN, Namık Sinan, “Osmanlı Hilafetinin 19. Yüzyılda Zorlu Sınavı: II. Meşrutiyet’e Giden Süreçte ve Sonrasında Makam-ı Hilafet”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No:38, 2008.

TÜRKÖNE, Mümtaz er, “Tanzimatta Millet Fikrinin Doğuşu”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı:8, Kasım 1989.

UZUN, Turgay, “Ulus, Milliyetçik ve Kimlik Üzerine Bir Değerlendirme”, **Doğu-Batı**, Sayı:23, Mayıs-Haziran-Temmuz 2003.

ÜNÜVAR, Kerem, “İttihatçılıktan Kemalizme İhya’dan İnşa’ya”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt:1, **Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

WIRTH, Laurent, “Tarihi Kötüye Kullanma Biçimleriyle Yüzleşmek”, **Tarihin Kötüye Kullanımı**, Çeviren: Nusrettin Elhüseyni, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, 2. Baskı, İstanbul, 2004.

F- TEZLER

AKÇA, Zümrüt, **Ulus-Devlet ve Küreselleşme İlişkisi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2005.

BELEK, Kaan, **Modernleşme Sürecinde Kimlik Problemleri** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atılım Üniversitesi, SBE, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara, 2006.

COŞKUN, Abdolvahap, **Ulus Devletlerin Dönüşümü ve Meşruluk Sorunu**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.

DAĞBAŞI, Yunus Ali, **Ulus Devlet** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hukuk Anabilim Dalı, İstanbul, 2006.

DEMİR, Şerif, **Osmanlılık Düşüncesinin Doğuşu ve Uygulanışı (1839-1871)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih A.B.D., Van, 1999.

ERKIŞ, İbrahim Uğur, **Ulusal Devletin Tarihi Gelişimi ve Geleceği**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Antalya 2008.

GÜLEÇ, Cengiz, **Türk Düşüncesinde Ulusal Kültürel Kimlik Konusu**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antropoloji Anabilim Dalı, 1989.

GÜNGÖR, Mehmet, **Ulus Devlet Yurttaşlığından Küresel Yurttaşlığa Türkiye’de Yurttaş Olgusu**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 2008.

KERİMOĞLU, Hasan Taner, **İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Rum Politikası (1908-1914)**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2008. (Bu tez 2010 yılında Libra Yayıncılık tarafından yayımlanmıştır.)